

J. NAGY LÁSZLÓ

**A MAGHREB ORSZÁGOK
FELSZABADULÁSA**

(1919-1956)

SZEGED

1995

Tartalom:

Előszó	4
I. A FRANCIA URALOM KIALAKULÁSA A MAGHREB ORSZÁGOKBAN.	
Katonai erő alkalmazása: Algéria	9
Modernizációs kényszer és pénzügyi nyomás: Tunézia	12
"Békés behatolás" - diplomáciai nyomás: Marokkó	17
A győzelmes kolonializmus: a gyarmati társadalom főbb jellemzői	23
II. A NEMZETI MOZGALOM KIALAKULÁSÁNAK, ESZMEI-SZERVEZETI POLARIZÁCIÓJÁNAK KEZDETEI	
A politikai szervezetek csírái, az ifjú mozgalom Tunéziában és Algériában	31
Polgári demokratikus eszmeiségű nemzeti szerveződések	35
A szocialista mozgalom megszületése és szétválása	41
Munkás bázisú nemzeti szervezetek	47
.A Rif háború	51
III. PÁRTOK ÚJJÁALKULÁSA ÉS ÚJ PÁRTOK ALAKULÁSA, SZERVEZETI-IDEOLÓGIAI FEJLŐDÉS AZ 1930-AS ÉVEKBEN	
Megújulási törekvések és eredmények a gazdasági válság éveiben	56
A népfront győzelme: törékeny konszenzus a nemzeti mozgalomban	69
A népfront felbomlása, a nacionalizmus megerősödése	82
IV. A NEMZETI FÜGGETLENSÉG KÖVETELÉSÉNEK KITELJESEDÉSE, A MAGHREB ORSZÁGOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN	
A visszszorított nemzeti mozgalom és a harcoló felek	95
A nacionalizmus megerősödése a növekvő amerikai erőterben	100
A Nacionalizmus meeggyökeresedése, a kommunisták elszigetelődése: a kelet-algériai felkelés	111
V. A NEMZETI MOZGALOM MEGSZILÁRDULÁSA, A SAJÁTOSSÁGOK KIDOMBORODÁSA	
A gyarmati kérdés a háború utáni Franciaország politikai harcaiban, reformok a Maghreb országokban	122

Többpártrendszerű algériai nemzeti mozgalom a gyarmati legalitás szorításában	129
Nacionalista szindikalizmus a nemzeti mozgalom élén: Tunézia.....	156
A szultán köré tömörült marokkói nemzeti mozgalom: monarchista nacionalizmus?.....	172
VI. HANYATLÓ KOLONIALIZMUS, A FÜGGETLENSÉGHEZ	
VEZETŐ UTAK.....	184
Az MTLD válsága, a nemzeti felkelés kiobbantása.....	184
Tunézia függetlensége - köztársaság születése.....	190
Marokkó függetlensége: a monarchia megújulása	200
A politika folytatása más eszközökkel: a nemzeti felszabadító háború Algériában.....	208

Előszó

Az Algériát, Marokkót és Tunéziát magában foglaló Maghreb térség sajátos egységet alkot, amelyet a francia gyarmati uralom alakított ki. A Maghreb fogalom eredendően az arab közvéleményben, de a XIX. század második feléig az európaiban is, tágabb volt: az Egyiptomtól nyugatra eső területet fedte. Később - éppen

a francia gyarmati egységesítés következtében - az említett három országra szűkült le s lényegében ma is így tartja magát a köztudatban.

A könyvben e három ország antikolonialista nemzeti mozgalmának kialakulását és fejlődését vizsgálom az első világháború befejezésétől 1956-ig terjedő időszakban. Az eseménytörténetet optimálisra szűkítve elsősorban azt a *folyamatot* igyekszem bemutatni, amelynek során a gyarmati rendszernek előbb egyes elemeit, majd az egészét, reformszándékkal vitató irányzatok, pártok, személyiségek tevékenységéből kialakul, szervezeten és eszmeileg megerősödik egy olyan, a tradíciókat a korszerű értékekhez már önállóan is integrálni képes, modern politikai mozgalom, amely a nemzetközi és a franciaországi belpolitikai erőviszonyok átalakulásától ösztönözve és igazolva, az 1950-es években - valamennyi harci módszert alkalmazva - meghatározó politikai erővé válik és képes lesz a gyarmati hatalommal szemben kikényszeríteni az ország politikai függetlenségének elismelését. A számos közös jellemvonás ellenére a születés periódusától (az 1920-as évek végéig terjedő időszak) eltekintve indokolt az egyes országokat külön taglalni. A sajátosságok az 1930-as években világosan kitapinthatóak, a második világháború után pedig markánsan jelennek meg. A különböző fejlődési pálya gyökerei nem csupán a gyarmatosítás eltérő módszereiben és eredményeiben keresendők, hanem már a prekoloniális korszakban is fellelhetők.

A három ország közül Algéria - nem csupán földrajzi, hanem történeti-politikai értelemben is - meghatározó pozíciót foglalt el, a nemzeti mozgalom szervezettsége, ereje és eredményei alapvetően befolyásolták a francia politikát a térségben. Sőt magának Franciaországnak a történetében is döntő szerepet játszik a második világháború után. Ugyanis ha, a IV. Köztársaságot a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság legitim

örökösének tekintjük - s ez történetileg és politikailag indokolt - akkor azt mondhatjuk, hogy az Algírban született 1943-ban és ott is omlott össze 1958-ban. Ezért a könyvben az algériai nemzeti mozgalom története súlyának megfelelően, bővebb terjedelemben szerepel. Ugyanígy az 1950-es évek közepén, amikor Algéria a francia belpolitika központi kérdésévé válik, a franciaországi történések bemutatásának és elemzésének is nagyobb teret szükséges szentelni.

A kronológiai határok megvonásakor az első világháború lezárásának ideje mint indulópont szinte önmagától adódott: ekkor jelentkeztek a gyarmati rendszert bíráló első szervezetek konkrét programjukkal. A záróhatárt 1956-ban jelöltem meg. Kétségtelen, hogy csábítóan tűnt több más dátum is. Így pl. 1959, amikor de Gaulle francia köztársasági elnök elismeri az algériai nép önrendelkezési jogát. Vagy még inkább 1962, amikor a "legfranciább" gyarmat is független lesz, a Maghreb teljesen felszabadul. A fordulat éve azonban megítélésünk szerint 1956 volt. Ebben az évben válnak függetlenné a protektorátusok, Algériában pedig létrejön a nemzeti egység, programot dolgoz ki a fegyveres harcot irányító Nemzeti Felszabadítási Front, stabilizálódik a felszabadító háború, s ugyancsak 1956-ban történik kísérlet először francia részről is a tárgyalásos megoldásra. A nemzetközi politikában is alapvető változások jelei mutatkoznak. Vagyis 1956-ban olyan események történtek, amelyek a kibontakozó dekolonizációs folyamat visszafordíthatatlanságára utalnak a Maghreb térségben is.

A könyv a szorosán vett tudományos eredményeken túl, azzal, hogy rohamosan táguló világunkban más népek, nemzetek önmegvalósítása küzdelmes útját mutatja be, hozzájárulás kíván lenni önmagunk alaposabb megismeréséhez, múltunk - és jelenünk teljesebb megítéléséhez is.

Adalékkul szolgálhat a könyv a térségben napjainkban zajló tragikus események megértéséhez is. Mindenesetre a múlt és a jelen összevetése felveti a kérdést: a megszenvedett gyarmati múlt vagy a vérrel kivívott függetlenség álmokat megvalósító hitében történt csalatkozás provokálta ki a szélsőséges reakciókat? A válasz éppoly bonyolult mint a helyzet, amelynek következményei már régen túllépték születési helyét: európai problémává tették s fokozottabb mediterrán politikára kényszerítették az Európai Uniót is.

I. A FRANCIA URALOM KIALAKULÁSA A MAGHREB ORSZÁGOKBAN.

A három észak-afrikai ország gyarmati függésbe kényszerítése, e függés formáinak kialakulása a fejlődő kapitalizmus érettségi fokától, a nemzetközi körülményektől (a hatalmak, hatalmi csoportosulások vetélkedésétől) és az egyes országok társadalmi-gazdasági fejlettségétől, a megújulásra képes belső erők lététől függött.

A XVI. századtól a Maghreb országok és Európa kapcsolatát két tényező határozta meg: az ottomán birodalomhoz való viszony - ennek jelentősége egyre csökkent -, s a mind jobban izmosodó, expanzívva s ezzel együtt agresszívebbé is váló tőke.

Tunézia és Algéria a XVI. században török fennhatóság alá került. A két tartományban a helytartó, a bej, megválasztásában döntő szerepet játszó janicsár helyőrség (odzsak) állomásozik, de a társadalom tevékenységét helyben szervezik meg. A Porta a külkapcsolatokra is csak akkor adott direktívákat, ha háborúba keveredett az európai hatalmakkal.

Az önálló államiság kialakulásának egyre határozottabb jelei Tunéziában a XVII. század közepétől mutatkoztak. A bej mind nagyobb területre terjesztette ki hatalmát: adózásra kényszerítette a törzseket, ugyanakkor azonban be is vonta előljáróit az állami irányításba. Az alávetett törzsekből kerültek ki a helyi rendfenntartó erők és az adóhivatalnokok is. A törökkel szemben az őslakosok nyelve, az arab lett a hivatali nyelv.¹ Ennek az önállósulási folyamatnak az eredményeként a dej függetlenítette magát az odzsaktól. 1705-ben Husszein ben Ali bej megválasztásával pedig stabilizálódott az autochton erők hatalma, az ország de facto *önálló állammá* vált. Ezt követően egészen a köztársaság kikiáltásáig (1958) a Husszainita dinasztia uralkodott Tunéziában.

Algériában nem zajlott le hasonló folyamat. Központosítási kísérlet sem történt s az odzsak maradék hatalmának letörésére is csak a XIX. sz. elején volt egy eredménytelen próbálkozás. A névleges helytartó, az algíri dej hatalmi funkciója abból állt, hogy évenként begyűjtötte a két másik -

---

¹ *Mustapha Kraiem: La Tunisie précoloniale I. STD Tunis 1973. 86-91.*

gyakorlatilag önálló regionális hatalmat képviselő - dej (a constantine-i és a titteri) adományait, az adót, s azt továbbította Isztambulba. Ezen kívül egymás között és a tengerparttól távolabbi belső Algériával rendszeres, pl. gazdasági- kereskedelmi, kapcsolat nem alakult ki. Az adók behajtása miatt viszont annál gyakoribb volt a fegyveres konfliktus.²

Marokkóban a jelenleg is uralkodó alaviták a XVII. században alapozták meg hatalmukat. A szultán hatalma (a maghzen) katonai erejétől és a törzsek egymásközi viszálykodásának mértékétől függően kisebb-nagyobb területre terjed ki. A legsikeresebb központosítási kísérlet Mulaj Ismail nevéhez fűződik. A XVII. század végén néger rabszolgákból álló - tehát a törzsektől nem függő hadseregével egy erős, kiterjedt centralizált hatalmat hozott létre. Halála (1727) után azonban a trónkövetelők szétzilálták a hadsereget.³ A trónon maradt alaviták azonban - bármilyen kis területre is szorult vissza hatalmuk - az *önálló marokkói állami létet* testesítették meg. S ennek jelentősége csak növekedett az európaiak behatolásakor.

A gazdaság alapjait, bár eltérő súllyal, de mindhárom országban a tengeri "kalózkodás", a kereskedelem és a mezőgazdaság adta. A XVI-XVIII. században, amikor a fő kereskedelmi útvonalak áthelyeződtek az Atlantikumra, a mediterrán térséget az Európa-Maghreb-Levante háromszögben élénk kereskedelem jellemzi. A XVIII. században a világkereskedelem kibővülésével - Ázsia felé - fontos tranzit szerep jut a Meditteráneumnak. Ennek a kereskedelemnek aktív részesei voltak a Maghreb országok is, elsősorban szállítóként (gabona, olívaolaj és Marokkóból nemesfém) és kevésbé felvevőpiacként (luxuscikkek, késztermékek, fegyverek), de főként megsarcolóiként. A kereskedelem és a "kalózkodás" arányát tekintve Algériában kétségtelenül az utóbbi volt túlsúlyban. Tunéziában éppen fordított volt az arány, míg Marokkóban alacsonyabb szinten egyenlítődt ki a két tevékenység. Európa tengeri hatalmai és az Egyesült Államok egészen a XIX. század elejéig jelentős összegeket fizettek az algéri dejnek kereskedelmük békéjéért. Az európai hatalmak, kereskedőik érdekeit védve, eltúlozták a "kalózoktól" elszenvedett károk értékét. Gazdaságtörténészek számításai szerint a

² Laroui, Abdallah: L'histoire du Maghreb 2.k. Maspero, Paris. 1975. 46.

³ Morsy, Magaly: Moulay Ismail et l'armée de métier. RHMC 1967. apr-jun. 120-121.

kalózkodás fénykorának számító XVII. században a legjelentősebb kikötőváros, Marseilles, vesztesége évi 300 ezer livre-re tehető, s ez a francia földközi-tengeri összkereskedelem 2-3 %-a csupán.⁴

Az európai kereskedők eltúlozták a károk mértékét s az iszlám-keresztény ellentétre helyezve a hangsúlyt, könnyen megnyerték céljaiknak a közvéleményt. A XVIII. században egyre növekvő Maghreb ellenesség valóságos oka azonban az volt, hogy még azt a csökkenő szerény konkurrenciát is kiiktassák amelyet az észak-afrikai kereskedők jelentettek. Különösen érdekelt volt ebben a marseille-i kereskedő burzsoázia. Képviselői 1767-ben a maghrebi kereskedőknek a városból való kitiltását követelték. Az államminiszter a válaszában a kereskedelem szabadságára hivatkozva nem ígért azonnali intézkedést. Azt viszont igen, hogy minden lehetséges eszközt felkutató a konkurrens kereskedők számának csökkentésére "mivel tudom, hogy kereskedelmük kárt okoz az önökének"⁵

A forradalmi és napóleoni háborúk idején amikor az európai hatalmak elsősorban a kontinensre koncentrálnak, a kalózkodások megszorodnak. Ez azonban konjunktúrálisnak bizonyult, az észak-afrikai államok már sem gazdasági, sem katonai téren nem voltak igazi vetélytársai az európaiaknak. A görög szabadságharc nyomán kirobbant fegyveres konfliktusban a törökök oldalán harcoló flottájuk nagy részét is elveszítették. Az európai hatalmak - az összeurópai rendezés keretében - már a bécsi kongresszuson felvetették, hogy kontinentális összefogással szétzúzzák az észak-afrikai kalózállamokat. A tervet végül is az 1816-os angol-holland be nem fejezett fegyveres akció után Franciaország hajította végre 1830-ban. Algír csekély áldozatot követelő, gyors - s ezért a korabeli világban meglepetést kiváltó elfoglalásával - az európai tőkés fejlődés különösen pedig, s elsősorban a marseille-i, kereskedő burzsoázia érdekében cselekedett. Párizs uralkodó körei számára egyenlőre a múlt

---

⁴ *Fontenay, Michel*: La place de la course dans l'économie portuaire: l'exemple de Malte et des ports barbaresques. *Annales ESC* 1988. 6. sz. 1335. A földközi tengeri kereskedelemre Tunézia szemszögéből ld. *Boubaker Sadok*: La Régence de Tunis au XVIIe siècle: ses relations commerciales avec les ports de l'Europe méditerranéenne, Mareille et Livourne. Ceroma, Zaghouan 1987.

⁵ Idézi: *Emerit, Marcel*: L'essai d'une marine marchande barbaresque au XVIIIe siècle. *Cahiers de Tunisie* 1955. 367.

katonai győzelmeinek újjáéledését, a "zászló becsületének" védelmét jelentette.

Katonai erő alkalmazása: Algéria

Algír elfoglalása után a franciák az ancien régime gyarmatosítási koncepciójának megvalósítására törekedtek, amelyet demográfiai szempontok uraltak. Jól tükrözi ezt a szemléletet az 1830-ban kiadott Encyclopédie moderne *colonie* címszava, amelynek magyarázata tartalmában tökéletesen megegyezik a XVIII. századi Enciklopédia azonos címszavával: a gyarmat "a meghódított és a hódítók hazájának alávetett ország, amelyet az anyaországnak alárendelt bevándorlók népesítenek be".⁶ E koncepció gyakorlati megvalósítása csak fél évszázaddal Algír elfoglalása után történik meg. Kezdeményezője, első tudatos képviselője Bugeaud tábornok, aki a francia gloire fanatikus képviselőjeként a római erényeket akarja újjáéleszteni, amikor jelszavává teszi a latin mondást: "Ense et arato." Ennek a gyarmatosításnak az alapja a mezőgazdaság volt, ami azt jelentette, hogy el kell venni akár fegyveres erőszakot is alkalmazva a földet az őslakosoktól, akik felett korlátlan uralommal kell rendelkezni. Ezt fejtette ki Bugeaud 1840-ben, mielőtt Algéria kormányzójává választották, a francia képviselőházban.⁷ A tábornok elvetette a csak bizonyos területekre kiterjedő gyarmatosítást és az együttélést, a kompromisszumot az őslakosokkal.

Algír török helyőrségének legyőzése és a tengerparti városok elfoglalásának nem okozott gondot, az ország belsejének meghódítása annál inkább. Az itt élő törzsek nem fogadták el 1830 előtt sem az algíri dej hatalmát, s most még kevésbé egy vallásban, kultúrájában idegenét. A szétszórt szervezetlen törzsi ellenállást Abd el Kader⁸ (1807-1883) próbálta egyesíteni. Törekvéseit jelentős sikerek jellemezték. A 30-as

⁶ Idézi: Valette, Jacques: Note sur l'idée coloniale vers 1871. RHMC 1967 apr-juin. 161., Vö.: Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. 2. kiadás. Lucques, 1759. 3. k. 538.

⁷ Par l'épée et par la charrue. Ecrits et discours de Bugeaud par le général Paul Azen. PUF Paris 1948. 65-66.

⁸ Életére ld J. Nagy László: Abd el Kader. Világtörténet 1984. 2. 102. 116.

években sorozatos győzelmeket aratott és 1834-ben illetve 1837-ben békekötésre kényszerítette a franciákat, akik kénytelenek voltak elismerni Nyugat Algéria nagyobb része feletti szuverenitását. A békeszerződések értelmében Franciaország befolyása - és nem szuverenitása! - csupán a partvidékre terjedt ki.

A békét Abd el Kader államszervezésre használta fel. Algériában a francia támadás és katonai jelenlét ösztönözte azt a központosítási törekvést, amit korábban Marokkóban a törzsi belháborúk, Tunéziában pedig a törökökkel szemben önállósodási folyamat. Miután 1839-ben a szaharai törzsek is csatlakoztak, Abd el Kader elkezdte a kormányzati-adminisztratív rendszer kiépítését: megszervezte az adózást, a közigazgatást, a gazdasági-kereskedelmi tevékenységet (pénzt is veretett) és a reguláris hadsereget. A törzsi hagyományokat szem előtt tartva iszlám alapon akarta megvalósítani az algériaiak egységét. Ragaszkodott a Korán szelleméhez, ő maga azonban nem volt vallási reformer.⁹

A franciáknak viszont arra teremtett lehetőséget a béke, hogy az ország keleti részében, ahol Constatine-ban Ahmed bej vezetésével szerveződött az ellenállás, indítson ofenzívát. 1837-ben elfoglalták a várost, s ezt követően kiújultak a harcok Abd el Kaderrel is. A keleti és a nyugati ellenállás egyesülésével az algériaiak eredményesebben vehették volna fel a harcot a hódítókkal. A két vezér között azonban lényeges különbségek voltak. Abd el Kader "nemzetibb" volt, elsősorban a törzsekre, a belső Algériára támaszkodott, nem tartotta megbonthatatlanak az Isztambulhoz kötő szálakat. A janicsárokról határozottan rossz véleménnyel volt, ő maga is összeütközésbe került a törökökkel, akik 1825-ben Oranban be is börtönözték. Ahmed bej a kezdetektől bízott Isztambulban, onnan várta a felmentő segítséget. Nem is kereste a megegyezést a franciákkal. Abd el Kader viszont, mint a békekötések bizonyítják, igen. Sőt, amikor 1840-ben kiújulnak a harcok, Európában keres szövetségest.

A harcok újratezdését Bugeaud erőszakolta ki a képviselőházban, amikor sikerült elfogadtatnia Algéria teljes katonai meghódítására és ott

---

⁹ Galissot, René: Abd el Kader et la nationalité algérienne. Interpretation de la chute de la Régence d'Alger et des premières résistances à la conquête française (1830-1839). *Revue historique*, 1956. 356., Fournier, Pierre: L'Etat d'Abd el Kader et sa puissance en 1841, d'après le rapport du sous-intendant militaire Massot. RHM, 1967. apr.-jun. 140-145.

mezőgazdasági colonia kialakítására vonatkozó tervét.¹⁰ Az Algériába érkező hadsereg nyomasztó fölényét (100 ezer katona) látva Abdel Kader 1840. áprilisában Angliához fordul: Tenes kikötőjén keresztül vámmentes kereskedelmet (gabona, szarvasmarha) ajánlott fel neki. Palmerston nem reagált azonnal. Válaszát attól tette függővé, hogy az egyiptomi Mohamed Ali és a Porta konfliktusa hogyan oldódik meg. Az angol miniszterelnöknek sikerült elérnie, hogy 1840 július 15-én Ausztria, Poroszország, Oroszország és a Porta aláírja a londoni konvenciót. Az aláírók csapatai novemberben vereséget mérnek Mohamed Alira. A Porta megmenekül, ám ezzel az Egyiptomot támogató Franciaország is vereséget szenved. Franciaországban Anglia elleni háborús hangulat uralkodik, Lamartine diplomácia Waterloról beszél. Ekkor válaszol Palmerston Abd el Kadernek. Megírja, hogy "őfelsége kormánya semmilyen birtokot nem óhajt Afrika mediterrán partján... és nem szándékozik állást foglalni a két fél viszályában".¹¹ Abd el Kader csak ekkor fordul Isztambulhoz. Onnan azonban csak harcra buzdító levelet kap illetve azt az üzenetet, hogy a szultán az iszlám közösségre hivatkozva az algériaiak támogatására buzdította a marokkói uralkodót. A francia túlerő Marokkóba üldözte Abd el Kadert, de itt is súlyos vereséget szenvedett (Isly-i csata 1844 augusztus). Ezután a marokkói uralkodó is megvonta támogatását tőle. Az Algériába visszatért Abd el Kader látva az egyre kilátástalanabbá váló helyzetet, 1847-ben beszüntette a harcot és megadta magát a franciáknak. Algéria meghódításának első, döntő szakasza befejeződött. A francia politikai és gazdasági uralkodó körök, amelyek eddig haboztak, ezután egyértelműen Algéria megtartása mellett foglaltak állást. S ezt, még mindig az ancien régime pacte colonialjának szellemében kodifikálták is: az 1848 november 4-i alkotmány 109. cikkelye Franciaország integráns részévé nyilvánította az észak-afrikai országot.

A század második felében törzsi felkelések, gerilla háború formájában tovább folytatódott az őslakosok ellenállása. Számottevő, nagy felkelésre már csak egy ízben, Kelet Algériában került sor 1870-71-ben. Ennek leverésével és a még itt-ott fellángoló törzsi ellenállás elnyomásával az 1880-as évek elejére befejeződött Algéria katonai meghódítása. Ezt

¹⁰ Par l'épée et par la charrue. 65-67.

¹¹ A levelet közli: *Temimi, Abdeljelik*: Recherches et documents d'histoire maghrébine, Algérie, la Tunisie et la Tripolitaine (1816-1871). 2. kiad. Tunis 1980. 30.

követte az ország gazdasági leigázása, a tőkés földmagántulajdon kialakítása. Ennek fontos állomása volt a Warnier törvény elfogadása 1873-ban. A törvény semmisnek nyilvánította a muzulmán jogrendszert Algériában, mobilizálhatóvá tette a földet. Ezzel az európaiak számára lehetőség nyílt a földmagántulajdonhoz jutásra, eltépte az algériaiakat a földhöz kötő természetes köteléket s ezzel összetörte a már amúgy is széthullóban levő törzsek még megmaradt hatalmát.¹² A törvény elfogadása egy új szemléletet is tükröz: az ancien régime gyarmatosítási koncepciója és a katonai erőszak alkalmazásának kizárólagossága kezd háttérbe szorulni, s nagyobb szerep jut a kifinomultabb, kevésbé direkt módszereknek.

Modernizációs kényszer és pénzügyi nyomás: Tunézia

Nyomban Algír elfoglalása után, 1830. augusztus 8-án, a franciák egyenlőtlen szerződés aláírására kényszerítették a tunéziai uralkodót. A szerződés örökre megtiltotta a kalózkodást, eltörölte az uralkodó kereskedelmi monopóliumát bizonyos termékekre, lehetővé tette az európai hatalmak számára, hogy konzulátusokat, kereskedelmi lerakatokat alapítsanak az országban.¹³ A súlyos feltételek ellenére változás nem következik be Tunézia és Franciaország viszonyában. Franciaországot még hosszú ideig Algéria köti le, s majd csak az ottani helyzet illetve a földközi-tengeri hatalmi viszonyok Tunéziára gyakorolt hatásának függvényében aktivizálódik. A tunéziai uralkodó, Husszein bej (1824-1835) nyomban érzékeli az erőviszonyokban bekövetkezett változást és reformok bevezetését kezdeményezi, amelyet utódai folytatnak. Ezek a reformok, amelyek először a hadsereget és a hozzákapcsolódó ipari tevékenységet érintik, egybeesnek az Isztambulból induló reformokkal, de attól függetlenül bontakoznak ki. Tunézia számára a Mohamed Ali Egyiptomja szolgál mintául. Amikor a szultán kihirdeti az első Tanzimat reformokat, Ahmed Bej (1837-1855) is helyesli, de Isztambulba azt írja,

¹² Marx: Kovalevszkij: "Közösségi földbirtoklás. Felbomlásának okai, menete és következményei." Első rész. Moszkva 1879. Komspektus. Marx-Engels Művei. 45. k. Kossuth Könyvkiadó 1982. 234.

¹³ Mustapha Kraiem: i.m. 410-414.

hogy azok megvalósítása a helyi adottságoktól függ és hosszú időt igényel.¹⁴

Elsősorban a gazdaságilag legerősebb Anglia sürgette a reformok bevezetését az ottomán birodalom valamennyi tartományában. Franciaország ekkor még a status quo fenntartását akarta Tunéziában s fegyveres erőszak alkalmazásának kilátásba helyezésével kényszerítette a szultánt az Ahmed bejre nehezedő nyomás feloldására. A nagyhatalmi vetélkedés Tunézia számára lehetővé tett bizonyos mozgásszabadságot, autonómiájának növelését Isztambullal szemben. A nemzetközi erőviszonyok szonban a század második felében, a krími háború (1853-1856) után egyre kedvezőtlenebbek lettek Tunézia számára. A háborúban Anglia, Franciaország - és Tunézia is 14 ezer katonával támogatta Oroszországgal szemben. Ezért "cserébe" a két európai hatalom elfogadtatta Isztambullal a Tanzimat reformok második sorozatát elindító szultáni leirat, a Hatti Humajut kihirdetését 1856 februájában. Ez a már amúgy is meglévő "kollektív protektorátust" (Marx) szentesítő dokumentum a tőke terjeszkedésének útjából hártotta el az akadályokat: külföldiek számára biztosította földmagántulajdon szerzését, előírta bankok alapítását, az infrastruktúra (utak, csatornák, hírközlés) fejlesztését. A két európai hatalom - fegyveres fenyegetést is használva - együttesen kényszerítette a tunéziai uralkodót a Hatti Humajut kihirdetésére és kötelezte egy alkotmány elkészítésére is. Az 1861-ben kihirdetésre került alkotmány az első volt a maga nemében az arab világban, megelőzte Egyiptomot (1875) és magát Isztambult (1876) is. Európai mintára készült: az ország alkotmányos monarchia lett és gyakorlatilag a kontinens polgári, kapitalista jogrendszerét vette át. Elhárultak a tőkebeáramlás jogi, politikai akadályai. Jól jellemzi a helyzetet a sok gratuláció közül, amlyet Szadok bej (1859-1882) kapott, az angoloké. Ebben Clarendon külügyminiszter "felvilágosult és liberális lépésként" üdvözölve az alkotmány, megállapította: "a külföldieknek nyújtott biztonság tőkeberuházáshoz vezet és emeli az ország prosperitását".¹⁵ Valóban, az elkövetkezendő években jelentős, főleg infrastrukturális beruházás történt:

¹⁴ *Raymond, André*: La France, la Grande-Bretagne et le probleme de réforme en Tunisie 1855-1857. Etudes Maghrébines: Mélanges Ch. A. Julien, PUF Paris 1964. 138.

¹⁵ Idézi: *Mezzi Bdira*: Relations internationales et sous-développement. La Tunisie 1857-1864. Studia Historica Upsaliensia 102. Uppsala 1978. 59.

vasutat, vízvezetékeket, távírvonalakat építettek, nyomdákat alapítottak, elkezdődött a gyapot és olívaolaj feldolgozásának gépesítése. A beruházások azonban hatalmas összegeket emésztettek fel s a költségvetés deficitje rohamosan növekedett. A bej 1863-ban már 37 millió frank kölcsönt kényszerült felvenni, s hogy az évi 4 millió frank kamatot ki tudja fizetni, duplájára emelte a nemrég bevezetett személyi jövedelemadót, a medzsbát. Ez viszont az ország újabbkori történetének legnagyobb felkeléséhez vezetett 1864 tavaszán.

A felkelők vezetője, Godahum, a "népi bej", az ország idegeneknek történt kiárusításával vádolja az uralkodót, követeli az adók és a reformok eltörlését, "az arab szokások és a régi királyi normák visszaállítását". A franciák támogatták a felkelőket, s az ingatag belpolitikai helyzetet arra akarták felhasználni, hogy korábbi véleményüket megváltoztatva az uralkodó függessze fel az alkormányt.¹⁶ Az alkotmányjogilag körülbástyázott angol tőkebehatolással szemben ugyanis a francia kormány - és a gyengébb tőke - tehetetlen volt. Ezért a francia konzul kormánya nevében, a hadügyminisztérium aktív támogatásával (kisebb flotta érkezik Tuniszba) az alkotmány felfüggesztésére szólítja fel a bejt, aki ezt 1864 áprilisában meg is teszi. A kapitulációk, amelyek az alaptörvényben nem szerepeltek, újra életbe lépnek.

A felkelés leverésével járó harcok, az ezt követő járvány, az 1866-67-es szárazság teljesen legyengítették az országot, amely 1865-ben újabb 35 millió frank kölcsön felvételére kényszerült. A gazdasági helyzet azonban nem javult, ezért az uralkodó elfogadja, hogy 1869-ben nemzetközi (francia, angol, olasz) pénzügyi ellenőrzés alá kerüljön az ország, amelynek ekkor 135 millió frank az adóssága.

Tulajdonképpen a pénzügyi csőd döbentette rá az ország valóságos helyzetére és arra a tunéziai reformereket, hogy egy átfogó modernizációs terv megvalósítása elkerülhetetlen. A reformerek közül kiemelkedik Khairedin pasa (1822-1889), aki az iszlám reformizmus nagyjait, Al Afganit és Mohamed Abdut megelőzve rendszerezte gondolatait a reformok szükségességéről és céljáról. Közte és a két közel-keleti gondokodó között a kiindulási pontot illetően meghatározó különbség volt: míg az utóbbiak az iszlámnak, mint vallási-kulturális komplexumnak a

¹⁶ *Temimi, Abdeljelil: Du nouveau sur l'insurrection de 1864 dans la Régence de Tunis. In Recherches et documents... 50-51.*

megújítását állították előtérbe, addig Khairedin - figyelembe véve ugyan az iszlámot - a társadalmi valóságot (gazdaság, irányítás stb.) tartotta elsősorban fontosnak. Rendszerezett elképzeléseit előbb arab nyelven, majd egy évvel később, 1868-ban a legfontosabb részeket franciául tette közzé. "A muzulmán államokban végrehajtandó szükséges reformok" címmel. A felemelkedéshez fontosnak tartja a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem fejlesztését, de főként jól működő közigazgatási rendszer létrehozását és demokratikusan ellenőrzött kormány létezését. Ennek megteremtését azonban a kapitulációk fenntartásával az európai hatalmak akadályozzák. Világosan látja e hatalmak cselekedetének régióit is: aszerint követelik egyik vagy másik muzulmán országban a reformok bevezetését, hogy "mi felel meg politikai érdekeiknek".¹⁷

Rövid miniszterelnöksége (1873-1876) idején erőltetett ütemben próbálja megvalósítani elképzeléseit. Mindenkit kemény munkára, a parazitizmus, a hozzá nem értés elleni könyörtelen harcra szólít fel, mert ellenkező esetben nem lesznek képesek javítani az ország kritikus gazdasági-pénzügyi helyzetén, s akkor az következik be, hogy "az európai hatalmak uralmuk alá hajtának, arra kényszerítenek, hogy eltűnjük beavatkozásukat".¹⁸ Khairedin egyszerűsítette az ügyintézését, csökkentette az adókat. A mezőgazdasági termelés és az ipari tevékenység ösztönzésére adminisztratív rendszabályokat is hozott. Modernizálta a neves iszlám egyetem, a Zitvana oktatását, 1875-ben pedig megalapította a jövő Tunéziája számára a legkorszerűbb ismeretekben jártas értelmiséget - és politikai elitet - képező Szadiki kollégiumot. Az ország gazdasági-pénzügyi helyzete javult, az eredményesnek ígérkező korszerűsítési kísérletnek azonban véget vetett a külpolitikai helyzet.

Az 1876-ban kirobbant keleti válságban Anglia már nem az ottomán birodalom integritásának megőrzésére törekedett, hanem arra, hogy az Indiába vezető stratégiai útvonal fontos pontján, Egyiptomban szerezzen döntő befolyást. 1875-ben megszerzi a Szezei csatorna Társaság részvényeinek többségét, 1876-ban Egyiptom francia-angol pénzügyi ellenőrzés alá kerül, az 1878. június 4-i titkos egyezményben pedig

¹⁷ Új kiadása: *Essai sur les réformes nécessaires aux Etats musulmans*. EDISUD Paris 1987.

¹⁸ Idézi *Lassaud, Hassen Sadok: Stratégie et tactiques de la réforme chez Khereddine*. Actes du I^e Congrès d'histoire et de la civilisation du Maghreb. 2. k. Tunis, 1979. 199.

Isztambultól megkapja Ciprust. Egy hónappal később Salisbury angol külügyminiszter közli francia kollégájával Waddingtonnal: "Tegyenek Tuniszban, amit jónak látnak, Angliának nem lesz ellenvetése."¹⁹ Franciaország ekkor döntött, hogy a még konkurens Olaszországgal szemben kizárólagos befolyást szerez Tunéziában. 1881-ben egy algériai-tunéziai törzsi határincidenst használva fel ürügyül a bardói szerződés aláírására kényszerítette Szadok bejt. Ez az ország külső szuverenitását érintette: a 6. cikkely rögzítette, hogy a bej a francia kormány beleegyezése nélkül nemzetközi jellegű szerződést nem köthet. Ellenállás nem volt, a szüntelen adóztatástól elszegényedett ország lakossága közömbösen fogadta a francia protektorátust szentesítő szerződést. Az ország helyzetét jól jellemzi a francia parlamentnek egy évvel később készített jelentés: Tunézia nagyobb városait szinte teljesen megfosztották anyagi forrásaitól - bár mondták, hogy az az adósságtörlesztésre megy -, "egy olyan nyomorba és összeomlásba döntötték őket, amelyre nehéz gyógyírt találni... Megnyomorítva az adófizetőt, lehetetlenné téve minden adóreformot, fékezik a termelést."²⁰ Az 1883-ban, a belső szuverenitást megszüntető la marsai konvenció aláírásával a bej arra kötelezték, hogy teljesen a francia érdekeknek megfelelően szervezze át az ország közigazgatását, igazságszolgáltatását és pénzügyi rendszerét.

A tunéziai francia uralom megteremtésében - eltérően Algériától - a főszerepet a banktőke és a diplomácia játszotta, a hadsereg a háttérben maradt s csak a kritikus pillanatban lépett színre az előbbieik támogatójaként. Tunézia francia és Egyiptom ugyanakkor történő angol protektorátusi rendszerének megteremtése jelezte, hogy a keleti kérdés alrendszeréként az ottomán birodalom afrikai tartományainak sorsa "rendeződt": gyarmatként tagozódtak be (vagy fognak, mint Líbia) a világgazdasági rendszerébe.

---

¹⁹ Affaires de Tunisie. Documents diplomatiques 1870-1881. Paris, Imprimerie nationale 1881. 67.

²⁰ Idézi: *Sammur, Carmel: L'impérialisme capitaliste français et le nationalisme tunisien* (1881-1914) Publisud Paris 1983. 46.

"Békés behatolás" - diplomáciai nyomás: Marokkó

A francia gyarmatpolitika változása jól megfigyelhető Tunézia esetében, de még inkább Marokkóban. A presztizszempontok, a hadsereg továbbra is fontos tényezők, de nagyon határozottan jelenik meg előbb a banktőke, Marokkóban pedig a fináncsőke. Az új korszak gyarmatpolitikájának teoretikusa Paul Leroy-Beaulieu az aki lezárja a gyarmati expanzió "demográfiai" szakaszát. Elismeri annak előnyeit, de célját már nem a népességfőlösleg elszívó hatásában jelöli meg, hanem abban, hogy a gyarmatosító ország kereskedelmét, iparát aktivizálja és "lakóinak - iparosoknak munkásoknak, fogyasztóknak - profit-, munkabér- és jólétnövekedést biztosítson".²¹ E politika egyik első gyakorlati megvalósítója Jules Ferry miniszterelnök nyers őszinteséggel fogalmazza meg a terjeszkedő tőke érdekeit az 1885. július 28-i parlamenti ülésen, amikor a népességfőlösleg áttelepítését a gyarmatokra, a kolonizáció elavult formájának minősítve kijelenti, hogy a modern forma a tőke- és termékfőlösleg elhelyezését szolgálja. A gyarmati terjeszkedés igazolására a civilizáció terjesztése mellett faji indoklás is szerepel: a felsőbbrendű fajoknak joguk van arra az alsőbbrendű fajokkal szemben.²²

Franciaország már az Abd el Kader elleni harcok idején lehetőséget teremtett Marokkóban a későbbi beavatkozásra: az 1845-ben kötött határegyezmény igen pontatlanul jelölte ki a marokkói-algériai határvonalat. A kezdeményező szerep azonban a gazdaságilag fejlett Angliának jut. Az 1856-ban kötött szerződés értelmében Anglia a fegyverbehozatal és a gabonaexport kivételével, amelyet az uralkodó ellenőriz - szabadon kereskedhet az országban. A szerződés magában foglalja a kapitulációkat is. Elkezdődött Marokkónak az európai tőkés érdekszférába vonása. A szerződés, az angol áruk (főként tea, cukor) "békés behatolása" még nem okozott megrázkódtatást az országban. Ami Marokkó egész prekoloniális társadalmának igazi megrendülését okozta az az 1859-60-as spanyol-marokkói vagy másként a tétuani háború volt. Így ítélik meg a múlt századi marokkói krónikások és a közelmúltban elhunyt legtekintélyesebb történész Germain Ayache is, amikor a háború

²¹ Idézi Valette, Jacques: im. 168.

²² Idézi Suret Canal, Jean: Afrique noire. Géographie, civilisation, histoire. Ed. sociales Paris 1973. 3. kiad. 245-246.

gazdasági-pénzügyi következményeit elemezve kijelenti: a modern Marokkó története 1860-ban kezdődött.²³

A spanyolok a város kiürítéséért cserébe 100 millió peseta váltságdíjat kértek. Az uralkodó tanácsért az angolokhoz fordult, akik a gabonakivitel tilalmáért cserébe és magas kamat ellenébe hiteleztek Marokkónak. Ám emellett még emelni kellett az adókat illetve újat - a mekst - is kellett kivetni. Ez az addig adómentességet élvező (vallási adományként elkönyvelt zakatot kivéve) városokat sújtotta és nagy elégedetlenséget váltott ki. A váltságdíj kifizetése - kamatokkal 119 millió peseta - elszegényítette a parasztságot, megsarcolta a városokat, a korábban fizetőeszközként használt aranypénzt teljesen megszüntette - helyébe az ezüst és egyre inkább a bronz lépett -, s általános elégedetlenséget szült az országban. Végeredményében pedig visszafordíthatatlanná tette az európai behatolást.²⁴

Anglia és Spanyolország mellett még Franciaországnak volt határozott célja Marokkóban. Ezzel tisztában voltak az említett hatalmak is. Ezt tükrözi - többek között - egy 1862-ben a spanyol külügyminisztérium számára készített jelentés, amely megállapítja, hogy Franciaország magatartását Algéria befolyásolja, biztonságot akar nyugati határain. Olyan állapotba akarja juttatni Marokkót, mint amelyben Tunézia van, amely "nem más, mint Franciaország egyik prefekturája".²⁵ Ebbe az irányba tett fontos lépésként értékelhető az 1863-as francia-marokkói szerződés, amely nem csupán a franciáknak, hanem a szolgálatukban vagy velük kereskedelmi kapcsolatban lévő marokkóiaknak is adómentességet biztosított. Sőt vitás ügyeiket is a francia konzul bírói hatáskörébe utalta. A szerződés precedens értékű lett, több európai hatalom is csatlakozott hozzá. A marokkóiak közül pedig egyre többen kérték e hatalmak "protekciónját", amelynek adományozása valóságos spekulációs ügyletté nőtte ki magát. A szerződés a hagyományos kereskedelmi szerződésektől eltérően már nem csupán piacot biztosított az európai hatalmak áru számára, hanem a társadalmi-politikai életbe történő beavatkozást is.

²³ *Ayache, Germaine*: Aspects de la crise financière au Maroc après l'expédition espagnole de 1860. in *Etudes d'histoire marocaine SMER Rabat* 1979. 98.

²⁴ Uo. 137-138.

²⁵ *Miége, J.L.*: Documents d'histoire économique et sociale marocaine au XIXe siècle. CNRS Paris 1969. 65.

Mulaj Hasszan szultán (1876-1894) abban reménykedett, hogy az általa is kezdeményezett és tizenhárom európai hatalom és az Egyesült Államok részvételével 1880-ban megtartott Madridi Konferencia változtat ezen a helyzeten. A konferencia azonban megerősítette a "protekció" gyakorlatát. Rendelkezett ugyan arról is, hogy a külföldiek fizessenek adót (tertib), ez azonban a gyakorlatban nem valósult meg. Így az európai hatalmak beavatkozása nem hogy csökkent volna, hanem gyorsuló ütemben növekedett. Jól jellemezte az ország és Európa viszonyát a korabeli események krónikása, Naciri marokkói történétíró 1866-ban, amikor hazáját egy szárnyát kitépett, földön vergődő madárhoz hasonlította, Európát pedig a rá lecsapó ragadozóhoz.²⁶

A Marokkó fölötti kizárólagos, de legalábbis meghatározó befolyás megszerzéséért folytatott küzdelem Németország megjelenését követően, a századforduló után rendkívüli módon kiéleződött. Az ország gyarmatosítása egy Európában kirobbanó háború tűzfészkévé vált s hozzájárult a hatalmi csoportosulások kialakulásához. Állandósulnak az európai befolyással szembeni törzsi felkelések. Ennek ürügyén a franciák "békés behatolását" egyre inkább fegyveres akciók biztosítják, újabb és újabb területeket, városokat foglalnak el elsősorban az algériai határ mentén.

A német tőke (Krupp, Mannesmann) az 1880-as években jelent meg Marokkóban. Felbukkanása komoly konkurrenciát jelentett. Az országban érdekeltséggel rendelkező német kereskedőtársaságok száma az 1889-es hatról 1904-re harmincnégyre emelkedett, ugyanebben az időben a külkereskedelmi forgalomból való részesedése pedig 2,4%-ról 14,3%-ra.²⁷

Franciaországban az igen befolyásos, 1902-ben már kétszáz, főként radikális, képviselőt tömörítő gyarmati lobby erőteljesen követeli Marokkó megszerzését. Vezetőjük, az algériai Oran parlamenti képviselője Eugene Etienne 1898-ban világosan fogalmaz: "Franciaországnak minden más hatalommal szemben magasabb rendű jogai és kötelességei vannak Marokkóban. Elsősorban Algéria miatt. Algéria vezetett bennünket

²⁶ Idézi: *Ayache, Germanin: Les origines de la guerre du Rif. SMER - Publications de la Sorbonne, Rabat-Paris 1981. 52.*

²⁷ *Helmut Stoecker - Helmut Nimschowski: Marocco 1898-1914. in German Imperialism in Africa. From the Beginning until the Second World War (Szerk.: Helmut Stoecker) Akademie-Verlag Berlin 1896. 134.*

Tunéziába. Neki kell - kétségtelenül nehezebben - elvezetni bennünket Marokkóba is."²⁸ Ezen túl azonban mind nagyobb súllyal szerepel Franciaország marokkói politikájában a gazdasági érdek. A nagy tőkés csoportok (Schneider, Banque de Paris et des Pays Bas) arra törekedtek, hogy profitérdekeiket a nemzeti politika mezében jelenítsék meg.²⁹ A Quai d'Orsay koordinálni igyekezett a különböző csoportok tevékenységét, de határozottan csak akkor támogatta és ösztönözte őket amikor a német gazdasági jelenlét megerősödött, illetve Abdel Aziz szultán (1894-1908) a kapcsolatok elmélyítésére tett lépéseket Anglia és Németország irányában. Ez egybeesett a francia "békés behatolás" legfontosabb politikai eszközeként felfogható több pénzügyi és ipari csoportot egyesítő Compagnie marocaine megalakulásával.³⁰

A rivalizáló hatalmak közül, a tőkés fejlődés megkésetttségéből eredő gyengesége miatt a legkedvezőtlenebb helyzetben Spanyolország volt. Franciaországban erős volt a tőke és a gyarmatosítást támogató közvélemény, a politikai nyomásgyakorló csoport. Németországban ez utóbbi viszonylag gyenge volt, viszont erős volt a tőke. Ám Spanyolországban sem erős expanzív tőke, sem az Afrika politikát támogató erős közvélemény nem volt. Ortega y Gasset "történelmi tévedésnek" minősítette a marokkói gyarmati politikát, mert Spanyolország "expanziót akar anélkül, hogy expanzív ereje lenne".³¹ Az Afrika politika egyedüli támogatója a hadsereg, elsősorban a tisztikar volt, amely a spanyol-amerikai háborúban megtépzott tekintélyét Marokkóban próbálta helyreállítani. Így végső soron a gyenge spanyol kapitalizmus csupán segéderőként vett részt a nagy gyarmatosító hatalmak küzdelmében. Ezért nem alaptalanul minősíti Abdelmadjid Bendjelloun

---

²⁸ Idézi *Ayache, Albert*: Le Maroc. Bilan d'un colonisation. Ed. Sociales Paris 1956. 61.

²⁹ *Rivet, Daniel*: Mines et politique au Maroc 1907-1914 (D'après les Archives du quai d'Orsay). RHMC, 1979. oct-dec. 571.

³⁰ *Guillen, Pierre*: Les milieux d'affaires français et le Maroc à l'aube du XXe siècle. La fondation de la Compagnie marocaine. Revue historique, 1963. apr-juin 419.

³¹ Idézi az *El Imparcial* c. spanyol lapból Bulletin du Comité de l'Afrique française, 1912. 137.

marokkói történész a spanyol gyarmatosítási módszert és rendszert "lumpenkolonializmusnak".³²

Az 1904 áprilisában megkötött antant szerződés Angliának Egyiptomban biztosított szabad kezet, Franciaországnak pedig Marokkóban. A két nagyhatalom még abban is megegyezett, hogy a presidiók körüli területre Spanyolországnak lesz joga. Erre alapozva fél évvel később Franciaország titkos megállapodást írt alá Spanyolországgal Marokkó felosztásáról.

Franciaország nyomban el is kezdte érvényesíteni az antant szerződésből származó jogait: reformtervet nyújtott be a szultánnak, aminek realizálásához egy francia bankkonzorcium folyosított is 62 millió frank hitelt. Németország azonnal látványosan és agresszíven reagált. II. Vilmos császár tangeri beszédében Marokkó szuverenitása mellett foglalt állást. A feszült francia-német viszony háborús hangulatot idézett elő Európában. A válság rendezésére hívták össze az algesírási konferenciát, amelyen Németország elszigetelődött, Franciaország és Spanyolország előjogokhoz jutott: ők szervezik meg a marokkói rendőrséget, az állami bank létrehozásának irányítását pedig a Banque de Paris et des Pays Bas-ra bíznák. Németország korábbi hangzatos ígéretei ellenére nem állt ki Marokkó mellett. Cserébe kompenzálhatta magát azzal, hogy a konferencia garantálta az aláíró hatalmak gazdasági egyenlőségét. A konferencián tanúsított német magatartás kiábrándította a marokkóiakat. Delegációjuk vezetője keserűen jegyezte meg a francia diplomatáknak: "A múlt nyáron adott biztosítékuk nyomán védelmeznünk kellett volna bennünket Algesírasban, ehelyett a valóságban ők kérik az európaiakat, hogy kössék meg a kezünket. Csak a saját érdekeiket tartják szem előtt."³³ A konferencián teljesen figyelmen kívül hagyták Marokkó érdekeit. A szultán környezetében, de még inkább a lakosságban nagy volt a felháborodás. Az uralkodó mégis kénytelen volt aláírni a konferencia végső okmányát, mert ellenkező esetben - mint abban az európai hatalmak megegyeztek - közös erővel kényszerítették volna arra. A felkelésbe torkolló felháborodás elsöpörte az uralkodót. Helyébe fivéréét, a felkelők élére állt Mulaj Hafidot

³² *Abdelmajid Benjelloun*: "Pacification" de la zone d'influence espagnole au Maroc. Revue d'histoire maghrébine, (R.H.M.) 1984. 33-36. sz. 36.

³³ Idézi: *Guenane, Djamal*: Les relations franco - allemandes et les affaires marocaines de 1901. SNED-Alger 1975. 195.

(1909-1912) választották szultánná. Reménytelen helyzetében is megpróbált ellenállni, megtagadta az elődei által a spanyoloknak adott bányászati koncessiók elismerését. Válaszul Spanyolország 40 ezer katonát küldött a Rif vidékre. Ez viszont a spanyol társadalomban váltott ki heves tiltakozást, Barcelonában az általános sztrájk fegyveres lázadásba torkollott. (Semana Tragica)³⁴

Az adósságok visszafizetésére az uralkodó 1910-ben 100 millió frank kölcsönt vesz fel francia bankoktól. Látva, hogy Mulaj Hafid is elődje kiárúzó politikáját folytatja, a törzsek újból fellázadtak és ostromgyűrűbe fogták Feszt. A szultán kénytelen volt a franciákhoz fordulni. A fővárost felmentő katonai akciójukat viszont az algesírási szerződés megsértésének minősítették a németek, és erődemonstrációjuk ("Párducugrás") újabb tárgyalásra kényszerítették a franciákat. Az 1911. novemberi egyezményben Németország elismerte Franciaország Marokkó feletti uralmát, ennek ellenében Francia-Kongóban kapott területeket. A nagyhatalmi vetélkedésből győztesként kikerült Franciaország az 1912. március 30-i protektorátusi szerződésben szentesíti marokkói uralmát. Ezt követően életbe lép az antant szerződés 3. cikkelye is: a november 27-i francia-spanyol szerződés értelmében az ibériai hatalom is megkapja a maga részét, egy 28 ezer km² nagyságú területet a mediterrán parton. Tanger nemzetközi övezet lesz, különleges státusszal. A világháború előestéjén teljes mértékben érvényesül a francia hegemonia a Maghreb országokban.

Marokkó gyarmatosítása a tőke terjeszkedését, "békés behatolását" segítő és ösztönző nemzetközi méretű diplomáciai küzdelem eredményeként történt meg. A diplomáciai lépéseket alapvetően a pénzügyi érdekek motiválták. A gyarmatosítás reális politikai erőt képviselő bírálói és ellenzői is Marokkó kapcsán jelennek meg Európában, elsősorban a francia és német szocialista mozgalomban. Kormányaik gyarmati politikájának bírálata nagy mértékben járul hozzá a nemzetközi szocialista mozgalomban a háborúellenes és antikolonialista gondolat és cselekvés formálódásához.³⁵

---

³⁴ Ld. Jemnitz János: Az 1909-es barcelonai általános sztrájk és nemzetközi visszhangja. Párttörténeti Közlemények 1979. 2. sz. 116-141.

³⁵ Jemnitz János: A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911-1914). Akadémiai Kiadó 1966. 34-94.

A győzelmes kolonializmus: a gyarmati társadalom főbb jellemzői

A három Maghreb ország gyarmatosításakor nyomon követhetők a tőkés fejlődés különböző szakaszai és a nemzetközi viszonyokra gyakorolt hatásuk. Algír elfoglalása mintegy összeurópai akaratot fejezett ki és elsősorban a (marseille-i) kereskedelmi tőke érdekét szolgálta. Tunézia protektorátusi státuszba kényszerítése döntően az ottomán birodalom felbomlásztásában leginkább érdekelt két hatalom - Anglia és Franciaország -küzdelmének eredménye, s háttérben a kereskedelmi tőke mellett már igen jelentős szerepet játszik a banktőke. Marokkó esetében viszont, amikor már az ipari illetve a fináncsőke érdekei motiválják alapvetően a politikai-diplomáciai lépéseket, olyan éles a küzdelem a tőkés hatalmak között, hogy reális veszélyt jelent egy európai "nagy háború" kirobbanása. A gyarmati függés formáit is a Franciaországban kiteljesedő tőkés viszonyok határozzák meg.

A három országban nem azonos módon érvényesíti érdekeit a gyarmatosító hatalom. Algéria esetében az ancien régime gyarmatosítási koncepcióját követve, minden területen abszolút mértékű az alávetettség, a direkt irányítás érvényesül. Algéria Franciaország "tengerentúli három megyéje". Gazdasági vonatkozásban egészen az 1950- es évek második feléig (a kőolaj megjelenéséig) a gyarmat a rurális Franciaországhoz illeszkedik.

A protektorátusi rendszer kialakítása a tőkés fejlődés egy fejlettebb formájához, az imperializmushoz kötődik. Több tényező ösztönzött erre: a katonai hódítás és a direkt irányítás adminisztrációs rendszerének megteremtése nem csupán ellenállásba ütközött, hanem sok pénzbe is került. A nemzetközi feltételek sem kedveztek már egy algériai típusú gyarmatosításnak, a rivális hatalmak nem fogadták volna el. A protektorátusi szerződés az érdekelt hatalmak számára is biztosította a legnagyobb kedvezmény elvét. Tunéziában Anglia és Olaszország, Marokkóban pedig az algesírási szerződést aláíró tucatnyi hatalom számára. Kezdetben azonban - főleg Tunéziában - a protektorátusi formát

átmenetinek tartották a direkt irányítás felé. Marokkóban a megváltozott nemzetközi feltételek és a belső ellenállás miatt azonban erről már teljesen le kellett mondani. Ezt világosan ismerte fel a marokkói francia uralom kiharcolásában politikailag és katonailag aktívan résztvevő Lyautey tábornok, a protektorátus első főrezidense, a francia gyarmatosítás nagyformátumú koncepciózus alakja. 1920 végén a Marokkóban folytatandó politika alapelveit összefoglaló jelentésében a protektorátus lényegének kiforrott, világos megfogalmazását adja: "A Protektorátus koncepciója egy olyan országé, amely megőrzi saját intézményeit, saját magát kormányozza, igazgatja saját szervezeteivel egy európai hatalom egyszerű ellenőrzése alatt. Ez az európai hatalom tartja kézben a külkapcsolatok, a pénzügyek, a hadsereg irányítását és megszabja a gazdasági fejlődést. Az a formula, amely uralja és jellemzi ezt a koncepciót: *ellenőrzés* szemben a *direkt irányítással*"³⁶ (kiemelés az eredetiben - J.N.L.). A törvények, rendeletek, amelyeket a francia főrezidens készített, minden esetben az uralkodó jóváhagyása, aláírása után léptek hatályba. Lyautey tudatos törekvése, sok esetben a központi akarat ellenére az volt, hogy az őslakosokat bevonja az ország irányításába. Erre nem csupán korszerű szemlélete ösztönözte, hanem az is, hogy a "pacifikálás" (fegyverrel kényszeríteni az engedetlen, lázongó törzseket a szultán hatalmának s így a protektorátusi szerződésnek az elismerésére) hosszú idején (1912-1934) minél kisebb ellenállásba ütközzön. Azok kerültek vezető hivatali tisztségbe, akik korábban is hasonló funkciót töltöttek be: vidéken a törzsek előljárói lettek a hatalom helyi képviselői (kaidok), a városokban pedig (a pasák) tekintélyes kereskedők. Anyagi javaikat tovább gyarapították: a hatalom fizetett alkalmazottai voltak, a döntési központokhoz közelebb kerülve, kiszélesült kapcsolataikat jól kamatoztatva eredményesen kapcsolódtak be a tőkés termelésbe, kapitalizálódtak.

Hasonlóképpen történt Tunéziában is. Itt annyiban volt "harmonikusabb" az állami apparátus kiépítése és tőkés viszonyok gyorsuló tágítása, hogy a keretek, előfeltételek megteremtése más 1881 előtt, az ország tudatos modernizálásával elkezdődött. A protektorátusi

---

³⁶ Politique du Protectorat. 1920. november 18. in Lyautey l'Africain. Textes et lettres du maréchal Lyautey présentés par Pierre Lyautey. 4. k. 1919-1925. Plon Paris 1957. 28. Ezeket az elveket szinte szó szerint tartalmazza a két protektorátusi szerződés.

rendszer részben erre a modernizációs folyamatra épült rá, ám egyben meg is szakította azt, amennyiben eltérítette az országot az autochton fejlődési pályáról. Míg Algériában teljes és a szó konkrét értelmében is brutális volt a szakítás a prekoloniális helyzettel, addig Marokkóban és Tunéziában a kontinuitásnak is jutott funkció, s ez megkönnyítette az antikolonialista erők szerveződését és küzdelmét. Mindkét ország nemzeti felszabadító mozgalma olyan hivatkozási ponttal rendelkezett, amelyre mint tradícióra utalhatott. Ez volt az önálló államalakulat, amelyet Marokkóban a dinasztia, a szultán testesített meg, Tunéziában pedig az 1861-es alkotmány, a desztur. A gyarmati státusz eltérő jellegéből eredően a Párizsból történő irányítás is különbözőképpen történt. Algériáé, a direkt irányításnak megfelelően, a belügyminisztériumból történik, míg a két protektorátusé a gyarmatügyiből. (Tunéziában és Marokkóban az uralkodó öslakos minisztereket is kinevezhetett.) Az eltérő irányítás eredménye tartalmát tekintve mindhárom országban ugyanaz: a prekoloniális társadalom mélyreható átalakulása a tökéletes Franciaország érdekeinek megfelelően.

A radikális átalakulás első, szembeszökő jele a népesség etnikai összetételében tükröződik. Mindhárom országban jelentős az európai származásúak - főként franciák, de olaszok és spanyolok is nagy számban - aránya. Különösen Algériában, amely a tudatos bevándorlási politika eredményeként, telepes gyarmattá vált. Ide és Spanyol Marokkóba nagyszámú spanyol vándorolt be, akik megkapták a francia állampolgárságot. A Tunéziába bevándorolt olaszok viszont az 1896-os francia-olasz konvenció értelmében különleges státuszt élveztek (megtarthatták állampolgárságukat, adómentesség stb.).

Becslések szerint Algéria lakossága 1830-ban három millióra tehető, amelyet a harcok és az 1867-es pusztító járvány okozta veszteség következtében csak az 1880-as években ér el újra. Ekkor Tunézia lakossága - gyancsak becslések szerint - másfél-két millióra tehető, Marokkóé pedig 1910-ben három és fél-négy millióra. Az európaiak nagyobb tömegben történő bevándorlása Algériába az 1850-es,

Tunéziában pedig az 1890-es években kezdődött. Marokkóba az 1920-as években és a második világháború után is érkezett egy újabb hullám.³⁷

Az Algériába bevándorló európaiak nagyobb része a századfordulói telepes volt, vidéki lakos. Tunéziában, de főként Marokkóban már a kezdetben is a városokban telepedtek le. A három ország európai származású lakóinak mintegy 60-70 %-a az 1930-as évek közepén néhány nagyvárosban koncentrálódik: Algír, Oran (spanyol többség), Tunisz (olasz többség), Casablanca, Rabat. Ugyanekkor duzzadnak fel az ide áramló őslakosok tömegeivel, s megjelennek a muzulmán történelmi városmagot (medina) közrefogó európai város mögött a bidonville-ek. Elsősorban a tengerparti városok növekedtek, itt található a gazdasági, kereskedelmi és adminisztratív központok. A városba települő őslakos gyökértelen, a szokások, az értékek, az emberi kapcsolatok formái idegenek számára. Védekezésül itt is megkísérli fenntartani a hagyományos nagycsaládi, törzsi kapcsolatokat. Mérhetetlen nyomorban élnek, s minden pillanatban érzékelik a gyarmati modernizáció ellentmondásait, rájuk nézve pedig romboló következményeit. Általuk a szociális feszültség koncentrálódott a városokban.³⁸

Az urbanizáció a hagyományos -paraszti - társadalom szétrombolásának a következménye volt. Mindhárom országban, még ha nem is játszott azonos fontosságú szerepet a kolonizáció, a gyarmatosítók első lépése a közösségi tulajdonban lévő legfontosabb termelőeszköz, a föld mobilizálása, tőkés magántulajdonná tétele volt. Ezt szolgálta az 1873-as (Algéria), az 1885-ös (Tunézia) és az 1919-es (Marokkó) földtörvény. Az európai bevándorlók ingyen, jelképes összeg vagy kedvező hitelre történt vásárlás ellenében jutottak a legjobb minőségű földre. Algériában elsősorban magánszemélyek, Marokkóban pedig

---

³⁷ Az adatok: *Amin, Samir*: Economie du Maghreb. I. k. Les éditions du minuit. Paris 1966. 22-25., *Gallissot, René*: Economie de l'Afrique du Nord. PUF. Paris 1964. 60-61., *Ressaissi, Raouf*: Settlement Colonization and Transnational Labor Emigrations in The Maghreb. A comparative study of Algeria and Tunisia. Skrifter utgivna av ekonomisk-historiska föreningen. Lund 1984. 69., 83.

³⁸ *Nouschi, André*: Le sens de certains chiffres. Croissance urbaine et vie politique en Algérie 1926-1936. In Etudes maghrébines. Mélanges Ch. A. Julien. PUF Paris. 1964. 211., *Ayache, Albert*: Le maroc. Bilan d'une colonisation. Editions sociales Paris. 1956. 268-272., *Liauzu, Claude*: Un aspect de la crise en Tunisie: la naissance des bidonvilles, Revue française d'histoire d'outre-mer 1976. 232-237. sz. 612.

jelentős arányban pénzügyi társaságok is. Az európaiak tulajdonába került földterület nagysága az 1930-as évek végére eléri a maximumot, több mint négy millió hektárt. Ez Algériában a megművelt földterület 40 %-a (2,7 millió ha), Tunéziában 18 %-a, (0,5 millió ha), Marokkóban 12 %-a (1 millió ha). Struktúráját az átlagosan 100 ha-t meghaladó nagybirtok jellemzi. Algériában és Marokkóban viszont igen erős a birtokkoncentráció. Algériában 6400, Marokkóban pedig 900 birtokos rendelkezik a terület 87, illetve 60 százalékával. Az átlagos birtoknagyság 370 illetve 600 hektár.³⁹ Az európaiak gazdasága modern termelő eszközökkel felszerelt, egyenrangú konkurens a francia gazdaságnak, a gabonán kívül elsősorban jól jövedelmező termékek (déli gyümölcs, primőrök) piacra termelésével foglalkozik. Algériában a húzóágazat a szőlő- és bortermelés. Az ország az 1930-as években évi 17-19 millió hektoliterrel a világ egyik legnagyobb bortermelője volt.⁴⁰

Az őslakosok gazdaságának birtok- és termékstruktúrája, technikai színvonala alapján egy merőben más világot képvisel, alapvetően az európaiak tőkés gazdasága által stagnálásra kényszerített prekoloniális társadalmomét. Ugyanakkor ez a társadalom már nem homogén, erőteljes differenciálódás ment végbe a mezőgazdasági lakosságon belül. Többségét a bérmunkát is végző vagy ötödreszes bérlőként (hamesz) is dolgozó törpebirtokosok (1-5 ha) alkotják. Az ellentétes póluson található a nem nagyszámú, de hatalmas területekkel rendelkező nagybirtokosok.

A mezőgazdasági összlakosság és a birtokosok aránya a gyarmati korszak végén (1955) a következő képet mutatja:⁴¹ Az őslakos birtokok termékstruktúrájukat tekintve monokulturás gazdaságok: gabonát termelnek. Az egyéb termékek aránya elenyésző. Kivétel Tunézia, ahol hagyományosan igen jelentős az olivaolajtermelés. Az 1880-as években 2 millió hektoliter, amely az 1930-as években a duplájára emelkedett.⁴² Az állatállomány több mint 90 %-ával szintén az őslakosok rendelkeznek. A birtokok óriási többségét a hagyományos módon művelték, s legfeljebb a

---

³⁹ *Amin, Samir* 143.

⁴⁰ *Barbé, Raymond*: La question de la terre en Algérie. Economie et politique 1955. 1. sz.

⁴¹ *Amin, Samir*: 128-141.

⁴² Uo. 43-44.

termelő önellátását biztosította. A középbirtokosok egy része és a nagybirtokosok voltak csak képesek árutermelésre.

A nem mezőgazdasági termelésben a döntő ágazat a bányászat. Algériában az 1950-es évek közepén számottevő bányakincs az igen jó minőségű vasérc volt, évi 2,5-3 millió tonnával. Tunéziában a foszfát fontos. Az 1930-as években évi több mint 3 millió tonnával a világtermelésben a második helyet foglalja el. Az 1950-es évek elejére erre a helyre a 4 millió tonnával Marokkó kerül.⁴³

Feldolgozó ipar szerény mértékben létezett, s inkább kézművesipari technikával. Kivétel talán Marokkó, amelynek gazdasági életét az 1920-as évek második felétől valóságos beruházási láz keríti hatalmába. 1929-ben a gyarmatokra exportált francia ösztöke 22 %-a (460 millió frank) ebbe az országba áramlik.⁴⁴ Hatalmas építkezések történnek, új városok születnek, a régiók teljesen megújulnak. A nagyszabású infrastrukturális beruházások (a befektetett tőke több mint fele) - úthálózat, kikötők - az ország egységesítését is meggyorsítják. Így jut a feldolgozóiparban az építőiparnak a legfontosabb szerep. A többi feldolgozóipari létesítmény - éppúgy mint a másik két országban - a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódik: korszerű malmok, konzervgyárak. A bányászokkal együtt a formálódó munkásság gerincét az építőipari munkások alkotják.⁴⁵

A Maghreb országok korábbi, prekoloniális társadalmának viszonylagos homogenitását a behatoló tőke felbomlasztotta. Erőteljes differenciálódás megy végbe a föld közösségi birtoklásán alapuló társadalomban, de a földtől való teljes elszakítás nem történik meg, csupán elkezdődik. A gazdaság más ágai, amelyek szintén csak kialakulóban voltak - így elsősorban az ipar - nem tudta felszívni a közösségi tulajdon szétrombolásával megjelenő tömeget, amely nem - vagy csak kis része - proletarizálódott. Különösen érvényes ez Algériára, ahol a jó minőségű földek relative nagyobb része került az európaiak tulajdonába, mint a két protektorátusban. A kapitalista termelési mód kiterjedése tehát korlátozottan érvényesül, ami fenntartja a közösségi szolidaritási formákat,

---

⁴³ Uo. 52-53.

⁴⁴ *Gallissot, René*: Le patronat européen au Maroc (1921-1942). Editions techniques nord-africaines Rabat 1964. 18.

⁴⁵ *Gallissot, René*: La question ouvrière au Maroc 1931-1935. Cahiers de Tunisie 1963. 43. sz. 10.

minden új alakuló társadalmi réteg magán viseli a tőkés behatolás előtti termelési mód maradványait. Az eredmény nem a modern bér munkássá válás, hanem az általános pauperizáció.⁴⁶ A korlátozott fejlődés jellemezte helyzetben a demográfiai probléma még tovább élte a szociális feszültséget. A reménytelennek tűnő helyzetből kitörésként kínálkozott a belső migráció, a városokba költözés vagy a gyarmatosító országba távozás. Az 1920-as évek közepén már több mint 100 ezer maghrebi 80-90 %-ban algériai munkás dolgozik Franciaország nagyobb városainak (Párizs, Lyon, Marseilles) üzemeiben.⁴⁷ Az algériai modern nagyipari munkásság nem otthon, hazai környezetben, hanem az elnyomó országban, Franciaországban kezd kialakulni. Ennek a ténynek rendkívül fontos szerepe van az osztálytudat formálásában: a munkásság tudatának kialakulásában nem annyira a szociológiai szempontú osztály kötődés, hanem a nemzeti szempontok válnak dominánssá. Kisebb-nagyobb mértékben érvényes ez a maghrebi koloniális társadalom minden rétegére, mivel az erőteljes diferenciálódás a gyarmati korszakra esik. A két protektorátusban azonban már a gyarmatosítást megelőzően elkezdődött a homogén társadalom rétegekre bomlása Tunéziában.⁴⁸ A modernizációs kísérlet ösztönözte a tőkés termelésbe bekapcsolódó földbirtokos réteg kialakulását. Marokkóban pedig már a XIX. században létezett (elsősorban Fes-ben) egy erős, a politikai életre is nagy befolyással bíró kereskedőréteg, amely eltérően a közel-keleti kereskedő burzsoáziától nem a vallási etnikai kisebbségből került ki.⁴⁹ Algériában viszont a társadalmi rétegződés kezdete és kibontakozása a gyarmatosítással egyidőben történik. Ám végső soron mindhárom országban a nagybirtokosok és nagykereskedők megerősödése vagy megszületése a gyarmati kapitalizmus eredménye. Itt az őslakos társadalom csúcsán viszont ez a réteg érzékeli legkevésbé a nemzeti elnyomást. A társadalom ellentétes pólusán elhelyezkedő, a lakosság óriási többségét kitevő tömegeknek pedig szinte minden nap meg kell küzdeniük az anyagi és kulturális túlélésért. A

⁴⁶ *Henni, Ahmed*: La colonisation agraire et le sous-développement en Algérie. SNED Alger 1981. 59.

⁴⁷ *Sari, Djilali*: La dépossession des fellahs. SNED Alger 1975. 115.

⁴⁸ *Kraiem, Mustapha*: La Tunisie précoloniale. 2. k. STD Tunis 1973. 136-142.

⁴⁹ *Cigar, Norman*: Socio-economic structures and the development of an urban bourgeoisie in pre-colonial Morocco. The Maghreb Review 1981. 3-4. sz. 70-71.

korábbi, ha össztársadalmi viszonylatban alacsonyabb szinten is, de stabilitást biztosító társadalom a két világháború közötti időszakban visszavonhatatlanul eltűnt, s maradványai már csak az etnográfusok vizsgálódásaihoz szolgáltattak anyagot.

A második világháború előestéjén a Maghreb országok társadalmá szembeszökő változások képét mutatja. Korszerű, dinamizáló elemeket magában foglaló gazdaság, új termelési eljárásokkal és új termékekkel, modern adminisztratív és kommunikációs infrastruktúrával rendelkező, a világra annak új anyagi és eszmei produktumaira nyitott társadalmak alakultak ki. A nagyléptékű változás, fejlődés azonban nem elfedte, hanem újakat is termelve még inkább nyilvánvalóvá tette az ellentmondásokat: két a gazdasági fejlettség, a kultúra, vallás tekintetében merőben eltérő világ élt egymás mellett. Egy, a lakosság óriási többségét magában foglaló, a régi értékek védelmére kényszerített, defenzív társadalom, amely minden pillanatban érezte a nemzeti elnyomást. A másik egy korszerűbb, a dinamikus tőkés viszonyokhoz szervezettebben illeszkedő vagy már abba integrálódó, amelyet elsősorban az európai származásúak társadalmá jelentett, de nem kizárólag az. A hagyományostól eltérő attribútumokkal (céltudatos piacra termelés, európai kultúra és eszmevilág ismerete és annak - vagy egy részének elfogadása) is rendelkező új őslakos rétegek, köztük az ún. közbülső rétegek (középbirtokosok, városi kézművesek, kereskedők, értelmiségiek) már nem a korábbi értékek kizárólagos megtartásában vélték megtalálni identitásukat. Az új identitás megfogalmazói elsősorban vallási és világi értelmiségiek, ipari bémunkások, a városokban formálódtak, s velük az ellenállás fészkei is a vidékről a városokba helyeződtek át. A nemzeti felszabadító mozgalomnak a győzelemig tartó története ennek a története is, s lényegében elsősorban az -, hogy hogyan talál egymásra a város és a vidék.

II. A NEMZETI MOZGALOM KIALAKULÁSÁNAK, ESZMEI-SZERVEZETI POLARIZÁCIÓJÁNAK KEZDETEI

A politikai szervezetek csirái, az ifju mozgalom Tunéziában és Algériában

A századforduló után, s még az első világháború alatt is fegyveres felkelések, lázadások a széthullóban lévő közösségek utolsó helyi és egyre inkább individuális cselekedetekben megnyilvánuló reakciói.¹ Egy átmenet kezdete ez a XIX. század fegyveres harcainak bukása és az 1930-as évek között, amikor a politikai harc formái válnak dominánssá a nemzeti mozgalomban, s a küzdelem már nem a gyarmati rendszer kiépítésének megakadályozásáért folyik, hanem a stabilizálódott gyarmati társadalom, egyenlőre még az adott keretek között történő, átalakításáért.

A társadalom átalakulásának első jeleit azok érzékelik, akik maguk is az átalakuló társadalom határmezsgyéjén helyezkednek el és tudatában is vannak az átmenetiségnek: a francia iskolát végzett - vagy tágabb értelemben a francia nyelvet és több-kevesebb mélységgel a kultúrát is ismerő - értelmiségiek. A régi társadalomtól már erőteljesen eltávolodtak, bár gyökereiket még nem vágták el, az új viszont még nem fogadja be őket. Ezek az értelmiségiek (tanítók, hivatalnokok, katonai tolmácsok stb.) lapok köré vagy kulturális ismeretterjesztő körökben tömörültek. Tunéziában ez a szerveződés már korán elkezdődött, mivel a protektorátust megelőző modernizációs folyamat eredményeként megszületett a bikulturális értelmiség. Tevékenységük azonban a protektorátusi rendszerben már határozottabb nemzeti jelleget öltött, mert nem csupán a

---

¹ Djegholoul, Abdelkader: Hors la loi, violence rurale et pouvoir colonial en Algérie au début du XXe siècle: les frères Boutouizerat. R.H.M. 1984. 33-34. sz. 55.

saját. múltjukhoz, hanem a gyarmati hatalomhoz való viszonyt is magában foglalta. Ez a viszony nem a tagadáson alapult, hanem azon a törekvésen, hogy *egyenrangúként* integrálódjanak az új társadalomban. Ezt a gyarmatosítóval azonos műveltségi szint megszerzésével kívánták elérni. Ezért követeléseikben az első helyen az oktatási rendszer korszerűsítése szerepelt.

Tuniszban 1888-ban a Szadiki kollégiumban végzetek alapították az *al-Hadira* (Főváros) c. lapot, amely elsősorban nyugat-európai államok polgári politikai rendszerét népszerűsítette. Az *al-Haldunija* (1896) kulturális kör a középkor neves maghrebi gondolkodójától, Ibn Halduntól kölcsönözte nevét és korszerű természettudományos ismereteket népszerűsítve, a Zitwana mecset és iszlám egyetem tradicionális gondolati merevségét kívánta ellensúlyozni. Az 1905-ben alakult *Szadiki Kollégium öregdiákjainak társasága* már kizárólag a világi jellegű (európai) oktatás elsőbbségét hangsúlyozta.² Ezek a csoportok nem kérdőjelezték meg a francia jelenlétet, sőt kimondottan tőle várják az őslakosok magasabb civilizációs szintre emelését.

Hasonló jellegű csoportosulások létezéséről Algériában először Jules Ferry tesz említést 1892-ben, amikor egy szenátusi vizsgálóbizottság élén járt ott, s "ifjak pártjának" (*parti des jeunes*) nevezte azokat az őslakos értelmiségieket, akik elfogadták a francia kulturát.³ A századforduló után, amikor kulturális ismeretterjesztő tevékenységük már érzékelhető, a francia sajtó (elsősorban a *Le Temps*, amely nem nélküli irányukba a szimpátiát sem) kezdi őket Ifjú Algériaiaknak - illetve a protektorátusban Ifjú Tunéziaiaknak - nevezni. Az 1908-as török forradalom után pedig, amelyek eszmei hasonlóságot mutatnak, olykor Ifjú Törököknek is. Marokkóban az első világháború előtt nem létezett "ifjú" mozgalom, s a legalaposabb kutatások is csupán néhány hasonló gondolkodású személyről informálnak.⁴

Az "ifjú" mozgalom azokban a városokban (Tunisz, Algír, Oran) született - és kezdetben aktivitást is csak ott fejtett ki -, ahol nagy

² Az említett tömörülésekről ld. *Sammur, Carmel: L'impérialisme capitaliste... 189-211.*

³ *Ageron, Charles Robert: Jules Ferry et la question algérien en 1892. R.H.M.C. 1963. ápr.-jun. 130.*

⁴ *Cogne, J.: Sur les relations du Maroc et de la Turquie au début du XXe siècle: une nouvelle approche du mouvement Jeune-Marocain. R.H.M. 1985. 39-40. sz. 220-221.*

tömegben, esetleg többségben, éltek európaiak. Nem véletlenül, hiszen tömeges jelenlétük koncentrált, szembeszökő módon jelenítette meg a francia civilizációt. Algériában is egy ilyen városban, Oranban jelent meg 1904-ben az első "ifjú algériai" lap, az El Mishba (Fáklya), amelynek jelmondata egyben célját is kifejezi: "Franciaországért az arabokkal. Az arabokért Franciaországgal."⁵ Cikkei nem az algériai társadalom valóságát boncolgatják, hanem "a modern nemzetek legfelsőbb formájának", Európának az eredményeit propagálják. A szerzők így akarják ösztönözni honfitársaikat, hogy ne zárkózzanak magukba, legyenek nyitottak az újra: "ne a múltra, hanem a jövőre szegezzék tekintetüket... tanulmányozni kell a modern tudományokat, be kell fogadni a *francia* eszméket."⁶ "Francia eszméken" 1789 híres hármasszavát, de abból is elsősorban az "egyenlőséget" értették. Az egyenlőség eszméjének "egyenlőtlen" érvényesülését szüntelenül tapasztalták, ám mégis megdöbbentek, amikor egy konkrét esetben történő megvalósítását a francia kormány megakadályozta.

Párizs 1908-ban elhatározta, hogy a hadkötelezettséget kiterjeszti az őslakosokra is. Ez nagy felzúdulást váltott ki, mert egy muzulmán számára vallása tiltja, hogy idegen (más vallású) hadseregben szolgáljon. Az ösztönös, népi tiltakozás formája a hidzsra, a kivándorlás volt. Egyedül Tlemcenből több mint tíz ezren vándoroltak ki Szíriába.⁷ Az ifjú algériaiak felhasználva az elégedetlenséget petíciót nyújtottak át Poincaré miniszterelnöknek. Cserébe a katonai szolgálatért ("véradó") - többek között - "elegendő és komoly" képviselőt kértek az algériai választott testületekben és a francia parlamentben, az őslakosokat személyes szabadságuktól megfosztó rendeletek, az ún. bennszülött törvénykönyv eltörlését illetve a katonai szolgálatot teljesítők részére könnyített eljárást, a francia állampolgárság megszerzésére.⁸ A kéréseket a francia kormány nem teljesítette, 1912-ben viszont elkezdte az őslakosok sorozását. A

⁵ Djeghloul, Abdelkader: "El Misbah". Un journal algérien en 1904. in Elements d'histoire culturelle algérienne. ENAL Alger 1984. 78.

⁶ El Mishba, 1904. június (kiemelés tőlem - J.N.L.)

⁷ Ageron, Charles Robert: L'émigration des Musulmans algériens et l'exode de Tlemcen. Annales E.S.C. 1967. 5. sz. 1056.

⁸ Collot, Claude - Henry, Jean-Robert: Le mouvement national algérien. Textes 1912-1954. L'Harmattan Paris. 1978. 23-24.

döntés számos ifjú algériában megingatta a gyarmati hatalom iránti lojalitást.

Tunéziában nagyobb horderejű események történtek, amelyek már nem csupán kiábrándulást okoztak az Ifjú Tunéziaiak körében, hanem összeütközéshez vezettek a gyarmati hatalommal. A protektorátusban a századforduló után szervezettebb volt és kiforrottabb programmal rendelkezett az "ifjú" mozgalom, mint Algériában. A követelések között prioritása volt az oktatási rendszer demokratizálásának, de programjukban már szerepelt a közigazgatás reformja, az őslakos birtokosok gazdasági helyzetének javítása és az, hogy a tunéziaiak választások útján kerüljenek be a különböző döntéshozó testületekbe.⁹ Szinte egyidőben e program publikálásával őslakos tagokkal bővült a Konzultatív Tanács.¹⁰ Bekerülésük azonban nem választás, hanem a főrezidens javaslatára kinevezés útján történt, s ez elkeserítette az ifjú tunéziaiakat.

Az olasz-török háború Líbiáért mindkét országban aktivizálta az "ifjú" mozgalmat. Nyíltan nyilvánította ki szimpátiáját Törökország mellett, amikor sebesült katonái részére gyűjtést szervezett. Ezt azonban túlzás volna a pániszlamizmus vagy az ottomanizmus befolyásának tulajdonítani, amint azt a gyarmati hatalom tette. A japán-orosz háború után széles körben terjesztett "sárga veszedelem" mintájára az őslakosok bármilyen a gyarmati hatalomnak nem tetsző megnyilvánulásában a "muzulmán veszedelem" jelét látták.¹¹ Az Ifjú Tunéziaiak szimpatizáltak az iszlám vallású népek önállósulási törekvéseivel, de sem a pániszlamizmus, s még kevésbé az ottomanizmus eszmerendszerét nem vallották magukénak. Sem ők, sem algériai társaik nem rendelték alá politikai céljaikat, és harcukat páneszméknak. Ugyanakkor támogattak minden olyan megmozdulást, amelyet a tömegek vallásos (végsősoron nemzeti) érzületének megsértése váltott ki. Ilyen volt 1911 novemberében egy tuniszi muzulmán temető felszámolásának terve. A tüntetésekből is megnyilvánuló felháborodás

⁹ Notre programme, Le Tunisien 1907. február 7. Közli *Khaled Guezmir*: Le mouvement Bach Hamba et la conscience nationale. in *Identité culturelle et conscience nationale en Tunisie*. Actes du colloque de Tunis 1974. Cahiers du CERES 2.sz. Tunis s.d. 167.

¹⁰ A Konzultatív Tanácsot 1890-ben hozták létre. Gazdasági kérdésekkel foglalkozott és csak francia tagjai voltak 1907-ig, amikor létrehozták a bennszülött szekcióját.

¹¹ Vö *Servier, André*: Le péril de l'avenir. Le nationalisme musulman en Egypte, en Tunisie et en Algérie. Constantine 1913.

olyan nagy volt, hogy a döntést visszavonták. 1912 februárjában viszont egy hétköznapi tragédia (egy olasz nemzetiségű által vezetett villamos elütött egy muzulmán fiút) a háború előtti legszervezettebb s legtömegesebb megmozdulást váltotta ki. Az ifjú Tunéziaiak, élükön vezetőjükkel Bas Hambával, a népi elégedetlenséget felhasználva bojkottmozgalmat szerveztek az olasz árukra és a villamosközlekedésre (a vezetők több mint 80%-a olasz volt), valamint követelték, hogy a közlekedési vállalat öslakosokat is alkalmazzon, s azok bére legyen egyenlő az európai dolgozókéval.¹² A mozgalmat csak egy hónap múltán rendőri erővel tudták letörni. Az Ifjú Tunéziaiak vezetőit száműzték, mindenféle szervezkedésüket - és a lapjukat is - betiltották. Tunéziában ez volt az első tömeges megmozdulás a gyarmati rendszer ellen. A mozgalom szervezettsége, a résztvevők nagy száma szinte megdöbbentette az európai lakosságot. Számukra - kommentálta az eseményeket a *Le Temps* c. lap - a burnuszos benszülöttek csupán a tunéziai fölklór részét jelentették. Nem tudták felfogni, hogy ez a nép önálló szerep kivívására törekszik.¹³

A világháború kirobbanásának előestéjén az "ifjú" mozgalom törekvései mindkét országban vereséget szenvedtek. Ezt a kulturális burokban jelentkező politikai csoportosulást 1789 eszméi éltették. Bizonyos kiábrándultság ellenére sem kérdőjelezték meg a gyarmati rendszert, még hittek megreformálhatóságában. Ezért követeltek egyenlőre még csak egy *réteg* számára (sohasem hivatkoztak a népre) - az egyenlőség eszméjére hivatkozva - helyet a gyarmat politikai rendszerében. A világháború után is ez lesz tevékenységük kiindulópontja, de a megváltozott körülmények hatására kiteljesedik és világos politikai tartalmat nyer.

---

¹² *Sammur, Carmel: Action des Jeunes Tunisiens: réformisme d'assimilation ou nationalisme d'émancipation?* R.H.M. 1978. 10-11. sz. 142.

¹³ *Le Temps*, 1912. március 12.

Polgári demokratikus eszmeiségű nemzeti szerveződések

Az első világháború kiváltotta nagy népmozgás következtében jelentősen megváltozott a Maghreb országok őslakos társadalmának politikai arculata. A három országból 130 ezren munkásként, 250 ezren pedig katonaként kerültek Európába.¹⁴ Itt egy másik, anyagi és eszmei ellentmondásokról feszített Európával találkoztak, szemben az otthoni, a gyarmati hatalmat megtestesítő európai egységesnek tűnő társadalmával. Gazdag politikai tapasztalatokra tettek szert. Joggal állapította meg később az algériai nemzeti mozgalom egyik vezetője, hogy az őslakosok igazi iskolája a hadsereg és az üzem lett, a háború alatt itt váltak gondolkodó, öntudatos emberekké.¹⁵ Ekkor találkoznak új eszmékkel is: a szocializmussal illetve annak bolsevik válfajával (pl. sokan szolgálnak a Szovjet Oroszország elleni intervenciók hadseregeiben), a republikánizmusnak egy másik, liberálisabb formájával, és Wilson amerikai elnök deklarációja nyomán a népek önrendelkezési jogával. A háború alatt kísérik meg a nemzetközi közvélemény elé tárni az észak-afrikai gyarmatok problémáit. A Svájcban 1916-ban alakult - és Németország támogatását is élvező - Tunézia és Algéria függetlenségéért harcoló bizottság Wilson elnök nyilatkozatára és a közép-európai népek nemzeti függetlenségének jogosságára hivatkozva a két észak-afrikai nép számára is követelte az önrendelkezési jog megadását. Állásfoglalását 1919 januárjában megküldi a Rómában tartózkodó amerikai elnököknek is.¹⁶ Májusban pedig az algériai Haled emir fordul a párizsi békekonferencián tartózkodó amerikai delegáción keresztül Wilson elnökhöz, és kéri, hogy hazája sorsáról a Népszövetség döntsön.¹⁷ A nemzetközi támogatás

¹⁴ *Ressaissi Raoufi*, 132. Közülük a legtöbben algériaiak voltak. 78 ezren dolgoztak franciaországi hadiipari üzemekben, 178 ezren pedig a frontokon harcoltak.

¹⁵ *Emir Khaled: La situation des Musulmans d'Algérie*. In Kaddache, Mahfoud: *L'Emir Khaled. Documents et témoignages pour servir à l'étude du nationalisme algérien*. OPU Alger 1987. 168.

¹⁶ *Mohamed Salah Lejsi: Evolution du mouvement national tunisien des origines à la 2ème guerre mondiale*. I.k. 1975. 190.

¹⁷ *Ageron, Charles Robert: La pétition de l'Emir Khaled au président Wilson (mai 1919)*. R.H.M. 1980. 19-20. sz. 199-209.

megszerzése mögött azonban már nem csupán egyéni akciók álltak, hanem az országban szerveződő nemzeti politikai erők is.

Marokkóban az 1920-as években még nincsenek politikai szervezkedések, a társadalom átalakulása éppen hogy elkezdődött, új a politikai harcot szervező társadalmi rétegek még nem jelentek meg. Folyik a "pacifikálás", elsősorban a fegyvereké a szó. Katonai nyomásra a törzsek sorra adják meg magukat s fogadják el a szultán - és Franciaország - fennhatóságát.

Tunéziában és Algériában viszont megerősödve éled ujjá az "ifjú" mozgalom. A *protektorátusban* a háború előtti politikai élet egyik tekintélyes alakja, Abdelaziz Talbi (1876-1944) 1920 januárjában Párizsban, ahol a demokratikus politikai erők támogatását igyekezett megnyerni, egy politikai röpiratot tett közzé, a *Mártír Tunézia és követelései* címmel. A nagyhatású politikai dokumentum, a tunéziai antikolonialista nemzeti mozgalom első átfogó, rendezett programja. A háború előtti Ifjú Tunéziai mozgalomtól eltérően, már nem sorolja fel a protektori hatalom jótéményeit, hanem azt bizonyítja, hogy amit Franciaország Tunéziában alkotott az kizárólag a telepések érdekeit szolgálja. Követeli a francia kormánytól, hogy radikálisan változtasson "a terror és

elnyomás által fenntartott, az önkényre és a despotizmusra alapozott rendszeren, amelyben ma a tunéziaiak élnek". A követelt politikai reform tartalmában egy alkotmányos monarchia keretein belül megvalósuló polgári demokratikus rendszernek felelne meg, amelyben a hatalom a tunéziai őslakosok kezében lenne.¹⁸ Kisebb módosításokkal (pl. a parlamentnek európai származású tagjai is lennének) lényegében ez lett programja a Talbi vezetésével 1920. március 14-én megalakult Alkotmányos Liberális Pártnak, közismert nevén a *Desztur Pártnak*. (A desztur szó jelentése alkotmány.) A párt egyre több hívet szerez Franciaországban (25 parlamenti képviselő támogatja a tunéziai alkotmány életbeléptetését) és Tunéziában az uralkodó is szimpatizált programjával. A párt azonban már nem csupán a politikai döntéshozók támogatását keresi, hanem gyűlések sorozatát rendezve a tömegeket is mozgósítja.

---

¹⁸ *Thaalbi, Abdelaziz: La Tunisie Martyre. Ses revendications. Jouve et Cie Paris 1920. 207-212.*

A Desztur elsősorban városi párt volt. Legszervezettebb legkiterjedtebb bázisa Tunisz és Bizerta, de a vidéki városokban (Sfax, Sousse, Gabes) is jól kiépített aktivista hálózattal rendelkezik. A politikai rendőrség egyik, 1922-es jelentésében olvashatjuk, hogy "a párt komolyan szervezett ... s huszonnégy óra alatt képes mozgósítani a lakosságot az ország belsejében".¹⁹ Talbi egyik nyilatkozatában 100 ezerre becsüli a taglétszámot.²⁰ Szociális összetételét tekintve a tagság mintegy kétharmada földbirtokos, kereskedő, illetve kisiparos. A munkástagok aránya néhány százalékra becsülhető.²¹ Döntően azon rétegek politikai akaratát fejezi ki a párt, amelyek gazdasági bázisukat már a protektorátus előtt megalapozták. A polgári demokratikus szabadságjogok kiterjesztésével, a politikai rendszer mélyreható reformjával a protektorátusi rendszerben is jogilag fennmaradt államalakulat tunéziai vagyis nemzeti jellegét kívánták erősíteni, s nem a gyarmati hatalomhoz fűző kapcsolatokat elvágni.

A gyarmati hatalom végül katonai erőszakkal fenyegetőzve az uralkodót "leválasztja" a Desztur Párttól, aminek hatására franciaországi támogatói is elfordulnak tőle. A rendőri zaklatások következtében pedig Talbi, akit rövid időre le is tartóztatnak, 1923-ban elhagyja az országot.

A pártot belső viták is gyengítették, s ez szakadáshoz vezetett. Hasszan Guellaty ügyvéd a párt befolyásos személyisége "igazságtalan és ügyetlen pamfletnek" nevezte a Mártír Tunéziát bírálta Talbit, amiért a célokat túl gyorsan akarja elérni. Guellatyt támogatták a szocialisták is, akik lapjukat bocsátották rendelkezésre.²² A vita eredményeként Guellaty és néhány híve kiválik a pártból és megalakítja a Tunéziai Reformista Pártot. Az új párt rövid életűnek bizonyul, tömegbázist nem tud teremteni, ezért 1922-ben integrálódik a Szocialista Pártban, amelynek őslakos szekcióját alkotja.²³

¹⁹ Idézi *Kraiem, Mustapha*: Nationalisme et syndicalisme en Tunisie 1918-1929. UGTT Tunis 1976. 158.

²⁰ Idézi: *Rossi, Ettore*: Il movimento arabo in Tunisia dopo la guerra. Oriente moderno, 1923. 4. sz. 199.

²¹ *Kraiem, Mustapha*: Nationalisme et syndicalisme... 168.

²² Tunis-Socialiste, 1921. augusztus 28.

²³ *Kraiem, Mustapha*: Le Parti Réformiste Tunisien. R.H.M. 1975. 4. sz. 161.

A Desztur Pártban uralkodó mérsékelt iszlám irányzat mellett jelen volt a laikus tendencia is, amelyet Atatürk reformjai erősítettek. Nevezetesen az, hogy iszlám környezetben is lehetséges nemzeti megújulás laikus módon. A szocialista illetve a laikus gondolat felé ható tendenciák gyengítették a pártot, amely vezéregyéniségétől megfosztva az 1920-as évek második felében jelentéktelen tényezővé zsugorodik a tunéziai politikai életben.

Algériában az őslakosok gyarmati rendszert bíráló politikai tevékenységében több a folytonosság a háború előtti "ifjú" mozgalomhoz viszonyítva, kevésbé szervezett és kevésbé koncepciózus, mint a tunéziai Desztur párti mozgalom. Mindezt viszont bizonyos fokig ellensúlyozza, hogy nagy történelmi múlttal rendelkező családból származó - s ezért bizonyos karizmával is rendelkező - egyéniség, Haled emir (1875-1936)²⁴ a vezetője. Programját az algíri községtanácsi választásokon 1919 novemberében fejti ki. Ez az első tanácsi választás, amely a választójoggal rendelkezők körének jelentős kibővítésével történik. (A februári törvények 400 ezerrel növelik a számukat.) Haled emírt beválasztják a városi tanácsba, de az eredményt érvénytelenítik. Ám az újból kiírt választásokon szintén győz. 1922-ben az Algériába látogató Millerand köztársasági elnök ünnepélyes fogadásakor tartott üdvözlő beszédében is - a jelenlévők nagy megrökönyödésére - megfogalmazza követeléseit. Ezek közül prioritást minden esetben az őslakosok parlamenti képviselete kap.

Programjait²⁵ elemezve megállapítható, hogy követeléseinek óriási többsége a franciákkal való egyenlőségre vonatkozik. A francia civil társadalomba kér bebocsátást, de mint nyelvét, vallását, szokásait megőrző *algériai*. Elfogadja tehát az asszimilációt, de nem úgy, mint az Ifjú Algériaiak némely képviselője, akik ezért lemondanak mohamedán jogállásukról. Haled emír számára az asszimiláció nem francizáció, hanem

²⁴ *Haled ibn al Hasemi ibn Hodzs Abd el Kader*, közismerten *Haled emir*, az első nagy formátumú algériai politikus, a XIX. századi nemzeti hős, Abd el Kader unokája. A francia hadsereg tisztje, a saint-cyri katonai akadémiát végezte. 1916-ban betegség miatt leszerelik. Damaszkuszban született és ott is hunyt el. Életéről a legteljesebb munka: Koulakssis, Ahmed-Meynier, Gilbert: *L'emir, Khaled. Premier zaim?* L'Harmattan Paris 1987. 379.

²⁵ *Collot, Claude - Henry, Jean-Robert*, 30-32., *Kaddach, Mahfoud*: *L'Emir Khaled*, 105-115.

éppen a diszkrimináció leleplezése és elutasítása.²⁶ Az országból történő - döntően a hatósági zaklatások miatt bekövetkezett - távozáshoz (1923) az is hozzájárul, hogy társai közül többen elfordulnak tőle és a francizációt javasolják. Programjában, de lapjában az Ikdamban (Bátorság) is kevés hely jut a tömegek szociális helyzetének, nyomorának. Erről elsősorban a kommunista ujságban, a *Lutte sociale*-ban (Társadalmi harc) lehet olvasni. Visszaélésekről, szociális egyenlőtlenségekről ír, de a gyarmati rendszer egészét - úgy mint Talbi a Mártír Tunéziában - nem ítéli el, a bajok gyökerét nem abban jelöli meg, nem ábrándult ki teljesen a franciák politikájából. A Millerand elnök fogadásakor mondott beszédében azt is kijelentette, hogy "egy évszázad közös élete azt eredményezi, hogy többé már nem élhetünk Franciaország nélkül".²⁷

Tevékenysége az őslakosok gyarmatosítás ellenes harcában a politikai harci módszerek bevezetését jelenti. Nincs szilárd, számára is tudatosult társadalmi bázisa, koherens, a problémák egészét felölelő programja, s ennek megfelelően szervezete sem. Nem törekedett népi bázis megteremtésére. A gyarmati hatóságok jelentései arról számolnak be, hogy hívei jómódú kereskedők és írástudók közül kerülnek ki. Az 1922-ben létrehozott Algériai Testvériség nevű szervezetének vezetősége, amelynek tevékenysége az alapítás deklarálásában kimerült, kereskedőkből, földbirtokosokból, kisiparosokból és értelmiségiekből áll.²⁸ Nem lehet nacionalistának minősíteni, amint azt egyes francia és algériai történészek teszik, hivatkozva a Wilson elnökhöz eljuttatott petícióra, amelyben függetlenségi, elszakadási törekvéseket vélnek felfedezni, vagy az iszlám vallás és civilizáció védelmére.²⁹ Djeghloul Abdelkader algériai történész véleményével értünk egyet, amely szerint Haled emír a XIX. századi törzsi ellenállás és az 1930-as évektől kialakuló strukturált nemzeti mozgalom

²⁶ Koulakssis. A. - Meynier G., 205.

²⁷ Kaddache, Mahfoud: L'Emir Khaled, 107.

²⁸ Propagande Jeunes Algériens faite sous l'égide de l'Emir Khaled 1922-1925. Archives d'outre-mer, Aix en Provence (AOM) 9 H 41.

²⁹ Ageron, Charles Robert: La pétition de l'Emir Khaled... RHM. 1980. 19-20. 200., Kaddache, Mahfoud: Histoire du nationalisme algérien. Question nationale et politique algérienne 1919-1951. I.k. SNED Alger 1981. 119-1120.

közötti időszak terméke," a múlt örököse és a jövő kezdeményezője".³⁰ Ami programjából és tevékenységéből maradandóként tovább élt és kiteljesedett a nemzeti mozgalomban az a polgári demokratikus szabadságjogok követelése volt. Ennek a politikai, ideológiai megőrzője és harcosa - kezdetben még a "francizáció" útján - a gyarmat választott testületeibe bekerült őslakos tagok által 1927-ben alapított Képviselők Szövetsége lesz. A szociális felszabadulás eszméjét a munkásmozgalom, elsősorban a kommunista szervezet képviseli

A szocialista mozgalom megszületése és szétválása

Az első világháború előtt a két Maghreb országban a szocialista csoportosulások elsősorban a több-kevesebb rendszerességgel megjelenő lapok - Tuniszban a *Le Socialiste*, Algírban a *Lutte sociale* - körül alakultak. Figyelmük kizárólag az európaiakra irányult, az őslakosok helyzete nem foglalkoztatta őket. Azok minden önállóságra mutató akcióját, véleménynyilvánítását "fanatizmusnak" minősítették. Céljuk a "francia" viszonyok megvalósítása volt a gyarmaton. Ezt nyers őszinteséggel a tunéziai szocialisták fogalmazták meg: "Laikus és republikánus Tunéziát akarunk, egyszóval francia Tunéziát."³¹ A maghrebi szocialisták a háború előtt valójában inkább voltak baloldali republikánusok, mint szocialisták.

A háború befejeztével megváltozott a helyzet: az oroszországi bolsevik forradalom, a Kommunista Internacionálé (KI) megalakulása valamint a Francia Szocialista Pártban (SFIO) zajló viták megnövelték a szocialista eszmék iránti érdeklődést. 1919 tavaszától a *Lutte sociale*-nak szinte minden számában olvasható cikk (a szovjetekről, a parasztkérdésről stb.) Oroszországról, a nyár folyamán pedig a fekete-tengeri francia

³⁰ *Djeghloul, Abdelkader*: A propos de l'Emir Khaled in *Eléments d'histoire culturelle algérienne*. ENAL Alger. 1984. 223., Ezen a véleményen van a *Koulakssis, A. - Meynier, G.* szerzőpáros is: im. 216.

³¹ *Le Socialiste*, 1911 április 2.

intervenciós hadseregekben történt lázadásról. Május elseje megünneplésén éppúgy, mint az orosz forradalomról tartott előadásokon nagy számban vesznek részt öslakosok.³² Ugyanakkor Algírban és több tunéziai városban - Tunisz, Sfax, Sousse - zömmel középiskolások kezdeményezésére ifjú kommunista csoportok (Tuniszban Spartacus néven) alakultak, amelyek már a KI-hez való csatlakozás szándékát is hangoztatták.³³ A szocialista eszme a társadalom bírálatában kiemelkedik, erőteljes hangsúlyt kap az antikapitalizmus, és új elemként jelenik meg az antimilitarizmus. Az antikapitalizmus azonban nem jelentett antikolonializmust, hanem éppen a kolonializmus, "a civilizátori küldetés" felvállalását. Ezt fejezi ki az 1919-ben újjáalakult Tunéziai Szocialista Párt programja, amely a kötelességekre helyezi a hangsúlyt, arra, hogy "szabad és jogilag egyenlő állampolgárokká" nevelje a tunéziai népet.³⁴ Van tehát egy elhatárolódás a korábbi gyakorlathoz és republikánus eszmeiséghez képest, a szocialista gyarmatosítás koncepciója azonban nem tartalmazta a nemzeti-gyarmati kérdésben történő elhatárolódást. Ez az SFIO-ban bekövetkezett szakadás után történik meg.

A francia szocialisták XVIII. kongresszusán, 1920 decemberében, a küldöttek többsége a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett döntött. Ezzel megalakult a Francia Kommunista Párt (FKP.) A viták középpontjában a demokrácia és a diktatúra valamint a Szovjet-Oroszországhoz való viszony állt. A gyarmati kérdéstről, HO Si Minh és az algériai küldött Charles-André Julien rövid hozzászólását kivéve, szó sem esett. Az 1800 tagot számláló négy észak-afrikai föderáció - az algíri, constantine-i, orani és a tuniszi - összesen 50 szavazatából 44 a többség támogatását elnyert Cachin-Frossard indítványra esett.³⁵ Vita a csatlakozási feltételek 8. pontjával kapcsolatban, amely a párttól határozott és világos állásfoglalást követelt (minden gyarmatosításellenes mozgalom

³² Rapport général sur la situation politique et administrative des Musulmans algériens (Rapport) 1920. AOM 11 H 47., Lutte sociale 1919. május 4., június 22. stb.

³³ Varin, Jacques: Jeunes comme JC. Sur la jeunesse communiste l.k. 1920-1939. Editions sociales Paris 1975. 66.

³⁴ Kraïem, Mustapha: La Fédération socialiste de Tunisie et le mouvement national entre les deux guerres. RHM. 1976. 5. sz.

³⁵ Congrès de Tours. 18e Congrès national de Parti socialiste. Textes integral. Editions sociales Paris 1980. 798.

támogatása, antimilitarista propaganda a hadseregben stb.) a kongresszus után bontakozott ki. Az új pártban - mind Franciaországban, mind a Maghreb országokban - a kommunista álláspont belső viták és a KI folyamatos bírálata nyomán alakult ki és nyert teret.

A nemzetközi kommunista mozgalomban is nagy visszhangot váltott ki Algéria legrégebbi szocialista szekciójának, a Sidi bel Abbas-inek az 1921. május 7-én közzétett nyilatkozata. Ebben a kommunista állam létrehozása mellett foglalnak állást, de ennek megvalósítását az őslakosok elmaradottsága miatt a franciaországi szocialista forradalom győzelmétől várják. A függetlenségi törekvéseket sem támogatják, mert az a nacionalista és feudális szellemtől vezérelt arab burzsoázia érdekeit szolgálja. A párt feladata nem az, hogy a gyarmat "elhagyását" (függetlenségét - J.N.L.) szorgalmazza, hanem az, hogy az országban maradvá szocialista szellemben nevelje az őslakosokat, s ez "egyszer talán Észak-Afrikában is megkönnyíti a kommunizmus megszervezését, miután az diadalra jutott Franciaországban".³⁶ Ez a merev proletár osztályszempontú álláspont, amely nem tesz különbséget elnyomó és elnyomott nemzet nacionalizmusa között, nemcsak az algériai, hanem a franciaországi kommunisták körében is igen elfogadott. Még az FKP baloldalához tartozó Paul Vaillant Couturier is, aki 1922 tavaszán Algériában és Tunéziában jár propagandakörúton, hasonlóképpen nyilatkozik: csak a győztes franciaországi szocialista forradalom hozhat nemzeti felszabadulást Észak-Afrika számára.³⁷ Ugyanakkor - ellentétben az algériai kommunistákkal - az FKP baloldala szerint már nem csak lehetséges, de szükséges is támogatni az őslakosok önálló politikai tevékenységét (így pl. Haled emírt).

A kommunista Internacionálé kongresszusain és vezető testületeiben szüntelenül bírálták az FKP gyarmati politikáját s követelték a szocialista gyarmatosítás koncepciójával való szakítást, a gyarmati népek önrendelkezési jogának propagálását és az őslakosok körében végzett

---

³⁶ Lutte sociale, 1921. május 7.

³⁷ Lutte sociale, 1922. március 4., L'Humanité, 1922. április 14.

szervező munka elmélyítését.³⁸ Különösen keményen bírálták az FKP politikáját a gyarmatok küldöttei, Ho Si Minh és a tunéziai Bodenga.³⁹ A kritika hatására az FKP tudatos erőfeszítéseket tesz a kommunista álláspont elsősorban a gyarmati népek önrendelkezési jogának, a nemzeti függetlenség eszméjének a terjesztésére és az óriási többségben európaiakból álló kommunista csoportok etnikai összetételének a megváltoztatására, az őslakosok bevonására. Az FKP vezetői több ízben tesznek propaganda és szervező körutat Algériában. Eredményes a Ruhr vidéket megszálló francia csapatok észak-afrikai származású katonái között végzett antimilitarista propaganda: Mainzban egy algériaiakból álló egység megtagadta a parancsot és nem lőtt a sztrájkoló német munkásokra.⁴⁰ A párt La Caserne címmel kétnyelvű (arab és francia) lapot ad ki, amely eljut az Algéria déli részében állomásozó katonai egységekhez is.⁴¹

Az algériai kommunista szervezet megalakulásához a döntő lökést a Franciaországban dolgozó észak-afrikai munkások 1924 decemberében Párizsban összeülő kongresszusa adta. Az elfogadott program legfontosabb pontja leszögezi, hogy az FKP a gyarmatok függetlenségének feltétlen híve, és minden eszközzel harcol érte.⁴²

1925 márciusában az FKP három algériai föderációja is kongresszust tartott s fő célként az őslakos tömegeknek a nemzeti és kapitalista elnyomás alóli felszabadítását jelölte meg.⁴³ Az algériai regionális kommunista szervezetnek ekkor 1540 tagja van, s ebből mindössze 310

³⁸ Trotsky, Leon: Rapport au IVe Congrès mondial 1922. december 1. In Trotsky, Leon: Le mouvement communiste en France 1919-1939. Les Editions de Minuit Paris 1967. 256., Résolution sur la question française du IVe Congrès de l'Internationale communiste. In manifestes, thèses et résolutions des quatre premiers congrès mondiaux de l'Internationale communiste 1919-1923. Maspero Paris 1975. 195-200., Ve Congrès de l'Internationale communiste. Rapport de Manouïlski sur la question nationale et coloniale. Moscou 1924. 53-54.

³⁹ Bodenga felszólalása a KI IV. kongresszusán 1922. november 22-én. Inprekorr 1922. 230. sz. 1969., Hosi Minh beszéde a KI V. Kongresszusán. in *Ho Chi Minh: Oeuvres choisies*. I.k. Hanoi 1960. 176-181.

⁴⁰ Le Paria, 1924. július.

⁴¹ Activités communiste á Dejlfá. AOM 9 H 11

⁴² Le Paria, 1924. december

⁴³ Lutte sociale, 1925. március 22.

algériai őslakos. A 19 helységben alakult összesen 83 alapszervezet tagságának fele munkás. 10 %-a pedig paraszt.⁴⁴ Amilyen nehezen történt meg a kommunista álláspont kialakítása, legalább ilyen nehéznek bizonyult a megtartása is. A nemzeti függetlenség követelése szüntelenül problémát okozott az európai származású tagság számára.

Tunéziában általában a politikai élet, különösen pedig az őslakosok politikai szocializációjának fejlettebb volta kedvezőbb körülményeket biztosított a nemzeti és a forradalmi szocialista elveket jobban, szervezettebben összeegyeztetni tudó kommunista szervezet kialakításához, mint Algériában. Itt nagyobb őslakos tömegeket mozgató, világosan körvonalazott programmal léptek fel a nacionalisták és a szocialisták is. A baloldalnak már a Tours-i kongresszus előtt is számottevő befolyása volt a szocialista mozgalomban. Csoportjaik tartottak tanácskozást 1921. december 21-én La Goulette-ben. A kongresszusnak minősíthető tanácskozás 51 résztvevője közül 22 őslakos volt. Az elfogadott program kommunista jellege egyáltalán nem domborodik ki: követeli az általános választójogot, a bányák államosítását, szakszervezetek ellenőrzési jogát az állami költségvetés fölött.⁴⁵ A nemzeti függetlenségről nem esik szó. A szocialisták politikájával való szakítást mindenképpen jelzi, hogy a küldöttek nem tették magukévá a "civilizátori küldetés" elvét. Az elhatárolódást elsősorban nem ideológiai tételek deklarálásával akarták megvalósítani, hanem a konkrét, reálisnak tűnő, világosan felfogható célokért folytatott politikai küzdelemben. Ügyeltek arra, hogy ne szakadjanak el a dinamikus fejlődő és egyre inkább valóságos politikai erővé váló nemzeti mozgalomtól, és rajta keresztül találjanak utat az őslakos tömegekhez. Szövetségesnek tekintették a Desztur Pártot "nemcsak azért, mert ugyanazon ellenség ellen harcol, hanem mert politikai tevékenysége nyugtalanságot, intellektuális aktivitást teremt a társadalomban és ezáltal kimozdítja a bennszülött tömegeket tompultságukból és megkönnyíti egy specifikusan proletár vagy

⁴⁴ *Taleb Bendiab, Abderrahim*: La pénétration des idées et l'implantation communiste en Algérie dans les années 1920. In *Mouvement ouvrier, communisme et nationalismes dans le monde arabe.* (szerk.: *René Gallissot*) Les Editions ouvrières Paris. 1978. 143-144.

⁴⁵ *Kraïem, Mustapha*: Aux origines du Parti communiste tunisien. R.H.M. 1974. 2. sz. 117-118.

kommunista mozgalom születését.⁴⁶ A tunéziai kommunisták - ellentétben algériai elvtársaikkal - jól beszélték az arab nyelvet. Arab nyelvű lapokat is adtak ki, azokat azonban, valamennyit, az első szám megjelenése után betiltották a gyarmati hatóságok. Mind több őslakos csatlakozott a párthoz, amely a nemzeti mozgalom egyre befolyásosabb irányzatát alkotta. A párt önállóan, az FKP-tól szervezetileg, politikailag függetlenül alakította tevékenységét. Sőt vitába is szállt a francia párt vezetőségével. Már említett beszédében a KI legfelsőbb fórumán 1922-ben Bodenga keményen bírálta az FKP-t, amiért lebecsüli az őslakosok antiimperialista harcát és nem segíti őket. Bizonyította, hogy nem lehetséges sikeres forradalom Franciaországban, ha Észak-Afrika nem válik forradalmivá. Véleménye szerint az iszlámmal szemben sem kell merev, elutasító álláspontra helyezkedni, hanem - mivel a társadalmi valóság meghatározó eleme - fel kell használni a nemzeti felszabadulásért folytatott harcban.

Tunéziai kommunisták szervezetük betiltása (1922. május) után sem változtattak politikájukon. Kihasználták minden legális lehetőséget: francia nyelvű lapjukat, a *Avenir social* (Társadalmi jövő) továbbra is megjelentették, s bekapcsolódtak a desztur mozgalomba is, igyekeztek annak tevékenységét a szociális problémákra is ráirányítani. "El kell érni - olvashatjuk lapjukban -, hogy ennek az országnak a proletárjai azt mondják ránk: íme ez az a párt, amely véd bennünket mint arabokat és mint bérmunkásokat. Jelszavunk kettős: Tunézia a tunéziaiaké, Tunézia a dolgozóké."⁴⁷ A nemzeti-gyarmati kérdésben kialakított álláspontjuk és gyakorlatuk révén a tunéziai kommunisták nem csupán az arab országokban, hanem még az érintett európai kommunista pártokhoz viszonyítva is a nemzetközi kommunista mozgalom élenjáró osztagát alkották. A tunéziai kommunista mozgalom első éveit nem jellemzi a Párizstól vagy Moszkvától való függés, s a nemzeti realitás talaján álló politika kialakításakor sem jelentenek hátrányt az európai káderek. Az az igen elterjedt s szinte megmerevedett vélemény, amely már a születés pillanatában önállóan, Moszkvából irányított szervezeteknek fogja fel a

⁴⁶ *Avenir social*, 1921. szeptember 18., Vö. Leninnek a KI második Kongresszusán a gyarmati kérdéshez kapcsolódó hozzászólását, ahol a gyarmati népekönálló politikai cselekvésre ösztönzésének fontosságát hangsúlyozza. Válogatott m'vei. 3. k. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 276.

⁴⁷ *Avenir social*, 1924. december 28.

kommunista pártokat valójában az 1920-as évek második felében a kominternben kialakult helyzetet vetíti vissza az évtized elejére.⁴⁸ A kommunista pártok a KI V. kongresszusán (1924) elhatározott "bolsevizálás" után válnak erősen centralizált szervezetekké, s ez valóban bénítólag hat főként az olyan autonóm és realista módon cselekvő kommunista szervezetekre, mint amilyen a tunéziai is volt.

A szocialisták kapcsolata viszont a párizsi SFIO központtal inkább formális volt és maradt, mint organikus. Ahogyan Cohen Hadria, tunéziai szocialista vezető jellemezte helyzetüket: a tagdíjat ugyan Párizsba utalták át, de az igen vegyes etnikumú néhány száz fős föderáció "egy valóságos autonóm párt terheivel és felelősségével rendelkezett".⁴⁹ Az 1920-as évek közepére nagy mértékben a kommunista és a nacionalista (Desztur) mozgalom elhatárolódásának, önállósodásának hatására a szocialisták is kialakítják ideológiai-politikai programjukat. Az 1926-ban Algírban tartott észak-afrikai föderális kongresszuson elfogadott határozatok, amelyet az SFIO vezetősége 1928-ban megerősített, elutasította az "evakuációt" (a szocialisták nem használták a függetlenség szót) valamint a "benszülött nacionalizmust" és a fajok közötti gazdasági és szociális egyenlőségen alapuló együttműködést tartották fontosnak, az igazi emancipáció feltételének.⁵⁰ A szélsőségektől elhatárolódó szocialistákkal szemben a kommunisták minden antiimperialista erőt támogattak és következetesen hirdették a gyarmati népek nemzeti önrendelkezési jogát. Ám a nemzeti függetlenség támogatásával párhuzamosan a nemzetközi kommunista mozgalomban 1927 után bekövetkező fordulat (az "osztály osztály elleni" taktika) - mint a KI VI. kongresszusa (1928) tulajdonképpen megerősített - idején egyre inkább a proletár osztályszempont és az internacionalizmus kapott kizárólagos hangsúlyt, s ezért mind élesebbé vált a vita nemcsak a szocialistákkal, hanem a nacionalistákkal is.

---

⁴⁸ Így pl.: *Kraiem, Mustapha-Sammouh, Carmel: Mouvement national et mouvement ouvrier dans un milieu colonial (ex. la Tunisie)*. R.H.M. 1979. 13-14. sz. 85.

⁴⁹ *Cohen-Hadria, Elie: Du protectorat français à l'indépendance tunisienne. Souvenirs d'un témoin socialiste*. C.M.M.C. Nice 1976. 70.

⁵⁰ *In Cohen-Hadria, Elie: Du protectorat*. 314-315.

Munkás bázisú nemzeti szervezetek

Az FKP gyarmati politikájának fejlődése jól nyomon követhető azon lépéseiben, amelyeket az országban dolgozó gyarmati munkások érkekeinek védelméért tett. Szervezésük feladatával 1922-ben létrehozta a Gyarmatközi Uniót és Ho Si Minh szerkesztésében megjelenteti lapját, a *Le Pariat*. Az 1924-es parlamenti választásokon a párt listáján Párizsban induló Hadzs Ali 40 ezer szavazatot kap, 1925-ben az algíri tanácsi választásokon Haled emír is a munkás-paraszt blokk listáján szerepel, 1924 decemberében pedig megtartják a már említett kongresszusukat a Párizsban dolgozó észak-afrikaiak.⁵¹

A Gyarmatközi Unio szekciójaként alakult meg 1926. június 28-án Párizsban, a későbbiekben az algériai nemzeti mozgalomban meghatározó szerepet játszó, Észak-Afrikai Csillag (Etoile nord-africaine - ENA) nevű szervezet. Célja "az észak-afrikai muzulmánok teljes emancipációját elérni. Semmilyen párthoz nem tartozik, de előnyben részesíti az elnyomott népek és a munkásosztály szervezett csoportjaival való akcióegységet."⁵² Vezetőségében főként kommunisták és baloldali szakszervezeti aktivisták voltak, akiknek döntő többsége ugyanúgy mint a tagságé algériai. Tagja a vezetőségnek az ekkor még ugyancsak kommunista Renault gyári munkás *Messzali Hadzs* is (1898-1974), aki az 1927-es februári brüsszeli antiimperialista világtkongresszuson az ENA delegációját vezeti. Itt elhangzott beszéde és az ENA nevében beterjesztett határozat kizárólag Algériával foglalkozik. Alapvető célként a gyarmati függetlenségének kivívását, nemzeti hadsereg felállítását és általános választásokkal létrehozott nemzeti parlament megteremtését, a nagybirtok elkobzását és az őslakosok közötti felosztását jelöli meg. Közvetlen célkitűzései között szerepel a demokratikus szabadságjogok kiterjesztése és az arab nyelvű

⁵¹ *Durand, Pierre*: Cette mystérieuse section coloniale. Le PCF et les colonies, 1920-1962. Editions Messidor Paris 198. 26-39.

⁵² *Kaddache, Mahfoud-Guenaneche, Mohamed*: L'Etoile nord-africaine 1926-1937. Documents et témoignage pour servir à l'étude du nationalisme algérien. OPU Alger 1984. 37-38.

oktatás fejlesztése. Szövetségeseinek a gyarmati népeket, a francia proletariátust és a Szovjetuniót nevezi meg.⁵³

Az ENA taglétszáma a megalakulását követő években két-három ezer fő. Bázisát a francia nagyvárosok üzemeiben dolgozó algériaiak alkották, de kapcsolatot tartott fenn Algériával is. Rendszeres levelezést folytatott, politikai irodalmat küldött a gyarmaton élő szimpatizánsainak. A hazájukba visszatért ENA tagok gyakran vettek részt sztrájkok szervezésében.⁵⁴

Az FKP a KI VI. kongresszusán elfogadott határozat értelmében arra törekedett, hogy az ENA ne váljon politikai párttá, hanem különböző forradalmi szervezetek harci szövetsége legyen, amelyben a vezető szerep a forradalmi proletariátusé és amely kádereket képez a Maghreb országok antikolonialista mozgalma számára.⁵⁵

Az FKP és az ENA közötti kapcsolat az "osztály osztály elleni" taktika meghirdetése után egyre romlott. A proletár osztályérdek szüntelen hangsúlyozása szükségképpen nem talált teljes megértésre a nemzeti elnyomás alatt sínylődő algériai dolgozók körében, ahol a nagy fluktuáció következtében (általában egy-másfél év után visszatértek Algériába) állandóan jelenlévő hagyományos paraszti társadalom eszmevilága erősítette a nacionalista tendenciát. A két szervezet közötti kapcsolat további romlásához, majd megszakadásához az is hozzájárult, hogy az ENA-t is akkor tiltották be (1929-ben) amikor az FKP-ra erőteljes rendőri elnyomás nehezedett és egész politikája jórészt a vezetést uraló Barbé-Cébor csoportnak köszönhetően mély válságba került.⁵⁶ A megromlott kapcsolatok ellenére - s ebben egyetértünk Emmanuel Sivan izraeli történésszel - a francia kommunisták eszmeileg (a nemzeti függetlenség gondolata) és szervezetenként (pártszerű felépítés) jelentős mértékben

⁵³ Das Flammenzeihn vom Palais Egmond. Offizielles Protokoll des Kongresses gegen koloniale Unterdrückung und imperialismus, Brussel 10-15, Februar 1927. Berlin Neuer Dutscher Verlag 1927. 96-98., 107-108. A kongresszuson Tunéziát a Desztur Párt vezetőségének tagja Sedli Kairallah képviselte. Beszédében Messzali Hadzsével azonos célkitűzéseket fogalmazott meg. UO. 105-106. Marokkót Ahmed Hasszen Mattar újságíró képviselte. Uo. 104.

⁵⁴ Taleb Bendiab, *Abderrahim*: La pénétration... 141.

⁵⁵ Thésés et résolutions du VIe Congrès de l'Internationale communiste. Paris 1928. 118.

⁵⁶ Tartakowsky, *Danielle*: Le "tournant" des années trente. in Le P.C.F. Etapes et problèmes. (Szerk.: Jacques Mihau) Editions sociales Paris 1981. 64-66.

járultak hozzá az algériai nacionalizmus megszületéséhez.⁵⁷ Az izraeli történész megállapítását viszont még ki kell egészítenünk azzal, hogy a nacionalista ENA és utódszervezetei - a kommunistáktól történt eltávolodás, majd később bekövetkezett szembenállás ellenére sem vágták el népi gyökereiket. Paraszti és bér munkás tömegei - még a vezetőség később megnyilvánuló szándékai ellenére is - szüntelenül ébren tartották a szociális követeléseket, s így - ha öntudatlanul is - a társadalmi forradalom gondolatát.

Tunéziában, magában az országban, szintén az 1920-as évek közepén kialakult munkás bázisú nemzeti szervezet kizárólag érdekvédelmi és nem politikai céllal jött létre. Ennek ellenére már megalakulása pillanatában megnyilvánult politikai szerepe - ami a későbbiekben határozott formát is ölt - mind megalapítói, mind a gyarmati hatalom számára. Itt, ellentétben az ENA megalakulásával, a kommunisták - különösen pedig az FKP - nem játszottak kezdeményező szerepet, de megszervezésében nyomban megalakulásakor bekapcsolódtak.

1924 augusztus-szeptemberben a tuniszi és a bizertai dokkmunkások - valamennyien őslakosok - sztrájkba léptek. A munkabeszüntetések sikerrel végződtek, emelték a munkabért és szabadon engedték a szervezőket. A sztrájk igazi jelentőségét azonban nem maga az elért eredmény adja, hanem szervezettsége és a résztvevők öntudatossága, ez tette a munkáskérdést először országos, nemzeti üggyé. A sztrájk maga pedig a tunéziai őslakos munkásság "önmagáért való" osztályá szerveződésének kiindulópontjává vált. Joggal állapította meg a sztrájkot támogató desztur párti politikus, az arab szocialista mozgalom egyik eredeti gondolkodója, Tahar el Haddad (1899-1935): "Ez a sztrájk minden előzőtől különbözött, egy új élet kiindulópontja volt ... a munkások letargiáját energiává, gyengességüket akarattá, reménytelenségüket reménnyé alakította át."⁵⁸ A

---

⁵⁷ Sivan, Emmanuel: *Communisme et nationalisme en Algérie 1920-1962*. PFNSF 1976.

⁷¹.

⁵⁸ Idézi: Kraiem, Mustapha: *Nationalism*, 545. Tahar el Haddad a neves iszlám egyetemet, a Zituanát végezte, de világi tevékenységet folytatott (hivatalnok). Alapításától tagja a Desztur Pártnak, ahol a propaganda felelőse. 1927-ben megjelent munkája "A tunéziai munkások, és a szakszervezeti mozgalom születése" munkásmozgalomtörténeti szempontból is jelentős. A fogalmak használata és az elemzés sok ponton azonos a kommunistákéval. Így pl. elismeri az osztályharc létét de a gyarmati társadalomban ennek nem látja szerepét.

sztrájkbizottság vezetőjének, Mohamed Alinak⁵⁹ a javaslatára még szeptemberben döntött, hogy önálló nemzeti szakszervezetet alakít. Néhány hét alatt több városban (Stax, Gafsa stb.) helyi szervezetek alakulnak. Ezek közös gyűlésén, októberben, Leon Juhaux, a szocialista befolyású CGT elnöke is részt vesz és szervezetéhez való csatlakozásra szólítja fel a tunéziai dolgozókat. Ezt elutasították, és Mohamed Ali kijelentette, hogy arról is a tagság dönt majd, hogy az amszterdami vagy a Vörös Szakszervezeti Internacionáléhoz csatlakoznak-e, bár ő személy szerint az utóbbit választaná.⁶⁰

A nemzeti szakszervezet, a CGTT (Confédération Générale des Travailleurs Tunisiens - Tunézia Dolgozók Általános Szövetsége) az alakuló kongresszusát 1925 januárjában tartotta Tuniszban. Programja szerint bármilyen nemzetiségű és vallású tagja lehet, célja a dolgozók anyagi és morális érdekeinek védelme. A szakszervezet tagja politikai pártban funkciót nem vállalhat.⁶¹

A kommunisták a CGTT rendelkezésére bocsátották lapjukat, részt vettek a szervezésben, s négyen a tizenhárom tagú végrehajtó bizottságnak is tagjai lettek. Rajtuk kívül egyetlen politikai párt sem támogatta. A szocialisták "xenofób nacionalisták és a kommunisták politikai manőverének" minősítették.⁶² A Desztur Párt, amelynek több vezetője és aktivistája is részt vett a CGTT megalakításában, kezdetben szimpatizált a nemzeti szakszervezettel. Megalakulása után azonban, látva annak radikalizmusát, a kommunisták aktív részvételét illetve tartva a rendőrségi repressziótól, megvonta a támogatást tőle.⁶³

---

⁵⁹ *Mohamed Ali* (1894-1928) tunéziai és egyben az arab munkásmozgalom kezdeti szakaszának kiemelkedő alakja. A háború után, 1921-ben, Németországba kerül, ahol a szervezett munkásság harca nagy hatással van rá. A berlini egyetemen közgazdaságtudományi és munkásmozgalomtörténeti előadásokat hallgat. Tunéziába 1924-ben tért vissza.

⁶⁰ *Bessis, Juliette*: Le mouvement ouvrier tunisien: de ses origines a l'indépendance. MS. 1974. 89. sz. 91.

⁶¹ *Kraiem, Mustapha*: Nationalisme, 563-567.

⁶² *Ilili, Béchir*: La Fédération socialiste et la "Tunisie Martyre" Les Cahiers de Tunisie. 1977. 3-4. sz. 188.

⁶³ *Kraiem, Mustapha*: Nationalisme, 605-607.

A nemzeti szakszervezethez egyre növekvő számban csatlakoztak az őslakos dolgozók. Ezt látva a gyarmati hatalom is gyorsan cselekedett, alig egy hónappal a CGTT megalakulását követően letartóztatta vezetőit és röviddel utána száműzte őket az országból. Betiltásával nem csupán a munkásmozgalom, hanem az egész nemzeti mozgalom fejlődése megtorpant.

A két országban a munkás bázison alakult nacionalista szervezet rövid életű tevékenysége maradandó és a későbbiekben az egész nemzeti mozgalom számára termékenyítő élményt jelentett. Létük jelezte a nemzeti mozgalomnak - a szociális forradalomra hangsúlyt helyező kommunisták és a polgári demokratikus elveket valló nemzeti reformisták mellett - a harmadik, népi gyökerű, munkás bázisú, erőteljes szociális követeléseket hangsúlyozó és a nemzeti függetlenségért harcoló irányzatát. Az ENA esetében a politikai jelleg markáns, a CGTT esetében látens, de objektíve tartalmazta. Mindkét szervezet a legális eszközöket használta fel, politikai módszereket alkalmazott. Marokkóban viszont ebben az időben merőben más a helyzet

A Rif háború

Spanyol Marokkó keleti része, a 18 törzset és mintegy 100 ezer lelket számláló Rif vidék társadalma a Melillából kiinduló, hosszú ideje rendszeresen folytatott spanyol behatolás eredményeként századunk első évtizedeiben a felbomlás állapotába került. A spanyolok a törzsfőnökök megnyerésével igyekeztek befolyásukat kiterjeszteni és konszolidálni. A törzsek azonban nem mindig követték a főnökeiket, sőt gyakran szembefordultak velük, akiket - látva, hogy hatalmukat elvesztették - a spanyolok is magukra hagytak. A Rif vidék állandó forrongásban van - Lyautey szavaival élve "valóságos darázs-fészek"-, lakói a Fezi szerződés aláírása után már a szultánban sem bíznak, szervezetlenül folytatják a harcot a spanyolok ellen. Ennek a harcnak áll az élére a leghatalmasabb

törzs vezetője *Abd el Krim* (1881-1963,⁶⁴ aki a legutolsó pillanatig vállalta a spanyol érdekek védelmét. Még 1921 májusában is - amikor egy éve már a harcoló törzsekhez csatlakozott - miután egy bilbaói bankár megbízottjával tárgyalt bányakoncessziókról - úgy látja, hogy össze lehet egyeztetni a rif és spanyol érdekeket oly módon, hogy "nekünk is lesz szerepünk".⁶⁵ Spanyolország azonban - elsősorban a hadsereg nyomására - a fegyveres megoldást erőltette, ám 1921 júliusában Anual mellett a hatszoros túlerő ellenére súlyos vereséget szenvedett.

A vereség még inkább megosztotta a háborúval amúgy sem szimpatizáló spanyol társadalmat és elmélyítette válságát, amelyből az uralkodó rétegek (világi és egyházi földbirtokosok, a katalán fináncióke és a tisztikar) a katonai diktatúrában látták a kiutat. 1923-ban az "afrikás" Primo de Rivera tábornok vette át a hatalmat.⁶⁶

Abd el Krim 1923-ban kikiáltja a Rif köztársaságot. A három évig fennálló állam felépítése a létező alapokra épült. Az államigazgatás döntő posztjait a törzsek előljárói foglalták el. Ugyanakkor az anarchiát tápláló szokásokat (pl. az önkényes bíraskodást) betiltották, a hadifoglyokkal a nemzetközi konvenció előírásainak megfelelően bántak, reguláris hadsereget szerveztek és adórendszert hoztak létre, gazdasági és politikai külkapcsolatok kiépítésére törekedtek.⁶⁷ A Rif állam a békés megoldást szorgalmazta. Tárgyalási feltételként a spanyoloknak a következőket állította: az 1912-es szerződés hatálytalanítása, a Rif köztársaság szuverenitásának elismerése, a kártérítés fizetése az okozott károkért. Deklarálta, hogy minden állammal barátságban kíván élni és be akar lépni a Népszövetségbe.⁶⁸

⁶⁴ A Beni Uriagel törzs vezetője az iszlám tanulmányok után elvégezte a melilrai spanyol iskolást is. (Testvéte a madridi mérnöki akadémiát.) Ugyanitt tanít, szerkesztője az El Telegramma del Rif c. lapnak, tagja a város iszlám bírái testületének és számos spanyol érdemrend tulajdonosa.

⁶⁵ Idézi: *Ayache, Germain*: Les origines de la guerre du Rif. Publications de la Sorbonne - SMER Paris-Rabat 1981. 327.

⁶⁶ *Vilar, Pierre*: Histoire de l'Espagne. PUF Paris 1976. 81.

⁶⁷ *Yousoufi, Abderrahman*: Les institutions de la République du Rif. In Abd el Krim et la République du Rif. Maspero Paris 1976. 81-100.

⁶⁸ *Martin, Miguel*: El colonialismo español en Marruecos (1860-1956) Ruedo iberico 1973. 77-78.

Abd el Krim jó kapcsolatot szeretett volna Francia-Marokkóval is. Lyautey azonban elhárítja a tárgyalási javaslatokat, bár kategórikusan nem utasítja el, várakozó álláspontra helyezkedik. Anglia érdeke az volt, hogy a francia befolyás ne növekedjen az északi részben. Számára egy gyengébb hatalom (Spanyolország) uralma kedvezőbbnek tűnt a stratégiai fontosságú Gibraltárral átellenben. Munkáspárti körökben viszont szimpátiára számíthattak a rifek.⁶⁹

Spanyolország tisztában volt azzal, hogy egyedül nincs esélye a győzelemre. Ezért Primo de Rivera a rif példa ragályos veszélyére és a Nyugat hatalmának meggyengülésére figyelmeztette a franciákat, és nem a tárgyalásos, hanem a katonai megoldásra biztatta őket.⁷⁰

Lyautey is tisztában volt azzal a veszéllyel, amit "egy autonóm muzulmán állam léte" jelentett, de óvott attól, hogy hadműveleteket kezdeményezzenek a "rif darázsfészkekben".⁷¹ Ő csak arra vállalkozott, hogy Francia Marokkó területéről kiűzze a beszivárgó rif harcosokat, ez a posztjába került. Az őt 1925 nyarán, a marokkói hadsereg élén felváltó Pétrain marsall a Rif Köztársaság teljes katonai megsemmisítésére törekedett.

Az FKP tevékenységének köszönhetően a francia közvélemény számottevő része, elsősorban háborúellenességtől indítva, szimpatizált a Rif Köztársasággal és békekötésre akarta rávenni a kormányt. Ezért a párt 1925 októberében 24 órás általános sztrájkot is szervezett, amely a háború utáni munkásmozgalom első nagy tömegdemonstrációja volt. A háborúellenes hangulat miatt a szocialisták is árnyaltabb pozíciót foglaltak el, bírálták a kormányt a hadikiadások növekedése miatt és hajlottak a Rif Köztársaság elismerésére is. Ám a kritikus pillanatban, mert a "hazafiatlan" kommunistákkal semmiképpen sem akartak egy táborba kerülni, mindig a kormány mellé álltak.⁷²

⁶⁹ *Ayache, Germain: Les implications internationales de la guerre du Rif (1921-1926) in Ayache, Germain Etudes d'histoire marocaine. SMER Rabat 1979. 364.*

⁷⁰ Uo. 382.

⁷¹ Lyautey levele a külügy és hadügyminiszternek, 1924. december 11. in. Lyautey *Γ Africain. 264.*

⁷² *J. Nagy László-Soós Edit: A marokkói rif háború visszhangja a francia és spanyol munkásmozgalomban (1921-1926). Múltunk 1989. 3-4. sz. 201.*

A Rif Köztársaság létének és Abd el Krim harcának elsősorban a két szomszédos országban volt nyugtalanító hatása a gyarmati hatalomra, de a rif vezér ismert és igen népszerű szerte a muzulmán világban (Szíria, India stb.). A rifek harcának támogatására a legjelentősebb mozgalmat a kommunisták szervezték Algériában: a mindhárom Maghreb ország függetlenségét követelő háborúellenes tüntetések és gyűlések egymást követték 1925 nyarán. Bátor kiállásuk a harcoló rifek mellett növelte a kommunisták tekintélyét az őslakosok között. A gyarmati hatóságok bizalmas jelentései az őslakos tagság számának növekedéséről, az európai származásúaknak viszont a csökkenéséről számolnak be, amit pártdokumentumok is megerősítenek.⁷³ Az algériai kommunista szervezet tulajdonképpen ekkor esett át a tűzkeresztségen.

Abd el Krim tisztában volt azzal, hogy a nyomasztó katonai fölényrel szemben nincs esélye a győzelemre (a francia-spanyol hadsereg létszáma 1925 végére már eléri a fél milliót) ezért 1926. május 22-én megadja magát a franciáknak, akik Réunion szigetére száműzik.

A Rif Köztársaságnak a gyarmatosítás elleni harcban betöltött szerepét, jelentőségét már a kortársak felismerték. Az öt évig tartó háborút tanulmányozta Frunze is,⁷⁴ a későbbiekben pedig - így Ho Si Minh is - a népi háború előfutárának tekintették. A francia gyarmatosítók pedig - Algéria meghódítása után - itt találták szembe magukat egy olyan ellenféllel, akit szabályos háborúban fegyverrel kellett a gyarmati rendszer elfogadására kényszeríteni. Abd el Krim - szemben Abd el Kaderrel - már nem csupán és nem elsősorban a gyarmati rendszer kialakulását, a gyarmatosítást akarta megakadályozni, hanem a gyarmati status quot, amelyet a hatalmak nemzetközi szerződésekben rögzítettek, akarta megváltoztatni. S ebben már túlmutatott a múlt századi algériai ellenálláson. Magának a rif államnak a berendezkedése szintén eltérést mutat a hagyományos, a prekoloniális viszonyokra épült abd el kaderi államétól. Átmenetet képez a hagyományos, a rurális patriotizmusra épülő és a modern nacionalizmusból születő állam között, amelyhez közelebb áll. (Túlmutat Haled emíren is, aki nemzeti állam problémáját még nem vetette

⁷³ Rapport, 1925 július-október. AOM 11H47. Ve Congrès national du PCF 1926. Comte rendu sténographique. Paris 1926. 10.

⁷⁴ Frunze, M.V.: Az európai civilizátorok és Marokkó. Válogatott ml'vei 2. k. Zrinyi Katonai Kiadó 1959.

fel.) Dokumentumok tucatjai (és francia parlamenthez, Primo de Riverához intézett felhívásai, sajtónyilatkozatai stb.) bizonyítják, hogy amikor a rif állam létét igazolta nem az iszlám jogra, hanem a korabeli nemzetközi jogra, a párizsi békeszerződésre, a Népszövetség okmányára hivatkozott. Nem tagadta meg a Korán elveit, hanem azokat a nyugat-európai civilizáció eredményeivel kívánta összeegyeztetni, s e vonatkozásban Atatürk volt a példaképe.⁷⁵ Az 1930-as évek marokkói nacionalistái is azért tekintették elődüknek, mert nemzeti függetlenséget és modern alkotmányos rendszert akart.⁷⁶ Abd el Krim modern gondolkodó volt, a spanyol "civilizációs misszió" formálta azzá, ám a struktúra, amelyre modern államát építeni akarta, sokat megőrizve a múltból még csak felbomlóban volt. Államépítő tevékenysége a katonai vereség miatt nem teljesedhetett ki.

A rif állam szétfűzése mintegy jelezte az első világháború után az arab országokban kibontakozott forradalmi hullám hanyatlását. Egy évvel korábban tiltották be a nemzeti szakszervezetet Tunéziában, verték le a drúzok felkelését Szíriában, Egyiptomban pedig az angolok a nemzeti burzsoázia segítségével a szakszervezeti tömegmozgalmat és a jelentékeny befolyással bíró kommunista pártot verték szét, Líbiában pedig a hatalomra jutott olasz fasiszták szakítottak a korábbi liberális gyarmatpolitikával.

A Maghreb országok megroppant antikolonialista mozgalmának szétszórt erői szerény hatású propaganda tevékenységükkel igyekeztek ébren tartani a nemzeti és társadalmi felszabadítás gondolatát és szervezetük kereteit. Újra számottevő politikai tényezővé majd csak a 30-as években a gazdasági világválság és a franciaországi politikai harcok nyomán bekövetkezett változások idején válnak.

---

⁷⁵ *Pessah, Shimer: Abd al Qadir and Abd el Krim. Religions influences on their thought and action. Asian and African Studies* 1965. vol. 1. 166-167.

⁷⁶ *Fassi al Allal: The Independence Movements in Arab North Africa. Octogon Books* New York 1970. 105.

III. PÁRTOK ÚJJÁALKULÁSA ÉS ÚJ PÁRTOK ALAKULÁSA, SZERVEZETI-IDEOLÓGIAI FEJLŐDÉS AZ 1930-AS ÉVEKBEN

Megújulási törekvések és eredmények a gazdasági válság éveiben

A két világháború közötti időben a francia nemzeti tudat szerves részévé vált a gyarmatok együttesét alkotó Empire Franciaországhoz tartozása. A közvélemény az ország nagyságát és prosperitását összekapcsolta a gyarmatbirodalommal. Ezt a tudatot erősítették az 1930-ban Algéria meghódításának 100. évfordulójára, 1931-ben a tunéziai protektorátus 50. évfordulójára rendezett ünnepek, de főként az ugyanebben az évben rendezett grandiózus gyarmati kiállítás.¹

Az eufórikus hangulat még elnyomta a gazdasági válság első jeleit. A válság elsőként a bányászatot érintette, már 1930-ban érzékelhetően csökkent a vasérc és a foszfát termelése. Ezt követte a mezőgazdaságot meghatározó termékek termelésének csökkenése, a gabonáé (Marokkó, Algéria), az olivaolajé (Tunézia) és a boré (Algéria). Elapadtak a hitelek, megnövekedett a föld eladása, felvirágzott az uzsora, zuhantak az árak, az elviselhetetlenné vált adóterhek következtében százával kerültek újra a földbirtokok. A kormány leállítja az agrárgyarmatosítást, a kolonizációt. A birtokosok tönkremennek, a bérmunkások munka nélkül maradnak a gyarmaton és Franciaországban, ahonnan hazaküldik a vendégmunkásokat. A válság tömegjelenségeket produkál: erőteljes belső migráció indul meg a városokba, ahol a bidonville-k megjelenésével megnövekszik a paraszti tömegek súlya, az őslakosok mintegy "visszafoglalják" a városokat az európaiaktól. A létbizonytalanság tartós volta, a stabilnak hitt gyarmati rendszer gazdasági alapjainak megingása és a gyarmatosító országban zajló egyre hevesebb politikai harcok a tömegek öntudatosodási folyamatát

---

¹ Girardet: L'idée coloniale en France. La Table ronde, Paris, 1972. 118-120.

erősítik.² Algériai gyarmati tisztviselők jelentései arról számolnak be, hogy az adófizetést megtagadó fellahok körében egyre terjed az a vélemény, hogy minden bajuk okozói a franciák, mert lerombolták azokat a szociális biztonságot nyújtó gazdasági és társadalmi kereteket, amelyek között korábban éltek.³ E múltba tekintő spontán reagálás tükrözi, hogy a fellahok ösztönösen jól látták a problémák gyökerét, hiszen nem a természeti, hanem a társadalmi környezet változott, aminek következtében az uralkodó nemzethez tartozók helyzete is megrendült. 1934-35-ben, amikor a válság kulminál, a szociális-politikai feszültség egyre sűrűbben ismétlődő, véres összecsapásokat sem nélkülöző tüntetésekre torkollik a rendfenntartó erők és az őslakosok, de gyakran az eltérő politikát képviselő csoportosulások között is (1934 Fes, Tunisz, 1934 Constantine, 1935 Sétif stb.). Különösen vidéken volt szembeszökő a politikai erjedés, amelyet - a korábbi időszak nyugalomához viszonyítva - a gyarmati hatóságok olyan fokúnak tartottak, hogy még egy parasztfelkelés kirobbanásának lehetőségét sem zárták ki.⁴

Miközben a gazdasági és politikai válság éveiben a társadalom újabb csoportjai sodródtak a politikai küzdelembe, ugyanakkor a politikával tudatosan foglalkozóknak pedig egy újabb generációja is a színre lépett, új módszereket részesítve előnyben, megújított programmal és eszmerendszerrel. A nemzeti mozgalomban ekkor, az 1930-as évek nagy tömegharcaiban, szenved vereséget az elitizmus, a pártok tudatosan törekednek tömegpárttá válni. Nem csupán megújulnak az eddig létező szervezetek, hanem újak is alakulnak, ami nem okvetlenül az antikolonialista erők szétforgácsolását jelenti, hanem újabb társadalmi rétegek politikai szervezését is, s mindezzel újabb érdeket is felszínre hozva gazdagították a nemzeti mozgalom ideológiáját és programját. A gyarmatosító országban bekövetkező demokratikus változások ösztönzik a maghrebi nemzeti mozgalom fejlődését. Spanyol Marokkóban pedig a döntő lökést adják a megjelenéséhez.

---

² Gallissot, René: Rapports coloniaux, rapports sociaux et impérialisme. L'Afrique et la crise de 1930 (1924-1938). Actes du Colloque organisé à l'Université de Paris VII (9-11 avril 1976.) Revue française d'histoire d'outre-mer, 232-233. sz. 1976. 704-705.

³ Rapport 1935. december AOM 11H47.

⁴ Rapport 1935. május AOM 11H47.

A II. spanyol köztársaság kikiáltását követően, 1931. június 6-án, egy vallási értelmiségiekből álló delegáció kereste fel Alcola Zamora köztársasági elnököt és egy petíciót nyújtott át neki. Ebben a protektori hatalom és az őslakosok közös érdekét hangsúlyozva az "anomáliák kijavítását" kérte, demokratikus szabadságjogokat, szociális törvényeket, az oktatási rendszer fejlesztését és a kézművesek támogatását.⁵ A köztársaság vezetői nem kívántak változtatni a korábbi gyarmatpolitikán. A nyilatkozatokon túl jelezte ezt a 8 órás munkanapot és egyenlő bért követelő őslakos bérmunkások tüntetésének szétverése is.⁶ A spanyol-marokkói nemzeti mozgalom - az ország történelmi egységére hivatkozva - tudatosan törekedett a nemzeti-állami egységet azonosan felfogó francia marokkói nemzeti mozgalommal szervezeti egységben is együttműködni. Az 1930-as években azonban ez az egység és együttműködés a két gyarmatosító ország belső politikai helyzetében beállott változás miatt megszakad.

Francia Marokkóban az 1930-as berber dahír (rendelet) váltja ki az első számottevő antikolonialista politikai reakciót 1912 óta. A rendelet az "oszd meg és uralkodj" klasszikus elve szerint, a hegyek berber törzseinek speciális, a szokásaikra hivatkozó jogrendszert ad. Sale-ban, Fesben, Rabatban, Casablancában főként fiatalokból álló tüntetők tiltakoznak a marokkói népet tudatosan megosztani kívánó politika ellen.⁷ Ebből a tiltakozásból születik meg az elkövetkezendő években a marokkói nemzeti mozgalom, amelynek kialakulása számos tényező együttes hatásának eredménye. Mindenekelőtt a Sekib Arszlán pánarab törekvéseivel⁸ is szimpatizáló iszlám reformmozgalom tevékenységéé. Szervezői annak az új városi burzsoá értelmiségnek a képviselői, akik az 1920-as évek második felében végezték a neves Fes-i iszlám egyetemet, a Karauint és több városban (Rabat, Fes, Tetuan) értelmiségi klubokat alakítottak.⁹ Az 1921-44 közötti időszak 41 nacionalista vezetője közül mindössze hatan

⁵ *Martin, M.*: El colonialismo español en Marruecos. Ruedo Iberico, Paris. 1973. 109.

⁶ A.F. 1930. 7. sz. 476.

⁷ A.F. 1930. 6. sz. 346-347. (a rendelet), 8. sz. 444-445. (a tiltakozás).

⁸ *Bessis, Juliette*: Chekib Arslan et les mouvements nationalistes au Maghreb. Revue historique, 1978. avr.-juin. 479-480.

⁹ *Lopez Garcia, Bernabe*: Política y movimientos sociales en el Magreb. Centro de investigaciones sociológicas Madrid 1989. 27.

voltak, akik semmilyen iszlám tanulmányokat nem folytattak. Tizenhatan a Karauint végezték, a többiek pedig a közel-keleti iszlám egyetemeken (Napluz, Kairó, Damaszkusz) tanultak, s emellett hosszabb-rövidebb ideig még Európában - főként Párizsban - is.¹⁰ Ez a vezető politikai értelmiség nem vetette el a francia kulturát, törekedett azt megismerni, de egy szilárd iszlám kulturális alapról. Marokkóban - ellentétben a másik két Maghreb országgal - a kulturális kolonizáció nem ért el eredményeket, az asszimilációs politikának nem voltak képviselői. Ugyancsak megtörtént már kezdetben az elhatárolódás a szocialistáktól is, akiktől pedig jelentős, kézzelfogható és a mozgalom szervezeti létrehozását elősegítő támogatást kaptak. A francia szocialisták ötletére és anyagi támogatásával adják ki Párizsban a *Maghreb* c. folyóiratot, amely egyrészt a protektorátus problémáit tudatosította a francia közvéleményben, másrészt - és döntően - a két éves léte alatt (1932-34) polemikus cikkeivel hozzájárult a marokkói nemzeti mozgalom ideológiájának és programjának a kialakításához. Ennek legjellemzőbb vonásai már ekkor megfogalmazódnak: szuverén nemzeti állam és területi integritás helyreállítása. Az önálló állami létet, amelyet az uralkodó személye testesít meg, bizonyos értelemben "természetesnek" veszik. Ezt az álláspontjukat a Fes-i szerződésre alapozzák, amelyet két állam közötti próvizórikus megállapodásnak tekintenek. Fesben megjelenő lapjukban a csoport nevében Vazzani határozottan visszautasítja, hogy "Marokkót úgy kezeljék mint valami gyarmati birtokot".¹¹ A szocialisták álláspontjából annyit elfogadnak, hogy a jelen helyzetért a kapitalizmus a felelős, de a szocialista eszme alapjait képező kategóriákat elutasítják. "Proletariátus, burzsoázia, kapitalizmus, ezek importált szavak, amelyeknek semmi értelme sincs számukra." Marokkóban nem osztály, hanem nemzeti elnyomás van, zárja Szocialisták vagy reakciók c. cikkét a marokkói szerző.¹²

1934 májusában a Fesbe látogató szultánt, Szidi Mohamed ben Juszufot (1927-1961), nemzeti függetlenséget éltető nacionalista tüntetők

¹⁰ Halstead, John P.: Rebirth of a nation. The origins and rise of moroccan nationalism. 1912-1944. Cambridge Mass. Univ. Press 1967. 278-279.

¹¹ L'Action du Peuple, 1933. aug. 11. Idézi: *Ihrat-Aouchar, Amina*: La presse nationaliste et le régime de protectorat au Maroc dans l'entre-deux-guerres. R.O.M.M. 1982. 34. sz. 94.

¹² *Maghreb*, 1933 augusztus. Idézi: *Oved, Georges*: La gauche française et les Jeunes-Marocaines (1930-1935). In *Mouvement ouvrier...* (Szerk.: René Gallissot) 101-102.

fogadták és - nyilvánosan először - mint a szuverén marokkói állam fejét üdvözlötték. Ekkor még nem foglalt állást az uralkodó, de ezt követően a nemzeti mozgalom egyik állandó törekvése lett, hogy megnyerje. A gyarmati hatóságok rendőri erő alkalmazásával, letartóztatásokkal vetettek véget a tüntetésnek. Ekkor döntöttek úgy az Action du peuple c. betiltott lap köré tömörült értelmiségiek, hogy politikai szervezetet hoznak létre. A megalakított *Marokkói akcióbizottság* (Comité d'action marocaine) Reformterv címmel részletes programot készített, amelyet ismert francia politikai személyiségek kíséretével 1934. december 1-én átadott Laval miniszterelnöknek, az uralkodónak és a főrezidensnek.

A minden részletre kiterjedő reformterv bevezetőjében leszögezik, hogy a status quot nem kérdőjelezi meg, csupán "a protektorátusi politika pontos alkalmazását kéri".¹³ Ugyanakkor semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy a protektori hatalmat és a marokkói államot egyenlő félnek tekintik. "Marokkó a nyolcadik század óta egy független állam, amelynek nem voltak vazallusi kapcsolatai egyetlen állammal sem, legyen az akár muzulmán is. Még az iszlám kalifátussal szemben is mindig megőrizte függetlenségét."¹⁴ Ez a megállapítás a marokkói nacionalizmus legfontosabb komponensét, a független államiság gondolatát, fejezi ki. Az önálló államiság tudata olyan szilárd kötőanyaga a nemzeti identitásnak, amely megóvta az asszimilációs hatásoktól éppúgy, mint a szélsőséges pánarabizmustól és pániszlamizmustól. A megfogalmazott követelések alapvetően a marokkói állam nemzeti és modern demokratikus jellegét erősítik: a direkt irányításra utaló jelenségek megszüntetése, a berber dahir eltörlése, marokkóiakból álló kormány, az arab nyelvű oktatás fejlesztése, a nyelv használatának kiterjesztése (pl. a bíróságokon), a marokkói nemzeti zászló tisztelete, az alapvető szabadságjogok (gyülekezés, sajtó stb.) biztosítása, nemzetközi konvenciók alkalmazása a marokkói munkásokra is (pl. 8 órás munkanap) stb. Ezek megvalósítását azért sürgette az Akcióbizottság, hogy a protektorátusi szerződés mielőbb érvényét veszítse s az ország visszanyerje teljes szuverenitását. Végeredményében tehát a reformjavaslatok nem a protektorátusi rendszer konzerválását, hanem megszüntetését célozták. S ennyiben már túllépnek a

¹³ Plan de Réformes Marocaines. Imprimerie Labord Paris, 1934. XV.

¹⁴ Uo. 19.

reformizmuson. Nem abszolutizálták az alkalmazott tárgyalásos módszert, sem a gyarmati hatalom politikai vezetésében vetett bizalmat. Már a Reformterv szerkesztésekor latolgatták, hogy javaslataik támogatására tömegakciókat szerveznek. A brutális megtorlástól tartva, ettől egyenlőre elálltak. A Reformtervet a kormánykörök nem tartják megvalósíthatónak. Ennek feltételei majd csak a népfront idején válnak kedvezőbbé.

A marokkói nemzeti mozgalom politikai megjelenése viszonylag késői, a tunéziaival és az algériaival szemben. Szervezetileg is gyengébb. Programjáról és ideológiájáról viszont az ellenkezője állítható. Világos, a nemzeti identitást markánsan meghatározó célkitűzések jellemzik: az arab-izlám civilizációban gyökerező, de a modern kor létrehozta demokratikus szabadságjogokat is elfogadó, évezredek történelmi léttel legitimált önálló marokkói államiság.

Tunéziában a *Desztur Párt* tevékenységének a politikába kapcsolódó új generáció adott dinamizmust. Ez a különböző francia nyelvű lapok (*Etandard Tunisien*, *Action tunisienne* stb.) köré tömörült csoport, amely nem a világháborút megelőző Ifjú Tunéziaiak mozgalmában kezdte pályáját, határozottan fordult a tömegek felé. A csoport tagjai felsőfokú tanulmányaikat Franciaországban végezték, nemzeti érzésük intellektuális alapjait viszont még hazájukban, a Szadiki Kollégiumban szerezték. A franciaországi politikai harcok tanulságokkal szolgáltak számukra, megragadta őket a pártok szervezési képessége és propagandatevékenysége, a kommunista pártnak pedig különösen a strukturális felépítését, szervezettségét értékelték. A csoport tagjai - tanulmányaik befejeztével - vagy közvetlenül a világgazdasági válság kirobbanása előtt vagy után térnek vissza Tunéziába. S így a politikai harcokba akkor kapcsolódnak be, amikor a válság hatására az egész gyarmati társadalom mozgásba lendült. *Habib Burgiba*¹⁵ ügyvéd is 1928-ban tér haza és rövidesen - éleshangú, polémikus cikkeinek köszönhetően a tunéziai politikai élet ismert alakjává válik. A *Desztur Párt* szüntelenül kompromisszumot kereső vezetőivel szemben a felmerült kérdésekben világosan és kategórikusan foglal állást. A párt 1933 májusában tartott

---

¹⁵ A Tunéziai Köztársaság nyugalmazott elnöke 1903-ban született a Szahel övezet kisvárosában Monasztirban, földbirtokos családban. A Szadiki kollégiumban tanul, majd végzéskor annak ösztöndíjával Párizsban folytatja tanulmányait, ahol jogi diplomát szerez. 1932-ben megalapítja az *Action tunisienne* c. lapot.

kongresszusán több hívével együtt beválasztják a vezetőségbe. Itt elmondott beszédében nyíltan bírálja a régi vezetést, mert programját és módszereit túlhaladták az események. Új módszerek alkalmazását, dinamizmust "energikus, fáradhatatlan akciót" követel. Cél a függetlenség kivívása és szerződésben rögzített barátság Franciaországgal, "egy olyan önkéntes megegyezés két szabad nép között, amely mentes minden uralmi vagy felsőbbrendűségi gondolatától."¹⁶ A régi vezetés egyre nehezebben tolerálja az újak radikális nézeteit, ezért Burgiba és Csoportja fél évvel később kilép a vezetőségből. Burgiba most már határozottan szervezeti szakításra, új párt létrehozására törekszik.

Két hónapos előkészítés után a radikális csoport a déli, Szahel övezet kis településére, Ksra Hellalba, 1934. március 2-ára összehívta a párt rendkívüli kongresszusát. A régi vezetés is kapott meghívót, de nem képviseltette magát. Burgiba beszéde főleg a régi vezetés bírálatából állt, tehetetlenséggel és a párttagság félrevezetésével vádolt s azzal, hogy bizalmatlan a néppel szemben s szüntelenül a hatalmon lévők kegyeit keresi. Deklarálta egy új fiatal generáció színrelépését "amely hosszú ideig Európában élt, ott tanult, megfigyelte az európaiak életét, tanulmányozta módszereiket, s az országba azzal a szándékkal tért vissza, hogy alkalmazza azokat a közjó javára. Azon dolgozik, hogy felélessze a nemzeti tudatot."¹⁷

A kongresszuson egy szigorú hierarchia szerint felépített, erősen centralizált szervezetet hoztak létre, amely a kommunista pártok szervezeti modelljét követte. Szigorú fegyelmet követeltek meg a tagoktól és a vezetés határozatainak vitatását erősen szankcionálták. A párt nem változtatott nevet. Egy héttel később a régi pártvezetés is kongresszust tartott, ahol pártellenesnek minősítették a Burgiba csoport cselekedetét. Ezzel a szakadás véglegessé vált. A köznyelvben és a zsurnalisztikában Burgiba pártját Új Deszturnak, míg az eredetit Régi Deszturnak nevezeték.

A szakadásnak a módszerekben és a kombattivitásban megnyilvánuló generációs ellentéteken túl mélyebb társadalmi okai voltak. A Desztur Párt

¹⁶ Un congrés historique. Regroupement des forces tunisiennes. L'Action tunisienne, 1933. május 15. *Habib Bourgiba: Articles de presse 1929-1933*. H.M.N.T. I. Dar el Amal Tunis 1982. 3. kiadás. 486.

¹⁷ Le Neo Destour face `a la première épreuve 1934-36. H.M.N.T. II. CON Tunis 1969. 27-28.e

szociális bázisa jelentősen megváltozott. A párt megalakulását követő években a tagság 80 %-át kézművesek, kereskedők és földbirtokosok alkották. A tíz évvel későbbi (1933) dokumentumok viszont már 20 %-os csökkenésről tanúskodnak. S ami ennél is lényegesebb, a hivatalnokok aránya 1 %-ról 10 %-ra növekedett, megjelentek az alkalmazottak is (10 %) és a szabadfoglalkozású értelmiségiek (9,3 %). A munkások nem jelentős aránya viszont tovább csökkent.¹⁸ Egy új középosztálybeli réteg kapcsolódott be a politikai harcba, amelyet a gyarmati rendszer - az állások betöltésénél - eleve hátrányba szorított, s amelynek helyzete a gazdasági válság éveiben még kritikusabbá vált. A dokumentumokból az is egyértelműen kitűnik, hogy a párt politikai tömegbázisa földrajzilag is eltolódott a főváros és környékéről délre, a Szahelnek nevezett övezetbe. 1933-ban az alapszervezetek többsége ennek a régióknak a településein található. A gazdasági válság az itteni kis- és középbirtokosokat, olivajtermelőket különösen érzékenyen sújtotta. A vezető testületekbe a kars hellali kongresszuson a főváros és környékéről származókkal szemben (33 %) többségbe kerültek a Sahel övezetiek (37 %).¹⁹ A korösszetétel is radikális változást mutat. A rendkívüli kongresszuson képviselt alapszervezetek vezetősége tagjainak kétharmada 30 évesnél fiatalabb.²⁰

A társadalmi bázisban mutatkozó különbözőségek manifesztálódtak a politikában (elsősorban a módszerekben) és a célkitűzésekben is, de a hasonlóságok sem tűntek el teljesen. Mindkét párt célkitűzése a nemzeti függetlenség volt és kompromisszumos, evolucionista ("par étapes") megoldásra törekedett. Az új párt viszont gyorsítani igyekezett az lépéseket, s ezért nem habozott a tömegekhez fordulni. Az alkotmányos monarchiát előnybe részesítő Régi Deszturral szemben a köztársasági intézményrendszer híve volt. Vallási inspirációjú politikai-ideológiai elemeknek nem engedtek teret az új pártban, bár a nemzeti identitást

¹⁸ *Kraiem, Mustapha*: Le Vieux Destour: implantation géographique et assise socio-professionnelle. Actes du Premier Congrès d'Histoire et de la Civilisation du Maghreb. 2.k. C.E.R.E.S. Tunis 1979. 268-269.

¹⁹ *Kraiem, Mustapha*: Le Neo-Destour: cadres, militants et implantation pendant les années trente. Les mouvements politiques et sociaux dans la Tunisie des années 1930. Actes du 3e Séminaire sur l'Histoire du Mouvement National (17, 18 et 19 mai 1985.) C.E.E.R.S. - C.N.U.D.S.T. Tunis 1987. 31.

²⁰ *Hamza, Hassine-Raouf*: Elements pour une réflexion sur l'histoire du mouvement national pendant l'entre-deux-guerre: la session du Destour de mars 1934. Uo. 75.

szimbolizáló arab-izlám jellegzetességet védelmükbe vették (elitálték a francia állampolgárságot felvevőket stb.). A bér munkások szociális-politikai helyzetére viszont mindkét párt alig fordított figyelmet. Az Új Desztur Párt - elsősorban vezetőik intranszigenz magatartása révén - céltudatosan törekedett a kizárólagos vezető szerep megszerzésére a nemzeti mozgalomban. Vezetőit 1934 szeptemberében, kommunistákkal együtt, egy fasiszta demonstrációra válaszoló, áldozatokat is követelő tüntetés után letartóztatták. Az új párt tevékenysége valójában csak a népfront győzelme után bontakozik ki.

A gazdasági válság első éveiben az algériai nemzeti mozgalom két legaktívabb szervezete került a legkritikusabb helyzetbe: az ENA-t 1929-ben betiltotta a kormány, a kommunista szervezet pedig teljesen dezorganizálódott, taglétszáma néhány tucatra zsugorodott és egész tevékenysége kimerült a centenáriumi ünnepek elleni tiltakozásban.²¹ A politikai életben jelenlévő reformista Képviselők Szövetsége pedig teljesen lemondott a nemzeti érdekek védelméről. Egyik vezetője, Ferhat Abbasz, éppen ekkor megjelent (1931) könyvének címe tömören fogalmazta meg a teljes franciásítást valló programját: gyarmatból Franciaország egyik tartományává válni.²² Új jelenség volt viszont a gyarmat politikai életében a nem látványos, ám mind hatásosabb tevékenységet kifejtő iszlám kulturális és vallási reformmozgalom szervezeti megjelenése. Magasan kvalifikált iszlám értelmiségiek 1931-ben Ben Badisz sejk (1889-1940) vezetésével Algírban megalakították az Ulemák Társaságát. Az alapító okmány a tagok számára tilt minden politikai aktivitást. A szervezet célját az iszlám vallás eredeti tartalmát, tisztaságát eltorzító társadalmi bajok (alkoholfogyasztás, lustaság, tudatlanság stb.) elleni küzdelemben jelöli meg, s abban, hogy "segítse az algériai muzulmánok intellektuális, gazdasági és társadalmi nevelését."²³ Az ulemák tevékenysége régebbi keletű, már az 1920-as években jelentős kulturális tevékenységet fejtettek ki. Az általuk alapított vallási szabadiskolákban (medarsas) a Korán magyarázatokon túl, természettudományi ismereteket, arab nyelvet és

²¹ A. F. 1930. 5. sz. 272.

²² *Abbas, Ferhat: De la colonie vers la provence. Le Jeune Algerien. La Jeune Parque Paris, 1931.*

²³ *Collot, Claude - Henry, Jean-Robert: Le mouvement national algérien. Textes 1912-1954. L'Harmattan, Paris 1978. 47.*

irodalmat, nemzeti történelmet, hazafias dalokat tanítottak, és írtak is. Merítettek a pániszlamizmusból és a pánarabizmusból (valamennyiben hosszabb-rövidebb időt töltöttek a Közel-Keleten, ahol a nahda, az iszlám reformmozgalom született), de az egyetemes iszlám és arab közösségbe úgy kívántak illeszkedni, hogy erősítették algériai mivoltukat, algériaiságukat (dzsazairizmus). Algériai nacionalista és arab-izlám elkötelezettségüket jól fejezi ki jelmondatuk: "Algéria a hazám, arab a nyelvem, iszlám a vallásom."²⁴ A gyarmati hatóságok 1928-ban még úgy jellemezték csoportjukat, mint egy kis kápolna, amelynek nincs hatása a tömegekre".²⁵ A centenáriumi ünnepek provokálnak fordulatot a magatartásukban, arra ösztönzik őket, hogy szervezeten aktivizálják tevékenységüket az algériai arab-izlám sajátosság megőrzése érdekében.²⁶ Ugyanakkor tetteiket nem a Franciaországgal történő merev szembenálló, alutasító magatartás jellemezte. Elismerték a francia civilizáció értékeit, a politikai eszméjét képező 1789-es klasszikus polgári demokratikus elveket pedig elfogadták s az ország jövőjét sem a Franciaországgal történő teljes szakításban, hanem egyenjogú felek kapcsolatában jelölték meg.

Ilyen határozott és önálló, az arab-izlám jellegét korszerű szellemben hangsúlyozó irányzat a Maghreb országok közül csak Algériában alakult ki. A másik két országban is létezett ez az áramlat, de itt mivel az önálló államiság maradványai, a gyarmati uralom indirekt, ám annál szövevényesebb formái léteztek, inkább kínálkozott lehetőség a nemzeti érdekek kifejezésére és képviselésére a politika területén. A Marokkói Akcióbizottság és az Új és Régi Desztur Párt programjában és tevékenységében is jelentős helyet foglalnak el a vallási-kulturális elemek, de nem meghatározóak. Algériában a gyarmati uralom a bármilyen területen megnyilvánuló helyi sajátosságának a tagadásán, az "Algéria francia föld" ideológiáján alapult. Ezért jelenik meg legkarakterisztikusabban a nemzeti azonosság a másságot, a különbséget leginkább kifejező vallási-kulturális területen. S ugyancsak ezért itt a legmarkánsabb - szinte végletes formában - a franciásítás, a franciává válás

²⁴ J. Nagy László: Az iszlám szerepe Algéria nemzeti ébredésében. Világosság, 1980. 10.

sz. 664.

²⁵ Rapport 1928 augusztus. AOM 11H47.

²⁶ Merad, Ali: Le réformisme musulman en Algérie de 1925 á 1940. Mouton, Paris 1967. 363.

révén lenni cioyenné, asszimilicionista irányzat is. S végezetül az is logikusnak tekinthető, hogy a politikai harcok mind hevesebbé válásakor éppen ez a két irányzat csap össze a legélesebben. Az ulemák kulturális-vallási tevékenységének politikai jelentősége ebben a vitában - 1936 tavazán - válik nyilvánvalóvá. Maga a vita pedig jelzi a nemzeti mozgalom ideológiai érlelődését, a nacionalizmus megerősítését.

A vitát Ferhat Abbasznak az algériai nemzet létét tagadó cikke robbantotta ki. "Ha felfedeztem volna az algériai nemzetet, nacionalista lennék. De nem fogok meghalni az algériai hazáért, mert az nem létezik. Nem találtam sehol ... jövőnket ebben az országban végérvényesen a francia nép jövőjéhez kötjük."²⁷ Ben Badisz válasza az algériai nemzeti mozgalom történelmi jelentőségű dokumentumának tekinthető. Elsőként szögezte le, hogy *létezik az algériai nemzet*. "Ez az algériai muzulmán nemzet nem Franciaország, nem lehetséges, hogy Franciaország legyen, és nem akar Franciaország lenni, még ha óhajtáná, akkor sem. Éppen ellenkezőleg, ez Franciaországtól teljesen távolálló nemzet, nyelve, erkölce, etnikai eredete, vallása révén. Egyáltalán nem akarja az asszimilációt, van hazája, Algéria, amely a sajátja, jól ismert jelenlegi határaival..."²⁸ A néprfront időszak politikai harcaiban az asszimilacionista irányzat teljes vereséget szenved.

Az ENA 1929 végén történt feloszlását követő ujjá szervezése az algériai nemzeti jelleg megerősödésével jár együtt. Előbb az 1930-ban alapított El Umma c. lap köré tömörülnek, majd 1933-tól Dicsőséges Észak Afrikai Csillag néven folytatják elsősorban propaganda tevékenységüket. Párizsi alakuló gyűlésükön elfogadott programjuk a politikai és kulturális reformokon túl Algéria teljes függetlenségének kivívását tűzi ki célul.²⁹ A gazdasági válság következtében Algériába visszatérni kényszerült ENA tagok ezekben az években alakítják meg ott is az első csoportokat, és terjesztik - illegálisan - az El Ummát. 1934-35-ben Kabiliaán erős ENA alapszervezetek vannak a fővárosban Tlemcenben és

---

²⁷ Entente, 1936. február 23.

²⁸ Sihab, 1936. április. Idézi: *Merrad, Ali*: im. 398-392.

²⁹ *Kaddarche, Mahfoud-Guenaneche, Mohamed*: L'Étoile nord-africaine 1926-1937. 59-60.

Constantine-ban.³⁰ Ezekben az években az ENA szervezeten is önállósult az FKP-vel szemben. Ennek bekövetkezését ösztönözték a francia pártban - de főként a vezető testületeiben - meglévő klikkharok, aminek következtében a kapcsolatok erősen meglazultak az ENA-val, továbbá az, hogy a francia kommunisták is - éppúgy mint a többi kommunista párt - a Komintern irányvonalát követve minden közbeeső reformkövetelést elvetett s gazdasági válság okozta szociális és politikai feszültségben rejlő lehetőséget eltúlozva a szocialista forradalom feltételeinek mielőbbi megteremtésére törekedett. Ahogyan Messzali Hadzs írta emlékirataiban "azt akarták (ti. a kommunisták - J.N.L.), hogy először legyünk kommunisták és csak utána nacionalisták."³¹

Az akcióegység azonban még nem bomlott fel, az ENA támogatta a baloldal antifasiszta tevékenységét: bekapcsolódott az Amsterdam-Pleyel mozgalomba, részt vett tüntetéseiben. Nemzetközi kapcsolatait pedig a pániszlam mozgalom irányába szélesíti. A bírósági felelősségre vonás elől Svájcba menekülő Messzali Hadzs és Sekib Arszlán között szoros barátság alakult ki. Az algériai nacionalista vezető aktív résztvevője 1935 szeptemberében az európai és keleti muzulmánok genfi kongresszusának.

A kommunista mozgalomban az FKP VII. kongresszusát (1932 március) követően, miután a Barbé-Célor csoportot eltávolították a vezetésből, kezdődött megújulás, egy realista, a forradalmi utópiától megszabadulni törekvő politika kialakítása. Az új, arabizálásnak nevezett, politikai irányvonal a nemzeti valóság nagyobb figyelembevételéről tanúskodik: az őslakos párttagok számának növelésére, s a fellahok körében végzendő szervező- és propagandamunkára helyezi a hangsúlyt és vállalja az anyagi helyzetet javító reformokért folytatott harcot is.³² Az új politikai irányvonal azonban nehezen bontakozik ki, a kommunisták még nem szabadultak meg teljesen sem a szektás magatartástól, sem a nemzeti kérdést is egycsapásra megoldani vélt szociális forradalom azonnali eljövételében vetett hittől. Az algériai kommunisták úgy vélik, hogy az ENA nem játszhat élcsapat szerepet az algériai antiimperialista

³⁰ *Kaddache, Mahfoud*: Histoire du nationalisme algérien. Question nationale et politique algérienne 1919-1951. I. k. SNED Alger 1981. 355-357.

³¹ Les mémoires de Messali Hadj 1898-1938. Ed. Jean-Claude Lattés Paris 1982. 166.

³² L'Humanité, 1932. október 20., Lutte sociale, 1932. december.

forradalomban s "egyedül a kommunizmus fogja felszabadítani Algériát".³³ A tunéziai kommunisták pedig 1934. júniusi konferenciájukon, azzal vádolják az Új Desztur Pártot - bár tömegbefolyását elismerik -, hogy segíti a francia imperialisták "rabszolgatartó politikájának megvalósítását Tunéziában".³⁴ Az FKP gyarmati bizottsága, de főként annak vezetője André Ferrat továbbra is mereven ragaszkodott a KI VI. kongresszusának irányvonalához és a Maghreb országokban a szocialista forradalom megfelelőjeként felfogott antiimperialista parasztforradalmat tartotta stratégiai célnak.³⁵ Ez a forradalminak tűnő álláspont a valóságban akadályozta az egységfront létrejöttét a szocialistákkal.

A Komintern VII. kongresszusának vitái, az elfogadott határozatok megeremtették annak a lehetőségét, hogy a gyarmatok kommunista mozgalmában is dinamikusabb egységfrontpolitika bontakozzon ki. Gyarmatok tárgyában semmilyen "nagy fordulatot" nem jelentett a kongresszus, amely a fasiszta és antifasiszta erők döntő összecsapásának terepére, Európára koncentrált. Az észak-afrikai küldöttek (az FKP delegációjának részeként) határozott igényként fogalmazzák meg önálló kommunista pártok létrehozását. A nemzeti reformistákról alkotott véleményük még mindig ellentmondásos a legfeljebb az egységfrontpolitika érlelődéséről tanúskodik. 1935 őszén Algériában történik próbálkozás a Komintern új irányvonalának a helyi adottságokat figyelembevevő kialakítására, egy olyan tömörülés létrehozására, amely

---

³³ Lutte sociale, 1934. november 16.

³⁴ Kraiem, Mustapha: Le Parti communiste tunisien dans les années trente. RHM. 1981. 21-22. sz. 15.

³⁵ Ferrat, André: Que signifient les événements de Constantine? CB. 1934. augusztus 949., Durand, Pierre: Cette mystérieuse section coloniale, le PCF et les colonies, 1920-1962. Messidor Paris 1986. 71-73. André Ferrat-t 1936 nyarán kizárták az FKP-ból, kalandorsággal a népfrentpolitika kibontakozásának akadályozásával vádolták.

egy sajátos, egyedi, "kétfrontos" népfrentpolitikában egyeztetné össze az európaiak és az őslakosok érdekeit.³⁶

A Komintern végrehajtó bizottságának titkársága, látva, hogy még igen erősen hat a nemzeti reformisták megítélésében a múlt értékelése, 1936 februárjában Dimitrov elnökletével napirendre tűzte az arab kommunisták tevékenységének elemzését. A határozat a kommunista politika nemzeti jellegének a megerősítését hangsúlyozta. Felszólította a pártokat, hogy bátran vállalják népük legjobb nemzeti és kulturális hagyományait, mert "az arab országok kommunista pártjainak sorsa és megerősödése az arab dolgozók körében... attól függ, hogy milyen aktívan harcolnak a nemzeti függetlenségért."³⁷ A kommunista politika "nacionalizálása" a Maghreb országokban - különösen Algériában - nagy nehézségekkel találta magát szembe. A francia baloldal hatalomrajutása kedvező, bár nem egyértelmű, feltételeket is biztosított ehhez.

A népfrent győzelme: törékeny konszenzus a nemzeti mozgalomban

A nemzeti mozgalom mindhárom országban egyöntetű örömmel üdvözölte a franciaországi baloldali erők hatalomrajutását. Valamennyien a demokrácia, az 1789-es eszmék győzelmét látták benne. Bizalmuk azért volt egyöntetű, mert új társadalmi-politikai erők kerültek hatalomra. Talán Ben Badisz fejezte ezt ki a legegértelműbben: "A dolgozó osztályok és a gyarmatok népei hosszú ideig kételkedtek a jobboldalnak, sőt magának Franciaországnak igazságérzetében. Most már valójában reménykedhetnek, hála a népfrent győzelmének, a francia forradalom

³⁶ J. Nagy László: A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa és a Maghreb-országok kommunista mozgalma. IN A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa. Szerk.: Harsányi Iván, Jemnitz János, Székely Gábor. Kossuth Könyvkiadó 1985. 184-185. Az elképzelés Jean Chaitrontól, az algériai instruktorától származott, de még mielőtt megvalósítását elkezdhetné volna, 1935 októberében a rendőrség letartóztatta. Az algériai kommunisták maguk is a jobboldali sajtóból értesültek létezéséről. La guerre d'Algérie. (Szerk. Henri Alleg) I. k. Temps actuels Paris 1981. 203-204.

³⁷ Reznikov, A.: The Comintern and the East. Strategy and Tactics. Progress Publishers Moscow 1984. 231.

eszméi diadalának.³⁸ A népfrent program maga nem adott lehetőséget ilyen lelkesedésre. Csupán egy parlamenti bizottság felállítását javasolata "a külső francia területek, különösen Észak-Afrika és Indokína politikai, gazdasági és morális helyzetének a kivizsgálására".³⁹ Mértéktartását a népfrentot alkotó pártoknak a gyarmati kérdésben képviselt álláspontja és a népi tömörülést életre hívó francia és nemzetközi politikai helyzet együttesen határozták meg.

Az SFIO szigorúan a gyarmati legalitás keretein belül maradv a őslakosok helyzetét javító szociális és politikai reformokat kívánt bevezetni. A párt baloldali ellenzéke (Marcean Pivert, Jean Zyromski) a gyarmatok nemzeti függetlensége mellett foglalt állást.⁴⁰ A Radikális Párt gyakorlatilag a status quo fenntartásának a híve volt. A szociális reformokat még csak támogatta, de a politikaiakat már nem, különösen nem az őslakosok parlamenti képviseletét. Daladier, a párt elnöke, az első Blum kormány helyettese, még az 1931 óta létező un. Blum-Violette törvénytervezettel - amely mintegy 20 ezer algériai őslakosnak adott volna francia állampolgári jogokat, is szembehelyezkedett.⁴¹ Az FKP elvben a gyarmatok önrendelkezési jogának elismerése mellett foglalt állást. Ám a konkrét politikai helyzetben a Komintern VII. kongresszusa irányvonalának megfelelően arra törekedett, hogy megállítsa a hitleri Németország és franciaországi eszmei és politikai szövetségeseinek előretörését, s ne csak megvédje, hanem szélesebb társadalmi bázisra támaszkodva el is mélyítse a polgári demokráciát. Ezért az antifasiszta erők egységének megteremtése és megőrzése érdekében nem az elszakadásra, hanem a gyarmati népek és Franciaország demokratikus, antifasiszta erőinek szoros szövetségére helyezte a hangsúlyt.⁴² Ezt az

³⁸ Sihab, 1936 június. Idézi: *Merad, Ali*: im. 187.

³⁹ Programme du Rassemblement populaire. In: *Moche, Jules*: Le front populaire, grande espérance. Paris 1971. 385.

⁴⁰ *Semidei, M.*: Les socialistes français et le problème colonial entre les deux guerres. Revue française de sciences politiques. 1986. 6. sz. 1135-1136., *Guerin, Daniel*: Ci git le colonialisme. Mouton Paris 1973.

⁴¹ *Ageron, Charles-Robert*: Sor l'année politique algérienne. 1936. RHM. 1979. 15-16. sz.

13.

⁴² *Durand, Pierre*: Cette mystérieuse section coloniale, le PCF et les colonies 1920-1962. Messidor Paris, 1986. 119.

álláspontot teljes mértékben osztotta az FKP-tól 1936 októberében szervezetileg külön vált Algériai Kommunista Párt (AKP) is.⁴³ Ez az álláspont, amelyet tömören a "kenyeret, békét, szabadságot" jelszó fejezett ki, megfelelt a Maghreb országok antikolonialista nemzeti mozgalma ideológiai, politikai és szervezeti érettségének is. Ezekben a mozgalmakban a népfront hatalomra jutásakor nem a nemzeti függetlenséget követő erők voltak túlsúlyban, hanem azok, amelyek a nemzeti jelleg erősítésével, Franciaország támogatását nemcsak elfogadva, hanem igényelve is, fokozatosan, alkotmányos garanciákkal is biztosított reformokon keresztül célozták meg az állami önállóságot. Túlzottan doktrínérnek tartjuk azt a véleményt, amely szerint a kommunisták álláspontja a nemzeti probléma "feláldozásával" egyenlő,⁴⁴ mert az nem szűkíthető le az önálló államiság permanens követelésére.

Az új kormány észak-afrikai gyarmati politikájának kidolgozásával megbízott baloldali politikus, Charles André Julien, néhány nappal Leon Blum kabinetjének megalakulása előtt ismertette a népfront konkrét terveit: a reakciós gyarmati főtisztviselők visszahívása, amnesztia a politikai elítéltek számára, a demokratikus szabadságjogok biztosítása, fellahgazdaságok támogatása, adók csökkentése, az őslakosok műveltségének növelése. Ugyancsak fontosnak tartotta az őslakos tagok számának növelését a választott testületekben. Figyelmeztetett arra is, hogy az ígért reformokat mielőbb meg kell valósítani, mert ellenkező esetben könnyen Franciaország ellen fordíthatók vagy más hatalmak által (konkrétan Olaszországot említette, de célzott Németországra is) mmegnyerhetők.⁴⁵

A népfrontkormány első intézkedései a vázolt program szellemében történtek. Szocialista párti politikusok kezébe került a gyarmatok ügyeinek intézése, a minisztériumok új tisztviselői közül többen a maghrebi nemzeti mozgalom vezetőivel évek óta baráti kapcsolatban voltak. Ami korábban elképzelhetetlen volt: még a nyár folyamán a nemzeti mozgalom vezetőit fogadták a párizsi minisztériumokban. Volt (Burgiba), aki szinte

⁴³ Lutte sociale, 1936. október 24.

⁴⁴ Kaddache, Mahfoud: Histoire, I. k. 299., Kraïem, Mustapha: Le mouvement social en Tunisie dans les années trente. CERES Tunis 1984. 179., Sivan, Emmanuel: im. 93.

⁴⁵ Le Populaire, 1936. május 29. Közli: Julien, Charles-André: Une pensée anticoloniale. Sinbad Paris 1980. 97-101.

egyenesen a deportálásból szabadulva érkezett oda. Amnesztiában részesültek a politikai foglyok, szabadon működhetek a kommunista pártok, újra legalizálták a betiltott nemzeti pártokat.

A francia dolgozók anyagi helyzetét jelentősen javító un. Matignon egyezmények aláírása után - június-júliusban - példátlan méretű sztrájkhullám söpört végig az észak-afrikai francia gyarmatokon egyrészt a szociális helyzet javításáért, másrészt a szakszervezetalapítás jogáért. Ami különösen megdöbbentette a tőkéseket az az volt, hogy az őslakos dolgozók az európai származásúakkal együtt tömegesen vettek részt.⁴⁶ Marokkóban ezek voltak az első sztrájkok. Ahol jelentős számú bér munkás koncentrálódott (pl. Casablancában a cukorfinomító üzemben 600 munkás) még azt is sikerült elérni, hogy az őslakos dolgozó bérét nagyobb arányban emeljék mint az európaiakét.⁴⁷ A szakszervezetalapítás jogát viszont teljesen nem sikerült kivívni. A december 16-i dahir csak az európaiak számára biztosította ezt a jogot, viszont formálisan nem tiltotta az őslakosok szervezését, így azok közül számosan csatlakoztak is. Tunéziában 1932-től rendelkeztek szakszervezeti jogokkal az őslakosok, de érvényesítését a népfrentkormány hatalomrajutásáig gyakorlatilag lehetetlenné tették a gyarmati hatalom elnyomó intézkedései. 1937-ben újjá is alakították a CGTT-t, de nem játszott komoly szerepet, mert a CGT eredményesen képviselte az őslakos dolgozók érdekeit is, s ezért, illetve az Uj Desztur Párttal támadt vitája miatt egy évvel később fuzionált a CGT-vel.⁴⁸ Algériában a kommunista befolyású CGTU vállalta az őslakos dolgozók szervezését, akik miután 1936 tavaszán létrejött a szakszervezeti egység, a CGT tagjai lettek. A sztrájkok igazi jelentőségét nem annyira a béremelések kivívása adta, hanem az, hogy tárgyalásokra kényszerítették a tőkéseket - és a gyarmati hatalmat is - s a megkötött kollektív szerződések jogilag véget vetettek a munkaadók önkényeskedésének, növelték a munkásság kohézióját.⁴⁹ Egyszerre erősítették az osztály és nemzeti tudatot, végeredményében mintegy legitimizálták a munkásmozgalmat.

⁴⁶ Rapport 1936. augusztus. AOM 11H47., AF. 1936. 7. sz. 375.

⁴⁷ *Ayache, Albert*: Les grèves de juin 1936. au Maros. Annales E.S.C. 1957. 3. sz. 424-425.

⁴⁸ *Kraiem, Mustapha*: Le mouvement social en Tunisie 236.

⁴⁹ *Planche, Jean-Louis*: Une tentative de rupture anticolonialiste: les grèves de l'été 1936 en Algérie. Cahiers du GREMANO 4. sz. 1986-87. Laboratoire Tiers Monde, Université Paris VII. Paris 1987. 116.

Különösen érvényes ez Algériára, ahol a munkásság a legszamosabb és a legszervezettebb volt. A népfront időszakban mindhárom országban ugrásszerűen megnőtt a szervezett dolgozók száma.⁵⁰

	Algéria	Tunézia	Marokkó
1930-34	CGTU 6-9000 CGT 3-5000	6-8000	3-4000
1936-38	80-120000 (40-60000)	30000 (20000)	20000 (5000)

A francia népfronthoz hasonlóan antiimperialista, antifasiszta tömörülések is létrejöttek a három Maghreb országban. A legjelentősebb Algériában, ahol a politikai élet a legfejlettebb, a nemzeti mozgalom pedig a legtagoltabb és legszervezettebb volt és tapasztalatokban a leggazdagabb. Itt volt legnagyobb befolyásuk a franciaországi antifasiszta, demokratikus pártoknak. Ám itt volt legerősebb a faszizmus is.

Algéria választóinak többsége a jobboldalra szavazott. A tíz képviselői helyből hetet megszereztek a népfront jelöltjei - két radikális és egy szocialista - Algír megyében győztek.⁵¹ A szélsőjobboldal pártjainak az európaiak körében volt befolyása. Csak Jacques Doriot Francia Néppártjának sikerült erőteljes szociális demagógiával híveket szervezni a fellahok körében a keleti országrészben, a Francóval is kapcsolatot tartó Lambert abbé Társadalmi Akció Nemzeti Tömörülésének pedig Oran megyében.⁵² Tunéziában és Marokkóban a szélsőjobboldal a nagy telepések által fenntartott lapok köré tömörült. Tunéziában Mussolini megnyerte az olaszok egy részét, de a kolónia nagyobb része tartózkodó volt, illetve egyáltalán nem szimpatizált a duce eszméivel. Ebben komoly

⁵⁰ *Liauzu, Claude: Militants, grévistes et syndicats. Etudes du mouvement ouvrier Maghrébin. CMMC Nice 1979. 6.*

⁵¹ *Kaddach, Mahfoud: La vie politique á Alger de 1919 á 1939. SNED Alger, 1970. 284.*

⁵² *Kaddache, Mahfoud: Histoire, I. k. 409-413., Koerner, Francis: L'extrême droite en Oranie 1936-38. RHMC 1973. oct.ödec. 576-577.*

szerepe volt a baloldali demokratikus szervezeteknek (Emberi Jogok Ligája, a kommunista párt olasz szekciója stb.)⁵³

Algériában a baloldali pártok már rendelkeztek egységfront tapasztalatokkal. 1934. februárjában - hasonlóan a franciaországiakhoz - a szocialista és a kommunista párt antifasiszta tüntetéseket szervezett. Ezek májusban és júliusban - az ünnepek alkalmával - megismétlődtek. Októberben pedig a két munkáspárt antiimperialista egységpaktumot kötött "az imperialista elnyomás ellen".⁵⁴ A munkáspártok egységes akciói, amelyekben a résztvevő őslakosok a nemzeti függetlenséget is a követelések közé iktatták, hatottak a nemzeti demokratikus politikai szervezetekre is. Mind többen és többször fogalmazzák meg egy minimális követeléseket tartalmazó program összeállításának és egy minden irányzatot magában foglaló muzulmán párt vagy egységfront megalakításának szükségességét.⁵⁵ Konkrétan Ben Badisz fogalmazza meg 1936 januárjában egy muzulmánokat tömörítő kongresszus összehívását, azért, hogy az egész nép mondjon véleményt a Blum-Violette törvénytervezetről.⁵⁶ A kommunisták azonnal támogatásukról biztosítják, de az antiimperialista tömörülés - a választások és a Ferhat Abbasz-Ben Badisz vita miatt - csak a francia népfront győzelme után alakul meg.

A kongresszust előkészítő bizottságban a legnagyobb létszámban jelen lévő ulemák és a képviselők szövetségének tagjai mellett ott voltak a kommunisták, a szocialisták és az ENA néhány képviselője is. Maga a szervezet csupán félhivatalosan támogatta a kongresszusi előkészületeket, mivel tevékenysége fő területe - és szervezeti struktúrája is - Franciaországra korlátozódott. A június 7-én összeülő tanácskozás, amely a Muzulmán Kongresszus elnevezést kapta, olyan szociális, kulturális és gazdasági reformokat tartalmazó programot fogadott el, amely - megvalósulása esetén - jelentősen megváltoztatta volna az őslakosok társadalmi helyzetét, erősítette volna algériai nemzeti sajátosságukat, egyenlőséget biztosított volna a franciákkal: arab nyelvű oktatás és iszlám kultúra (vallás) fejlesztése, béregyenlőség, nem művelt földek szétosztása,

⁵³ *Kraiem, Mustapha: Le fascisme et les Italiens de Tunisie (1918-1939) CERES Tunis* 1987. 110-118.

⁵⁴ AF. 1934. 4. sz. 212., 9. sz. 544-546., *Lutte sociale*, 1934. október 16.

⁵⁵ *La Défense* 1934. április 13., 1935. február 15., április 19. stb.

⁵⁶ *La Défense*, 1936. január 9.

parlamentari képviselő, közös választótestület minden fokon, általános választójog.⁵⁷ A program kölcsönös engedmények eredménye, ami az adott pillanatban jól tükrözte az erőviszonyokat a nemzeti mozgalomban, de a nemzeti tudat állapotát is. A kompromisszum és a vita egyetlen - a nemzeti kérdést érintő - pont körül volt a legmélyebb. Ebben javasolták Algéria "pur et simple" Franciaországhoz csatolását. A program - főként emiatt - asszimilacionista platformnak tűnik, ám valójában több egymással ellentétes értelmezést takar: szerves beolvadás a francia nemzetbe (Ferhat Abbasz, szocialisták), az őslakosok politikai vezető szerepének megszerzése általános választások útján (kommunisták) és egy kimondottan antiasszimilacionista tervet, amely a muzulmán jogi status megtartását, az arab-izlám kultúra fejlesztését tartalmazza (ulemák). Lényegében két nacionalizmus - a francia és az algériai - ütközése tükröződik a programban.⁵⁸ A legnagyobb engedményt (a nemzeti függetlenség követelésének elhagyása) kétségtelenül a kommunisták tették. De bíztak a népfrontban, s abban, hogy azon belül a kommunisták pozíciója erősödni fog. Ezt látszanak majd alátámasztani a nyári sikeres sztrájkok.

Az ENA határozottan elutasította a hozzácsatolást. A program egyéb követeléseit megegyeztek azokkal, amelyeket februárban juttatott el a francia népfronthoz.⁵⁹ Szembenállását augusztus 2-án a kongresszus küldöttségének Párizsból történt visszatérésekor tartott tömeggyűlésen Messzali világosan meg is fogalmazta: "sohasem fogadjuk el, hogy országunkat akarata ellenére egy másik országhoz csatolják".⁶⁰ Arra szólította fel a résztvevőket, hogy szervezzék az őslakosokat, tömörüljenek az ENA köré, mert csak szervezett tömegmozgalom lesz képes hallatni a hangját. A nagy tetszéssel fogadott beszéddel az ENA "átlépte" a Mediterránomot, egycsapásra az algériai nemzeti mozgalom - és politikai élet - jelentős tényezőjévé vált. Kritikai viszonya a népfronthoz ekkor még nem okozott gondot, de már jelezte a későbbi polémia okát. Az ENA a sajátosságát, a különállást hangsúlyozta s a nemzeti kérdésben még

⁵⁷ La Défense, 1936. június 26.

⁵⁸ *Planche, Jean-Louis: Le Parti communiste d'Algérie et la question nationale au temps du Congrès musulman et du Front populaire. Cahiers d'histoire de l'IRM. 36. sz. (1989) 30.*

⁵⁹ L'Étoile nord-africaine 1026-1937. 70-76.

⁶⁰ El Ouma, 1936. augusztus 26.

taktikai megfontolásokra sem volt hajlandó. Hasonló magatartást tanúsított az Új Desztur Párt is Tunéziában.

A protektorátusban létrejött antiimperialista front jobbára a szándékot tükrözte, befolyása a nemzeti mozgalomban nem volt számottevő. Julius elején egy tömeggyűlésen a szocialisták, a kommunisták, a CGT és néhány kisebb szervezet (Emberi jogok ligája, Szovjetunió barátai stb.) deklarálták megalakulását. Azonban a reális politikai erőt képviselő Új Desztur Párt nem csatlakozott, a kommunisták ismételt ösztönzésére sem. Burgiba fiatal pártja tartozkodó volt, függetlensége megőrzésére törekedett, eredeti célján nem változtatott: a reformokon túl alkotmányos garanciákat követelt az állami önállósághoz vezető út biztosítására.⁶¹ Gyengítette, sőt lehetetlenné tette a front politikát befolyásoló erővé válását, hogy programjának elkészítése fél évig húzódott és csak 1937. január 22-én fogadták el. A szociális stb. reformok követelésén túl azonban a protektorátus jövőjét nem vetette fel.⁶² Ez jelentősen csökkentette mobilizáló erejét, de legalább ennyire az is, hogy ekkorra a kezdeményezés a nemzeti mozgalomban már az Új Desztur Párt kezébe került és a jobboldal is a január végi napokban hirdetett nyílt ellentámadást a népfrentkormány ellen.

Marokkóban jártak legkisebb eredménnyel az egységtörekvések. Gyengék voltak a franciaországi pártok helyi szervezetei, a Marokkói Akcióbizottság is még csak formálódott. A gyarmati hatalom pedig a "pacificálás" befejezésének közelsége miatt türelmetlenebbül és agresszívebben reagált minden nacionalista vagy baloldali tevékenységre. A spanyolországi és az észak-marokkói változások pedig még inkább erősítették merev magatartását. A kis létszámú erős baloldali frakcióval rendelkező szocialista párt még márciusban egységfrontot alakított a radikálisokkal. A francia népfrent választási győzelme után történt kísérlet a nacionalistákhoz való közeledésre, de ezt a radikálisok nem támogatták és a szocialisták is megosztottak voltak ebben a kérdésben. Rabatban nem támogatták a közeledést, Fesben viszont már közös program kidolgozásáig is eljutottak.⁶³ A szocialisták májusi kongresszusán azonban a többség -

⁶¹ *Bourguiba, Habib*: Ma vie, mon oeuvre 1934-1938. Plon Paris 1986. 236.

⁶² *Tunis socialiste*, 1937. január 29.

⁶³ *Oved, Georges*: La gauche française et le nationalisme marocain. L'Harmattan Paris 1984. 2. k. 95-95.

benne a vezetőség - mmerev republikánus és ortodox proletár álláspontra helyezkedve elvetette az együttműködést a nacionalistákkal. A Marokkói Akcióbizottságot klerikálisnak, az iszlám burzsoázia képviselőjének, pánarabnak minősítette, amely "a marokkói népnek csak jelentéktelen kisebbségét képviseli".⁶⁴ A Marokkói Akcióbizottság magára maradt, kapcsolatai - a spanyol polgárháború miatt - az északi rész nacionalistáinak is megszakadtak.

A népfront Spanyol Marokkóban is győzött a választásokon, Melilla és Ceuta szocialista képviselőt küldött a madridi parlamentbe. A választási hadjárat idején tartott gyűléseken a baloldal pártjai a legkisebb gondot sem fordították az őslakos problémáira, jelen és jövőbeli helyzetükről egyetlen szót sem ejtettek, gyakorlatilag elfogadták a status quo fenntartását. A népfrontkormány a korábban ezt a tisztet már betöltő Juan Molest nevezte ki főbiztosnak, aki első nyilatkozatában kijelentette, hogy fő feladatának a kibontakozó nemzeti mozgalom felszámolását tekinti.⁶⁵ Ennek ellenére a marokkói nacionalisták együttműködésre törekedtek a kormánnyal, amelyet többször figyelmeztettek a Marokkótól, főként az ott állomásozó hadseregből jövő veszélyre. A fasiszta lázadás után pedig Madridba mentek és a gyarmat függetlenségének elismeréséért cserébe azt ígérték, hogy fegyveres felkelést robbantanak ki a Rif hegységben Franco ellen és megakadályozzák a marokkóiak besorozását a fasiszta hadseregbe. A spanyol kormány ezt elutasította. Kötöttek viszont ilyen tartalmú egyezményt a katalán antifasiszta pártokkal, azonban holt betű maradt, mert a központi kormány nem érvényesítette.⁶⁶ Franco kihasználta ezt a helyzetet, autonómiát, sőt függetlenséget ígér a polgárháború után, relatíve nagy szabadságot biztosít az arab-iszlám kultúra és vallás terjesztésének: mecseteket épít, anyagilag is támogatja az arab nyelvű oktatást és sajtót stb. Ez számos nacionalista vezetőt (pl. Abdel-Halek Torrest) megtéveszt, támogatják Francot, hozzásegítik ahhoz, hogy a polgárháború alatt összesen mintegy 60 ezer marokkói harcoljon a hadseregében. A tetuáni és a sevillai rádióban pedig kiméletlenül támadják a baloldali Franciaország

---

⁶⁴ Maroc socialiste, 1936. május 30. Idézi: AF. 1936. 6. sz. 362.

⁶⁵ *Martin, Miguel*: im. 167.

⁶⁶ *Fassi, Al-Allal*: im. 151-152., *Lezcano, Victor Morales*: España y el Norte de Africa: el protectorado en Marruecos (1912-1956) U.N.E.D. Madrid, 1986. 127.

marokkói politikáját.⁶⁷ A spanyol baloldal súlyos hibát követett el a nacionalisták szövetségének visszautasításával, gyengítette az antikolonialista mozgalmat, Marokkó mindkét részében a jobbrtolódás tendenciáját erősítette. A Franco felé forduló északi nacionalisták tevékenysége ürügyül szolgált a francia gyarmati hatalomnak, hogy a Marokkói Akcióbizottság minden tevékenységét elnyomja. Az ősz folyamán a szervezet vezetői az államtitkárhoz és a főrezidenshez fordultak és kérték, hogy éppen a francoista propaganda ellensúlyozása végett sürgősen hozzanak intézkedést a demokratikus szabadságjogok kiszélesítéséről. A főrezidens azonban visszajára fordította az érvelést és a követeléseik alátámasztására tüntetéseket szervező vezetőket - Allal al Fasszit és Hasszan al Vazzanit -, azzal vádolva, hogy Francoval kollaborálnak novemberben letartóztatta. A szabadságukat decemberben visszanyert vezetők az Akcióbizottság szervezeti megerősítését tűzték ki célul, tagtoborzást végeztek, pártjelleget (tagdíj, eskü, stb.) igyekeztek adni a szervezetnek. Az 1937 februári kongresszuson azonban - valószínűleg személyes indítékoktól vezérelve - Vazzani kivált a szervezetből.⁶⁸ Ennek ellenére igazi szakadás nem következett be, Vazzani Népi mozgalom nevű csoportját alig követték, míg a nyár folyamán majd Nemzeti Párttá alakuló Marokkói Akcióbizottság taglétszáma gyorsan növekedett, s már nemcsak a városokban, hanem vidéken is, s ebben a nagy telepések és a gyarmati hatalom már az egész "marokkói berendezkedés" létét látta veszélyeztetve.⁶⁹ Március 18-án a Marokkói Akcióbizottságot feloszlatták. Sajtópropagandát még folytathattak, a Blum kormány bukása után azonban ezt is korlátozták, a szeptemberi halálos áldozatokat is követelő tüntetéseket követően viszont letartóztatták és délre deportálták a vezetőket, az ekkor már vitathatatlanul legnagyobb tekintélynek örvendő Allal al Fasszit (1910-1973) pedig Gabonba. Ez

⁶⁷ E. Fleming, Shannon: Spanish Maroco and the Alzaiento National 1936-39, the military, economic and political mobilization of a Protectorate. RHM. 1982. 27-28. sz. 233-234.

⁶⁸ Fassi, al-Allal: im. 164. A kongresszuson semmilyen vita nem volt, ám amikor a vezetőségválasztás eredményei, amely szerint a legtöbb szavazatot al Fassi kapta, ismertté váltak al Vazzani bejelentette távozását a szervezetből.

⁶⁹ Julien, Charles-André: Le Maroc face aux impérialismes 1415-1956. Editions Jeunes Afrique Paris 1978, 185.

egyértelműen jelezte, hogy Marokkóban a gyarmati hatalom - bár a baloldali tömörülés még létezett Franciaországban - visszatért a népfront előtti politikához és módszerekhez. A másik két országban az erősebb, szervezettebb nemzeti mozgalom keserves utóvédharcokat folytatva, mind inkább defenzívába kényszerülve még képes volt ellenállni a növekvő jobboldali nyomásnak.

1936 őszétől a Leon Blum kormány is fokozatosan hátrál, egyre röbb intézkedése tanúskodik a jobboldalnak tett engedményről: a frank leértékelése, a köztársasági Spanyolország harcával szembeni "be nem avatkozás" politikája, 1937 februárban bejelenti a "szünetet", a gazdasági és szociális reformok végrehajtásának felfüggesztését, márciusban Clichy-ben pedig rendőrsortüz áldozatai lesznek a fasiszták ellen tüntető munkások.⁷⁰ A "szünetpolitika" azonnal érezte hatását Észak-Afrikában is: előbb a szociális intézkedések végrehajtásának szabotálására került sor, majd a szakszervezeti aktivisták elbocsátására. A nagy telepések a parlamentben és a választott testületekben mogósították képviselőiket, hogy megakadályozzák a legszerényebb politikai reformokat is. Sikerült elérniük, hogy a Blum-Violette törvény tervezetét meg se vitassa a parlament. Válaszul az algériaiak választott képviselői 1936 decemberében kollektíve lemondtak. Fellépésük azonban hatástalan maradt, ami a reakciós telepes burzsoázia újabb győzelmét jelentette. Oran megye parlamenti képviselője kijelentette, hogy minden politikai reform ellen harcolni fognak, mert "a tekintélyt Algériában csak a csendőrség tarthatja fenn".⁷¹ Alig egy héttel korábban, január 23-án, a tunéziai francia nagy telepések vezére Paul Véneque intézett ultimátumot a főrezidenshez (és rajta keresztül a népfrontkormányhoz): "Ha nem hoznak azonnal energikus intézkedéseket, akkor vér fog folyni és ezért önt teszem felelőssé."⁷² A frissen alakult népi tömörülés erőtlenül reagál. A tényleges tömegbefolyással rendelkező Uj Desztur Párt vezetője pedig, provokációtól és zavargásoktól tartva határozottságra szólítja fel a francia kormányt "eljött az idő Franciaország számára, hogy megmondja mit akar

---

⁷⁰ *Jemnitz János*: A francia népfront 1937-ben. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1987. Kossuth Könyvkiadó 1986. 86-87.

⁷¹ Journal Officiel de la République Française, Débats Parlementaires 1937. január 29. 56.

⁷² Le colon français, 1937. január 23.

és hajtsa végre amit mond."⁷³ A protektorátus ügyeivel megbízott államtitkár a helyszínrre utazik s március 1-i rádióbeszédében bírálja a szélsőséges franciák magatartását, de azt is leszögezi, hogy "Franciaországot és Tunéziát megbonthatatlan szálak kötik össze."⁷⁴ A beszéd összességében a nemzeti mozgalom harcát bátorította, ám a jobbra tolódó kormánypolitika a reakciós erőknek kedvezett. A szociális konfliktusokat mind gyakrabban oldják meg fegyveres erőszakkal. A legsúlyosabb incidens Metlaouiban és Melilában történik, néhány nappal a rádióbeszéd után. A katonaság a sztrájkoló bányászok közé lő, akikkel a tulajdonos még mindig nem hajlandó aláírni az elmúlt évben megkötött kollektív szerződést. A bányászsztrájk leverése fordulópontnak tekinthető, ezt követően mindennapos és rendkívül élesé válnak a szociális konfliktusok.⁷⁵ A feszült politikai légkör bomlasztja az antikolonialista tömörülést: a szervezett őslakos dolgozók bizalma megrendül a népfrontkormányt támogató CGT-ben és egyre erősebben jelentkezik egy önálló, csak őslakosokat tömörítő nemzeti szakszervezet létrehozásának igénye. Algériában szinte egyidőben az Oran megyei parlamenti képviselő "rendteremtő" felszólalásával, január 27-én, az ENA-t mint franciaellenes, a szuverenitást és területi integritást veszélyeztető szervezetet, belügyminiszteri rendelettel feloszlatták. Ez súlyos csapás volt a nemzeti mozgalomra, fordulatként értékelhető a népfrontkormány algériai politikájában. A Muzulmán Kongresszus-tól függetlenül politizáló, a népfrontot támogató, de hozzá kritikusan visszanyúló ENA befolyása a Blum kormány jobbratolódásával párhuzamosan egyre növekedett. Kritikája 1936 decemberében vitába torkollott a népfront és a Muzulmán Kongresszus legbaloldalibb szervezetével, a kommunista párttal, amely a szociális reformok mellett mindeképpen szerette volna, hogy a kormány a nagyon szerény politikai reformokat jelentő Blum-Violette Törvényt elfogadtassa a parlamenttel. Az ENA emiatt a nemzeti érdekek feladásával, opportunizmussal vádolta a kommunistákat. A vita novembertől egyre

⁷³ Action tunisienne, 1937. február 12. in *Bourgiba, Habib: La Tunisie et la France.* Maison Tunisienne de l'Édition. Tunis-Paris 1954. 104.

⁷⁴ Vienot beszéde in H.M.N.T. II. 271-280.

⁷⁵ *Kraiem, Mustapha: Les événements de Metlaoui et Melila de mars 1937.* RHM. 23-24. sz. 1981. 224-225.

élesebb lett a két szervezet között.⁷⁶ A kommunista párt meglepetése kifejezésével reagált az ENA feloszlására, mert a szélsőjobboldali szervezetek feloszlását várta. Ugyanakkor bírálta is a nacionalista szervezetet, amelynek a népfronttal és a kommunistákkal szembeni magatartásában az utóbbi időben "mély és hirtelen" változás állt be, a korábbi baráti, szövetségi viszony "az ellenségeskedés nyugtalanító jellegét öltötte."⁷⁷ A cikkben Deloche, a párt gyarmati bizottságának vezetője a fasisztákkal (Francoval, Doriot és Lambert abbé pártja) történő kollaboráció vádját is felvillantja. Erre a néhány hónapja szervezetenként önálló, de a francia párt politikai irányvonalát továbbra is szívesen követő és másoló⁷⁸ Algériai Kommunista Párt vezetője Ben Ali Bukhordt márciusban már rálicitál és a Blum-Violette törvény ellenzőit és bírálóit minden árnyalt elemzést mellőzve a fasiszták táborába sorolja.⁷⁹ Messzali Hadzs visszautasítja a vádakot, de még nem bocsátkozik vitába. Azt már a feloszlott ENA helyébe lépő Algériai Néppárt (Parti du Peuple Algérien - PPA) vállalja majd magára.

Az új párt március 11-én a Párizs melletti Nanterre-ben alakul meg. Tagja csak algériai lehet és tevékenységének területe is elsősorban Algéria. Valamennyi társadalmi réteg, az egész algériai nép érdekének a védelmét vállalja, elutasítja az osztályharcot s vele azokat a már igen gyenge szálakat is, amelyek politikailag a munkásmozgalomhoz kötődtek. Nem becsüli le az anyagi helyzet javításáért folytatott harcot, de fő céljának az önálló Algéria megteremtését tartja. Éppúgy elveti az asszimilációt, mint a szeparatizmust. Olyan kapcsolatot kíván Franciaországgal, mint Szíria vagy mint Anglia valamint Egyiptom és Irak között létrejött: egyenrangú felek közötti szövetségi kapcsolatok. "Az ugyanazon nyelvet beszélő, ugyanazon vallású és azonos múlttal rendelkező s ezekhez hűségesen ragaszkodó algériai nép nem asszimilálódhat vagy nem tűnhet el, de szövetséges lehet ... A PPA Algéria teljes emancipációjáért dolgozik

⁷⁶ Lutte sociale, 1936. november 7., 21., december 5., 12.

⁷⁷ L'Humanité, 1937. február 12.

⁷⁸ A pártot továbbra is "francocentrizmus" jellemezte. Vö: *Hadjeres, Sadeq*: 1936-1986. 50ème anniversaire du Parti Communiste algérien. Dans la continuité des principes et des actes. Algir 1986. 4.

⁷⁹ Lutte sociale, 1937. március 17.

anélkül, hogy elszakadna Franciaországtól."⁸⁰ A párt elvi nyilatkozatából egyrészt kitűnik, hogy - bár a kifejezést taktikai okokból nem használja - továbbra is határozottan kiáll a nemzeti függetlenség mellett. Másrészt viszont, mellőzve a szövetségesek megjelölését, ami a népfronttól való elfordulást is jelenti, a populista jellegű párttá válás tendenciája. Ez az irányzat és törekvés egyre erősödik, mert a politizált tömegek kiábrándulva a jobboldal elől hátráló népfrontból kezdenek elfordulni a nemzeti mozgalom szervezeteitől, pártjaitól és az őket tömörítő Muzulmán Kongresszustól.

A PPA már "félhivatalosan" sem vett részt a Muzulmán Kongresszus második országos konferenciáján (1937. július 9-11.). A konferencia kénytelen volt megállapítani, hogy az egy évvel korábban elfogadott reformprogramból semmi sem valósult meg, a Blum-Violette törvényt nem is tárgyalta a parlament, a "muzulmán lakosság helyzetén javító rendelkezések pedig közismerten nem elégségesek".⁸¹ Ugyanakkor továbbra is bizalmat szavazott a népfrontkormánynak, bár a küldöttek jelentős részének felszólalását már a pesszimizmus, a kiábrándultság hatotta át, sőt egyesek a baloldali munkásszervezeteket (pl. a CGT) is támadták. Még a Blum kormány bukását követően is teljesen a franciaországi politikai harcok függvényében gondolkodó és cselekvő Muzulmán Kongresszus, s főként legszervezettebb tagja, a kommunista párt, fokozatosan elszigetelődött.

A népfront felbomlása, a nacionalizmus megerősödése

Az első Blum kormány bukásától a világháború kirobbanásáig terjedő időszakot a baloldal visszaszorulása, a nacionalizmusok - a francia és a maghrebi - megerősödése jellemzi. A nemzeti mozgalomban a kizárólagosságra törekvés figyelhető meg. Algériában a PPA törekszik hegemoniára, elsősorban a kommunisták ellenében. A közöttük folyó polémia szinte uralja az említett éveket. Tunéziában az Uj Desztur Párt próbál hegemoniára szert tenni. A nemzetközi erőviszonyok változása, a Maghreb országokban reális veszélyt jelentő fasizmus (olasz és spanyol

⁸⁰ Déclaration du Bureau politique du Parti du peuple algérien. El-Ouma, 1937. április 10.

⁸¹ Lutte sociale, 1937. július 31.

hatások, és területi követelések) előretörése sem marad hatás nélkül a nemzeti mozgalomra.

A PPA 1937 nyarán kezdi programjának népszerűsítését, tömegbázisának kiszélesítését. Propagandájában fontos helyet foglal a kommunista párt bírálata, mert ő támogatja legkitartóbban a nemzeti kérdéshez való viszony próbakövének tekintett Blum-Violette törvénytervezetet. A PPA szerint ennek elfogadása elvi jelentőségű; a nemzeti identitás feladását jelentené, s támogatói az asszimilációs politika hívei. Következésképpen az ide tartozó kommunisták megtagadták forradalmi múltjukat", elvetették Marx és Lenin tanításait és a reakció, a kolonializmus álláspontjára helyezkedtek".⁸² Az asszimilációs politika bírálatának másik oldala a vallásban és az arab-izlám kultúrában meglelt nemzeti sajátosság hangsúlyozása volt. Követeléseiben különös nyomatékot kapott az arab nyelvű oktatás és kultúra fejlesztése, az iszlám vallás terjesztését és megerősítését szolgáló intézmények (mecsetek, stb.) fejlesztése és az anyagi alapját képező egyházi javak (habusz birtokok) visszakövetelése. De az iszlám propaganda olykor a zsidókkal szembeni ellenséges érzülettel is párosult, nem kis részben az arab világot akkor erősen foglalkoztató 1936-38-as palesztinai arab felkelés kapcsán.⁸³ A PPA program iszlám jellegének kidomborításában személyesen is nagy szerepe volt Messzali Hadzsnak, akinek nézeteit erőteljesen befolyásolta Sekib Arslán pániszlámizmusa és pánarabizmusa. A két politikus között 1935-ben kialakult szoros kapcsolat járult hozzá ahhoz, hogy - amint Messzali Hadzs írja visszaemlékezéseiben - "... a helyzetről alkotott politikai elképzelésem továbbfejlődjön. Számot vetettem, hogy az arab-izlám világ jelentős ütőkártyákkal rendelkezik".⁸⁴ Sekib Arslánt Anglia ellenessége és a palesztin kérdéssel kapcsolatos - antiszemita megnyilatkozásokat sem nélkülöző - álláspontja a náci Németország propagátorává tette. Berlin jelentős pénzüsszegekkel támogatta.⁸⁵ A PPA

⁸² El Ouma, 1937. október

⁸³ Rapport 1936. szeptember, 1937. szeptember AOM 11H47.

⁸⁴ Les mémoires de Messali Hadj. 210.

⁸⁵ Renseignements et études du Centre d'Information et d'Etudes (CIE) 1937. október, 1938. április. AOM 11H50. Életére: *E. Lévi-Provencal: L'émir Shakib Arslan. Cahiers de l'Orient contemporain* 1947. 9-10. sz. 5-10. A libanoni származású politikust 1939-ben Goebbel's javaslatára Németország "tisztelőbeli diszpolgárává" választották.

néhány franciaországi tagja is kapcsolatot keresett Németországgal, de őket Messzali Hadzs utasítására kizárták a pártból.

A szélsőjobboldal - a "francia faj" védelmében - éppoly radikálisan lépett fel a Blum-Violette törvénytervezet megtestesítését asszimilációs politika ellen, mint a PPA.

Az AKP egyrészt merev osztály- és ideológiai szempontból másrészt a nemzetközi kommunista mozgalom stratégiai alapjáról ítélte meg és el a PPA-t. Bírálta össznépi, osztályérdeket mellőző jellegét, azzal érvelve, hogy az algériai társadalom osztálytársadalom s következésképpen a legprogresszívebb társadalmi-politikai erő, a munkásosztály és annak élcsapata a kommunista párt, amely a szociális és nemzeti kérdést is megoldó algériai szovjetek szocialista köztársaságáért harcol.⁸⁶ Az AKP - helyesen - a népfront antifasiszta irányvonalát védelmezte. Ezért - jól érzékelve a tömegek és a Muzulmán Kongresszust alkotó szervezetek kiábrándulását - mind határozottabban követelte a népfrontkormányoktól, hogy eredmények felmutatásával, a törvénytervezet parlamenti elfogadtatásával erősítse illetve mind inkább állítsa helyre a bizalmat.⁸⁷ A fasiszta és háborús veszély növekedése viszont éppen ellenkező lépésekre sarkallta a francia kormányt, a népfrontot és abban egyre inkább meghatározó szerepet játszó radikálisokat: az "egy és oszthatatlan Franciaország" jakobinus elvének feltámasztásával kiszélesíteni és megszilárdítani a védelmi politika társadalmi bázisát. Az AKP nem érzékelte a reális társadalmi-politikai folyamatokat, megragadt az 1936-os politikai status quonál. Pedig 1938-ban Algériában a népfront már a megdrágult élet, a nyomor, a politikai elnyomás szinonimájává vált. S az algériai kommunisták továbbra is fenntartás nélkül támogatták a kormány minden lépését odáig elmenve, hogy a régi sebek elfelejtésére és "a francia gyarmatbirodalmat alkotó 100 millió ember progresszív egységének megvalósítására" szólítsanak fel.⁸⁸ Ilyen kijelentések pedig csak az asszimiláció híveinek részéről nem tunk meglepésnek.

Az algériai nemzeti mozgalom történetét kutató történészek, politológusok (Kaddache, Sivan, Ageron stb.) munkáinak szinte

⁸⁶ Lutte sociale, 1937. augusztus 7., 1938. október 8. stb.

⁸⁷ Lutte sociale, 1937. augusztus 7., 1938. január 29., április 16. stb.

⁸⁸ Lutte sociale, 1938. július 14.

megfellebbezhetetlen állítása - valóságos kövülete - az, hogy a kommunista párt politikai irányvonalában bekövetkezett nagy fordulat - az antikolonialista harcról történő lemondás az antifasizmus javára - a Sztálin-Laval egyezmény, s abból következő 1935-ös Komintern kongresszus közvetlen és azonnali eredménye. Holott a fordulatot sokkal inkább kell keresni az 1937 végét - 1938 első hónapjait magában foglaló időszakban.⁸⁹ Az említett történészek nem a valóságos, konkrét társadalmi mozgásokat vizsgálják, hanem vagy attól elszakítva vagy csak kizárólag a pártdokumentumokat. S azokban 1934-35 után valóban nem találni a függetlenség szót. Ez azonban nem jelenti a nemzeti célokról való lemondást. A Muzulmán Kongresszus követeléseinek és az AKP alapító programnyilatkozata céljainak megvalósulása a nemzeti sajátosságot erősítette volna. A programnyilatkozat - függetlenség szó említése nélkül - határozottan célul tűzi ki "az imperialista Franciaországhoz kötő elnyomó és annexiós láncok lerázását."⁹⁰ Az AKP 1935-37 között megkísérelte összeegyeztetni az antikolonializmust és az antifasizmust. A kommunisták a korábbi időszakhoz képest is határozottabban vállalták algériai nemzeti mivoltukat, nemzeti hagyományait, vallást is elfogadtak a pártba.⁹¹ Ugyanakkor nem utasították el a francia demokrácia progresszív hagyományait sem. 1937 második felében ez a "kétfrontos" politika kezd kifulladásra. A Blum-Violette törvénytervezet a PPA által az asszimiláció-antiasszimiláció koordinátaiban helyezve konkrétan veti fel a nemzeti kérdést. S mindez történik a népfrentkormányok jobboldal felé tett állandó és növekvő engedményei közepette, ami különösen érzékenyen érinti elődpártja betiltása révén a PPA-t. S ekkor válik egyre reálisabb veszéllyé a háború, Észak-Afrikában az olasz, Európában a német fasizmus agresszivitása nyomán. S a PPA ezt a veszélyt nem érzékeli s nem is akar róla tudomást venni. Csehszlovákia hitlerista feldarabolásával kapcsolatban annyi a mondanivalója, hogy az a kommunistákra mért súlyos csapás, ahhoz az algériaiaknak semmi közük.⁹² Az AKP viszont éppen a fasiszta és háborús veszély növekedése miatt továbbra is, és még

---

⁸⁹ *Planche, Jean-Louis: Le Parti communiste d'Algérie* 33.

⁹⁰ *Lutte sociale*, 1936. október 24.

⁹¹ *Lutte sociale*, 1936. augusztus 22., október 31.

⁹² *El Ouma*, 1938. október

határozottabban fenntartás nélkül támogatja a francia kormányt. Pedig 1937 végén már számos jel tanúskodik arról, hogy az őslakos tömegek elfordulnak a népfronttól és az őt támogató pártoktól, neves politikusok vomnulnak vissza a politikától vagy bírálják felül korábbi nézeteiket.

Algériában a tanácsi választásokon 1937 júniusában a PPA vereséget szenved és a népfront lista győz. Októberben a kantonális választásokon már fordított az eredmény, az AKP jelöltje súlyos vereséget szenved.⁹³ Az eredmények is közrejátszottak abban, hogy Ben Badisz -reménytelennek látva a további küzdelmet - 1937 decemberében lemondott a Muzulmán Kongresszus elnöki tisztségéről. Az asszimilációs politika legkövetkezetesebb képviselője, Ferhat Abbasz is, - levonva a politikai harcok tanúságait, - ekkor jut arra a következtetésre, hogy programját módosítani szükséges és harci módszereit is változtatni kell. Rádöbben arra, hogy a francia kormány támogatása önmagában kevés, feladja "elitista" álláspontját és a tömegekhez fordul. 1937 decemberében fogalmazza meg először egy nagy muzulmán tömegpárt megeremtésének gondolatát. "A gyarmati rendszer lerombolásához kevés a Képviselők Szövetsége. Tömegakció, az egész tömeg akciója szükséges. Pártunk jelszava tehát: a néppel a népért."⁹⁴ Januárban pedig, amikor Algéria európai polgármestereinek, - szélsőjobboldaliak és republikánus érzelműek - együttes nyomására a kormány végérvényesen elvetette a Blum-Violette törvénytervezet parlamenti vitáját, elkezdte szervezni az Algériai Népi Unió (Union populaire algérien - UPA) nevű pártot. Az UPA-nak, függetlenül ideológiai álláspontjától, mindeki tagja lehet, aki kész harcolni a minden szociális reformot ellenző pénz - és földbirtokos arisztokrácia uralmának letöréséért. Algéria fejlődését és emancipációját továbbra is a francia demokrácia égisze alatt képzei el, de már szakított a "francizációval" amikor leszögezte:"... Algéria megőrzi sajátosságát és nem kell sorozatban gyártani az "átlagfranciát" az arab-berber országban. A hozzácsatolás politikája nem jelent szükségszerűen túlzásba vitt asszimilációs politikát."⁹⁵ A változás jelentős, egy olyan folyamat kezdetét jelzi, amelynek során Ferhat Abbasz (1899-1985) az algériai nemzeti

⁹³ *Kaddache, Mahfoud*: La vie politique a Alger de 1919 á 1939. SNED Alger 1970. 307., 342.

⁹⁴ Entente, 1937. december 23.

⁹⁵ *Abbas, Ferhat*: Pourqui nous créons l'Union Populaire Algérien. Alger 1938. 29.

mozgalom legnagyobb tekintélyű, legmarkánsabb politikai vezetőjévé válik.

Az FKP is érzekelte a gyarmatok nemzeti mozgalmának növekvő bizalmatlanságát, ezért Maurice Thorez szükségesnek tartotta, hogy a párt IX. kongresszusán (1937 december) - először a népfront hatalomrajutása óta - deklarálja a kommunisták elvi álláspontját. A párt alapkövetelése továbbra is a gyarmati népek önrendelkezési jogának elismerése marad. Azonban "... a válás joga, nem jelent kötelező elválást. Ha a pillanat döntő kérdése a fasizmus elleni győzelmes harc, akkor a gyarmati népek érdeke a Franciaország népével való unióban van és nem egy olyan magatartásban, amely a fasizmus vállalkozásainak kedvezhetne és pl. Algériát, Tunéziát és Marokkót Musszolini és Hitler irányába hajtaná."⁹⁶ Az algériai kommunisták azonban a thorezi fejtegetésnek a második a (nemzetközi) fasizmus elleni harc elsőrangú fontosságát hangsúlyozó részére támaszkodtak, és a fő szövetséges - az antifasiszta stratégián túlmutatóan is - a francia népben jelölték meg. A kongresszuson felszólaló Kaddour Belkaim, Az AKP titkára, kijelentette: "Tudjuk, hogy jelenleg Franciaország és Algéria népének uniója szükséges és mindig is az lesz."⁹⁷ 1937 végétől ez az álláspont határozza meg az AKP politikáját. A fasizmus elleni harcot mind inkább a francia nép nevében és terminológiáját használva vívja. Ezt a tendenciát erősítette az is, hogy a párttagság 80 %-a (4000 fő) európai volt. Őket elsősorban a népfrontprogram szociális követeléselei vonzották a párthoz és nem az antikolonializmus. Az AKP elszigetelődésének megakadályozására eredménytelen kísérleteket tesz: megalakítja az Orani muzulmán szervezetek blokkját 1938 nyarán, az ősz folyamán pedig az Alger républicain c. lap közlül próbál létrehozni egy francia-muzulmán uniót.⁹⁸ A két nacionalizmus - a francia és az algériai - között őrlődő AKP a franciaországi népfront felbomlásakor, 1938 végére már teljesen elszigetelődik. Legnagyobb tömegbefolyása vitathatatlanul a PPA-nak van, amelynek kétségtelen érdeme, hogy a születő, mind

⁹⁶ Thorez, Maurice: Oeuvres. Liv. III. t. XIV. Paris Editions sociales 1954. 280.

⁹⁷ Kaddour Belkaim: Le peuple algérien et la France du front populaire. in *Jurquet, Jacques*: La révolution nationale algérienne et le Parti communiste français. 2. k. Editions du centenaire Paris 1974. 567.

⁹⁸ Lutte sociale, 1938. június 18., Alger républicain, 1938. október 6.

szélesebb tömegeket magával ragadó nacionalizmust⁹⁹ megerősítette és - mind a republikánus, mind a baloldali Franciaország eszmevilágával szemben - kulturális-vallási területen megszilárdította legitimációját. Társadalmi bázisát - ellentétben az ENA bérmunkás tagságával - a közbülső rétegek és a gazdasági válság illetve az intenzív politikai harcok által aktivizált, de politikai tapasztalattal még nem vagy alig rendelkező és a vidékhez ezer szállal kötődő városi proletár és marginális tömegek alkotják. A populizmus erőteljes vonásai jellemzik, osztályközi, gyűjtőpárt kíván lenni, de gyökerei ekkor még a népi tömegekbe nyúlnak. Közeli forradalmi, baloldali múltja mellett ez is akadályozza a reformista tendencia érzékelhető megjelenését. A valóságos populista párttá válás lehetősége azonban fennáll. Hasonló tendenciák bukkannak fel az Új Desztur Pártban is.

Tunéziában a népfront iránti bizalom megrendülése elsőként a szakszervezeti mozgalomban nyilvánult meg. Az 1937 tavaszától elszaporodó sztrájkok némelyikének (júliusban a djerissai bányákban, Metlinben az építkezéseken) halálos áldozatokkal járó letörése bizalmatlanná tette az őslakos dolgozókat a népfronti egységtörekvések eredményeként létrejött egységes szakszervezet, a CGT iránt. Az 1936-os nyári sztrájkok idején létrejött szolidaritás az európai és őslakos dolgozók között a szociális helyzet romlásával megbomlott. Különösen irritáló volt, hogy a CGT és a szocialista párt továbbra is védelmezte az állami alkalmazott franciák privilégiumát, az un. gyarmati harmadot (33 %-kal több bért kaptak, mint az ugyanazt a munkát végző őslakos.) A politikai feszültséget pedig a fasiszta pártok által provokált utcai verekedések. Egy ilyennek esett áldozatul az olasz ifjúkommunista Micelli Giuseppe 1937 szeptemberében. Temetése az utolsó nagy antifasiszta tömegdemonstráció volt. "az antifasiszta egység és harc felejthetetlen és rendkívüli eseménye;"¹⁰⁰ Az új nemzeti szakszervezet a CGTT 1937 júniusában alakult, s az 1925-ben alakult CGTT utódjának vallotta magát. Ám benne már felerősödött a nacionalista tendencia, etnikai megkülönböztetést tett, kizárólag tunéziai őslakos dolgozók szervezésére vállalkozott, az

⁹⁹ A gyarmati hatóságok szerint a politikai helyzetet két tényező jellemzi: a nacionalista tendenciák erősödése minden pártban és a forradalmi ("felforgató") eszmék behatolása a tömegekbe, városon és vidéken egyaránt. Rapport 1937. október. AOM 11H47

¹⁰⁰ *Cohen-Hadria, Elie*, 134.

osztályszempontokat teljesen háttérbe szorította, s a tulajdonosok és a dolgozók nemzeti szolidaritását hangsúlyozta. Egy csoportja hajlandónak mutatkozott az Uj Desztur Párttal nemcsak együttműködni, hanem vezetését el is fogadni vagyis nyílt politikai szerepet vállalni.¹⁰¹

Az Uj Desztur Párt törekvése is az volt, hogy ha szakadás árán is, de hozzanak létre egy nemzeti szakszervezetet s azt is más (sport, kulturális stb.) társaságokkal együtt "fokozatosan integráljuk pártunkba, amely váljon lassanként az egész nemzet pártjává, vágyainak, céljainak kifejezőjévé".¹⁰² Fontos volt ez a párt számára, mert látva a tárgyalásos megoldás szertefoszlását, tömegbázisának kiszélesítésére, a párt megerősítésére törekedett. Ez a célkitűzés fogalmazódott meg az október végi november eleji (október 30.-november 2.) kongresszuson is, ahol programbeszámolójában Burgiba kijelentette: "Pillanatnyi munkánk egy nevelési, felkészítési és szervezési munka ... egy erős párt kell."¹⁰³ A radikalizálódás jeleként fogható fel az a vita, amely a párt politikai bizottságának titkos ülésén folyt arról, hogy meghírdessék-e nyíltan a függetlenség követelését vagy továbbra is tiszteletben tartva a protektorátust, annak legális lehetőséget biztosító keretein belül harcoljanak érte. A 23 tagú vezetőségből 12-en szavaztak a radikálisabb indítványra.¹⁰⁴ Burgiba is ezt támogatta, de programbeszédében már kompromisszumos megoldást terjesztett elő, amit a kongresszus elfogadott. A korábbi politika folytatása mellett foglalt állást, egy olyan státus kivívását tartotta célszerűnek mint a nemzetközi jogi értelemben független Iraké és Egyiptomé vagy mint Szíriáé, amelynek szerződésben ígért függetlenséget 1939-re a népfrentkormány. Ez továbbra is biztosítaná a szoros együttműködést Franciaországgal, a tunéziai franciák számára pedig a "megszerzett jogokat" és kielégítené a függetlenségi törekvéseket is. Ugyanakkor javasolta azt is, hogy a népfrentkormánytól vonják meg az 1936-ban "megelőlegezett bizalmat", de ne szakítsanak még vele.¹⁰⁵ A

¹⁰¹ *Kraiem, Mustapha*: Le mouvement social en Tunisie, 219-220.

¹⁰² Szalah Ben Juszefnek a pártvezetőség tagjának az instrukciója az alapszervezetekhez 1936. szeptember 17. Idézi: *Kraiem, Mustapha*: Le mouvement social en Tunisie, 216.

¹⁰³ Action tunisienne, 1937. november 6. in Tunisie et la France, 127.

¹⁰⁴ Débat de la comission politique du congrés de Néo Destour de 1937. Közli: *Dellagi, Moncef*: R.H.M. 9. sz. 1977. 347.

¹⁰⁵ Action tunisienne, 1937. november 6. in Tunisie et la France, 141-155.

függetlenség követelésének híveit az is vezérelte - s Burgiba is ezért támogatta - hogy a Talbi hazatérése (1937. július 8.) után reaktivizálódó Régi Desztur Párt növekvő befolyását ellensúlyozzák.¹⁰⁶ Talbi pártja a függetlenség problémájára építette propagandáját, amely -éppúgy mint módszerei - teljesen nélkülözték a türelmetlenséget s az agresszivitást, amelynek viszont ők maguk egyre sűrűbben voltak áldozatai az Uj Desztur Párt aktivistái részéről. A kongresszus november 20-ra szolidaritási sztrájkot hirdetett a marokkói és az algériai nacionalisták támogatására. Ezzel a vezetőségből többen - köztük a párt elnöke Materi - nem értettek egyet. Nem támogatta a CGTT sem. A sztrájk lefolyása bizonyította, hogy az Uj Desztur Pártnak nincs befolyása a dolgozók között. A felhívást csak a kiskereskedők követték.¹⁰⁷ A sikertelenség még türelmetlenebbé tett egyes nacionalistákat, akik még a fizikai kényszer alkalmazásától sem riadtak vissza, hogy a CGTT egyes szekcióit az Uj Desztur párt támogatására bírják. Az agresszív módszerek elleni tiltakozásul Materi elnök január 3-án lemondott tisztségéről. A hatóságok pedig a hónap végén kiutasították az országból a párt szélsőséges szárnyának hangadóját, Hedi Nuirát. A kiutasítása ellen szervezett tüntetésnek hat halálos áldozata volt., s ez végképpen szembefordította a CGTT-t az Uj Desztur Párttal. A január 29-i rendkívüli kongresszus szentesítette a szakítást, de egyben a nemzeti szakszervezet felbomlását is. Nyárig valamennyi szekciója visszatért a CGT-be. A CGTT nem tudott gyökeret eresztetni, mert a CGT konzekvensen védelmezte szociális érdekeit, viszont éppúgy mint az SFIO helyi szervezete érzéketlen volt a nemzeti kérdésre. Az Uj Desztur Párt pedig a szociális problémát hanyagolta el és alárendelt, kizárólag politikáját közvetítő tranzmissziós szerepet szánt neki.

Az Uj Desztur Párt minden áron ki akarta szélesíteni tömegbázisát s ezért bármilyen módszert legitimnek tartott. Adófizetés és a katonai szolgálat megtagadására szólította fel a lakosságot, a szekcióit pedig arra,

¹⁰⁶ *El-Mechat, Samya*: Les deux Destour et la question de l'indépendance. R.H.M. 27-28. sz. 1982. 215.

¹⁰⁷ Bulletin de renseignements 1937. december 31. in Documents secrets du 2eme bureau. Tunisie-Maghreb dans la conjuncture du pré-guerre 1937-1940. Société tunisienne de diffusion. Tunis 1983. Szerk.: *Khaled, Ahmed* 232. (a továbbiakban a jelentés dátumát és a kötet oldalszámát adjuk meg).

hogy "nyugtalan-ságot szítsanak az országban, erőszakos tüntetéseket szervezzenek az utcákon és minden módon veszélyeztessék a közrendet."¹⁰⁸ Az Anschluss után különösen növekedett a szélsőségesek aktivitása. Azt terjesztették, hogy meggyengült Franciaország, ezért nem tudott semmit sem tenni Ausztriáért, s úgy vélték, hogy erőszakos akciókkal követeléseik teljesítésére lehet kényszeríteni. Megjelentek az első felhívások a szabotázscelemekre: telefon- és villanyvezetékek, vasutak megrongálására.¹⁰⁹ A hatóságok előbb csak egyes szekciókat oszlattak fel és néhány aktivistát tartóztattak le. Április elején viszont már - a beteg Burgiba kivételével - a párt vezetőségének valamennyi tagját. A párt 7 és 8-ra tüntetést szervezett, amely fegyelmetlenül zajlott le. A kilencediki viszont, amelyet eredetileg 10-re hirdettek meg, már nem. Itt már a spontaneitás és a szervezetlenség érvényesült. A különböző indítékú elégedetlen elemeket magába gyűjtő szervezetté lett párt elbizakodottá vált vezetése elvesztette irányítását a tömegek felett. A második Blum kormány 8-i bukása a gyarmati hatalom képviselőinek körében is növelte a türelmetlenséget és az idegességet. A szervezetlen tüntetés véres összecsapássá változott. A rendfenntartó erők gépfegyverrel lötték a tömeget, s a halálos áldozatok száma meghaladta a százat.¹¹⁰ Kihirdették az ostromállapotot és közel ezer embert tartóztattak le.

A véres kimenetelű tüntetés jó alkalom volt arra, hogy a nemzeti mozgalom legkombattánsabb osztagát szétverjék és elszigeteljék. A közvélemény felkészítése már régóta folyt, de március utolsó napjaiban különös fordulatot vett. A hatóságok letartóztattak egy tunéziai újságíró, akiről kiderült, hogy az olasz fasiszta Radió Bari munkatársa. Egy olasz újságíró is letartóztattak, akinél viszont az Új Desztur Párt - konkrétan Burgiba - és az olasz külügyminisztérium közötti kapcsolatokra (a tunéziai nacionalisták anyagi támogatására) utaló dokumentumokat találtak.¹¹¹ A dokumentumok hitelessége egyértelműen mindmáig nem bizonyított, ezért

¹⁰⁸ Bulletin de renseignements 1938. március 29. 280.

¹⁰⁹ Bulletin de renseignements 1938. május 12. 287-288.

¹¹⁰ *Cherif, Mohamed*: Les journées d'avroé 1938 a Tunis. in *Mouvements nationaux d'indépendance et classes populaires au XIXe et au XXe siècles en Occident et en Orient*. Armand Colin Paris 1971. 274-293., *Cohen Hadria, Elie*, 139-140.

¹¹¹ *Bessis, Juliette*: La Méditerranée fasciste. Italie mussolinienne et la Tunisie. Edition Karthala Paris 1981. 233-235.

a provokáció lehetősége sem zárható ki. Tény, hogy a szóbanforgó dokumentumokat párizsi utasításra az 1938 nyarán megkezdődött Burgiba per dossziéjából kivették. Ugyanakkor az is tény, hogy a pártban eluralkodó szélsőséges nacionalista irányzat teljesen figyelmen kívül hagyta a franciaországi belpolitikai és az európai hatalmak közötti erőviszonyokat, s kalandor lépéseinek éppen a szélsőjobboldal pozícióit erősítette. A megtorlás hatására pedig a párt több aktivistája mutatkozott fogékonynak a tengely hatalmak "arabbarát" propagandája iránt.

A munkásmozgalom - a szakszervezetek, a szocialisták és a kommunisták - elítélték az Uj Desztur Párt "erőszakot és lázadást szító" akcióját, de helytelenítették a demokratikus jogokat (pl. gyülekezési jog) korlátozó intézkedéseket is. Hasonlóképpen foglalt állást a Régi Desztur Párt is.¹¹² A gyarmati hatalom elérte célját: a nemzeti mozgalom gerincét alkotó szétvert és illegálisba kényszerített nacionalista párt teljesen elszigetelődött. A dezorganizálódott párt aktivistáinak egy része 1939-ben áttért a gerilla harcra.¹¹³ A kommunisták pedig a "francia demokrácia védelmére" próbálták mozgósítani, tömöríteni a tömegeket és a demokratikus szervezeteket.

München után az olasz állam már nyíltan hirdette területi követeléseit Franciaországgal - és gyarmataival - szemben. 1938. november 30-án Ciano külügyminiszter kijelentette a parlamentben hogy a fasiszta kormány "rendíthetetlenül védelmezi az olasz nép természetes vágyait." Kijelentésére a képviselők felállva kiáltották: "Tunéziát! Dzsibutit! Korzikát!"¹¹⁴ Az olasz kolónia szélsőjobboldali szócsöve az *Unione* c. lap is hangnemet változtatott, nyíltan és durván bírálta a francia és angol kormány nemzetközi politikáját és gyarmati kompenzációt követelt Olaszország számára.¹¹⁵ Az *Unione* ellensúlyozására az olasz kommunisták 1939 márciusában megalapították az *Il Giornale* c. hetilapot,

¹¹² Le Neo-Destour face á la deuxième épreuve 1938-1943. HMNT VII. CDN, Tunis 1970. 157-164. 169-172.

¹¹³ *Kraiem, Mustapha*: Contribution á l'étude de l'histoire du mouvement national tunisien pendant la seconde guerre mondiale RHM. 10-11. sz. 1978. 31-32.

¹¹⁴ *Rainero, Romano*: La rivendicazione fascista sulla Tunisia. Marzaroti, Milano. 1978.

302.

¹¹⁵ Bulletin de renseignements 1938. december 8. 427-428.

amely az antifasiszta, háborúellenes erők tömörítésére is vállalkozott.¹¹⁶ A szovjet-német megneemtámadási szerződés azonban felbomlasztotta az ígéretesen fejlődő demokratikus tömörülést. Az antifasiszta szervezetek szembefordultak a kommunistákkal, akik teljesen elszigetelődtek. Kizárták őket az Emberi Jogok Ligájából és az Italiano di Tunisi nevű demokratikus lap szerkesztőségéből is.

Hasonló sorsra jutottak a kommunisták Algériában is. 1939 elején a francia kommunisták megkísérlik, hogy teoretikusan is megalapozzák az algériai és a francia népnek a fasizmussal és a háborúval szembeni érdekességét. Maurice Thorez február 11-én beszédet mond Algírban. Ebben kifejti, hogy az algériai nemzet alakulóban van (nation en formation), s kialakulása akkor fejeződik be, amikor a múlthoz hasonlóan - amikor a római, arab, berber, török etnikai elemek keveredtek és asszimilálódtak Algériában - asszimilálódnak majd az európaiak is.¹¹⁷ A "történelmileg formálódó algériai nemzet" kifejezés kétségtelenül magában foglalta annak elismerését, hogy Algéria nem Franciaország, s ennyiben számot vetett az algériai nacionalizmus létével. Ám céljának, a nemzeti állam megteremtésének a követelését időszerűtlennek tartotta, amikor megvalósulásának feltételeit az európai asszimilálódásától tette függővé. Az 1930-as években zajló társadalmi-politikai folyamatok viszont éppen ennek az ellenkezőjét bizonyították: az algériai nacionalizmus az európai kolónia francia nacionalizmusa ellenére, sőt vele szemben fejlődött és erősödött. Maurice Thorez sokkal inkább egy utópiát fogalmazott meg, mint a valóságos társadalmi folyamatokban rejlő lehetőséget.¹¹⁸ A thorezi koncepció, amely az 1950-es évek közepéig elméleti hivatkozásul szolgált a nacionalistákkal folytatott vitában, súlyos következményekkel járt a hozzá mereven ragaszkodó AKP-ra: hitetlenné tette a nemzeti függetlenség melletti kiállását és ezzel megakadályozta a tartós szövetség kialakítását a nacionalistákkal. Az elméleti tétel politikai következményeinek súlyosságát Thorez még csak tetézte, amikor az "egy és oszthatatlan Franciaország" nevében az 1789 gyermekeinek nevezte az őslakosokat s ezzel akaratlanul is az asszimilációs politikát támogatta.

¹¹⁶ *Tlili, Bechir: L'antifascisme en Tunisie (1939). Tunis 1981. 147.*

¹¹⁷ *Lutte sociale, 1939. március 3.*

¹¹⁸ *Planche, Jean-Louis: Le Parti communiste d'Algérie 37.*

Az AKP maradéktalanul magáévá tette a francia kommunisták álláspontját. Az antifasiszta szövetségi politikát a francia politika érdekeinek megfelelően közvetítette a francia gyarmati elnyomás által élő algériaiak felé. 1939 elejétől a világháború kirobbanásáig az algériai kommunisták propagandájuk középpontjába a francia forradalom demokratikus hagyományainak hírdetését állították. Az algériaiak számára 1789 eszméinek nem volt mozgósító ereje, s progresszív nemzeti hagyományainak sem képezték részét. Az európaiak pedig a forradalom eszméit azonosították a francia nemzet eszméjével. A kommunisták hibás politikája következtében az antifasiszta és a nemzeti felszabadító harc nem összefonódott, hanem elkülönült, sőt a PPA nacionalista kampánya nyomán az algériaiak jelentős részének tudatában szembekerült egymással.

A második világháború előestéjére a Maghreb országok antikolonialista nemzeti mozgalmát erős megosztottság jellemezte. Az 1930-as évek politikai harcainak mérlegét azonban mégis pozitívnak kell minősítenünk. A mozgalomban háttérbe szorultak a reformista tendenciák, megerősödött a nacionalizmus. Ilyen széles tömegek először váltak a politika, a történelem - sokak számára már tudatosan a nemzeti történelem - alakítóivá. Új pártok alakultak és tettek szert jelentős tömegmozgalmi, agitációs és propaganda tapasztalatokra. E pártok élén karizmatikus személyiség jegyeit felvillantó vezetők (Messzali Hadzs, Burgiba, al-Fassi) tűntek fel. De ebben az időszakban alakultak meg az FKP-tól szervezetenként önálló kommunista pártok is: Algériában 1936-ban, Tunéziában 1939-ben. Marokkóban pedig Rabatban és Casablancában alakultak erős kommunista csoportok.¹¹⁹ A kommunisták és a szakszervezetek tevékenysége nyomán a társadalmi felszabadulás, a szociális forradalom eszméje is gyökeret eresztett. A nemzeti és szociális felszabadulás gondolata azonban a sajátos, számtalan ellentmondástól feszített gyarmati társadalom talaján, a fasiszmus és az antifasiszmus világméretű harca közepette és a mozgalom fiatal szervezeteinek elméleti gyengesége, tévedései és hibái következtében nem egymást erősítve, hanem inkább egymást kiegészítve, sőt olykor egymással szembekerülve voltak jelen a maghrebi népek antikolonialista harcában.

---

¹¹⁹ *Ayache, Albert: Les communistes du Maroc et les Marocains (1936-1939). In Mouvement ouvrier... (Szerk.: René Gallissot) 159-172.*

IV. A NEMZETI FÜGGETLENSÉG KÖVETELÉSÉNEK KITELJESEDÉSE, A MAGHREB ORSZÁGOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

A visszaszorított nemzeti mozgalom és a harcoló felek

A világháború kirobbanásától 1943 májusáig, amikor Francia Észak-Afrika felszabadult a kollaboráns Vichy rendszer és tengelyhatalmak befolyása valamint katonai megszállása alól, több, az események menetében bekövetkezett fordulópont hatott a nemzeti mozgalomra.

A háború kirobbanásakor a három országban az algériai Képviselők Szövetségét és a Régi Desztur Pártot kivéve, a nemzeti mozgalom szervezeteit betiltották, még szabad lábon lévő vezetőit internálták. A lakosság nyugodtan reagált a mozgósításra és zavartalanul tett eleget a katonai behívásnak. Az első hónapokban a gyarmati hatóságok semmilyen ellenséges megnyilvánulást nem tapasztaltak.¹ Az Uj Desztur Párt militáns szárnya kinyilvánította ugyan szándékát, hogy folytatja a harcot az "egoista uralkodópolitika ellen", ám tényleges tevékenységig nem jutott el, mert gerillahálózatukat a biztonsági erők 1939 őszén felszámolták, s 1940 nyaráig nem is tudott újjászerveződni.² Az UPA és a Képviselők Szövetsége felfüggesztette tevékenységét. Vezetői - éppúgy mint a Régi Desztur Pártiak - Franciaország teljes támogatására szólították fel híveiket. Elutasították a fasiszta eszméket, ugyanakkor teljes mértékben támogatták a kormány szovjet- és kommunistaellenes politikáját.³

A kommunistákat a szovjet külpolitikai és katonai lépések, s az ahhoz igazodó Komintern irányvonal módosítások nehéz helyzetbe hozták. A

---

¹ Bulletin de renseignements, 1939. szeptember 27., október 14. november 2. 597-598., 604-605., 613-614.

² *Kraiem, Mustapha*: Contribution à l'étude de l'histoire du mouvement national tunisien pendant la seconde guerre mondiale. R.H.M. 1978. 10-11. sy. 36-37.

³ CIE Rapport 1939. syeptember, 1940. janu'r. AOM 11H48, Entente 1940. febru'r 22.

népfrent időszakban felhalmozott tekintélyük - és tagságuk - jelentős részét elvesztették, súlyos presztizsveszteséget szenvedtek. A KI november eleji felhívása és Dimitrov cikke imperialistának minősítette a háborút, amelyben a "dolgozóknak nincs semmi megvédenivalójuk".⁴ További megpróbáltatást okozott a szovjet- finn háború. A néhány évvel korábban még több mint öt ezer tagot számláló AKP elszigetelődik, a közvélemény is szembefordul vele. Ben Ali Bukhordt, a 30-as évek tekintélynek örvendő kommunista vezetője elhagyja a pártot, nyilvánosan megtagadja múltját és szembefordul a Szovjetunióval. A gyarmati hatóságok örömmel nyugtázzák "patrióta szellemű" szovjetellenes kijelentéseit.⁵

Franciaország katonai veresége egyrészt sokkot vált ki, másrészt aktivizálja a radiálisokat, élinkíti a lappangó németszimpátiát. A franciák feletti német katonai győzelem kiváltotta sokkhatás nyomán a közvélemény egyre jelentősebb része a gyarmati uralom végének kezdetét látta. A tunéziai főrezidenshez érkező levelek arról számolnak be, hogy "növekszik azoknak a száma, akik úgy látják, hogy Franciaország küldetése véget ért."⁶ 1940 nyaratól számottervően megélenkül a nacionalisták tevékenysége. Nem ritkák a több ezer fős tüntetések (Ksar Hellal, sfax), amelyeken a le Franciaországgal!, Szabadságot Burgibának! jelszavak mellett megjelennek a Németországot éltetők is. A résztvevők óriási többsége, amint az a rendőrségi dokumentumokból kiderül, 20-22 éves, zömében a kis- és kézműves iparban vagy a kereskedelemben dolgozó fiatal.⁷ Habib Thameur újjászervezi az Uj Desztur Párt vezető testületét és letartóztatásáig, 1941 nyaráig, kisebb-nagyobb tüntetéseket is szervez, de főleg propaganda-tevékenységet fejt ki.⁸

Algériában a PPA közel sem volt képes olyan akciókat szervezni, mint az Uj Desztur Párt, amelyben mindig akadtak aktivisták, akik a sorozatos letartóztatások ellenére biztosították a vezetés folytonosságát. A PPA-ról

⁴ Harsányi Iván: A Komintern a háború első évében. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből Évkönyv 1990. Szerk.: Harsányi Iván, Jemmitz János, Székely gábor. Kossuth Könyvkiadó 1989. 90.

⁵ CIE Rapport 1940 január. AOM 11H48

⁶ Lettre du controleur civil de Grambolia 1940. június 14. Archives Nationales de Tunisie (ANT) carton (c.) 39. dossier (d.) 2.

⁷ Notes de renseignements 1940 július, augusztus, szeptember. ANT c. 39. d. 2.

⁸ Rapport sur les activités de Habib Thameur HMNT. VIII. 184-190.

ez nem mondható el, nem volt aki a bebörtönözött Messzali Hadzsot - ha átmenetileg is - de helyettesíteni tudta volna. Most érezte negatív hatását az, hogy 1937-38-ban amikor a PPA népszerűsége, befolyása gyorsan növekedett, Messzali Hadzs és a vezetők nem fordítottak gondot a szervezeti keretek megszilárdítására. A párt illegalitásban kifejtett tevékenysége a függetlenséget és Messzali szabadonbocsátását követelő röplapok időnkénti terjesztésében merült ki. Ezek különösebben nem nyugtalanították a gyarmati hatóságokat, akik "izolált, nagyobb befolyás nélküli akcióknak" minősítette őket.⁹

Marokkóban teljes nyugalom van, semmilyen figyelemreméltó esemény nem történik. Gallissot francia történész joggal nevezi az 1940-42 közötti időszakot "a marokkói társadalomtörténet holt idejének".¹⁰ A gaullisták próbálják megnyerni a gaboni száműzetésben élő al Fasszit. A tábornok megbízottai többször tárgyalnak vele, a Vichy rendszerrel szembeni együttműködésre akarják rávenni. Al Fasszi hajlandónak mutatkozik erre, de csak azzal a feltétellel, ha de Gaulle deklarálja, hogy Marokkó a háború befejeztével független lesz. Hozzáteszi, hogy a szuverén Marokkó első lépése szövetségi és barátsági szerződés megkötése lenne Franciaországgal. De Gaulle nem válaszol, s mint később a brazzaville-i értekezleten, 1944 végén, kiderül, csak reformokra hajlandó.¹¹

A spanyol zóna nacionalistái viszont - főleg miután bebizonyosodott, hogy a polgárháború idején az autonómiára vonatkozó ígéretét Franco nem tartja be - egyre inkább a németek támogatását keresték. A tetuáni német konzul azonban 1940 őszén egyértelműen tudomásukra hozta, hogy "Marokkó éppúgy mint egész Észak-Afrika Olaszország hatáskörébe tartozik."¹² A Hitleri Németország propagandája az arab világban Közel-Keletre irányult, Francia Észak-Afrikában 1942 végéig, az angol-amerikai

⁹ CIE Rapport 1941 január AOM 11H48.

¹⁰ *Gallissot, René: Le patrona européen au Maroc (1931-1942)*. Editions techniques nord-africain Rabat 1964.

¹¹ al Fasszi, Allal, 206-209.

¹² *Benjelloun, Abdelhamid: La deuxième guerre mondiale, les nationalistes marocains de la zone espagnole du Protectorat et les possibilités de libération du Maroc*. in *Approches du colonialisme espagnol et du mouvement nationaliste marocain dans l'ex-Maroc khalifien*. Editions OKAD Rabat 1988. 222.

partraszállásig nagyon óvatos volt, tartott kapcsolatot nacionalistákkal de semmilyen franciaellenes cselekedetre nem ösztönözte őket. Különösen vonatkozott ez Spanyol-Marokkóra, mert Hitler szerette volna Spanyolországot bevonni a háborúba.¹³

A vichy rendszert az európai lakosság jól fogadta, a rendet, a tekintélyt jelentette számára és a biztonságot, hogy Észak-Afrika francia marad. Pétain marsall néhány paternalista szellemű intézkedéssel (pl. alkoholfogyasztás betiltása) szerzett némi presztizst az őslakosság körében is. Antiszemita rendeleteitől viszont mind a marokkói, mind a tunéziai uralkodó kategórikusan elhatárolta magát. Hasonlóképpen nyilatkoztak a Képviselők Szövetségének vezetői is, akik ugyanakkor még mindig nem vették el teljesen a Franciaországba vetett bizalmukat. Ferhat Abbasz 1941 áprilisában programdokumentumot juttat el Pétainhez. Ebben élesen bírálta a nagybirtokos telepéseket és korlátozott földreformot javasolt, jogegyenlőséget és az oktatás fejlesztését.¹⁴ Miután a javaslat válasz nélkül maradt, Abbasz és még néhány képviselő a passzív ellenállást választotta, lemondott képviselői mandátumáról.

Hasonló lépést tett Tunéziában, az 1942. június 19-én trónra lépett Moncef bej, aki arra törekedett, hogy szélesítse politikai mozgásterét. 1942 augusztusában levélben fordult Pétainhez és olyan mélyreható reformokat javasolt, amelyek lehetővé tennék a tunéziaiak tényleges beleszólását az ország ügyeinek intézésébe (pl. a törvényhozó hatalom az uralkodóhoz tartozzon). Meghallgatásra azonban ő sem talált.¹⁵

A kommunisták 1940 második felében kezdenek felocsúdni bénultságukból, a Vichy rendszer autoratív jellege és a német megszállás aktivizálta őket. Politikájuk változása azonban gyökeres fordulattá csak egy évvel később, a Szovjetunió megtámadása után vált. A nemzeti kérdésben a népfront időszakban kialakított álláspontjuk alapvetően megváltozott. Ezt tükrözik a két párt szinte egyidőben tartott konferenciájának határozatai. A tunéziai párt júniusban, az algériai pedig

¹³ Ageron, Charles-Robert: Les populations du Maghreb face á lapropagande allemande. Revue d'histoire de la 2ème guerre mondiale, 1979. 114. sz. 10.

¹⁴ Rapport au maréchal Pétain (avril 1941). in Abbas, Ferhat: Le jeune algérien. Editions Garnier Paris 1981. 173-208.

¹⁵ Driss, Rachid: Résistance du Neo-Destour. Contribution du Moncef bey á l'action nationale (1941-1943). Cahiers de Tunise, 1980. 113-114. sz. 276.

egy hónappal később tartott tanácskozásán végső célként a nemzeti függetlenség kívívását jelölte meg.¹⁶ A nemzeti realitásra támaszkodó helyes politikai gyakorlat kialakításának esélyét azonban rontotta az, hogy a politikai célkitűzés megváltoztatását kizárólag külső tényezőkkel - franciaországi helyzet, a héború jellegének megváltozása - indokolták. S a háború menetében rövidesen bekövetkező változások valóban igazolták a maghrebi kommunisták 1941-es állásfoglalásának konjunkturális jellegét nagy kárt okozva ezzel maguknak és az egész nemzeti mozgalomnak.

Az 1942 novemberi amerikai-angol partraszállás (Fáklya hadművelet) nyomán Marokkó és Algéria kikerült a tengelyhatalmak befolyása alól. Tunéziát viszont megszállták a németek, s onnan csak félévvel később sikerült őket kiűzni. A német okkupáció, amit kevesen hittek tartósnak, sajátos helyzetet - és lehetőséget - teremtett a nemzeti törekvések kifejezése számára.

Tunézia az egyetlen arab ország, amelyet a németek megszálltak. Az okkupációt követően a teljesen Hitler szolgálatába szegődött jeruzsálemi főmufti, Husszeini azonnal konkrét javaslattal állt elő a térségben kifejtendő német propaganda aktivizálására. Javasolta Hitlernek, hogy deklarálja a Maghreb országok függetlenségének elismerését. Ezt a német vezetés nem tette meg, mert saját szövetségeseinek tett ígéretével került volna szembe. Ugyanakkor nem akadályozta az arab nacionalisták függetlenségi propagandáját, sőt Tunéziában ehhez kedvező feltételeket is teremtett. A németek célja az volt, hogy az uralkodót és az általuk legalizált Uj Desztur Pártot szövetségesül nyertjék meg, kollaborációra bírják.¹⁷

A bej a partraszállás napján levélben értesítette Rooseveltet és Hitlert arról, hogy Tunézia kívül akar maradni a konfliktuson és egyenlő távolságot kíván tartani a szembenálló felek között.¹⁸ Az uralkodó kihasználva a helyzetet arra törekszik, hogy politikájának önálló nemzeti jellegét erősítse. 1942 december végén közismert franciabarát politikusokból (pl. Meteri az Uj Desztur Párt 1938 januárjában lemondott

¹⁶ CIE Rapport. 1941. november AOM 11H48., *Mattone Antonella*: Velio Spano. Vita di un rivoluzionario de professione. Gagliari 1978. 59-60.

¹⁷ *Kuma Nolumbe, Alexandre*: Hitler voulait l'Afrique. Le projet du 3ème Reich sur le continent Africain. Harmattan, Paris 198. 87-88.

¹⁸ HMNT IX. 135-136.

elnöke, új kormányt alakít, amelyet - tagjai politikai-ideológiai nézeteire utalva Rahn német követ "félíg amerikainak" nevez.¹⁹ Mivel a német hadseregbe az ígért jó zsold ellenére sem jelentkeztek tunéziaiak, a követ általános mozgósításra akarta rávenni az uralkodót, aki ezt visszautasította. Március 10-én pedig, amikor Tunisz elővárosait bombázták az angolok, arra akarták rávenni - minden eszközt biztosítva -, hogy nyíltan kezdjen propagandakampányt a szövetségesek ellen. Ezt szintén elutasította a bej.²⁰ Moncef bej tehát a konkrét helyzetben rejlő lehetőségeket kihasználva megerősítette önállóságát (és a tunéziai államét) Franciaország helyi kollaboráns vezetőivel szemben, de nem kötelezte el magát a németek mellett, már csak azért sem mert tartós jelenlétükben nem bízott. Az Uj Desztur Párt vezetősége, élén Habib Thameurrel viszont inkább a tartós német jelenléthez igazította politikáját. Annak ellenére, hogy Burgiba már 1942 augusztusában a börtönből kijuttatott levelében a háború veszteségeinek a németeket jelöli meg és a pártot "a szövetségesek feltétel nélküli támogatására" szólítja fel.²¹ Ezt a pártvezetőség nem teszi magáévá, sőt néhányan, akik az 1943 február elején alapított Es-Sebab (Ifjúság) c. lap köré tömörülnek, a nyílt kollaborációt választják.²² Hangjuk egyre meghatározóbb lesz az Ifrikia al Fatat (Fiatal Afrika) c. lapot kezében tartó, a tengelyhatalmak nyílt dicséretét mellőző Thameur csoporttal szemben. A helyzetben a németek közreműködésével Olaszországon keresztül április 7-én hazaérkező Burgiba sem tud változtatni. Egy hónappal később a tengelyhatalmak hadseregének maradványa fegyverletételre kényszerül, s ezzel egész Észak-Afrika angol-amerikai kézre kerül, a nemzeti mozgalom helyzete azonban egyáltalán nem válik könnyűvé, éppúgy Tunéziában, ahol a kollaboráció bélyegét viseli, mint a másik két Maghreb országban.

---

¹⁹ *Kraiem, Mustapha: Contribution...* R.H.M. 1978. 10-11. sz. 58.

²⁰ HMNT IX.

²¹ Uo. 95.

²² *Bessis, Juliette: La Méditerranée.* 360-361.

A nacionalizmus megerősödése a növekvő amerikai erőterben

A partraszállást követően több mint fél év telik el amíg a politikai helyzet tisztázódik és az átalakult erőviszonyoknak megfelelően újra intézményesült a francia uralom. Mind az események, mind szereplők véleménye, de egyéb források is azt bizonyítják, hogy a Maghreb országok európai lakossága 1942 végén - 1943 elején pétainista volt.²³ Az alig ismert és inkább az angolok bábjának tartott de Gaulle befolyása ekkor még egyáltalán nem számottevő. A tábornok kemény és makacs küzdelemben bizonyította be, hogy önálló, a francia birodalmi érdekeket szem előtt tartó politika megvalósítására kezdetben a szövetségesek támogatását élvező Giraud-val szemben ő az alkalmasabb. A két tábornok kényszerű - főként Churchill közvetítésének köszönhető - kompromisszuma nem tartott sokáig. Az 1943. május 30-án alakult Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság élén csak novemberig áll a két tábornok, ekkor mond le Giraud - valójában addig is formális társelnöki tisztéről. Am de Gaulle számára - hosszú távon - a valóságos konkurenciát nem Giraud tábornok, mégcsak nem is az angolok, hanem az amerikaiak jelentették, akik nem is titkoltan az észak-afrikai nemzeti mozgalom potenciális szövetségéeként tüntek fel.

A francia adminisztráció minden szintjéről érkező jelentések mindhárom országban arról panaszkodnak, hogy az amerikai katonák nemcsak a francia presztizst romboló modern haditechnikájukkal, csokoládé és tejesztogatóssal nyerik el az őslakosok szimpátiáját, hanem azzal is, hogy propagálják az Atlanti Charta elveit, az önrendelkezési jogot és bírálják a gyarmati rendszert. Ennek következtében a lakosság széles körében nyíltan hirdetett vélemény az, hogy érdekeik védelmében Franciaországgal szemben bizton számíthatnak az Egyesült Államokra.²⁴

Az amerikai politikai szándékok leglátványosabb megnyilvánulása az elnök és Mohamed ben Juszeif szultán találkozója, megbeszélése volt 1943 januárjában, Rooseveltt-Churchill casablancai találkozója alatt. A találkozó

²³ CIE 1943. január AOM 11H50. A partraszállás előkészítésében jelentős szerepet játszó tangeri amerikai konzul, Kenneth Pendar szerint Észak-Afrikában a franciák nemcsak Vichy pártiak, hanem végtelenül britellenesek is. ld. *Hall, Luella J.*: The United States and Maroco 1776-1956. The Scarecrow Press, Inc. Metuchen, N.J. 1971. 900-901.

²⁴ CIE 1943 január, április. AOM 11H50

ténye függetlenül az ott elhangzott amerikai ígéretektől,²⁵ az, hogy Rooseveltt az uralkodóval francia közvetítés nélkül, mint szuverén államfővel tárgyalt, már önmagában növelte a szultán tekintélyét, és a marokkói nemzeti mozgalomnak is jelentős nemzetközi támogatást nyújtott. Az Egyesült Államok és elnöke rendkívül népszerű lett általában a maghrebi, de különösen a marokkói nacionalisták körében: "Biztosak az Egyesült Államok támogatásában, mert az ígérte a szultánnak, hogy segíti megszabadítani Marokkót a francia gyámkodástól."²⁶ Ugyanakkor a marokkói nemzeti függetlenségi törekvések bátorításakor az elnök egyáltalán nem feledkezett meg az Egyesült Államok hosszútávú érdekeiről sem, amikor azon töprengett, hogy "milyen módszerekkel lehetne ellenőrizni a francia birodalom bizonyos hadászati szempontból fontos pontjait".²⁷ De Gaulle azonban kemény ellenfélnek bizonyult, mindent megtett, hogy az angolszász szövetségesekkel szemben megőrizze és megszilárdítsa a francia befolyást Észak-Afrikában éppúgy mint a Közel-Keleten (Szíria, Libanon). Így nem csoda, ha igen kellemetlen partnernek minősítették a szövetségesek.²⁸

Tunéziában is az amerikai konzul közbenjárására nyeri vissza mozgásszabadságát Burgiba. Itt a franciák meg tudták tenni azt, amit Marokkóban, éppen az amerikai támogatás miatt, nem: az uralkodót kollaborációval vádolva detronizálták.

Algériában Ferhat Abbasz és köre kereste a kapcsolatokat az amerikaiakkal, főként miután a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság a háborúra hivatkozva minden érdemi dialógust visszautasított velük. Ekkor döntöttek úgy, hogy egy manifesztumban fogalmazzák meg és tárják az algériai és a világgözüvélemény elé az algériai nép követeléseit. A program megfogalmazása döntően Ferhat Abbasz műve volt. 1943. február 10-én készült el, és 22 algériai személyiség aláírásával március 21-én juttatták el a

²⁵ *Roosevelt, Eliot*: Apám így látta. Dante Könyvkiadó, Budapest, 1947. 94-96.

²⁶ Bulletin de renseignement pour les pays musulmans 15. sz. 1944. május. Questions nord-africaines. Guerre 1939-1945. MAE P.3. 865.

²⁷ *Eisenhower, Dr. Dwight*: Keresztes háború Európában. Zrinyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982. 137.

²⁸ *Churchill, Winston s.*: A második világháború. 2. k. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 254-264. *De Gaulle, Charles*: Mémoires de guerre. L'unité 1942-1944. Plon Paris 1956. 90-98..

főkörmányzóhoz az antifasiszta hatalmak algíri képviselőinek, de Gaullenak Londonba és az egyiptomi kormánynak.²⁹ A dokumentum, amely az *Algéria a világháború előtt, az algériai nép kiáltványa* címet viseli, az algériai nemzeti mozgalom első, a nemzet és társadalom *egészére* kiterjedő, átfogó programja. Tanúsítja szerkesztőik politikai fejlődését, s azt is, hogy a francia gyarmati rendszer már egyetlen szervezett politikai erőre sem számíthat Algériában. Azok az erők számolnak le a gyarmatosítás "civilizációs küldetésének" mitoszával, akik eddig hittek benne. Rendkívül kemény szavakkal ítélik el a kolonizációt: "A gyarmatosítás nem származik sem humanitárius, sem igazságosságú törekvésből, és még kevésbé a civilizációból és a haladásból. Sőt: lényegében imperialista jelenség, és mint ilyen, hogy fejlődjön és fennmaradjon, két társadalom létét követeli meg, olyat, ahol az egyik elnyomja a másikat."³⁰ Már nem arról van szó, mint korábban, hogy reformokkal tökéletesítsék a gyarmati rendszert, hanem arról, hogy megszüntessék, mivel képtelen megoldást találni a maga teremtette problémákra. Az egész gyarmati rendszer - benne a Franciaországhoz fűződő kapcsolatok - tovább nem reformálható, gyökeres átalakításra szorul, amelynek végrehajtása az algériai népre hárul. "Az ország a gyarmati keretbe zárva nincs abban a helyzetben, hogy tápláljon, műveljen, öltöztessen, lakást biztosítson a jelenlegi lakosság felének." És ez mindaddig úgy lesz, amíg "Algériának nem lesz a népből eredő és a nép hasznára tevékenykedő kormánya. Itt van a történelmi igazság és sehol máshol." A dokumentum elvi-történelmi része Rooseveltnél elnök kijelentésével fejeződik be, amely szerint a fasizmus legyőzéséből születő új világban minden népnek joga lesz az önrendelkezésre. A konkrét követeléseket tartalmazó rész első helyen a gyarmatosítás elítélését és eltörlését valamint az önrendelkezési jog biztosításának deklarálását tartalmazza. A következőkben pedig Algéria számára saját alkotmányt, amely garantálná a demokratikus szabadságjogokat az ország minden lakója számára és a nagybirtok felszámolását magában foglaló radikális földreformot.

²⁹ *Abbas, Ferhat: La nuit coloniale.* Juillard. Paris. 1962. 150

³⁰ A Manifestum teljes szövege in *Collot, Claude - Henry, Jean-Robert: Le mouvement national algérien. Textes 1912-1954.* Harmattan, Paris. 1978. 155-165. Az idézetek innen valók.

A Manifesztum a gyarmati rendszer és az antikolonialista küzdelem múltjának kritikai értékelésével jelzi, hogy a nemzeti mozgalom túljutott a reformista szakaszon, az "önmagában levés" állapotán és politikai-ideológiai fejlődésének fordulópontjához érkezvén a *nemzeti felszabadítás* célját tűzte maga elé. Hozzájárult e minőségi fordulat bekövetkezéséhez a mozgalom több évtizedes tapasztalata és az antifasiszta küzdelemben különös jelentőségre szert tett nemzeti és egyéni szabadságjogok védelme. A dokumentum szerkesztői világosan érzékelték, hogy a világ nagy változások küszöbére érkezett s a háború után a korábbi állapotok fenntartása történelmileg már anachronizmusnak bizonyul.

A Manifesztumot - a főkormányzó kérésére - májusban konkrét reformjavaslatokkal egészítették ki. A két csoportra osztott reformtervekben³¹ az első egyetlen, ám döntő fontosságú javaslatot tartalmazott: "A háború végén Algéria algériai állammá válik, saját alkotmánya lesz, amelyet Algéria valamennyi lakója által általános választással megválasztott alkotmányozó algériai gyűlés készít el." A második csoportban azok a javaslatok szerepeltek, amelyeknek a megvalósításával nem szükséges a háború végéig várni: Ezek a diszkriminatív rendeletek eltörlése, az őslakosság képviselőinek bevonása az ország irányításába, a gazdasági, szociális és kulturális helyzetet javító intézkedések (béremelés, arab nyelvű sajtó stb.). Ezeket a háború befejeztével pontosítanák és kibővítenék, de a jelen pillanatban elegendőek lennének arra, "hogy bizonyítsák Algériának, hogy ez a háború mindenki számára felszabadító háború, és a gyarmati imperializmus korának vége".

A június elsején a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság által kinevezett új főkormányzó, Catroux, hajlandónak mutatkozott reformok bevezetésére, de kijelentette, hogy Algéria Franciaország szerves része, számára ez egy megfellebbezhetetlen dogma, amiről nem hajlandó tárgyalni. Ezzel lényegében nem fogadta el tárgyalási alapul a Manifesztumot és az azt kiegészítő reformjavaslatokat. Tiltakozásul Ferhat Abbasz és társai nem jelentek meg a gazdasági választmány reformokat tárgyaló ülésén szeptember 22-én. Válaszként letartóztatták és az ország déli részébe száműzték őket. (Ugyanekkor és ugyanígy cselekedtek a francia hatóságok a júliusi választásokon elsőprő győzelmet arató nacionalisták vezetőivel is Szíriában és Libanonban.)

---

³¹ Uo. 165-170.

De Gaulle december 12-i constantine-i beszédében körvonalazta a bevezetendő reformokat, amelyek 1944. március 7-i rendelettel léptek hatályba. A rendelet³² eltörölte a diszkriminatív dekrétumokat, az ún. bennszülött kódexet, ugyanazokat a jogokat és kötelességeket biztosította az őslakosok számára is, mint amivel eddig csak a francia állampolgárok rendelkeztek, megtarthatják muzulmán jogállásukat, egy részük (diplomások, volt katonatisztek stb.) pedig automatikusan megkapja a francia állampolgárságot. A rendelet kétségtelenül a legjelentősebb reformintézkedés, amit a francia gyarmatosítók eddig tettek az algériaiak érdekében. Lényegében a Blum-Violette törvénytervezet - az asszimilációs politika - továbbfejlesztett változata. A nemzeti mozgalom azonban már túljutott azon a szakaszon, amikor ez a rendelet meglepedést váltott volna ki és megállapíthatta, vagy legalábbis kanalizálta volna dinamikus fejlődését. Mutatta azt is, hogy a gyarmatosítók a rendszer megújításában meddig hajlandók elmenni. Reformkoncepciójukban, amint az a birodalom jövőjét megvitató brazzaville-i konferencia határozatából egyértelműen kitűnik, nemhogy a nemzeti függetlenség esetleges jövőbeni elismerése nem szerepel, hanem még az autonómia minden gondolatát is kizárja.³³

Egyedül a kommunisták üdvözölték a rendeletet, bár önmagában elégtelennek is tartották és gazdasági, szociális reformok meghozatalát sürgették. Ugyanakkor bizakodva tekintettek a születő új, republikánus Franciaországra és úgy vélték, hogy Algéria népének boldog jövőjét csak vele együtt teremthetik meg.³⁴

A nacionalisták körében kiábrándulást keltett a rendelet. Ekkor - úgy mint a 30-as években - Ferhat Abbasz újra a tömegekhez fordult. Március 14-én Sétifben bejelenti a Kiáltvány és a Szabadság Barátai (Les Amis du Manifeste et de la Liberté - AML) nevű szervezet megalakulását. Az alapítók a csatlakozást nem kötötték ideológiai vagy vallási tételek elfogadásához. Csupán egy feltételhez ragaszkodtak: a tagok terjesszék és védelmezzék a Manifestumban kifejtett elveket és reformjavaslatokat, küzdjenek megvalósításukért. Az ősszel Egalité címmel hetilapot

³² Szövege in: *Sarrasin, Paul-Emile: La crise algérienne*. Paris, 1949. 200-203.

³³ *Yacono, Xavier: Les étapes de la décolonisation française*. PUF, Paris. 1971. 58.

³⁴ Liberté, 1944. március 16.

indítottak, amelynek példányszáma hamarosan elérte a harmincezetet. Első számában Abbasz antiimperialista, antikolonialista és a megújult Franciaországgal föderációban lévő algériai köztársaság megalakítását követeli. Figyelmeztet, hogy a hitlerizmus legyőzésével Európának valóban meg kell újulnia és változtatnia kell a gyarmati népekkel szembeni imperialista magatartásán.³⁵

Mivel a nemzeti felszabadítás programját felvállaló egyetlen legális párt volt, minden nacionalista, a PPA tagjainak többsége is, csatlakozott az AML-hez, amelynek taglétszáma rohamosan növekedett és 1945 március elejére - amikor első kongresszusát tartotta - egy hatalmas, politikai és szociális szempontból nagyon heterogén, gyűjtőpárttá vált. Ez veszélyeket rejtett magában, félő volt, hogy e hatalmas, politikailag iskolázatlan tömeg a növekvő szociális és politikai feszültség közepette irányíthatatlanná válik, könnyen provokálható lesz. Ugyanakkor azt is mutatta, hogy a nacionalizmus, a nemzeti felszabadítás eszméje az algériai nép vitathatatlanul legerősebb ideológiai összetartó ereje.

Marokkóban 1943 június elején egy olyan politikust, Gabriel Pueux-t, nevezték ki főrezidensnek, aki közismerten konzervatív beállítottságú volt, ám ugyanakkor a francia birodalmi érdekek kérelmelhetlen védelmezője is. A protektorátusban még olyan reformokra sem volt hajlandó, mint Catroux Algériában.³⁶ A nemzeti mozgalom vezetői közül az amerikaiak közbenjárása ellenére is csak a Nemzeti Párt vezérkarához tartozó Ahmed Balafrezs térhetett vissza az országba 1943 tavaszán. Balafrezs, tapasztalva, hogy sem reformokra, de még csak meghallgatásra sem számíthatnak a gyarmati hatóságoknál, az év második felében egy, az új helyzetnek megfelelő program kidolgozásának tervével kezdte újjászervezni a mozgalmat. Kapcsolatot teremtett a 30-as évek politikai küzdelmeiben részt vett személyiségekkel. A Nemzeti Párt aktivistáival, az iszlám egyetemet, kollégiumot végzett diákok szövetségével (Fez, Marakes), Vazzani pártjának tagjaival és pártokhoz nem tartozott nacionalistákkal.³⁷ Ugyanakkor kapcsolatot tartott a szultáni udvarral is, ugyanis az uralkodó szintén fontolgatta reformok kikényszerítését a

³⁵ *Egalité*, 1944. szeptember 15.

³⁶ *Julien, Charles André: Le Maroc face aux impérialismes 1415-1956.* Editions J.A., Paris, 1978. 190.

³⁷ *al-Fassi, Allal: The Independence Movements*, 215-216.

főrezidenstől. A marokkói nacionalistáknak bátorítást elsősorban a nemzetközi körülmények megváltozása és ennek következtében Franciaország nagyhatalmi pozíciójának megrendülése, gyarmatbirodalma stabilitásának és egységének megbomlása adott. Önbizalmat és bátorítást adott számukra az Atlanti Charta, az Egyesült Államok nem titkolt kritikus viszonya a létező gyarmati rendszer elavultnak tartott formáihoz, a szíriai és libanoni nacionalisták választási győzelme és az algériai Manifesztum csoport tevékenysége.³⁸ Sorozatos tanácskozások után az új párt 1943 decemberében alakult meg. Önmagában már a neve is program: Isztiklál-Függetlenség. A párt kiáltványát január 11-én juttatták el a szultánnak, a főrezidensnek és a szövetséges hatalmak képviselőinek.

A dokumentum nem egy olyan, a történelmi múltat és a jelen helyzetet alaposan elemző program, mint az algériai Manifesztum, viszont a fő kérdést, a nemzeti függetlenség követelését határozottabban és egyértelműbben tartalmazza. A párt célja megteremteni "Marokkó függetlenségét területi integritásában őfelsége Szidi Mohamed ben Juszeft oltalma alatt".³⁹ A szultán feladata lesz, hogy tárgyaljon az érdekelt hatalmakkal a függetlenség elismeréséről és annak garantálásáról. A szuverenitás jeleként kérje Marokkó csatlakozását az Atlanti Chartához és részvételét a békekonferencián. A követelések megalapozottságának indoklásául az ezeréves marokkó állami létet, a protektorátusi szerződés ideiglenes voltát említi, illetve azt, hogy a protektori hatalom nem teljesítette szerződésben vállalt kötelezettségét, mert direkt önkényes irányítási rendszert teremtett, amely csak a francia kolónia érdekeit tartja szem előtt. A független Marokkót demokratikus rendszerként képzei el, amelynek kormányzási formája a társadalom minden rétege számára egyenlő jogokat garantál. Az Isztiklál Párt a célját a legalitás keretein belül - elismerve Franciaország legitim érdekeit Marokkóban - kívánja elérni.

Az Isztiklál program lényegében egy ponton - bár ez döntő - különbözik az 1934-es Reformtervtől: már úgy véli, hogy az ország fejlődése, társadalmának átalakítása nem biztosított, ha azt a protektori hatalom irányítja. Ezt a feladatot önállóan, szuverén módon a marokkóiaknak kell vállalni, akik képesek erre, éppúgy mint már - a

³⁸ Halstead, John P.: *Rebirth of a Nation*. 261.

³⁹ A teljes szöveg: Istiqlal Party. Documents 1944-1946. Documentation and Information Office of the Istiqlal Parti. Paris 1946. 1-5.

civilizáció alacsonyabb fokán élő - népek, amelynek ilyen irányú törekvéseit szimpátiával szemlélik a Szövetségesek. A marokkói népre történő hivatkozás egyszer fordul elő a dokumentumban, amikor egységének megtörését róják fel a gyarmatosítóknak. Ám a függetlenségre való jog legitimitását illető érvelésben - éppúgy mint a Reformtervben - a marokkói nép nem szerepel, csakis és kizárólag a trónnal összeforrott monarchikus államiság. A népszuverenitás elvének, a republikánus gondolatnak a hiánya a marokkói nacionalisták politikai gondolkodásában alapvetően intellektuális formálódásuk eredménye, amelyet viszont a protektori hatalom politikája is determinált. A kulturális kolonizáció kevésbé volt offenzív Marokkóban, mint a másik két Maghreb országban - ami viszont következett a tradíciókat is figyelembe vevő Lyautey-i gyarmatosítási koncepcióból - s ebből eredően a francia politikai eszmék és kultúra hatása sem volt olyan jelentős a nacionalistákra. Az aláírók háromnegyedét kitevő 45 értelmiségi között, alig akad valaki, aki iszlám oktatási intézményekben folytatott tanulmányok mellett világi (francia) diplomával is rendelkezik. Viszont az aláírók - s így az értelmiségiek - zöme is kapcsoltban van vagy volt a maghzenel: a szultáni kormányzó tanács tagjai, ügyvédek stb. A többiek pedig földbirtokosok, kereskedők. Politikai harcokban kialakult tömegmozgalmi kapcsolataik nincsenek, de a volt Nemzeti Párt tagjainak is alig. A 30-as években kezdtek ezek kialakulni - különösen 1937-ben -, de ezt a gyarmati hatóságok drasztikusan megakadályozták.

A főrezident különösen nyugtalanította, hogy a dokumentumot a maghzeni hatalom számos képviselője, funkcionáriusa is aláírta. Az aggodalom nem volt alaptalan. Január 13-án a szultáni tanács is megvitatta, s alapvetően egyetértett vele. A szultán kapcsolatba lépett a főrezidenssel, hogy a leendő reformokat együtt készítsék elő. Közben egyre nagyobb számban érkeztek a palotába a Isztiklál programot támogató petíciók.⁴⁰

A főrezidens látva a palota, az Isztiklál és a tömegek találkozásából eredő veszélyt gyorsan és a klasszikus módon cselekedett, január 28-án az Isztiklál két legismertebb vezetőjét, Balafrezset és Lyazidit az ellenséggel történő összejátszással vádolva, letartóztatta. A letartóztatás hírére több nagyvárosban (Rabat, Fez, Salé stb.) tömegek özönlöttek az utcára és ütköztek meg a rendfenntartó erőkkel. Halottak tucatjai, bírósági eljárás

⁴⁰ *Al Fassi, Allal: The Independence Movements. 225.*

nélküli tömeges bebörtönzések érzékeltették az Ellenállásból születő Franciaország image-át. Az Isztiklál megdöbbenésének és kiábrándulásának ad hangot, éppen az évek óta német iga alatt nyögő Franciaország példája mutatja, hogy erőszakkal nem lehet engedelmességre kényszeríteni egy népet.⁴¹ A kommunisták a háborús erőfeszítések elsődlegességét hangsúlyozva bírálják a nacionalistákat amiért felvetették a függetlenség követelését, de nem zárják ki azt sem, hogy tudatosan provokálták a tömegeket.⁴² A provokáció tényét történészek is nagyon valószínűnek tartják.⁴³ A véres események mély nyomot hagytak az őslakosságban, de elgondolkodtatta a nacionalista vezetőket is: ekkor ismerték fel teljes mélységében a szervezeti kérdések fontosságát. Modellnek - éppúgy, mint a 30-as évek második felében a PPA - a kommunista párt strukturáját tekintették.⁴⁴ A "véres január" mindenesetre visszavonhatatlanul napirendre tűzte a nemzeti függetlenség kérdését.

Tunéziában az uralkodó eltávolítása és az Uj Desztur Párt szétesése illetve legalizálásának további megtagadása lehetetlenné tette a nacionalista mozgalom talpraállását. A továbbra is igen népszerű Moncef bej eltávolításának valóságos oka - amint az a gyarmati hatóságok jelentéseiből világosan kitűnik - annak a veszélynek a felismerése volt, amit "a deszturi mozgalom és az uralkodó uniója jelenthetett volna protektorátusunk számára".⁴⁵

Megmaradt az Uj Desztur Párt népszerűsége is, de vezetői közül csupán Burgibának volt némi lehetősége - igen szűk, inkább csak baráti körben - propagandára és szervezésre. A déli városokban (Sfax, Sousse, Monastir stb.) és környékén 1943 őszén tett utazásai során szervezett találkozók politikájának három később meghatározó elemét hangsúlyozta. Mindenekelőtt éleslátását, személyének jelentőségét a

⁴¹ Az Isztiklál február 1.: rölapja in *Taillard, F.: Le nationalisme marocain*. Les Editions du Cerf, Paris. 1947. 33.

⁴² *Oved, Georges: La gauche française... II. 209.*

⁴³ *Julien, Charles-André: Le Maroc face aux impérialismes, 191., Ayache, Albert: Le Maroc, 347.*

⁴⁴ *Taillard, F.: Le nationalisme marocain. 115.*

⁴⁵ Idézi: *Hassen, Abdelhamid: Mocef bey et le mouvement moncefiste (1942-1948)*. R.H.M. 1988. 49-50. sz. 32.

tengelyhatalmak mellett elkötelezett kalandor Thameur csoporttal szemben. Továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy ezután a nacionalistáknak a franciákkal szemben az angolszász hatalmakra, elsősorban az Egyesült Államokra kell támaszkodni. S végül minden alkalommal hevesen támadta a kommunistákat, akik legálisan tevékenykedhettek. Szüntelenül hangsúlyozta, hogy a kommunisták a jelenlegi társadalmi szerkezet szétrombolását akarják, amely egyenlő a burzsoáziának, elitjének és a desztur mozgalom belőlük kikerülő legodaadóbb hiveinek a megsemmisítésével.⁴⁶

Egyetlen szervezett legális politikai erő a kommunista párt volt, amelynek aktivitása és befolyásának gyors növekedése - különösen az újjáalakuló szakszervezetekben - meglepte a hatóságokat is.⁴⁷ A párt egész politikáját a hitlerizmus elleni harcnak rendelte alá, a nemzeti függetlenség kérdésének felvetését időszerűtlennek tartotta, viszont következetesen küzdött a lakosság ellátása problémáinak megoldásáért, anyagi helyzetének javításáért. Az őslakosok mind nagyobb számban csatlakoztak a CGT-hez, amelynek vezetése az 1944. március 18-19-i újjáalakuló kongresszuson teljesen a kommunisták kezébe került, a 21 tagú adminisztratív bizottságból 17 kommunista volt.⁴⁸ A kongresszus őslakos küldötteit kiábrándította, hogy szinte kizárólag a harcoló Franciaország megsegítéséről folyt a vita (s az is francia nyelven) s a tunéziai dolgozók szociális, gazdasági és politikai helyzetéről alig. Ezt látva több küldött az első napi tanácskozás után elhagyta a kongresszust.⁴⁹ A következő hónapokban egyre több, tunéziai őslakos dolgozót tömörítő, szakszervezet tiltakozásul a CGT politikája ellen felfüggeszti működését vagy feloszlik. Következő lépésként pedig - az ősz folyamán - kezdenek megalakulni az autonóm nemzeti szakszervezetek. Elsőként november 19-én Sfaxban a dél-tunéziai dolgozóké, 1945 januárban a hivatalnokoké,

⁴⁶ A biztonsági szolgálat Burgiba tevékenységéről szóló jelentéseit közli: *Dellagi, Moncef*: L'activité de Bourgiba a Sfax (22-29 octobre 1943) vue par les autorités françaises. R.H.M. 1980. 19-20. sz. 215-231.

⁴⁷ Lettre de Most au Commissaire aux affaires étrangères 1943. szeptember 16. Questions nord-africaines. Runisie. Parti communista. MAE P.3. 866.

⁴⁸ Avenir de la Tunisie. 1944. március 25.

⁴⁹ *Achour, Habib*: Ma vie politique et syndicale. Enthousiasme et deceptions 1944-1981. I.k. Alif Tunis. 1989. 11.

májusban pedig az észak-tunéziai dolgozóké. A hatóságok a politikai életben a legnagyobb aktivitást a szindikalizmus területén jelzik és megállapítják, hogy az autonóm szakszervezetek egyre erősebb konkurenciát jelentenek a CGT-nek, amely mind türelmetlenebbül reagál az önállósulási törekvésekre, egységbontással vádolja a kezdeményezőket, akikkel a viszonya 1945 elejére már ellenségessé válik.⁵⁰

Az őslakos dolgozók támogatják a CGT-nek az anyagi helyzetet javító követeléseit. Ami ellenérzésüket, majd szembenállásukat kiváltja, az az, hogy miközben a CGT nagyon határozott politikai szerepet vállal - a kommunisták politikájának a támogatását és képviselését a dolgozók előtt - teljesen megfelelnek a tunéziai őslakosok nemzeti politikai törekvéseiről. Sőt, éppúgy mint a kommunista párt, minden ilyen jellegű megnyilvánulást bírál. Ez azonban nemcsak a tunéziai, hanem a marokkói és algériai kommunisták politikáját is jellemzi. 1945 tavaszára a Maghreb országokban a kommunisták és a nemzeti törekvéseket megtestesítő és felvállaló szervezetek közötti viszony oly mértékben megromlik, hogy az addig létező bár, egyre több problémával terhelt kritikus szövetségi kapcsolat szembefordulásává változik.

A Nacionalizmus meegyökeresedése, a kommunisták

elszigetelődése: a kelet-algériai felkelés

A második világháború kirobbanását megelőző időben kiforrott, stabil szervezete egyedül a kommunistáknak volt a maghrebi nemzeti mozgalomban, különösen pedig Algériában és Tunéziában. Ezek a szervezeti keretek - az elszenvetett, jelentős áldozatokat követelő megtorlások ellenére - az illegalitás éveiben sem hullottak elemeire. Ezért tudtak a kommunisták a leggyorsabban szervezett erőként megjelenni a partraszállást követően. Talpraállásukhoz és befolyásuk gyors növekedéséhez hozzájárult az is, hogy az 1939-ben betiltott többi pártot nem legalizálták. Nagy segítséget jelentett számukra az FKP, amely a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság tagjaként, a hatalom részese lett.

⁵⁰ Rapport mensuel 1945 január. ANT Activités nationalistes 1937-1947. C. 39. d. 5.

A francia kommunisták álláspontja, amint az a dél-algériai internálótáborokból 1943 februárjában szabadult 27 parlamenti képviselő a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság vezetőihez írott levelében 1943 augusztusában kifejtette, az volt, hogy az Empire és Franciaország unióját a hitlerizmus legyőzése, az ország felszabadítása érdekében a lehető legszorosabbá kell tenni. Ehhez viszont elengedhetetlenül szükségesek demokratikus reformok, mindenekelőtt a jogegyenlőség biztosítása a muzulmán lakosság számára, továbbá amnesztia az internált nacionalista politikusnak.⁵¹ A három ország kommunistái, akinek szervezeti önállósága 1943-44-ben (Franciaország felszabadulásáig) formális volt, maradéktalanul magukévá tették az FKP álláspontját. Augusztus 16-i algéri konferenciájukon éppen az antifasiszta irányvonal minél szélesebb és szilárdabb tömegtámogatásának érdekében jogegyenlőséget, az ország ügyeinek intézésében való tényleges részvételt követeltek az őslakosok számára és anyagi helyzetük javítását (béremelés, egyenlő zsold a hadseregben stb.).⁵² Ezekért a célokért következetesen és nagy aktivitással közdöttek és befolyásuk gyorsan növekedett. Éppen ezért a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság de Gaulle köré tömörült polgári szárnya megpróbálta akadályozni tevékenységüket. Október 22-i tanácskozásukon a marokkói és a tunéziai francia rezidens különös nyomatékkal "hívta fel a figyelmet arra a veszélyre, amely a muzulmánok körében kifejtett kommunista propagandából ered."⁵³ Különösen Tunéziában láttak veszélyeket, mert ott a háború előtt is létezett egy nem nagy, de igen aktív kommunista párt. Megtörténhet az - mint Marokkóban -, hogy a nacionalisták is csatlakoznak hozzájuk. Viszont betiltását sem tudnák indokolni. Márcsak azért sem, mert maga a francia rezidens személyesen fejezte ki elismerését a kommunistáknak a német okkupáció alatt kifejtett hazafias tevékenységükért.⁵⁴ Marokkóban viszont, ahol csak kommunista csoportok léteztek a háború előtt, nem akarják engedélyezni párttá

⁵¹ A 27 képviselő levele 1943. augusztus 18. in *Le PCF et le CFLN: les négociations de l'automne 1943. Documents présentés par Roger Bourderon: Cahiers d'histoire de l'IRM.* 23. sz. (1985). 12.

⁵² *Liberté*, 1943. augusztus 26.

⁵³ Note pour le CFLN, 1943. október 23. *Propagande communiste au Maroc et en Tunisie. Cahiers d'histoire de l'IRM.* 23. sz. (1985). 71.

⁵⁴ *Liberté* 1943. július 1.

alakulásukat, mert már önmagában a léte is ösztönzőleg hatna az őslakosokra "akik azt látnák, hogy a kommunista pártnak mindent szabad".⁵⁵ René Capitant a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság oktatásügyi biztosa (minisztere) november 22-én a marokkói kommunisták képviselőinek ki is jelenti, hogy önálló nemzeti pártként nem létezhetnek, csak mint FKP. Felszólítja őket, hogy tartózkodjanak az őslakosok körében végzendő propagandától.⁵⁶ Jacques Gersa az FKP tagja is csak hosszas huza-vona után kap engedélyt, hogy Marokkóba utazzon, segítendő a helyi kommunistákat a párt megszervezésében. Tunéziában pedig a francia rezidens arra akarja rávenni a bejt, hogy az iszlámra hivatkozva tiltsa meg az őslakosoknak a kommunista pártba való belépést.⁵⁷ Végül is nem tilthatták a kommunista pártok szervezését és propagandáját - főként nem Algériában, ahol ez gyakorlatilag az FKP betiltását jelentette volna -, mert ezzel a francia állampolgárok szervezkedési jogát is megsértették volna. Marokkóban 1943 november végén az FKP segítségével szerveződtek párttá a kommunista csoportok. A Casablancában tartott kongresszus jelentőségét méltatva a résztvevő Jacques Gersa megállapította, hogy az "nemzeti szinten végérvényesen szentesítette a szervezett, centralizált Marokkói Kommunista Párt (MKP) létét".⁵⁸ Ezzel mind a három országban létezett kommunista párt, amely nemcsak az FKP, hanem a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság politikáját is közvetítette az őslakos tömegek felé. Ezek a tömegek azonban a Kommunistáknak a fasizmus legyőzésével, Franciaország felszabadításával mindent alárendelő politikai irányvonalát nem tudták magukévá tenni, nem tudtak azonosulni vele. Számukra a partraszállás, a Vichy rendszer bukása, a németek kiűzése Tunéziából nem jelentette a "felszabadulást". A francia uralom stabilizálódott, a szerény reformlépések nem arra utaltak, hogy tartalmában, módszereiben radikális átalakulás következik be. A kommunisták a demokratikus szabadságjogok általánosságátételével, az anyagi helyzet érzékelhető javításával éppen azt akarták

⁵⁵ Note pour le CFLN, 1943. október 23. Propagande communiste au Maroc et en Tunisie. Cahiers d'histoire de l'IRM. 23. sz. (1985). 72.

⁵⁶ Uo. 29.

⁵⁷ Lettre de Most au commissaire aux affaires étrangères 1943. szeptember 16. Questions nord-africaines. Tunisie. Parti communiste. 1943-1944. MAE P. 3. 866.

⁵⁸ Liberté, 1943. december 2.

elérni, hogy az őslakos tömegek bízzanak az ujjászülető Franciaországban. A kommunisták által javasolt mélyreható reformok azonban nem valósultak meg, az önrendelkezés kérdését pedig az új hatalmi szerv fel sem vetette, sőt az amerikai illetve a Közel-Keleten az angol konkurencia miatt semmilyen eszköztől sem riadva vissza védelmezte a birodalmi status quot. A kommunisták is időszerűtlennek tartották a nemzeti függetlenség kérdésének felvetését. Szüntelenül a maghrebi és a francia nép érdekközösségére, uniójára helyezve a hangsúlyt, egységbontással, az antifasiszta harc akadályozásával vádolták a nacionalistákat. Elhatárolták magukat a Manifesztum Csoporttól, de nem kerültek szembe egymással, s ebben nagy szerepe volt a mérsékelt, a realitásokkal mindig számoló, mélyen demokratikus meggyőződéséből eredően a fasizmus elleni harc prioritását megértő Ferhat Abbasznak. Marokkóban viszont az Isztiklál párt, bár az Atlanti Chartára hivatkozott, nem akart tudomást venni arról, hogy az abban lefektetett elvek kiteljesedésének feltétele a fasizmus szétzúzása. A kommunisták viszont a marokkói nép egyre erősödő és az Isztiklál programban kifejezést nyerő nemzeti érzésről feledkeztek meg. Az álláspontok nemhogy nem közelednek egymáshoz, hanem a januári véres események után, amelyet a kommunista párt "hitlerista provokációnak"⁵⁹ minősít, egyre távolodnak és mind inkább a szélső pólusokon kristályosodnak ki. Viták vannak Algériában a márciusi rendelet jelentőségéről, Tunéziában pedig a desztur pártiak tudatosan törekednek a kommunisták befolyásának növekedését megállapítani.⁶⁰ A kommunisták és a nacionalisták egyre romló viszonyában a fordulat a nyár végén következik be, amikor Franciaország felszabadulásával a június 3-án megalakult ideiglenes kormány Párizsba költözik. A három ország kommunista pártjának szeptember 25-i algíri konferenciája két politikai erőt jelöl meg, amely akadályozza az észak-afrikai és a francia nép uniójának megvalósulását: a nagy telepések, a trösztök ("a 100 feudális úr") és az "álnacionalisták".⁶¹ Ettől kezdve a kommunisták az ösztüzet rájuk irányították. A nemzeti függetlenségre történő legkisebb utalást is

⁵⁹ A kommunista párt március 4-i levelét a főrezidenshez idézi *Taillard, F.*: Le nationalisme marocain. 139.

⁶⁰ Bulletin de renseignement pour les pays musulmans 15. sz. 1944. május. Guerre 1939-1945. Questions nord-africaines, Guerre 1939-1945. MAE. P. 3. 865.

⁶¹ Liberté, 1944. október 5.

reakciónak minősítették és "a 100 feudális úr" érdekeit vélték felfedezni mögötte. A Tunéziai kommunisták "feudálisok összeesküvésének" nevezték a Tunéziai Frontba tömörült politikai erőket. (új és régi desztur pártiak, vallási vezetők stb.) a belső autonómia megadására vonatkozó követelését.⁶²

A nacionalisták és a kommunisták közötti vita különösen élessé vált Algériában, ahol mindkét politikai erőnek jelentős tömegbefolyással bíró pártja volt. Az itt zajló politikai harcok alapvetően befolyásolták a másik két ország politikai klímáját is. Különösen ebben az időben, amikor az ország politikailag felértékelődött, lévén 1942 novembere után a francia demokratikus, antifasiszta mozgalom hidfőállása.

Az AKP 1944 szeptemberében az AML ellensúlyozására megalakította a Demokrácia Barátai nevű tömörülést. Alapító nyilatkozatában a harcoló Franciaország további megsegítésére (a harctéren és a termelésben) buzdította a lakosságot. Az ország politikai jövőjéről történő döntést Franciaországra bízta, hitte, hogy az meg fogja teremteni "a gyarmati rendszertől megszabadított Algériát".⁶³ A kommunisták annak ellenére, hogy szüntelenül a francia és az algériai illetve a maghrebi népek egyesülését hangsúlyozták, teljesen másodrangú, aszisztáló szerepet szántak az utóbbiaknak. Nem érzékelték, hogy a tömegeket magával ragadó nemzeti eszme reális politikai erővé vált. Kétségtelen, hogy mindhárom országban - de különösen Algériában - éppen a franciaországi demokratikus erők megerősödésétől tartva a nagybirtokos telepesek is egyre nyíltabban hangoztatták elszakadási, autonomista törekvéseiket. A kommunisták attól tartottak, hogy egy független Algériában ezek az erők kerekednek felül, és az ország a reakció bástyája "egy második Versailles" lenne, amely éppúgy mint 1936-ban Spanyolországban, a demokrácia létét kockáztatná Franciaországban.⁶⁴ A kommunisták azonban egyoldalúan ítélték meg az eseményeket, éppen arról feledkeztek meg, hogy a demokrácia hiánya, a nemzeti követelések figyelmen kívül hagyása juttatta zátonyra a spanyol köztársaságiak és az észak-marokkói nemzeti mozgalom szövetségének kialakulását. 1945-ben

---

⁶² Avenir de la Tunisie, 1944. december 16.

⁶³ Liberté, 1944. szeptember 14.

⁶⁴ Liberté, 1944. szeptember 28., *Berlioz, Johnny: L'Afrique du nord, foyer d'activité prohitlérienne et antifrançais. Cahiers du communisme, (CC) 1945. február 49.*

viszont más volt a világ, mint egy évtizeddel korábban. A fasizmus vereséget szenvedett, a nemzetközi erőviszonyok alapvető átrendeződése reálisnak látszott, megrendültek a klasszikus gyarmati rendszer alapjai, a demokratikus erők dinamikusan törtek előre, egyes tőkés országokban - köztük Franciaországban - számottevően megnövekedett a kommunista munkásmozgalom politikai súlya. A francia és az észak-afrikai kommunisták - nem minden alap nélkül - abban bíztak, hogy képesek lesznek alapvetően megváltoztatni az ország gyarmatpolitikáját. Ezen az alapon kérték a nemzeti mozgalom feltétlen támogatását, gyakorlatilag azonban önálló arculata feladását. Az őslakosság valamennyi rétegének véleményét tolmácsolta Ferhat Abbasz, amikor a pártját ért bírálatokra válaszolva elutasította az ilyen, valójában alávetettséget jelentő szövetséget: "Hazánk sorsa saját magunktól függ. Nem arról van szó, hogy a demokratikus népek segítségét visszautasítjuk, de megmentésünk érdekében jogunkban áll, hogy kizárólag ne másokra támaszkodjunk."⁶⁵ Ferhat Abbasz és az AML - ellentétben a türelmetlen Messzali Hadzszal és a PPA-val - nem az azonnali elszakadást követelte. Célkitűzése a francia gyarmatosítás által lerombolt algériai állam újjáteremtése volt, amelyet - számot vetve a hosszú francia jelenlét maradandó hatásával - föderatív formában képzelt el. S hogy ez lehetséges, annak bizonyítására a Szovjetuniót is példaként említette.⁶⁶ Ferhat Abbasz küzdelmének célja annak tudatosítása volt, hogy a második világháború befejeztével születő világban visszavonhatatlanul napirendre került a gyarmatok nemzeti függetlenségének problémája. A kommunisták viszont az aktuális politikai küzdelem függvényeként kezelték a kérdést, a taktika szintjére degradáltak egy olyan döntő fontosságú problémát, amelynek megoldását reális alternatívaként vetette fel a konkrét történelmi szituáció. Ferhat Abbasz egy háború után írott cikkében joggal vélte úgy, hogy a kommunisták támogatása a tárgyalt időszakban meghatározó lehetett volna a nemzeti ügy számára.⁶⁷ Az 1970-es években írott, a háború alatti tevékenységüket kritikusan elemző tanulmányukban maguk az algériai kommunisták is úgy vélekednek: hibát követtek el, amikor nem csatlakoztak a Manifesztumhoz,

---

⁶⁵ Egalité, 1944. október 6.

⁶⁶ Egalité, 1944. szeptember 22.

⁶⁷ La République algérienne, 1950. március 10.

mert ezzel elszigetelték magukat a nemzeti öntudatra ébredt algériai tömegektől, amely viszont "nemzetietlennek" tekintette őket.⁶⁸ Csatlakozásuk annál is inkább szükséges lett volna, mert pártjuk, képzett kádereivel a legszervezettebb politikai erő volt Algériában, szemben az AML-lel, amelyben valósággal tódultak a politikai harci tapasztalattal nem rendelkező, még tradicionális eszméket hordozó tömegek. A Maghreb országokban de különösen Algériában - a második világháború éveiben hallatlanul felgyorsult a politikai szocializáció folyamata. Egyrészt, mert a rendkívül sokféle (politikai, ideológiai, gazdasági stb.) külső hatás nyomán a 30-as években induló politikusok tapasztalatai koherens koncepcióvá érlelődnek. Másrészt e külső hatások a társadalom újabb rétegeit mobilizálják és taszítják a politikai cselekvés útjára. Ennek a politikai harci tapasztalattal nem rendelkező tömegnek a szervezett erővé formálása azonban még nem fejeződik be a tárgyalt években, s ezért az igen éles politikai küzdelemben fennáll a provokáció veszélye. Ahogyan az 1944 januári marokkói véres események kapcsán nem lehetett teljesen és egyértelműen kizárni a provokációt, ugyanígy nem lehet figyelmen kívül hagyni az 1945 májusi kelet-algériai felkelés vizsgálatokor sem.

Az ideiglenes kormány Párizsba költözése után különösen megnövekedett a feszültség Algériában, főleg vidéken. Az európai nagybirtokosok, akik a termékek felhalmozásával tudatosan is nehezítették az amúgy is rossz ellátási helyzetet, azzal provokálták a kormányt és a közvéleményt, hogy arab összeesküvésről és felkelés közeli kirobbantásáról terjesztett rémhíreket. Az ország egyes részeiben, de különösen Kabiliában, szélsőségesen reakciós európaiak pánikhangulatot keltve folytatták a már korábban elkezdett félkatonai alakulatok, az ún. önvédelmi osztagok szervezését.⁶⁹ Ahogy a háború befejezéséhez közeledett, a feszültség úgy növekedett a gyarmaton. Április 27-én az AML vezetősége a veszélyekre figyelmeztetve szolidaritásra szólította fel az algériai lakosságot: "Emberek szenvednek, és a provokátorok ezt a pillanatot választják, hogy zavart okozzanak az emberek fejében és

⁶⁸ Essai sur l'histoire du mouvement ouvrier algérien de 1920 à 1954. Révolution socialiste, 7. sz. 26.

⁶⁹ Djileli polgármestere, a nagybirtokos Morinaud már 1943 nyarán elkezdte szervezni ezeket az osztagokat. CIE 1943. július. AOM 11H50.

szaporítsák az olyan cselekedetek számát, amelyek a falusi népesség végzetes reakcióját fogják kiváltani.⁷⁰

Az első áldozatokat követelő incidens a május elsejei felvonulás és tüntetés alkalmával történt. A nagyvárosokban a CGT menetétől elkülönülve felvonuló és nemzeti függetlenséget, Messzali Hadzs szabadon bocsátását követelő nacionalisták összecsaptak a rendfenntartó erőkkel. A feszültség a tetőpontját május 8-án, a fasizmus felett aratott győzelmet ünneplő felvonulásokon érte el. Ezek a véres összecsapássá fajult demonstrációk napokig tartó fegyveres felkelésbe torkolottak.

Az események központja Sétif és a tőle keletre kétszáz kilométerre lévő Guelma volt. A piros-fehér nemzeti zászló alatt felvonuló Szabad Algériát! Függetlenséget követelő tömegre mindkét városban rátámadt a rendőrség. Erre a tüntetők egy része szétszéledt a városban és az utcákon található európaiakra támadt. A következő napokban pedig a környéken lévő falvakat, izolált farmokat támadtak meg. Magát Guelmát pedig több ezer fellah fogta ostromgyűrűbe. Ekkor a prefektus a hadsereg beavatkozását kérte, ráruházva minden hatalmat. Ezzel kezdetét vette a megtorlás, amely valóságos mészárlásba torkollott. A szárazföldi hadsereg "tisztogató hadműveletében" mintegy 10 ezer katona vett részt, de beavatkozott a légierej és a haditengerészet is.

A véres összecsapásokban, amelyek egy hétig tartottak, a belügyminiszter parlamenti jelentése szerint 88 európai származású lakos esett áldozatul és 150 sebesült meg.⁷¹ A megtorló akciók algériai áldozatainak számát nem lehet pontosan megállapítani. A hivatalos jelentések maximum néhány ezerre tették, a nemzeti mozgalom vezetői, lapjai pedig 40-50 ezerre becsülték.⁷²

A fizikai megtorlással együtt folytak a letartóztatások. Az AML-t, a kormány betiltotta, Ferhat Abbaszt letartóztatta. Messzali Hadzsot pedig Brazzaville-be vitték és ott továbbra is házi őrizetben tartották.

---

⁷⁰ Egalité, 1945. április 27.

⁷¹ Journal Officiel de la République Française, Débats parlementaires 1945. július 18.

1939.

⁷² Aïnad Tabet, *Redoune: Le mouvement du 8 mai 1945 en Algérie*. OPU, Alger, 1987. 95-97. Az algériai szerző ml've mindmáig a legteljesebb - igaz, inkább leíró, mint elemző - feldolgozása az eseményeknek.

Az európai telepesek legszélsőségesebb szószólói a reformok leállítását és a legszigorúbb rendőri elnyomás bevezetését követelték. A francia kormánykörök azonban határozottan leszögezték, hogy továbbra sem mondanak le a reformpolitikáról.

A kommunisták úgy vélekedtek, hogy nem arab lázadás, hanem fasiszta összeesküvés történt. Élesen támadták a hitlerizmus és a reakciós telepes burzsoázia ügynökeinek bélyezett "álnacionalistákat", akik a gyarmati hatóságok cinkosságával előidézték a véres eseményeket. Az FKP észak-afrikai delegációja könyörtelen büntetés kiszabását követelte a lázadás szítóira. Ugyanakkor sürgette a közellátás gyors és érzékelhető javítását és a demokratikus szabadságjogok kiszélesítését.⁷³ A kommunisták elhamarkodottan ítélek és súlyos hibát követtek el, amikor a nacionalistákat (konkrétan a PPA vezetőit) a reakciós telepes burzsoázia és a hitlerizmus ügynökeinek bélyegezték. Értékelésük helyrehozhatatlanul megrontotta kapcsolatukat a nacionalistákkal, nemcsak Algériában, hanem Marokkóban és Tunéziában is, mert a helyi kommunisták itt is ugyanúgy ítélték meg az eseményeket. Bírálatak összetűzését itt is a "kalandor" nacionalistákra irányították.⁷⁴ A nacionalisták részéről viszont gyorsan megfogalmazódott az a vád, hogy a kommunisták - mivel Charles Tillon FKP tag volt a légügyi miniszter - maguk is támogatták a tömeges megtorlást. Később a politikai harcban a kommunisták ellenfelei (pl. az 1946 júniusi választások idején a szocialisták) is propagálják ezt a vádat.⁷⁵ Valójában Charlas Tillont május 17-én este értesítették a légiőrő részvételéről a megtorlásban. Addig is címeztek számára Algériából információkat, de azokat az említett napig visszatartották.⁷⁶

A kortársak a felkelést kiváltó okok között említik a hitleri propaganda hatását, a rossz élelmiszerellátást, az egyiptomi kormány, a frissen alakult Arab Liga és az angolszász hatalmak szimpátiáját a maghrebi, különösen

⁷³ Liberté, 1945. május 12., 17., L'Humanité, 1945. május 11.

⁷⁴ Hamza, Hassine Raouf: Le parti communiste tunisien et la question nationale (1943-1946) in Mouvement ouvrier, communisme et nationalismes dans le monde arabe... 252-253., Oved, Georges: La gauche française... II. K. 219

⁷⁵ Liberté, 1946. május 30..

⁷⁶ Ruscio, Alain: Les ministres communistes et les massacres du Constantinois (Document). Cahiers d'histoire de l'IRM. 1987.30. sz. 140.

pedig az algériai nacionalisták iránt.⁷⁷ Mindezek kisebb-nagyobb mértékben hatással voltak a nacionalisták politikai magatartására, de a felkelés valóságos okára nem világítottak rá.

Véleményünk szerint a korabeli jelentések közül egyetlen érinti a lényegét. A Tubert tábornok készítette jelentés a véres eseményeket kiváltó döntő okot a földkérdésben jelöli meg: "A föld felosztására gondolk. (ti.: a fellahok - J.N.L.) Leleplezik a nagybirtokosok túlkapásait, amelyek lehetővé teszik egyetlen ember számára, hogy úrként uralkodjon több ezer hektáron."⁷⁸ A fegyveres összecsapások éppen azokon a területeken robbantak ki, ahonnan a századforduló táján érkező európai telepések tömegesen úzték el az algériaiakat. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az országgrészben korábban is jelentős befolyása volt a nacionalistáknak: innen indult az ulemák mozgalma (Constantine), és itt alakult meg az AML is (Sétif).

Tudatosan előkészített fegyveres felkelésről azonban nem beszélhetünk. Az látszik valószínűnek, hogy a tüntetéseket és a fegyveres támadásokat a PPA helyi aktivistái kezdeményezték.⁷⁹ A megtorlás hatására az országos vezetőség május 23-ra nemzeti felkelés kirottantását határozta el. Ezt azonban ilyen rövid idő alatt nem lehetett komolyan előkészíteni, ezért az utolsó pillanatban visszavonták a döntést.⁸⁰

Összegezve megállapítható, hogy 1945 májusában a több éves többféle érdek, ideológia és propaganda által motivált heves politikai harc után, a pattanásig feszült szociális helyzetben elemi erővel, spontán módon robbant ki a parasztok felkelése az ország keleti részében (Kabiliában), ahol a nacionalisták aktivitása, befolyása hagyományosan a legerősebb volt. A felkelésbe torkolló véres események alapvető forrása az

⁷⁷ *Morard, L.*: La crise algérienne. Revue politique et parlementaire. 1945. július. 160., az említett belügyminiszteri jelentés stb.

⁷⁸ Rapport du général Tubert 1945. május 24. R. A. 1974. 4. sz. 283-314.

⁷⁹ *Ainad Tabet, Redouane*: Le mouvement du 8 mai 1945 en Algérie. Az annexumban közölt visszaemlékezések egyértelműen azt erősítik meg, pl. 206., 220., 234., 247. stb.

⁸⁰ *Ait Ahmed, Hocine*: Mémoires d'un combattant. L'esprit d'indépendance 1942-1952. Editions Sylvie Messing, Paris.1983. 36-42.

agrárkérdésben gyökerezett: a kolonizáció által kismimizett fellahok követelték vissza földjüket.⁸¹

A felkelés és az azt követő megtorlás fordulópontként értékelhető az algériai nemzeti mozgalom történetében. A nacionalisták, sőt az egész algériai nép, - különösen pedig a frontról hazatért katonák - döbbenet tapasztalták, hogy a hitlerizmus legyőzésével születő új Franciaország a tengerentúlon a régi módon cselekszik. S ez politikai magatartásukat meghatározó módon befolyásolta. Ösztönösen megérezték, hogy a felkelés határkő, egy új szakasz kezdete a nemzeti mozgalom történetében. Ettől kezdve a nemzeti felszabadulásnak már csak egyetlen módját látták: a fegyveres harcot. 1954-ben a nemzeti felszabadító háború kirobbantói között ott találhatjuk azokat a PPA tagokat, akiket 1945 májusában tartóztattak le. Mások pedig a megtorlás láttán csatlakoztak a nacionalista párthoz. A másik felismerést a vidékben rejlő politikai erő - egyelőre még spontán, szervezetlen módon történő felszínre törése jelentette. Tulajdonképpen az algériai nemzeti mozgalom második világháború utáni története a városokban formálódott modern nemzeti mozgalom és a fellah tömegek megtettesítette potenciális forradalmi erőt jelentő vidék egymásratalálásának, szövetsége kialakulásának története is.

---

⁸¹ *László J. Nagy: La naissance et la développement du mouvement de libération nationale en Algérie (1919-1947). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. Studia Historica 190. 148.*

V. A NEMZETI MOZGALOM MEGSZILÁRDULÁSA, A SAJÁTOSSÁGOK KIDOMBORODÁSA

A gyarmati kérdés a háború utáni Franciaország politikai harcaiban, reformok a Maghreb országokban

A második világháború után Franciaország valamennyi számottevő politikai ereje úgy vélekedett, hogy a korábbiaknál sokkal jelentősebb reformokat kell bevezetni a gyarmatokon, s ezekkel együtt alaposan át kell alakítani a gyarmatokhoz fűződő kapcsolatokat is. Világos volt annak felismerése, hogy a régi módon már nem lehet fenntartani a gyarmatbirodalmat. Ezt bizonyították a gyarmatokon erőteljesen megnyilvánuló, tömegmozgalmakkal is támogatott, nemzeti függetlenségi követelések. Ugyanakkor a burzsoázia uralkodó köreiben, de a közvéleményben is kialakult egy olyan igen paternalista színezetű "kompenzációs" gondolat, amely a reformok indokát a gyarmati népek háborúban történt részvételében a hitlerizmus legyőzéséhez való hozzájárulásában látta.

A kérdéssel foglalkozó kortárs elemzők a reformok megvalósításának két útjára láttak esélyt. Az egyik a klasszikus, az asszimilációs politika felgyorsított változata: mielőbb olyanná tenni a gyarmatok őslakosait, mint a franciák (polgárjogok megadása stb.). A másik pedig a sajátos fejlődésüket ösztönözve társas viszonyt alakítani ki velük, ezt nevezték az asszociáció politikájának.¹ A Francia burzsoázia De Gaulle vezette náciellenes patrióta szárnya is ezen a véleményen volt: a direkt függő helyzet átalakításával társas viszonyt létrehozni a gyarmatokkal.² Erre ösztönözte a tábornokot az is, hogy a rivális hatalmak, Anglia, de különösen az Egyesült Államok, befolyást akart szerezni a háborúból meggyengülve kikerült Franciaország gyarmatain, s ezért bátorította a

---

¹ *Dehon, Emil*: La nouvelle politique coloniale de la France. Flammarion Paris 1945. 15.

² *De Gaulle, Charles*. Mémoires de guerre. Salut. Plon Paris 1959. 261.

nemzeti függetlenségi törekvéseket. De Gaulle makacsul és kitartóan védte a francia pozíciókat, látva, hogy a gyarmatbirodalom megtartása Franciaország nagyhatalmi világpolitikai szerepének visszaszerzésében és megőrzésében fontos tényező. Az Egyesült Államok vezető politikai körei nem véletlenül tartották legalább olyan veszélyes ellenfélnek de Gaullet mint a kommunistákat, s távozását 1946 januárjában nagy megkönnyebbuléssel vették tudomásul.³

A de Gaulle-i koncepcióval mutat hasonlóságot a kommunista párt elképzelése, mindenekeelőtt - más-más okból - az angolszász hatalmakkal történő szembenállás. A kommunisták egyik sokat hangoztatott érve a függetlenséget követelő nacionalistákkal szemben az, hogy a gyarmatok - mivel gazdaságilag gengék - nem tudnának a saját lábukon megállni, s egy másik imperialista hatalom befolyása alá kerülnének, s így politikai függetlenségük is csupán látszólagos lenne. "Nem akarunk egy félszemű lovat felcserélni egy vak lóért. Azok akik a függetlenséget követelik egy másik imperializmus tudatos vagy öntudatlan ügynökei." - vallották az algériai és francia kommunisták⁴. Mint kitűnik, álláspontjuk elméleti megalapozására a politikai függetlenséget, a gazdasági önállóságra szűkítő hibás luxemburgiánus tételt használják, s ezzel tulajdonképpen fékeztek az antikolonialista nemzeti mozgalom autonóm politikai erővé formálódását. Az FKP a gyarmatok nemzeti demokratikus mozgalmát szervesen kívánta kapcsolni a franciaországi demokratikus és baloldali erők harcához, hogy a politikai döntéseket hozó erők centrumában kényszerítse ki a mélyreható reformokat. Ez a metropolcentrikus álláspont azonban a felszíni azonosság ellenére is lényegesen különbözik a de Gaulle-i koncepciótól: a tábornok nem akarja a demokratikus és baloldali tömegmozgalom részvételét - sem a Franciaországét, s még kevésbé a gyarmatokét - a döntések, a reformok meghozatalában.

Az 1945-47 közötti időszak éles politikai harcaiban két alternatíva adott Franciaországban: az egyik a néptömegek részvételével végrehajtott mélyreható reformok, amely továbbfejlődésükben jelenthetik a szocializmushoz vezető francia utat. A másik pedig az erőteljesen felülről irányított reformok útja, amely a burzsoázia uralmának megújítását

³ *Lacroix-Riz, Annie: L'entrée de la France dans la guerre froide (1944-1947). Cahiers d'histoire de l'IRM. 13. (1983). 16.*

⁴ *Liberté, 1945. július 5.*

eredményezné. Végül is 1947-ben az utóbbi alternatíva vált realitássá, úgy, hogy megvalósítását a szocialisták vállalták magukra. Ez egybeesett a nemzetközi politikai viszonyokban bekövetkezett fordulattal, sőt nagy mértékben következménye volt annak. Az Egyesült Államok kormánykörei látva a francia burzsoázia gyengeségét, ám ugyanakkor azt is, hogy a munkásosztály egy jelentős részének megnyerése nélkül a kommunisták befolyásának növekedését nem lehet feltartóztatni, a fordulat végrehajtására a legalkalmasabbnak a szocialistákat találják s ezért őket támogatják.⁵

A gyarmatokhoz való új típusú viszony első és legfontosabb próbaköve az alkotmány volt. Az első szerint, amelyet a szocialista-kommunista többségű parlament szavazott meg, Franciaország és gyarmatai - a tengerentúli területek és a társult államok - együttesen alkotnák "a szabad egyetértésen alapuló Francia Uniót". Az alkotmánytervezetet azonban az 1946. május 5-i népszavazáson csekély többséggel elvetették. Az újabb tervezet, amelyet az október 13-i referendumon elfogadtak már jelentősen visszalépett. Ebben nem szerepelt "a szabad egyetértésen alapuló unió" terve. Helyette az öngazgatás szabadságához való eljutás homályos formulája található. Az "egy és oszthatatlan köztársaság" részét képezik a tengerentúli megyék és területek. A társult területek (pl. Togó) a Francia Unióhoz tartoznak, amelyben a szuverenitás jogi keretei szempontjából a társult államok (a protektorátusok) a legfejlettebbek. Az ő helyzetük a legkedvezőbb: elméletileg biztosított a lehetőség, hogy a legalitás keretei között jussanak el a nemzeti függetlenséghez. A IV. Köztársaság alkotmánya lehetővé tette az egyik fokozatból a másikba történő átmenetet, ezt azonban a francia parlamentnek kellett jóváhagynia.⁶ A francia kommunisták is megszavazták az alkotmányt, de tudatában lévén hiányosságainak nem olyanok fogták fel, mint amely egy kiindulási pont, ahonnan a politikai erőviszonyok kedvező módosításával tovább lehet lépni.⁷

⁵ *Rice-Maximin, Edward*: The United States and the French Left, 1945-1949: the View from the State Department. *Journal of Contemporary History*, vol. 19. (1984.) 745.

⁶ Az alkotmánycsatáról ld. *Salgó László*: Gyarmatpolitika Napoleontól de Gaulle-ig. Kossuth Könyvkiadó 1977. 194-195.

⁷ *Barbé, Raymond*: Les problèmes de l'Union française. C. C. 1946. 10. sz. 973.

Mindhárom Maghreb országban 1947-ben vezettek be jelentősnek mondható reformokat. Ezeknek a protektorátusokban a függetlenséghez való eljutást kellett volna szolgálniuk. Algéria helyzete továbbra is speciális maradt, "francia földként" tekintettek rá.

Marokkóban az 1947. június 25-i dahir rendelkezett a tíz tagú marokkóiakból álló vizirek tanácsának és az ugyancsak tíz tagú, de franciákból álló igazgatók tanácsának a létrehozásáról, a gazdasági kérdések megtárgyalására pedig kormányzótanács alakításáról. Ezekbe a testületekbe részben választották, részben jelölték a tagokat, döntési joggal viszont nem rendelkeztek. Joggal állapítja meg Charles André Julien francia történész, a korszak krónikása, s részben az események alakítója is, hogy ezek a reformok "a protektori hatalom megerősítését szolgálják."⁸ *Tunéziában* jelentősebbek voltak a reformok, amelyeket szintén 1947 nyarán (július-augusztusban) vezettek be. Ezután a minisztertanácsban a korábbi négy helyett hat miniszteri tárcát tunéziaiak kaptak: a miniszterelnök, az ipari, kereskedelmi, egészségügyi, kézművességügyi, valamint a munka és népjóléti. Döntő szava nemcsak azért volt továbbra is a rezidensnek, mert a fontos posztokat továbbra is franciák töltötték be, hanem azért is, mert a miniszterelnök helyettese, a főtitkár is francia volt.⁹ Ugyanakkor a miniszteri posztok számának növekedése tágitotta a manőverezés határát, e lehetőség kihasználása viszont nem kis részben attól függött, hogy a nemzeti mozgalom milyen nyomást tud gyakorolni a kormányra, elsősorban annak tunéziai tagjaira.

Algéria esete rendkívül ellentmondásos volt, bonyolult s ugyanakkor egyszerű is. A "tengerentúli három megyében" szó sem lehetett evolúcióról, még az autonómia felé sem. Ám a háború előtti állapotok megőrzése is tarthatatlannak bizonyult, s így - tekintve a nemzeti mozgalom érettségét és erejét - csak egy korcs megoldás születhetett. Az algériai reformok ügye, mivel a döntés joga a francia parlament hatáskörébe tartozott, országos jelentőséggel bírt. A döntés előkészítéséből azonban éppen az érintetteket zárták ki. Annak ellenére, hogy egy 1945-ös törvény értelmében már az algériai őslakosok is tudtak képviselőket küldeni a Bourbon palotába, a nemzeti mozgalom reformterveit érdemben

⁸ Julien, Charles-André: L'Afrique du Nord en marche. Nationalismes musulmans et souveraineté française. Juillard Paris, 1972. (3. kiadás) 315.

⁹ Uo. 162-163.

nem vitatták meg. Sem Ferhat Abbasz föderalista elképzeléseit (közös kül- és hadügyminisztériummal társult államként a Francia Unióban),¹⁰ sem az AKP-jét (társult területként, széleskörű belső autonómiával a Francia Unióban)¹¹

A francia parlament 1947. szeptember 1-én a kormány által beterjesztett tervezetet nagy többséggel, 323 szavazattal, a francia kommunista képviselők (152) tartózkodása mellett fogadta el, és szeptember 20-án hirdette ki.¹²

Az elfogadott szerves alaptörvény (statut organique), leszögezve, hogy Algéria "egy megyecsoporthoz tartozó", továbbra is Franciaország integráns részének tekintette a gyarmatot. A végrehajtó hatalom a francia kormány által kinevezett és előtte felelős főkormányzó kezében összpontosul. Franciaországnak a külföldi hatalmakkal kötött szerződéseit teljes joggal alkalmazták Algériára is. (Így lett később a NATO tagja.) A 120 tagú, két, 60 európai és 60 őslakost magában foglaló, választási testületből álló algériai gyűlés a főkormányzóval egyetértésben intézte az ország ügyeit. A polgári demokratikus szabadságjogokat kiterjesztették Algéria valamennyi lakójára. Teljes jogú állampolgárok lettek az algériaiak is, anélkül, hogy lemondtak volna muzulmán jogállásukról. Szavazati jogot kaptak a nők is. A Déli Területek is polgári közigazgatás alá kerültek. Rendelkezett az alaptörvény az arab nyelv tanításának a megszervezéséről és négy muzulmán ünnep legalizálásáról. A demokratikus jogok alkalmazásának biztosítása, megszervezése azonban az algériai gyűlés hatáskörébe tartozott, ahol minden döntés meghozatalához kétharmados többség kellett. Ez biztosította a telepések korlátlan uralmát, kizárt minden előrelépést az autonómia irányába s így végeredményében teljes mértékben biztosította az asszimilációs politika érvényesülését. Az algériai gyűlés egyetlen lényeges reform (arab nyelvű tanítás megszervezése, nők szavazati joga, állam és egyház szétválasztása stb.) életbeléptetését sem szavazta meg.

---

¹⁰ Egalité, 1964. augusztus 23.

¹¹ Liberté, 1947. március 27.

¹² A tervezet vitája és a szavazás eredménye: Journal Officiel de la République française, Débats parlementaires 1947. augusztus 19-20, szeptember 1. 4418-4495, 4829-4830.

Csupán a Déli Területeken szervezte meg a polgári közigazgatást. Meddő viták folytak, de az alaptörvény alkalmazására nem került sor.¹³

A reformok némileg ugyan szélesítették a politikai játékkeret, de összességében már történelmi késésben voltak. Sem visszaszorítani, sem kanalizálni nem tudták az antikolonialista nemzeti mozgalmat, amelyben ekkor már mindhárom országban a *nemzeti függetlenség* eszméje vált meghatározóvá, politikai tevékenységüket döntően kivívása motiválta. Miután a reformok legkövetkezetesebb támogatói a kommunisták, 1947-ben kikerültek a hatalomból, az uralkodó körök zavartalanabban törekedtek arra, hogy a reformok kiteljesedését - mind a maghreb országokban, mind más gyarmatokon - megakadályozzák és megőrizzék a gyarmatbirodalom integritását. Ezért a klasszikus módszerek alkalmazását, a háborút (Indokína) vagy a tömeges fegyveres megtorlást (Madagaszkár 1947) is vállalták. Így válhatott a gyarmati kérdés - Németország ügye után - a IV. Köztársaság legfontosabb politikai problémájává. Olyan vírusnak bizonyult, amely születése pillanatától rombolta a köztársaság politikai rendszerét s végül is összeomlásának okozója lett.

Az FKP is érzékelte ugyan az 1947-ben bekövetkezett fordulat stratégiai jelentőségét, de még évek multán is bízott abban, hogy a folyamat visszafordítható. Ez a téves megítélés, továbbá a hidegháború kiteljesedésével meggyökeresedett blokkszemlélet akadályozta abban, hogy rugalmas szövetségi politikát alakítson ki a maghrebi nemzeti mozgalommal.

Az Egyesült Államok politikája is módosult a nacionalisták irányában az 1940-es évek végére. A hivatalos (diplomáciai) körökből kiinduló bátorítás alábbhagyott. Inkább arról próbálták meggyőzni a nacionalistákat, hogy Franciaország jelenléte ezekben az országokban elengedhetetlen, tekintettel egy, a két szembenálló blokk közötti esetleges háborúra. Ám a nacionalisták amerikai bátorítása nem szűnt meg, csupán a hivatalos szférából nem kormányzati szervekre - elsősorban a szakszervezetekre - tevődött át. Ezért véleményünk szerint is joggal nevezi

---

¹³ *Chenntouf, Tayeb: L'Assemblée algérienne et l'application des réformes prévues par le statut du 20 septembre 1947. In Les chemins de la décolonisation de l'Empire colonial français. Editions du CNRS, Paris, 1986. 375.*

az amerikai fordulatot kétértelműnek Lacroix-Riz francia történész.¹⁴ Egyre egyértelműbb "szövetségest" jelentettek viszont az antikolonialista nemzeti mozgalmak számára azok a nemzetközi vagy regionális szervezetek, amelyek a világháború befejeztekor alakultak, az Egyesült Nemzetek Szervezete és az Arab Liga. A nacionalisták követeléseik jogosságának alátámasztására születése pillanatától hivatkoznak az ENSZ alapokmányára. Előbb memorandumokat juttatnak el a világszervezet vezető testületeihez és személyiségeihez, majd az 1950-es évek elejétől arra törekcsenek, hogy közgyűlés tárgyalja ügyüket.

A kommunisták idegenkedve tekintenek a probléma internacionalizálására. Bizalmatlanok az ENSZ-szel szemben, főként a koreai háború kezdetén. Kezdeti tartózkodásukat azonban hamar feladják, felismerve a világszervezetben folyó viták közvéleményformáló erejét. A Maghreb országok ügyének ENSZ elé vitelében döntő szerepet játszott az Arab Liga illetve ösztönzésére egyes tagállamai. Az Arab Ligát viszont egyértelműen az angol imperializmus fiókintézményeinek tekintették a kommunisták, a pánarabizmust reakciós burzsoá nacionalizmusnak, Kairót pedig a rivalizáló angol és amerikai trösztök közel-keleti központjának.¹⁵ Kétségtelen, hogy Eden brit külügyminiszternek 1941-ben, az iraki britellenes felkelés idején, az arab egység megteremtését támogató nyilatkozata után az angolbarát iraki miniszterelnök Nuri Szaid tette meg az első lépéseket a szervezet létrehozására. Az Arab Liga létrehozása azonban valójában két törekvés konvergenciájából született: Anglia meg kívánta őrizni befolyását a térségben, az arabok viszont a befolyásukat akarták növelni, ami egyes államok részéről párosult az "arab birodalom" feltámasztásának ábrándjával.¹⁶ Azzam pasa a szervezet első főtitkára már első nyilatkozataiban szolidaritásáról biztosította a francia kolonializmus ellen küzdő maghrebi népeket és kijelentette, hogy az Arab Liga minden

¹⁴ Lacroix-Riz, Annie: Les protectorats d' Afrique du Nord entre la France et Washington. L'Harmattan Paris, 1988. 35.

¹⁵ Liberté, 1947. február 20., június 19., Zsukov, J.: A nemzeti és gyarmati harc kérdései a második világháború után. Anyag és adatszolgáltatás 1950. 2. sz. 19. (a Voproszi Ekonomiki, 1949. 9. számában megjelent cikk fordítása).

¹⁶ Thobie, Jacques: Ali et les 40 voleurs. Impérialismes et Moyen-Orient de 1914 á nos jours. Editions Messidor, Paris 1985. 128-129.

fórumon követelni fogja a franciák távozását a három maghreb országból.¹⁷

A második világháború után, különösen a kairói székhelyű Arab Liga tevékenységének köszönhetően Egyiptom, mégha ezt vezetői teljes tudatossággal 1952-ig nem is vállalják, az arab nacionalista mozgalom központjává vált. A pánarab eszme, amely a két világháború között szinte csak a Masrek országaiban hatott, kezd teret nyerni Algéria és Tunézia nemzeti mozgalmában is. Marokkóban pedig a háború előtti kulturális-szellemi kapcsolatokra épülve megerősödni. Számos maghrebi nacionalista az egyiptomi fővárosban talált menedéket. Közülük a legismertebb a rif háború hőse, Abd el Krim, akinek Egyiptomban történt letelepedése nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. A párizsi kormány 1947 elején úgy döntött, hogy Abd el Krim Franciaországban telepedhet le és ott teljes szabadságot élvezhet. A Marseille-be tartó hajó rövid időre május 27-én kiköt Port Saidban, ahol a februárban maghrebi nacionalisták által alapított Arab Maghreb Iroda képviselői kitartó meggyőzéssel ráveszik Abd el Krimet, hogy kérjen menedékjogot Egyiptomban. A következő év januárjában pedig ugyanezen nacionalisták megalakítják az Arab Maghrebi Felszabadítási Bizottságot, amelynek örökös elnökévé választják. Az idős politikus azonban idegenül mozog a torzsalkodó emigránsok körében, akik szintén bizonyos fenntartással viselteknek iránta. Az Arab Maghreb Irodának és a Maghrebi Felszabadító Bizottságnak is lényegében az volt a legnagyobb, legjelentősebb, kétségtelenül komoly politikai hatást kiváltó tette, hogy arab földön tartotta Abd el Krimet és egy nacionalista szervezet vezetőjéül nyerte meg.¹⁸ Ezen túl azonban érdemük az is, hogy megteremtették az intézményes kapcsolatot a közel-keleti és a maghrebi nacionalisták között.

---

¹⁷ *Rubinacci, Roberto*: Il movimento per l'indipendenza del Marocco dal 1940 ad oggi. Oriente moderno, 1952. 1-2. sz. 9.

¹⁸ *Benaboud, Mohamed - Cagne, Jacques*: Le congrés du Maghreb Arabe de 1947 et les débuts du Bureau du Maghreb Arabe au Caire: l'opération Abd el Krim. R.H.M. 25-26.(1982). 32.

Többspártrendszerű algériai nemzeti mozgalom a gyarmati legalitás szorításában

A májusi megtorlás után a kommunista párt, az őslakosok érdekeinek egyetlen legalitást élvező védelmezője, a felszított arabellenes légkörben a különböző etnikumú és vallású népesség együttélését és a demokrácia elmélyítését hangsúlyozva követelte a vérengzések igazi felelőseinek felkutatását és bírósági felelősségrevonását, a bebörtönzött politikusok (pl. Ferhat Abbasz) szabadonbocsátását. Ez képezte az októberi parlamenti választásokon is programjának alapját, kiegészítve kulturális (arab legyen a hivatalos nyelv), szociális (bér- és nyugdíjegyenlőség) és gazdasági (iparosítási terv) követelésekkel.¹⁹ Az október 21-i választásokon a baloldal nagy sikert ért el mind Franciaországban, mind Algériában. Az algériai kommunisták öt képviselőt küldtek az alkotmányozó gyűlésbe: kettőt választottak az őslakosok, hármat az európaiak. Összesen 220 ezer szavazatot kaptak, 135 ezret (19,3 %) a második kollégiumban, ahol az őslakosok szavaztak.²⁰ Az amnesztiáért küzdő bizottságok nyomására a baloldali többségű parlament 1946 március elején megszavazta az amnesztiát. Ferhat Abbasz és az AML több vezetőjét március 16-án szabadon bocsátották. A PPA működését viszont továbbra sem engedélyezték, s Messzali Hadzs is csak a nyár végén térhetett vissza Algériába.

Ferhat Abbasz elhatározta, hogy pártját megtisztítja a PPA szélsőséges elemeitől és Algériai Kialtvány Demokratikus Uniója (Union Démocratique du Manifeste Algérien - UDMA) néven újjászervezi. Az algériai ifjúsághoz intézett május elseji felhívásban korábbi programja és politikája mellett tett hitet. Elutasította mind az asszimilációt, mind a szeparatizmust s "az új Franciaországgal szabad föderációban lévő Algéria megteremtését" tűzi ki célul. Azonban azt is világosan leszögezi - okulva a múlt tapasztalataiból -, hogy nem egy olyan Franciaországgal akar

---

¹⁹ Liberté, 1945. augusztus 30. Az auropai és az arab-berber közösség 13-13 képviselőt választott a francia parlamentbe.

²⁰ Liberté, 1945. október 25.

föderatív kapcsolatot kialakítani, amelyet a hipokrita republikanizmus jellemez, hanem amely szociális köztársaság.²¹

A szenvedélytől nem mentes, ám ugyanakkor józan, realista hitvallás korábbi politikája mellett, minden esélyt megadott arra, hogy közös platformot alakítsanak ki a kommunistákkal a júniusi parlamenti választásokra. A demokrácia elmélyítéséért folytatandó harcot, a gazdasági, szociális és kulturális reformokat illetően a két párt véleménye lényegében megegyezett. Programjuk eltérő pontja viszont lényeges kérdést érintett, az ország státuszának jövőjét. Míg a kommunisták nem léptek túl az asszimilációs politika elítélésén és az "algériai eredetiség" elismerésén, addig Ferhat Abbasz Franciaországgal föderációban lévő *algériai állam* megteremtését követelte. Az AKP a korábbi választások eredményein alapuló erőviszonyokat figyelembe véve - túl értékelve saját befolyását - a közös listára hét kommunista és hat UDMA jelöltet javasolt. Ezt azonban az UDMA nem fogadta el, s ezzel a tárgyalások megegyezés nélkül fejeződtek be.²²

A június 2-i választás győztese az UDMA lett, az AKP sokkhatást kiváltó igen gyenge eredményt ért el. A második kollégiumban a szavazatok 71 százalékát az UDMA szerezte meg, s így a 13 képviselői helyből 11 került birtokába. A kommunista párt a szavazatok 8,2 százalékát kapta (53.400) s ezzel elvesztette korábbi két képviselői helyét. Az AKP különösen sok szavazatot veszített Algír megyében: az októberi 81 ezer helyett 23 ezer szavazatot kapott. Szavazatainak száma az első (európai) kollégiumban csupán néhány ezerrel csökkent, és így a korábbi három képviselői helyből kettőt megtartott.²³

A választások egyértelműen bizonyították, hogy a nacionalizmus reális politikai erő Algériában. Ezzel az AKP nem számolt komolyan. A június 2-i választási eredmények az algériai kommunistákat egész korábbi politikájuk kritikai felülvizsgálatára készítették. A júniusi központi bizottsági ülést teljes egészében ez a probléma uralta. A párt önkritikája eredményeként lényegesen módosította politikai irányvonalát. Nagyobb figyelmet fordított az algériai nemzeti jelleg hangsúlyozására, a gyarmati

²¹ Appel á la jeunesse algérienne française et musulmane. in *Collot, Claude - Henry, Jean-Robert: Le mouvement national algérien. Textes 1912-1954.* L'Harmattan, Paris 1978. 222.

²² Liberté, 1946. május 16.

²³ Liberté, 1946. június 13., Alger républicaine, 1946. június 4.

rendszer és a nemzeti fejlődés kibékíthetetlen ellentmondására. "Mint ahogyan nem lehet a tüzet vízzel összeházasítani, ugyanúgy nem lehet a gyarmati elnyomást és a szabadságot kibékíteni. ... Azt akarjuk, hogy országunk saját nemzeti életét élje."²⁴ Szövetségeseit is elősorban már a hazai földön kereste. A Szabadságért, földért, kenyérért! c. - idézett - kiáltványában valamennyi nacionalista politikai erő bevonásával Algériai Demokratikus Nemzeti Front megteremtését javasolta. Ez a Front már nem csupán gazdasági, szociális, kulturális reformokért, hanem gyökeres politikai változásokért -algériai parlament és kormány alakítása - harcolna, azért "hogyan országunkat az Algériai Demokratikus Köztársaság megalakítása felé vezessük, amelynek saját alkotmánya, parlamentje és kormánya lenne. Ezt a köztársaságot szabad elhatározásból föderatív kapcsolatok fogják egyesíteni Franciaország népével és a Francia Unió keretében más népekkel."²⁵ Különösen nagy hangsúlyt kapott az agrárkérdés. A párt javasolta kollaboránsok földjeinek, egyes nagybirtokosok, a nagytársaságok, az 1940 óta vásárolt, de nem a tulajdonos által művelt földbirtokainak a szétosztását a fellahok és a bérlők között.

Az új politikai irányvonal megvalósítása megkövetelte, hogy a pártmunka minden területén szakítsanak azzal a szektás gyakorlattal, amely a pártot "saját politikai irányvonalán tartotta és eltompította nemzeti álláspontját".²⁶ A júliusi központi bizottsági ülés nagyjelentőségű esemény az Algériai Kommunista Párt történetében, új programmal felérő kiáltványa radikális változásról tanuskodik, egész addigi politikájának revízióját jelenti.

Különösen világosan érzékelteti a változást az, hogy a párt programjába vette az önálló *algériai állam* megteremtését. Ezzel felzárkózott a nemzeti mozgalom többi pártjához, a nacionalistákhoz. Egyértelművé tette, hogy az algériai népet érettnak tartja arra, hogy önálló nemzeti államot teremtsen. Eloszlatva korábbi állásfoglalásainak kétértelműségét, amelyek arra adtak okot, hogy az asszimilációs politika

²⁴ Pour la liberté, la Terre et la Pain. (A.K.B. július 21-i felhívása). Liberté, 1945. július 25.

²⁵ Uo.

²⁶ Marty, André: La question algérienne. C. C. 1946. 8. sz. 681.

támogatásával vádolják, jelentős lépést tett abban az irányban, hogy valóban *algériai nemzeti párttá váljon*.

A gyarmatosítók ugyanis az Algériával kapcsolatos asszimilációs politikájukat minduntalan azzal indokolták - s ez találkozott az európai származásúak óriási többségének véleményével -, hogy az őslakosság képtelen az államalkotásra. A párt nem vetette el a nemzetivé válással kapcsolatos korábbi elméleti tételét, de új politikai irányvonalát már nem ebből vezette le. Az új politikai irányvonallal szembeni bírálókat, sőt ellenállás - nyomban a kiáltvány közzététele után - éppen az európai származású tagok és szimpatizánsok részéről nyilvánult meg: úgy vélték, hogy a párt a szeparatistáknak tett engedményt.²⁷ A vezetés viszont már nyomban a választások után érzékelte a nacionalistákkal szembeni politikai magatartás megváltoztatásának szükségességét. A választás tanulságait elemezve a párt titkára, Amar Ouzegan többek között megállapította, hogy a PPA-t, amiért tartózkodásra szólította fel a szavazókat, még nem kell reakciónak tekinteni.²⁸ A párt képviselője részt vett és felszólalt Messzali Hadzs szabadon bocsátása alkalmából rendezett gyűlésen Párizsban, és úgy nyilatkozott, hogy az egység lehetséges Messzali Haddzsral éppúgy, mint Ferhat Abbasszal, mert mindketten a kolonializmus és a fasizmus ellen harcolnak.²⁹

Ferhat Abbasz üdvözölte az AKP felhívását és megállapította, hogy - mivel véleményük sok pontban megegyezik - lehetséges egy minden irányzatot egyesítő antikolonialista egységfront létrehozása.³⁰

A kommunisták javasolták a nacionalistáknak, hogy a november 10-re kiírt parlamenti választásokon egységben induljanak. Messzali Hadzs ezt elutasította. Ugyanakkor hazaérkezése napján kijelentette, hogy a PPA indul a választásokon. A bejelentés a tagságot meglepte, egyrészt mert a pártot továbbra sem legalizálták, másrészt mert arról a nagytelepesek ujságjából, az Echo d'Alger-ből értesült. Indoklásként a PPA vezetője Azzam pasára, az Arab Liga főtitkárára hivatkozott, aki szerint a francia közvélemény nem ismeri eléggé az algériai problémát s ezért a Bourbon

---

²⁷ Liberté, 1946. szeptember 26.

²⁸ Liberté, 1946. június 13.

²⁹ Liberté, 1946. szeptember 19.

³⁰ Egalité, 1946. augusztus 16.

palotát mint "jó propaganda és információs tribünt" fel kell használni.³¹ A tagság tudomásul vette a döntést, a háború alatt csatlakozott fiatal és a fegyveres felkelés lehetőségét komolyan latolgató aktivistákra azonban el nem múló negatív hatást tett a pártvezető antidemokratikus eljárása. Mivel a PPA indulását a választásokon a gyarmati hatóságok megtiltották, Messzali Hadzs bjelentette legális fedőszervezetének, a Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Diadaláért (Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques - MTLD) nevű választási pártnak a megalakulását. Az MTLD kitartva a PPA antikommunista álláspontja mellett elutasította az AKP egységfront javaslatát. Úgy vélte, hogy a kommunisták politikájában bekövetkezett radikális fordulat a PPA igazságát bizonyítja ezért nincs miről tárgyalni az AKP-val.³² Súlyos nézeteltérései voltak az UDMA-val is, rendkívül keményen támadta föderalista álláspontját s csak akkor mutatkozott hajlandónak szövetséget kötni vele, ha támogatja a szuverén alkotmányozó parlament azonnali létrehozásának követelését.³³ Ezt az UDMA irreálisnak minősítette és nem fogadta el, de hogy ne ossza meg a nacionalista erőket, híveit a szavazáson való részvételre szólította fel, mert a tartózkodás a reakciós erőknél kedvez.³⁴

A megosztottság és a hatóságok diszkriminatív lépései miatt (Oran megyében MTLD képviselő indulását nem engedélyezték) a nemzeti felszabadítás erői hátrányba kerültek, és a mandátumok többségét a gyarmatosítókkal együttműködő francia-muzulmán tömörülés szerezte meg. A kommunisták a júniusi eredményekhez képest jelentősen növelték szavazataik számát, s így képviselőik számát - visszaszerezve két helyet a második kollégiumban - négyre növelték. Az MTLD négy képviselői helyhez jutott. A szavazatok megoszlása a második kollégiumban a következőképpen alakult:³⁵

³¹ *Ait-Ahmed, Hocine: Mémoires d'un combattant, l'esprit d'indépendance 1941-1952.* Editions Sylvie Messinger, Paris, 1983. 82-83.

³² La Nation algérienne, (PPA illegális újságja) 1946. 3. sz.

³³ La Nation algérienne, 1946. 6. és 7. sz.

³⁴ Egalité, 1946. október 25., november 1.

³⁵ Liberté, 1946. november 14.

	AKP 1946.	MTLD (UDMA) 1946.		
	jun. 2.	nov. 10.	jun. 2.	nov. 10.
Algír megye	23.058	14.150	(102.120)	99.500
Oran megye	13.238	32.852	(98.123)	-
Constantine	17.100	32.802	(258.703)	60.000

Az AKP ezen kívül az első kollégiumban még kapott 85 ezer szavazatot.

Az 1946-os parlamenti választások nagy jelentőségűek. Annak ellenére, hogy visszaélések történtek -főként novemberben - a gyarmatosítás történetében először nyilváníthattak tömegesen politikai véleményt az algériaiak. Ezek a választások megmutatták - a későbbiek pedig megerősítették -, hogy a nacionalizmus tömegeket átfogó és mobilizáló eszme, tényleges politikai erő, a nemzeti felszabadító mozgalom uralkodó irányzata.

A választások után az AKP felújította egységfront-javaslatát, és a tárgyalások november 14-én el is kezdődtek az UDMA, az MTLD és a kommunisták között. A megbeszélések azonban - éppúgy mint a későbbiek - az MTLD, de különösen vezetője Messzali Hadzs intranszigns magatartása miatt eredménytelenül végződtek. Az AKP a tárgyalásokat értékelő nyilatkozatában figyelemreméltó, de kellően egyáltalán nem értékelt megállapítást tett: "Algéria jövője nem egy párt vagy személy műve lesz, hanem valamennyi jószándékú algériaié."³⁶ Az MTLD nem szövetséges akart lenni az egységfrontban, hanem annak vezetője, s ezt egyértelműen és magabiztosan meg is mondta: "Mivel a legjobb és leglogikusabb egységplatform - a szuverén algériai alkotmányozó parlament megeremtése - birtokában van úgy véli az a küldetése, hogy az uniópolitika vezetését átvegye és annak tengelyévé váljon."³⁷ Hegemonisztikus törekvései rendre megghiúsították az egységfront kialakítását, sőt a választási szövetséget is. Így 1948 áprilisában is, amikor először választottak képviselőket az Algériai Gyűlésbe.

Már maga a kampány is a megfélemlítés légkörében zajlott. Az év elején kinevezett főkörmányzó, a szocialista párti Naegelen, a status quo

³⁶ Liberté, 1946. december 5.

³⁷ Maghrib al Arabi, 1947. szeptember 12.

feltétlen híve, ez ellen semmit sem tett. Pártatlanságra, semlegességre kérte ugyan a francia hivatalnoki kart, de az saját bevallása szerint is "nem mindenhol viselkedett eszerint."³⁸ A választás napján pedig tömegesen fordultak elő szabálytalanságok, főként vidéken: kitiltották a nacionalista pártokat a választási bizottságból, eltitkolták a választási irodák hollétét, egyszerűen nem engedték szavazni az őslakosokat stb. Még a nacionalisták támogatásával egyáltalán nem gyanúsítható politikusok is botrányosnak minősítették a választásokat. A főkormányzó neve a választási csalások szinonimájává vált.³⁹

Az eredmény nem lehetett kétséges. A második kollégiumban az UDMA nyolc képviselőt, az MTLD pedig kilencet (közülük négyen megválasztásukkor börtönben voltak) juttatott be. A fennmaradó 43 helyre független képviselőket választottak, amivel Naegelen különösen elégedett volt, mert csak az ő politikáját képviselték.⁴⁰ Az első kollégiumba beválasztottak egy kommunista képviselőt.

Az 1948 áprilisi és az elmúlt év októberében tartott municipális választások Franciaországnak a szerves alaptörvényben rögzített új algériai politikáját voltak hivatottak legitimizálni. A nemzeti mozgalom számára ennek az új politikának a botrányos születése nem okozott különösebb kiábrándulást, hiszen az alaptörvényt eleve antidemokratikusnak tartották és ezért egyetlen képviselőjük sem szavazta meg 1947 augusztusában. Az 1946-48 közötti választások arra nem alkalmasak, hogy pontosan tükrözzék a nemzeti mozgalom súlyát, befolyását a gyarmat politikai életében, jól mutatják viszont a szervezeti és ideológiai téren is egyre markánsabban elkülönülő irányzatokat. Algériában, az erősen korlátozott gyarmati legalitás keretei között, egyedülállóan a francia gyarmatbirodalomban, egy többpártrendszerű nemzeti mozgalom alakult ki a második világháború után.

E pártok közül a legrégebbi, strukturálisan és ideológiailag legkiforrottabb s az európai pártokhoz legközelebb álló - hiszen az FKP-ban nevelkedett, majd annak modelljét követte - az Algériai Kommunista Párt. Az 1946 júliusi fordulatnak számító központi bizottsági után

³⁸ *Naegelen, Marcel-Edmond: Mission en Algérie. Flammarion, Paris 1962. 64.*

³⁹ *Kaddach, Mahfoud: Histoire du nationalisme algérien. 2. k. 794-795.*

⁴⁰ *Naegelen, 68-69.*

fokozatos és következetes törekvés jellemzi a nemzeti mozgalomban való integrálódásra. Az elért eredmények jelentősek, az 1940-es évek végétől a párt dinamikus fejlődése és megerősödése figyelhető meg. A nemzeti mozgalomnak, de az egész algériai politikai életnek számottevő, közvéleményt formáló tényezője lesz. A szociális egyenlőségen alapuló társadalomért küzd, bár 1946 után - amikor Algéria jövőjéről nyilatkozik - nem használja a szocialista társadalom felépítése kifejezést. Helyette "a független, szabad és boldog Algéria" megteremtését, a kenyérért, a jóléért, a demokráciáért való harcra helyezi a hangsúlyt.⁴¹

Vállalja osztálypárt jellegét, de ez elsősorban nem a munkásosztályra történő hivatkozásban nyilvánul meg, hanem abban, hogy konkrétan megjelöli azokat a társadalmi-gazdasági csoportokat, amelyeknek az uralmát fel akarja számolni, illetve azokat, amelynek érdekében ezt teszi. Radikális társadalomátalakítási programjában a fő célpont a telepes burzsoázia (gros colons), a trösztök és a bankok. Velük szemben harcol a dolgozók (bérmunkások), a parasztok és a szegények helyzetének javításáért. Amikor hivatkozik az algériai népre, konkrétan ezeket a társadalmi rétegeket jelöli meg, ellentétben az UDMA-val, de főleg az MTLD-vel, amely, ha körülhatárolja, csak etnikai-kulturális dimenziójára szűkíti le. Ezek a népi rétegek alkotják a párt társadalmi bázisát. Különösen stabil és tartós befolyása van a dokkmunkások, a bányászok, az építőipari dolgozók, és a nagyvárosok népi negyedei lakóinak körében. A parasztság körében csak az ország egyes közzeteiben sikerült gyökeret eresztenie a pártnak, elsősorban ott, ahol viszonylag jelentős a kisbirtokosok aránya. Erős kommunista alapszervezetek voltak a nyugati országgrészben, Tlemcen környékén, különösen Pérregaux-ban, amelyet ezért "Kis Moszkvának" neveztek el.⁴² Jelentősebb alapszervezetei voltak Constantine megyében is, az Aures vidékén, Bartna és Sétif körzetekben.⁴³

A pártnak, a CGT-n keresztül, a szervezett munkások körében is erős bázisa van. Algériában - eltérően a másik két Maghreb országtól - a nacionalisták

⁴¹ A párt 5. (1949) és 6. (1952) kongresszusának kiáltványa: Liberté, 1949. június 2., 1952. február 28.

⁴² Taleb-Bendiab, Abderrahim: Tlemcen dans les années 1950. R. A. 1978. 4. sz. 72.

⁴³ Police de renseignements, note 1952. november 10. Publication de la direction des Archives de la Wilaya de Constantine. 1982. 10. sz.

csak az 1950-es évek közepén, a felszabadító háború idején tudtak szakadást elérni a szakszervezeti mozgalomban.

A nemzeti függetlenség követelését már nem burkolta a szociális felszabadítás eszméjébe, mint az 1930-as években, de nem is tette szorososan a franciaországi politikai harcok függvényévé. 1947 végéig - a szerves alaptörvény elfogadásáig - még a Francia Unió kebelében képzelte el az önálló algériai államot. Ezt követően sincs kizárva az unió, de az - éppen az 1947-ben bekövetkezett fordulat miatt - csak történelmi távlatban egy "demokratikus és antikolonialista Franciaországgal" jöhet létre. A Francia Unióról gyökeresen megváltozott az algériai kommunisták véleménye: "egy olyan címke, amely mögött a francia gyarmatbirodalom rejtőzik."⁴⁴ Az 1952-es 6. kongresszuson pedig már semmilyen összefüggésben nem kerül megemlítésre. Kiáltványuk címe is egyértelműen tükrözi a változást: "Nemzeti földön küzdeni a független és szabad Algériáért."⁴⁵

Ugyancsak elmarad a formálódó algériai nemzet teóriára történő hivatkozás, már nem meghatározó a politika kialakításában. A párt továbbra is - egyetlen pártként - soraiba fogadja a különböző etnikumhoz tartozókat. Törekszik megnyerni őket, de már nem erőlteti az 1939-es thorezi formulát, mely szerint az algériai nemzet a fajok keveredéséből fog kialakulni. A párt számot vetve a társadalmi realitással, generációkon keresztül gyökeret eresztett európai etnikum létevel és az arab-berber őslakosság alapvető érdekeivel valamint nemzeti tudatának megerősödésével, az önálló algériai állam belső kohéziójának megerősítése céljából elveti a "keveredés" formulát és a két közösség egymásmellettiességét kifejező "vegyességre" - mint jellemvonásra teszi a hangsúlyt. A nemzeti függetlenség megvalósítását már nem köti a nemzet kialakulásához, hanem éppen fordítva: az önálló algériai állam megalakítása fogja segíteni az algériai nemzet kialakulását.⁴⁶ Elmaradnak a francia civilizációra, politikai gondolkodásra és forradalmi tradíciókra történő utalások. Helyette az algériai történelmi múltban keresi a mobilizáló tradíciókat, Abd el Kadertől a középkori történész-szociológus Ibn Haldunon keresztül egészen az időszámításunk első évtizedeiben a

---

⁴⁴ Liberté, 1949. június 2.

⁴⁵ Liberté, 1952. február 28.

⁴⁶ Liberté, 1949. június 2.

rómaikak ellen harcoló Tacfarinasig.⁴⁷ A párt programjában fontos helyet foglalnak el a kulturális követelések: az arab hivatalos nyelvként történő elfogadása és oktatásának fejlesztése, az arab-izlám civilizáció értékeinek feltárása és megőrzése.

Az AKP 1951 elején újabb jelentős lépést tett, amivel közeledett a nacionalistákhoz. Elvetette azt az álláspontját mely szerint a leendő algériai parlamentbe az őslakosok és az európaiak egyenlő számban küldhessenek képviselőt és az arányos választási rendszert fogadta el.⁴⁸

Ezek az 1946 után bekövetkezett változások növelték az AKP iránti bizalmat az őslakosok körében, növekedett a taglétszám, javult etnikai összetétele, a vezető testületekben az őslakosok kerültek többségbe. Jelentős fiatalításra is sor került. Az 1942 után belépettek és vezető testületekbe - központi bizottság, politikai bizottság - kerültek nagyobb része értelmiségi (orvos, ügyvéd, tanító). A személyi változások sorozatát és a vezető testületek megújítását Amar Ouzegannak, a párt titkárnak, 1947 végi kizárása indította el. Felelőssé tették a párt 1943-1946 között hozott valamennyi hibás döntéséért, de különösen az 1945 májusi felkelés és az 1946 júniusi választás téves értékeléséért, amellyel "akadályozta az algériai progresszív erők tömörülését a kolonializmus ellen."⁴⁹ Tekintve, hogy az 1943-1946 között folytatott politikát az FKP diktálta - s ebben személyesen is nagy szerepe volt André Martynak - Emmanuel Sivan véleménye tűnik elfogadhatónak. Amar Ouzegan bűnbak volt, kizárásával akarta a párt demonstrálni szakítását korábbi hibás politikájával.⁵⁰

Az 1940-es évek végétől új tendencia figyelhető meg a pártba belépőkkel kapcsolatban: míg korábban - a világháború éveiben - az AKP-t elhagyók csatlakoznak a nacionalistákhoz, addig most a nacionalista pártokat elhagyók lépnek be az AKP-ba. Abdelhamid Benzine, az Alger

⁴⁷ Liberté, 1951. november 29., 1952. február 28., március 20. stb. Le Progrés, 1953. 2. sz. 28-29.

⁴⁸ Liberté, 1951. január 25.

⁴⁹ Liberté, 1948. január 29.

⁵⁰ Sivan, Emmanuel: 161. A maga körül valóságos személyi kultuszt kialakító André Marty felelősségét közvetlen munkatársai is megerősítik. *Interjú* Ditmar Danieliusszal és feleségével, Berlin, 1984. május 26. Ditmar Danielius, német antifasiszta, 1933 után menekült Franciaországon keresztül Algériába. A háború alatt az AKP vezetőségi tagja. Felesége, André Marty titkárnöje volt.

républicain c. a kommunistákhoz igen közel álló napilag szerkesztője 1940-ben a PPA-ban kezdi a politikai aktivitását, majd 1950-ben otthagyva az MTLD franciaországi vezetőségét, belép az AKP-ba. Szadek Hadzseresz az MTLD ifjúsági szervezetéből ugyancsak 1950-ben lép be a kommunista pártba és néhány év múlva annak titkára lesz. Tahar Ghomsí, központi bizottsági tag már korábban csatlakozik, az Ulemák Társaságából lépett át.⁵¹ 1947 és 1952, a 4. és 6. kongresszus között a következőképpen alakult a kongresszusi küldöttek és a vezető testületek etnikai összetétele:⁵² (az első sorban az őslakosok)

	küldöttek	KB tagság	PB tagság	titkárság
1947	63.-70.	23.-25.	9.-8.	3.-1.
1952	142.-104.	30.-17.	8.-4.	3.-2.

A taglétszámról nincsenek pontos adatok, de közvetett utalásokból - "háromszor annyi mint 1939-ben"⁵³ és vezetők visszaemlékezéseiből⁵⁴ arra lehet következtetni, hogy 12-15 ezer között mozgott. Az őslakos belépők száma az 1940-es évek végétől számottevően növekedett, arányuk még inkább, mert ugyanekkor egyre több európai hagyja el a pártot. Számos európai származású párttag nem tud azonosulni a nemzeti függetlenség követelésével. Ezt jelzik a vezetőséghez eljuttatott leveleik.⁵⁵

A párt politikáját propagálták, terjesztették a választott testületek (parlament, községtanácsok) kommunista tagjai, választási kampányok idején a jelöltjei. Mintegy százezren szavaztak a pártra, elsősorban az európaiak. Az első kollégiumban rendszeresen 20 % fölötti arányt ért el a párt. A második kollégium eredményeiből (3-5 %) - tekintettel a nyilvánvaló csalásokra - semmi érdemleges következtetést nem vonhatunk

⁵¹ *Sivan, Emmanuel*, 166-167., *Khalfa, Bonalem-Alleg, Henri-Benzine, Abdelhamid*: La grande aventure d'Alger républicain." Editions Messidor, Paris, 1987. 86-88., La Voix du peuple, 93, 93. sz. (1984).

⁵² Liberté, 1947. április 24., 1952., 1952. február 28.

⁵³ Liberté, 1948. október 7.

⁵⁴ Interjú André Moine-val, Az AKP volt, szervezési kérdésekkel megbízott titkárával, Párizs, 1977. február 6.

⁵⁵ Liberté, 1951. április 26., 1952. február 28.

le. A párt sajtója viszonylag nagy példányszámban jelent meg: az arab nyelvű *Al Zsazair al Zsadida* (Uj Algéria) öt ezer, a *Liberté* tizenöt ezer, az igen népszerű hivatalosan nem kommunista, de a párthoz igen közelálló egységfrontos szerkesztést megvalósító napilap, az *Alger républicain*, huszonöt ezer példányban.⁵⁶ Vidéken az orális propaganda volt hatékony, ekkor már - ellentétben az 1930-as évekkel - az arab nyelv ismerete nem okozott gondot.

Az AKP-nak a nemzeti mozgalomban való mind dinamikusabb integrálódási folyamatát azonban erőteljesen gátolta - és végső soron megakadályozta - a nemzetközi kérdésekben elfoglalt elvi álláspontja, amely 1947 után gyakorlatilag a zsdanovi-kominformista blokk-szemléletben kifejeződő szovjet külpolitikával történő szervilis azonosulást jelentette. Míg a belpolitikában egyértelműen kitapintható az önálló és eredeti irányvonal, addig a nemzetközi helyzet és konkrét kérdések értékelésében maradéktalanul érvényesül a Kominform alapító FKP befolyása, s ez kompromittálta az algériai kommunisták antikolonialista nemzeti egységfront politikáját, örökös bizalmatlanságot keltett a nacionalistákban. A Kominform (és a Szovjetunió) egyértelmű állásfoglalást várt el a kommunista pártoktól - és lényegében minden politikai erőtől -: melyiket támogatja a két blokk közül, az Egyesült Államok vezette reakciós imperialista tábor, vagy a Szovjetunió köré tömörülő haladó béketábort. "Két blokk van, ez vitathatatlan. Az elnyomott népeknek világosan állást kell foglalni egy ilyen nyilvánvaló tény előtt. Ha ezt egy képmutató semlegesség ürügyén nem teszik, akkor végeredményében az ellenséges tábor támogatják."⁵⁷

Az AKP a propagandájában szüntelenül összekapcsolta a békeharcot és a Szovjetunió támogatását és azt a nemzeti függetlenség kivívásának feltételeként tüntette fel.⁵⁸

Az ilyen állásfoglalások még a párthoz igen közel álló UDMA bírálatait és elutasításait is kiváltják. 1950 tavaszán Ferhat Abbasz Az algériai nép és a két blokk politikája c. cikksorozatában nagyon tárgyilagosan és mértéktartó hangnemben elemzi és bírálja az AKP politikáját. Elismeri,

⁵⁶ *Khalfa, B.-Alleg, H.-Benzine, A.*, 166.

⁵⁷ *Liberté*, 1949. június 2.

⁵⁸ *Liberté*, 1950. február 16.

hogy a kommunista párt áll legközelebb hozzá és kijelenti, hogy az UDMA-ban nem tűrik meg az antikommunizmust. Ám egyértelműen leszögezi azt is, hogy nem követik szolgai módon a Szovjetuniót: "népünknek saját ügyét kell szolgálnia és nem idegen ügyet. Algéria felszabadulása nem jön sem az Arab Ligától, sem a Szovjetuniótól, sem Amerikától."⁵⁹ Az UDMA vezetője nem mentes az Egyesült Államok és Anglia iránti illúzióktól (az USA csak gazdasági értelemben imperialista, Anglia "bölcse" dekolonizál Indiában, Egyiptonban, stb.) de ez soha nem csap át antikommunizmusba, szovjetellenességbe és az általa is csak idézőjelben "szabad" világ támogatásába, értékeinek elfogadásába. Ehelyett a két blokk közötti "harmadik világ" sajátos történelmi tapasztalatára, helyzetére hívja fel a figyelmet. "Lehet, hogy "népi demokratikus" rendszerek diktatórikus rezsimek, lehet, hogy Oroszország világhuralomra tör. De egy tény számunkra bizonyos. Lehet bármennyire elnyomott, kizsákmányolt és szerencsétlen az orosz, lengyel, cseh és kínai nép, soha sem fogja elérni a szenvedésnek azt a fokát, mint az afrikai népek. Mi ténylegesen csak a kolonialista diktatúrát ismerjük, amely nemcsak osztály, hanem faji diktatúra is... Ebben a világban, amit a Nyugati szabad világnak kereszteltek el, az afrikai népeknek nincs helye."⁶⁰ Ferhat Abbasz AKP-t elemző-bíró cikksorozatában a gyarmati népek egyik blokkhoz sem csatlakozó önálló nemzetközi politikai erő létjogosultságát, a később "pozitív semlegességnek" nevezett politika második világháború utáni történelmi-politikai szituációban gyökerező alapjait fogalmazza meg. Valószínű, hogy elsőként, a Maghreb országokban mindenképpen. Taktikai okokból - hogy a szembenállásból előnyt szerezzenek - a többi nacionalista politikus (Burgiba, al Fasszi) is felismeri a blokkok szembenállásában rejlő lehetőséget. Ám velük ellentétben Ferhat Abbasz szerint a kolonializmus ellen harcoló gyarmati népek önálló politikai erőként történő fellépése elvi jelentőségű, nem konjunkturális, hanem konstans tényezője a nemzetközi politikai rendszernek. Súlyos hiba volt, hogy az AKP és a nemzetközi kommunista mozgalom nem ismerte el - a deklarációk ellenére - az UDMA-t illetve az antikolonialista nemzeti mozgalmat önálló politikai erőként. A korabeli

⁵⁹ La République algérienne, 1950. április 7.

⁶⁰ La République algérienne, 1950. szeptember 29.

kommunista - és szovjet - blokkpolitika azonban nem ismert szövetségeket, csak azonosulókat.

Ferhat Abbasz egyebek között különösen a Palesztínával kapcsolatos kommunista álláspontot bírálja. Az AKP támogatta a Szovjetunió által végül is megszavazott kettéosztó határozatot az ENSZ-ben. Úgy vélte, hogy a háborúba torkolló tragikus események kizárólagos felelőse az angol-amerikai imperializmus. Elmarasztalta az Arab Ligát. Egyiptomot - sőt az Arab Maghreb Irodát is amiért nem ismerte fel az imperialista manővereket és elutasította az ENSZ határozatot.⁶¹ A párt nem vesz részt a palesztínai arabok megsegítésére alakult bizottságban sem, ez joggal vált ki bírálatot a muzulmán tagságból. Távolmaradását azzal indokolta, hogy nem akarja megosztani a lakosságot és elterelni a figyelmet az algériai problémákról.⁶² A nacionalisták hat millió frankot gyűjtöttek a palesztínai arabok megsegítésére, amelyet Ibrahimí sejk, az ulemák vezetője adott át Egyiptom párizsi nagykövetének.⁶³ A súlyos nézeteltérések ellenére a nacionalista képviselők felháborodottan utasítják el azt a jobboldali javaslatot az Algériai Gyűlésben, hogy tiltsák be a kommunista pártot.⁶⁴

Az UDMA társadalombírálatát a francia forradalom republikánus eszmeiségében gyökerezett, amely a második világháború alatt jelentős metamorfózison ment át és az 1940-es évek végére kikristályosodott. A polgári demokratikus elvekhez való ragaszkodás és a társadalmi valóság szüntelen összevetéséből, konfliktusából fejlődött, formálódott az UDMA programja, amely radikalizmusában nem lépett túl a Manifesztumon, de az 1945 utáni politikai tapasztalat, a változások értékelésének integrálása mélyítette és pontosította. Az algériai nép véleményét, érdekeit figyelmen kívül hagyó antidemokratikus szerves alaptörvény, az indokínai háború és a madagaszkári megtorlás kiábrándította a polgári demokrácia híveit abból, hogy a francia liberálisokkal fokozatosan eljuthatnak a valóságos demokráciához. Megértették azt, hogy a kapitalizmus és a kolonializmus elválaszthatatlanul összekapcsolódik, s nem lehet az egyik ellen úgy

---

⁶¹ Liberté, 1948. május 27.

⁶² Liberté, 1948. június 24.

⁶³ Police de renseignements 1949. január, note 95. Archives de Wilaya d'Alger.

⁶⁴ *Kaddache, Mahfoud*: Histoire du nationalisme algérien 2. k. 852.

harcolni, hogy ne támadná a másikat.⁶⁵ Ezért küzdelmüket már tudatosan irányították a demokrácia társadalmi alapjainak megteremtésére, a kolonializmus - "a politikai, gazdasági, és társadalmi diktatúra" - gerincét alkotó arab-berber és európai nagy földbirtokosok, az oligarchia, uralmának lerombolására, "a demokratikus és szociális köztársaság megteremtésére."⁶⁶ Nem olyan Algériát akarnak, amely a múltban kapaszkodva őrzi meg nemzeti karakterét, "személyiségét", hanem olyat, amely nem tagadja meg kulturális, vallási, nyelvi tradícióit, de alkalmazza a technika, a természettudományok eredményeit és teremt modern és jóléti országot. "Utakat, iskolákat, laboratóriumokat és modern munka- és termelési eszközöket mindenhol és leromboljuk a kolonializmust."⁶⁷ A modernizációnak ez az aufklarista, Saint-Simon-i felfogása, a nemzeti burzsoáziának szóló felhívásként is értékelhető, társadalmi célja pedig a szabad polgár, a citoyen megteremtése. A földbirtokhoz kötött algériai burzsoázia ipari beruházásokat azonban nem végzett, a befektetett tőke gyors megtérülését biztosító tranzakciókat részesítette előnyben: a kereskedelembe investált, kisebb mértékben a közlekedésbe (távolsági buszközlekedés) illetve gazdasága gépparkjának felújításába. A hat-hétezer tagot számláló UDMA alapvetően városi párt maradt. Befolyása ott volt számottevő, ahol hagyományosan erős őslakos kereskedő burzsoázia létezett.: Constatntine megyében illetve az ország nyugati részében.⁶⁸ Vidéken a fellahok körében és a városok szegénynegyedeiben szinte nem is volt befolyása. Nem a szociális problémák iránti érzéketlensége miatt, hanem mert propagandája - kizárólag a sajtó - és annak nyelvezte idegennek tűnt a tradicionális paraszti világ számára éppúgy, mint a sokkal mobilisabb, a szociális konfliktusok sűrűjében élő városi bémunkás és marginalizált tömegek számára. Nem hipokrizisből hivatkozott a népre, de módszerein nem tudott változtatni, s így nem került közelebb a népi rétegekhez, túlságosan tisztelte a legalitást. Meg volt győződve arról, hogy Algéria nemzeti függetlensége - a világban zajló változások következtében - történelmi szükségszerűség, s ezért bízott abban, hogy saját fegyvereivel

⁶⁵ *Abbas, Ferhat*: La nuit coloniale, 111., Egalité, 1947. október 10.

⁶⁶ République algérienne, 1948. október 1.

⁶⁷ *Abbas, Ferhat*: Le régime colonial est la négation de la justice et de la civilisation. Alger 1949. 15. (Beszámoló az UDMA 2. kongresszusán, Tlemcen 1949. szeptember 16-18.)

⁶⁸ Alger républicaine, 1951. június 17.

is képes lesz legyőzni a kolonializmust.⁶⁹ Szilárd támogatói bázisa a szabad foglalkozásúak körében volt és jó kapcsolatokat tartott fenn a baloldal utitársául szegődött francia értelmiségiekkel (Sartre, Aimée Césaire stb.) is. Az UDMA nyitva állt mindeket etnikum számára, az európaiak azonban a kommunista pártot választották, ott érezték magukat "nemzetibb" közegbe. Ellentétben az MTLD-vel, szövetségeseit, köztük a munkásmozgalmat is magában foglaló franciaországi demokratikus erőket nem vallási-etnikai alapon, hanem politikai nézetei, állásfoglalása alapján választja meg. "Számunkra a népek, bármilyen is a vallásuk, vagy demokraták vagy imperialisták. Az előbbieket a barátaink még ha keresztények is, az utóbbiak pedig ellenségeink akkor is, ha muzulmánok"⁷⁰ Az MTLD-ben viszont számottevő tábora volt annak a felfogásnak, amely kolonialistának bélyegezte a francia népet, a szövetségeseinek tekintő UDMA-t pedig kollabo-reformistának.⁷¹

Abban viszont az UDMA közelebb állt az MTLD-hez mint a kommunista párthoz, hogy a majdan független Maghreb országok szövetségét alapvető fontosságúnak, sőt alapelvei egyik pillérének tartja: "Észak-afrika ténylegesen azon a napon lép be a történelembe, amikor az Észak-Afrikai Unió megvalósul."⁷² Az UDMA rendkívül nagy teret szentel politikai tevékenységében, propagandájában az antikolonialista mozgalomnak, harcukkal minden esetben konzekvensen szolidáris, legyenek vezetői kommunisták (Indokina) vagy nacionalisták (Irán). Ferhat Abbasz még azt is felveti, hogy "a gyarmatosított nemzetek alakítsanak közös frontot az ENSZ-ben".⁷³

A nemzeti mozgalom legbefolyásosabb pártjának, az MTLD-nek nem volt olyan egyértelmű és határozott ideológiai kötődése - de stabil szervezeti struktúrája sem - mint az UDMA-nak és a kommunista pártnak. Az 1946 novemberi választási győzelme nem csökkentette a párt megosztottságát, a fegyveres felkelés híveinek és a legalitást előnybe részesítő elektoralistáknak az álláspontja nem közeledett egymáshoz. Az

⁶⁹ La République algérienne, 1950. január 27.

⁷⁰ La République algérienne, 1948. október 1.

⁷¹ Maghreb el Arabi, 1948. október 30.

⁷² Abbas, *Ferhat: Le régime colonial*, 17.

⁷³ La République algérienne, 1950. január 20.

1947 februári kongresszuson is kompromisszumos megoldás született. Abban teljes volt az egyetértés, hogy a nemzeti mozgalomban a hegemon szerep az MTLD-t, mint egyetlen autentikus nemzeti pártot illeti meg. A módszereket és a gyarmati hatalomhoz való viszonyt illetően az ellentétek nemcsak fennmaradtak, hanem mint a szervezeti átalakítások tanúsítják, még el is mélyültek. Az Algír elővárosában tartott illegális kongresszus küldöttei csekély többséggel (négy szavazattal) a választásokon történő részvétel mellett döntöttek, s ezzel szentesítették az MTLD megalakulását is. A PPA feloszlításáról viszont nem tudtak dönteni, formális létét elismerték. A radikálisok, a gyarmati legalitást teljesen elvetők nyomására pedig döntöttek egy paramilitáris szervezet, az Organisation Spéciale (OS) létrehozásáról. Feladatául a fegyveres felkelés előkészítését szabták meg. Formálisan mindhárom szervezetet az MTLD Központi Bizottsága irányítja, egy-egy tagja felelős a szervezetekért.⁷⁴ A kongresszus döntései meghatározták az MTLD sorsát, a kompromisszumot 1954-ig, a fegyveres felkelés kirobbantásáig mindannyiszor felújították, miközben a politikai ellentéteket takaró szervezeti megosztottság fokozatosan felbomlasztotta a pártot. Az ellentéteket személyi összetételében is tükröző központi bizottság már a szervezetek módszereinek különbözősége miatt is képtelen volt hatékonyan irányítani. A PPA gyakorlatilag megszűnt létezni, 1948-ban, amikor megszüntetéséről döntöttek, már csak a kész helyzetet rögzítették. 1948 áprilisában, az Algériai Gyűlés tagjainak botrányos körülmények között történt megválasztása a fegyveres felkelés híveit látszott igazolni: a gyarmati legalitás elfogadása zsákutcába vezeti a nemzeti mozgalmat. A decemberi központi bizottsági ülésen újra napirendre kerül a harci formák megvitatása. A beszámolót Ait Ahmed, az OS vezetője tartja.⁷⁵ Alaposan elemzi a párt helyzetét és a nemzetközi tapasztalatokat is figyelembe véve a követendő harci módszereket, formákat. A pártról megállapítja, hogy vidéken illetve a városokban a bémunkások körében gyenge, szervezett befolyása csekély. Ideológiailag, politikailag jól képzett káderei alig vannak. A pártban szervezeti zűrzavar uralkodik, amely bémítólóg hat az OS-re is. A nemzeti mozgalom

⁷⁴ *Harbi, Mohamed: Le F.L.N. Mirage et réalité, des origines á la prise du pouvoir (1945-1962).* Editions J.A., Paris 1980. 38-39.

⁷⁵ Teljes szövege in *Harbi, Mohamed (szerk.): Les Archives de la révolution algérienne.* Editions J.A., Paris 1981.

egységéről nem szól, mivel a többi pártot "a kolonializmus objektív szövetségeseinek" tartja. A harci formákat elemezve elveti az 1871-es Mokrani felkeléshez hasonló általános népi felkelés gondolatát: az ellenfél modern fegyverzetbeli fölénye gyors és véres leveréséhez vezetne. A pártban sokak által támogatott terrorista akciókat sem tartja megfelelőnek, keményen elítéli, mert egyéneket céloznak és nem a társadalmi rendszert, de "védekező, kiegészítő harci formaként egy népi háború keretében játszhat szerepet". A jugoszláv és a kínai utat sem látja követhetőnek, mert a felszabadított körzetek létesítése tömegtámogatást, egy relatíve jelentős tüzérvél rendelkező hadsereget, kedvezőbb földrajzi-topográfiai adottságokat feltételez és egy olyan baráti hatalom támogatását, amely hajlandó a katonai és diplomáciai kockázatot is vállalni. Nem tartja járhatónak a kommunisták által javasolt utat sem, amely szerint egy hatalmas népi tömegmozgalom kényszerítene ki alapvető változásokat a gyarmati politikai rendszerében. Ait Ahmed következtetése, az hogy a felszabadító harc formája népi háború lesz, amelyet egy katonailag szervezett élcsapat vezet s amelyet politikailag mozgósított népi tömegek támogatnak. Társadalmi bázisa a parasztság lesz. A népi háború sikeres megvívásához szükségesnek, de nem elengedhetetlen alapfeltételként itéli a három Maghreb ország egységes fellépését, az antikolonialista erőknél saját országukban vívott fegyveres harccal történő kölcsönös támogatását. Űvatos, inkább kívánságszerű megfogalmazása hamarosan igazolást nyert. Egy hónappal később az MTLD megbízottai tárgyalnak az Isztiklál és az Új Desztur Párt vezetőivel egy összehangolt fegyveres felkelés kiobbantásának lehetőségéről. Szalah ben Juszef, a tunéziai nacionalista párt főtitkára komolytalannak, "gyerekesnek" minősítette a tervet. Hasonlóképpen nyilatkoztak az Isztiklál vezetői is, csupán udvariasabb stílusban. Allal al Fasszi kizárta az erőpróbát a gyarmati hatalommal és kijelentette, hogy céljukat a nemzeti függetlenség kivívását, a szultán előtérbe állításával a körülötte kialakítandó nemzeti egységgel és az Egyesült Államok támogatásával kívánja elérni.⁷⁶

A beszámolót egy ellenszavazattal és egy tartózkodással a központi bizottság elfogadta, s ez a fegyveres harc híveinek felülkerekedését jelentette. A tartózkodó maga Messzali Hadzs. Ellenszavazattal felérő tartózkodásának valószínűleg az az oka, hogy a radikálisok előretörésében

---

⁷⁶ *Harbi, Mohamed: Le F.L.N., 54.*

ösztönösen megsejtette saját, karizmatikusnak hitt személyének fokozatos háttérbe szorulását. Politikusi karrierjének későbbi alakulása egyértelműen ezt bizonyítja. Az 1930-as években játszott politikai szerepe, a nemzeti eszme mindenkivel szembeni, szüntelenül személyes kockázatot is vállaló védelme, majd a háború alatt elszenvedett többéves börtönbüntetése, a bírósági tárgyaláson tanúsított magatartása a nemzeti mozgalom mártírjává avatta. Szabadulása után mártiromságát a nacionalista sajtó és propaganda tudatosan építette. Zaimnak (vezér és néptribuni keveréke) kezdik nevezni. Tekintélyét ekkor még nyíltan nem kérdőjelezi meg, de pártbeli befolyásának változatlan megtartása végett már taktikázásra kényszerül személyi kérdésekben. A központi bizottság szabad kezet ad Lamine Debaghine-nek, a radikálisok vezetőjének, a külkapcsolatok kiépítésében, ami a fegyverek beszerzése szempontjából fontos. A Messzali Hadzs javaslatára létrehozott főtitkári posztra viszont jelöltjét Hocine Lahouelt választják meg, s így a pártapparátust továbbra is kezében tarthatja.⁷⁷ Messzali Hadzs nem azonosult a fegyveres felkelés gondolatával, de kompromisszumos javaslata - illetve a későbbiekben javaslatai - egyre csökkenő mértékben ugyan, de lehetővé teszik, hogy elfogadtassa magát a párttagsággal és önkényes, a testületek állásfoglalásait figyelmen kívül hagyva cselekedjen. Ezt megkönnyíti az is, hogy a pártnak nincs szervezeti szabályzata, amelynek megalkotását lehetetlenné teszi a két szembenálló irányzat személyi torzsalkodásokkal is bonyolított harca és bénító, semmint előrevívó kompromisszumai. 1953-ig a pártnak nincs kidolgozott programja sem, nyilatkozatok, konkrét kérdésekben történő állásfoglalások, választások idején elhangzó programbeszédék helyettesítik. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy Messzali Hadzs legyen a programot helyettesítő gyűjtőpont.

A központi bizottsági döntés értelmében az OS szervezését Ait Ahmed irányítja. Az egymással csak közvetve, konspiratív módon kapcsolatot tartó négy fős báziscsoportokra épülő szervezet egy évvel később, amikor Ait Ahmed helyére Ben Bella kerül, már 1000-1500 tagot számlál. Elsősorban a háború alatt az európai frontokon harcolt katonákat szerveznek be, de sok közöttük az olyan fiatal, aki 1945 májusa után csatlakozott a PPA-hoz. A vezetés, amely egyedül rendelkezik jelentősebb politikai harci tapasztalattal, tanfolyamokat szervez, ahol a résztvevők

---

⁷⁷ Uo. 54.

alapvető politikai ismereteket szereznek. A szemináriumok fő témája azonban a forradalmi mozgalmak, partizánháborúk elméletének (Clausewitz, Engels) és gyakorlatának (Írország, Szovjetunió, Jugoszlávia) tanulmányozása.⁷⁸ Fegyverekhez - pénzhiány miatt - nehezen jut a szervezet, amely így kevés akciót hajt végre. A leglátványosabb az orani posta kirablása 1949. április 5-én. A rendőrség az akció mögött nem sejt politikai indítékokat, amelyek csak egy évvel később tárulnak fel, amikor egy belső leszámolás áldozatának vallomása az OS több mint 300 tagját juttatja börtönbe. A szervezetet gyakorlatilag felszámolja a rendőrség. Vezetőjét, Ben Bellát, életfogytiglani kényszermunkára ítélik. Ait Ahmed illegálisan Kairóba távozik, őt követi Mohamed Kider parlamenti képviselő, aki szándéka ellenére keveredett az orani postarablásba (gépkocsiját használták az OS aktivisták), majd 1952-ben a blidai börtönből megszökött Ben Bella. Ez a később másokkal is kiegészülő kairói csoport továbbra is kitart a fegyveres felkelés mellett. Otthon viszont a legalitás hívei erősödnek meg, az OS felszámolása őket látszik igazolni. Az MTLD kohéziója viszont nem szilárdul meg. Az algériai nemzeti mozgalom mintegy 30 ezer tagot számláló legnagyobb pártjában továbbra is eszmei és politikai-taktikai zűrzavar uralkodik, a vezetésben pedig szüntelen személyi viták. Az új párt a permanens válság állapotába kerül. E krízisállapot mögött fellelhetők a társadalomban bekövetkezett változások.

Algéria az 1950-es évek elején is agrártársadalom, a változatlan birtokstruktúra mellett azonban az erőteljes demográfiai növekedés újabb tömegeket zúdít a városokra (s kisebb részben Franciaországba). Felemelkedésre, bármilyen alacsony is, stabil szociális biztonság megszerzésére semmi remény. Feszültségnövelő tényező az őslakosság kor szerinti megoszlása is: 1948-ban több mint 50 %-a 20 évesnél fiatalabb.⁷⁹ Ez a fiatal, szüntelen egzisztenciális gondokkal küszködő, reális perspektívát nem látó fiatal társadalom a világháború után tragikus élménnyel terheltlen szinte berobban a politikába. Elkéseredettségét csak növeli a deklarált szabadságjogok gyakorlásának erőteljes és brutális korlátozása. E hatalmas, amorf tömeg szervezésére sem az UDMA, sem az

⁷⁸ *Ait-Ahmed, Hocine: Mémoires d'un combattant*, 136.

⁷⁹ *Kaddache, Mahfoud: Histoire du nationalisme algérien*. 2. k. 738-740.

AKP nem képes. 1789 eszméi számára semmitmondóak, ösztönösen vonzódik a szociális felszabadítás gondolatához, de instabil helyzete, integrálatlan volta valamint a gyarmati hatalom mindenhol érzékelhető fizikai jelenléte - amelyet szemében az európai lakosság szimbolizál - szinte kizárólag a nemzeti elnyomásra teszi érzékennyé. Ez a tömeg ösztönösen, de érthető módon fordul a nemzeti felszabadítást, és csak a nemzeti felszabadítást hirdető MTLD felé. Az ENA-val szakító PPA átalakulása már az 1930-as években elkezdődik de populista párttá válása az MTLD létrejöttét követően az 1950-es évek elején fejeződik be. Munkásbázisa teljesen elveszti befolyását, a párt társadalmi bázisa kibővül a közbülső rétegekkel, a bizonytalan jövőjű kistulajdonosi réteggel, de főként a külvárosok hatalmas szegény néptömegeivel. Az MTLD lefedi az őslakos társadalom strukturáját, osztályközi, populista párttá válik. Inkább tömöríti, mint szervezi a városok új társadalmi-népi-rétegeit, amelyek éppen mert integrálódásuk útja el van zárva, a vidéki tradicionális értékek hordozói. Magukkal hozzák és megőrzik a társadalmi szerveződés kereteit is: az azonos törzshöz vagy nagy családhhoz tartozók egy helyen telepednek le. Ezért történik meg az, hogy ha a közösség egy tekintélyes tagja belép az MTLD-be - ritkábban az AKP-ba - akkor családok vagy akár egy egész utca lakói követik.⁸⁰ (Azonos jelenséget figyeltek meg Marokkóban a nagyvárosok lakosságának strukturáját vizsgáló francia szociológusok⁸¹ és ez valószínűsíthető Mustapha Kraiem szakszervezeti mozgalomról szóló tanulmányai után Tunéziában is.) Ennek a gyökerétől megfosztott tömegnek olyan klasszikusnak mondható s európai (kommunista párti) mintát követő pártokban, mint a PPA-MTLD - történő szervezése lehetetlennek bizonyult. Túlzó s csak a szándékot kifejező hivatalos pártdokumentumokra támaszkodó megállapításnak tűnik az, hogy a pártban "abszolút fegyelem" uralkodott és az apparátus kezében tartotta a szervezetet.⁸² Amikor végre a második kongresszuson (1953) elfogadják a szervezeti szabályzatot, már azt sem tudják a gyakorlatba átültetni, mert a pártban olyan mély a válság, hogy napjai meg vannak számlálva.

⁸⁰ Harbi, Mohamed: Le F.L.N. 80-81.

⁸¹ Montagne, Robert (szerk.): Naissance du proletariat Marocain. Cahiers de l'Afrique et l'Asie III. Peyronnet, Paris 1952. 21-27.

⁸² Kaddache, Mahfoud: Histoire du nationalisme algérien. 2.k. 804.

Az MTLD e népi rétegek politikai kulturája színvonalának megfelelően - inkább érzelmi alapon, ösztönösen - fejezte ki a nemzeti lét gondolatát: "az algériai nemzet olyan vitathatatlan realitás, amely minden algériai szívében be van vésve."⁸³ Ennek a nemzetnek a megtestesítője a nép, a nemzeti szuverenitás egyedül őt illeti meg és kizár bármilyen privilegizált csoportot. Ezt az algériai szervezetet az arab-berber őslakosok alkotják, benne helye van a privilégiumairól lemondó európaiaknak is, akik megkaphatják az algériai állampolgárságot, "abban az esetben, ha az algériai haza fiainak érzik magukat és aszerint is cselekszenek."⁸⁴ A párt vitathatatlan érdeme, hogy ebben az emberi és nemzeti mivoltában állandóan megsértett tömegben fenntartotta és táplálta az elnyomókkal szemben a nemzeti egyenlőség érzését, elsősorban a vallási-kulturális hagyományok tiszteletének hangsúlyozásával, átvéve ezzel a háború után politikai szerepet már alig vállaló ulemák szerepét. Ügyelt viszont arra, hogy a vezérlő elv ne az iszlám vallás legyen: "az algériai nacionalizmus nem valamiféle ellen-keresztes háború" - szögezte le elvi állásfoglalásában.⁸⁵ Ideológiájában és propagandájában keveredtek a vallási-kulturális elemek, a polgári demokratikus eszmék és a szociális egyenlőség gondolata, tükrözve az őslakos társadalom törekvéseit és vágyait.

Ezt az eklekticizmust jól testesítette meg Messzali Hadzs, aki kétségtelenül a legnagyobb tekintélynek örvendett a nép körében. Gyűjtő hatású beszédei valósággal lázba hozták a hallgatóságot és azonnal cselekvésre ösztönözték. Propaganda körútjait mindannyiszor tüntetések és véres összecsapások kísérték. A párton belül viszont korlátlan hatalomra törekedett, hiúságtól is vezérelve a végső döntést mindig ő akarta meghozni. Az 1950 márciusi központi bizottsági ülésen megkísérelte létrehozni a maga számára a vétőjoggal járó örökös elnökséget, a testület azonban sikerrel ellenállt.⁸⁶ Gyakran improvizált, hol a részvételre, hol a tartózkodásra szólított fel a választásokon, egységtárgyalásokat javasolt a

⁸³ El Maghreb el Arabi, 1947. szeptember 12.

⁸⁴ Principes directeurs de la lutte du mouvement national algérien. Alger, MTLD 1951. in Collot, Claude-Henry, Jean-Robert: Le mouvement national algérien, 304.

⁸⁵ Uo. 302.

⁸⁶ La Nation algérienne, (A Messzali Haddesal szembe forduló un. központi bizottságiak lapja.) 1954. szeptember 1.

nemzeti pártoknak, majd az utolsó pillanatban visszalépett stb. Ugyanakkor a vezetőség is tisztában volt azzal, hogy nélkülözhetetlen személyiség a legális politikai küzdelemben s tudatosan is építette karizmáját. Leninhez, Kemál pasához, Washingtonhoz hasonlították és Algéria megalapítójának tartották.⁸⁷ Vitathatatlan, hogy a felszabadító háború kirobbanásáig (1954. november 1.) személyét azonosították az algériai nacionalizmussal, a nemzeti mozgalommal. 1952 áprilisában egyik propagandakörútján letartóztatják, rendőri felügyelet alá helyezik és kényszerlakhelyül a franciaországi Niort-t jelölik ki számára. Még innen is megpróbálja irányítani az MTLD-t, de többé már nem tér vissza hazájába.

Az MTLD-nek nagy hiányossága, hogy nem volt szociális programja. A dolgozók bérkövetelési mozgalomban viszont ideológiai szembenállásuk ellenére jól együttműködtek, a CGT és az MTLD aktivisták és tagok.⁸⁸ Még inkább gyümölcsöző volt az együttműködés a békemozgalomban. Az indokínai háború elítélésében és a vietnámi nép szabadságharcának támogatásában teljes volt az egyetértés a nemzeti mozgalom pártjai között. Az MTLD és az AKP több ízben is szervezett közös politikai tiltakozó demonstrációt vagy dokkmunkás sztrájkot, megtagadva a Vietnámba induló hajók berakását.⁸⁹ Elítélték a koreai háborút, de kirobbantásában az MTLD ugyanúgy felelőssé tette a Szovjetuniót, mint az Egyesült Államokat.⁹⁰ A Szovjetunióról alkotott véleménye nem tartalmazta az UDMA árnyaltságát, politikai magatartását - elsősorban a palesztin kérdésben 1947-ben elfoglalt álláspontja miatt - következetesen azonosította az Egyesült Államokéval. A békemozgalom wroclavi kongresszusán (1949. április) a három párt delegátusai közös nyilatkozatot fogadtak el. Ennek egyik pontja követelte az algériai nép azon jogának elismerését, hogy saját szuverén államát létrehozza.⁹¹ Azonos tartalmú nyilatkozatot írtak alá a következő évben Varsóban tartott

⁸⁷ Le problème algérien. Alger, MTLD 1951. 12.

⁸⁸ Taleb, Abderrahim: La mouvement syndical algérien de 1943 à 1954 et ses rapports avec les partis politiques. Méditerranée tanulmányok III. Szeged-JATE 1989. 92.

⁸⁹ Liberté, 1950. március 23.

⁹⁰ Algérie libre, 1950. augusztus 1.

⁹¹ Maghreb el Arabi, 1949. április 29.

békevilágkongresszuson is.⁹² Az MTLD nem értett ugyan egyet a békemozgalom ideológiai indítékaival, de tanácskozásai nemzetközi fórumot biztosítottak számára, ezért vett részt rajtuk. Magában Algériában viszont hasonló, a nemzeti mozgalom egységének kialakulását elősegítő közös dokumentum elfogadására - mindhárom párt részéről gyakran megismételt szándék ellenére - egészen 1951-ig nem került sor. Ekkor azonban olyan események történtek, amelyek egységfront megteremtésére készítették a pártokat.

Az OS aktivisták és tagok letartóztatása egyöntetű szolidaritást váltott ki a nemzeti mozgalom mindhárom irányzatában. 1951 tavaszától, amikor ügyük bírósági tárgyalása elkezdődött, a három párt közösen szervezte a tiltakozási akciókat. Március 15-én pedig helyi kezdeményezésre Tabesszában megalakítják az elnyomás ellen harcoló bizottságot, amely felhívásban fordul az országos vezetőségekhez, hogy legfelső szinten is teremtsenek egységet.⁹³ Áprilisban a marokkói nacionalista pártok egységpaktumot írtak alá, s példájuk követésére szólították fel az algériai nacionalistákat is. A pártok közötti közvetítésre az ulemák vállalkoznak. Erre - Ben Badisz 1936-os egységformáló példájára hivatkozva - a kommunisták már március elején felkérik őket. Tabesszi sejk amikor áprilisban az MTLD vezetőivel tárgyal a marokkóiak példájára hivatkozva azzal érvel, hogy "Algéria nem kulloghat hátul" és rugalmasságot, erőfeszítéseket kér Messzali Hadzs pártjától is.⁹⁴

A végső lökést az év folyamán lezajlott választásokon szerzett újabb, az 1948 éveit is meghaladó negatív tapasztalatok adták. Februárban az Algériai Gyűlés képviselői felének mandátumát újították meg, júniusban pedig parlamenti választások voltak. A februári választásokon az MTLD tartózkodásra szólít fel és négy képviselői helyet veszít, a résztvevő UDMA pedig egyet. A júniusi választások olyan légkörben (letartóztatások, jelöltek mandátumának érvénytelenítése stb.) és szabálytalanságok, csalások (pl. több helyen a gyarmati hatalom által támogatott jelölt egyedül kapta meg az összes szavazatot, többet mint a körzet szavazásra jogosultjainak száma) közepette történt, hogy az addig

⁹² Liberté, 1950.

⁹³ Liberté, 1951. március 15.

⁹⁴ Rapport de police des Renseignements généraux 1951. március 1. n. 1436., április 18. n. 2706. Archives de Wilaya d'Alger.

birtokolt képviselő helyeket is elveszítve, egyetlen MTLD és UDMA képviselő sem került a francia parlamentbe. Joggal állapította meg Ahmed Boumedjel, korábban UDMA képviselő, hogy "a második kollégium 15 képviselőjét nem megválasztották, hanem kinevezték".⁹⁵ Az első kollégiumban az AKP két jelöltjét újraválasztották.⁹⁶ Ismét bebizonyosodott, hogy a gyarmati legalitás keretei között vívott harc zsákutcába vezet. Ám ezt mindeddig a nemzeti pártok külön-külön tapasztalták, így mintegy utolsó lehetőségként még megmaradt az a remény, hogy ha összefognak legális keretek között is jelentős változásokat sikerül kicsikarniuk a gyarmati hatalomtól. Június 22-én az AKP levélben fordult az UDMA-hoz és az MTLD-hez és javasolta, hogy közösen szervezzenek akciókat a politikai foglyok szabadon bocsátásáért. Július 8-án viszont már - 1946 júliusi felhívását felújítva - Nemzeti Front megalakításának tervét terjeszti elő.⁹⁷ A három párt és az ulemák két héttel később megkezdett tárgyalásai gyorsan eredményre vezettek. Július 25-én közös nyilatkozatot fogadtak el, amelyben bejelentették a szabadság tiszteletben tartására és védelmére alakuló Algériai Front szervezőbizottságának megalakulását. A bizottság - független személyiségeket is bevonva - augusztus 5-re már össze is tudta hívni a front alakuló kongresszusát. Az egyhangúlag és vita nélkül elfogadott határozat az Algériai Front programjaként szentesítette azokat a célokat, amelyeket a szervezőbizottság július 25-én elfogadott. Ezek a célkitűzések demokratikus közélet megteremtéséért hívták harcra a tömegeket: a júliusi választási eredmények megsemmisítéséért, a szavazási szabadság és az alapvető szabadságjogok (lelkiismereti, véleményalkotási, sajtó és gyülekezési) tiszteletben tartásáért, a politikai foglyok szabadon bocsátásáért és azért, hogy a gyarmati hatalom vessen véget a muzulmánok kultikus ügyeibe való beavatkozásnak.⁹⁸ Kialakították a szervezeti kereteket is, amelyek lényegében megfeleltek a Muzulmán Kongresszusénak. Az országos vezetőségtől (Irányító bizottság) a helyi bizottságokig a pártok és a független személyiségek arányosan

⁹⁵ *Boumedjel, Ahmed*: L'Algérie unanime. Esprit, 1951. 10. sz. 515.

⁹⁶ Választások eredménye: Alger républicain, 1951. június 19.

⁹⁷ Liberté, 1951. június 28., július 12.

⁹⁸ .Alger républicain, 1951. augusztus 5-6.

képviseltették magukat. Azt tervezték, hogy tömeggyűléseket szerveznek, sajtókonferenciákat tartanak és petíciókat juttatnak el a hatóságokhoz. Külön delegációt küldenek Franciaországba és ott kapcsolatokat teremtenek politikusokkal, pártokkal, parlamenti képviselőkkel, hogy mozgósítsák a közvéleményt az Algériai Front támogatására. Gyors megalakulását az tette lehetővé, hogy programja konkrét, minimális követeléseket tartalmazott, elvi jelentőségű problémákat nem érintett, lényegében egy akcióegység egyezmény volt. A frontnak az év végéig 36 helyi bizottsága alakult. Ezek számos gyűlést, tüntetést, a helyi hatóságok önkényeskedése elleni tiltakozóakciót, az OS perben elítéltek felmentését követelő demonstrációt szerveztek.⁹⁹

Az Algériai Front programja minimális, korlátozott volta miatt a tömegek mozgósítására hosszú távon nem volt alkalmas. Ezért a nemzeti problémára legérzékenyebb MTLD már a megalakulást követően javasolta az elmélyítését, kiszélesítését oly módon, hogy az tartalmazza a nemzeti mozgalom politikai célját. "A Frontban megvalósított egység egy korlátozott egység. Ennek az egységnek, hogy gyümölcsöző legyen, hogy magához vonza a tömegeket, hogy kifejlessze az alkotó képességeket ki kell szélesítenie célkitűzéseit. Az Algériai Frontnak hazánk nemzeti szuverenitásáig, a függetlenségig kell kiszélesítenie akcióprogramját."¹⁰⁰ Ehelyett azonban az AKP egy hibás lépése még a kezdeti dinamizmusát is megtörte, amikor októberben részt vett a kantonális választásokon. Döntése, mivel a Frontot éppen a sorozatos választási csalások hívták életre, bizalmatlanságot keltett a nacionalista pártokban és a szavazóikban. Az UDMA és az MTLD tartózkodásra felszólító közös nyilatkozatát tömegesen követték, a második kollégiumban a résztvevők aránya nem érte el a 30 %-ot.¹⁰¹ Ettől kezdve megbomlott a Frontnak addig is nagyon törékeny egysége, a nacionalisták újra kezdték megkérdőjelezni az AKP nemzeti jellegét és az antikolonialista erők regionális egységének megteremtésekor már nem is számoltak vele. 1952. február 2-án, az algériai ulemák vezetőjének kezdeményezésére, a maghrebi nacionalista pártok - két tunéziai, négy marokkói és a két algériai - észak-afrikai akció-

⁹⁹ Liberté, 1951. augusztus 30., Algérie libre, 1951. szeptember 8., november 22.

¹⁰⁰ Algérie libre, 1951. augusztus 25.

¹⁰¹ Algérie libre, 1951. október 20.

és egységfrontot hoztak létre, amely koordinálni fogja Észak-Afrika felszabadításáért vívott harcukat.¹⁰² Az egységfront megalakítása reakció volt a tunéziai nemzeti mozgalom brutális elnyomására /letartóztatások, katonaság bevetése/ tett francia kísérletre. Megalakulását követően azonban tettekkel szinte nem is hallatott magáról. A tunéziai hazafiak melletti szolidaritási akciókat is az Algériai Front szervezte a tavaszi hónapokban. Formális megléte azonban világosan jelezte, hogy az algériai nemzeti mozgalom egységfrontjának bomlási folyamata visszafordíthatatlan. Májustól az UDMA már nem vesz részt a Front titkárságának ülésein, s az ulemák is visszavonultak.¹⁰³ Messzali Hadsztot április végén kitiltják Algériából és Franciaországban házi őrizetbe helyezik. A vita újra fellángol az MTLD-ben a párt jellegéről, a taktikáról. Eddig az Algériai Front léte és tevékenysége bizonyos mértékben elfedte belső válságát. A front titkársága június elején tart még egy ülést, amely az utolsó lesz. A nyár folyamán az Algériai Front, anélkül, hogy azt deklarálták volna, felbomlik, megszűnik. Augusztus végén az AKP még megpróbálja feltámasztani - eredménytelenül. A párt saját frontbeli tevékenységét vizsgálva jogos önkritikával mutat rá szektásságára, arra, hogy holt, száraz formulákat alkalmazva a Front tevékenységét leszűkítette a represszió elleni harcra, az alapszervezetek pedig magukba zárkóztak.¹⁰⁴ Ezt az analízist a későbbiekben megerősítette a párt titkára, Larbi Buhali is, amikor a Front gyors febomlásának okát abban jelölte meg, hogy eredeti programján nem lépett túl, nem vetette fel a nemzeti függetlenség problémáját.¹⁰⁵ Az MTLD is hasonlóképpen látta a Front felbomlásának okát.¹⁰⁶ Ám hamarosan hangot adott hagyományos kétségének is: vajon valóban nemzeti párt-e az AKP, amely ha harcol is a függetlenségért, azt csak azért teszi, hogy "szovjetizálja az országot."¹⁰⁷

Az Algériai Front rövid tevékenysége nem volt olyan erejű és mélységű, amely meggyökerezthette volna az egységélményt a nemzeti

¹⁰² Algérie libre, 1952. február 16., március 29.

¹⁰³ République algérienne, 1952. május 23.

¹⁰⁴ Liberté, 1952. augusztus 28.

¹⁰⁵ Interjú Larbi Buhalival, Alger 1984. március 26.

¹⁰⁶ Algérie libre, 1952. október 1.

¹⁰⁷ Algérie libre, 1952. november 1

mozgalomban. Sikertelensége viszont újra a gyarmati legalitás radikális megtagadásának tendenciáját, a fegyveres harc híveinek pozícióját erősítette. Őket bátorítja majd a gerilla harcot kezdő tunéziai és marokkói nacionalisták példája és a Szabad Tisztek Egyiptomja.

Nacionalista szindikalizmus a nemzeti mozgalom élén Tunézia

A világháború befejeztével bizonyos értelemben hatalmi vákuum keletkezett a tunéziai nemzeti mozgalomban. Nem volt olyan szervezet, amely hegemon erőként képes lett volna az 1943 utáni időszakban a politikai szocializáció útján jelentősen előrehaladt tömegeket tömöríteni és politikai harcukat irányítani. A népszerű Moncef bej után a franciák által trónra tett Lamine bejt továbbra sem tekintették uralkodójuknak a tunéziaiak. Az Uj Desztur Pártot a főrezidens nem legalizálta, egyes tagjainak a párt nevében kifejtett tevékenységét viszont többé-kevésbé tolerálta. A párt vezetője, Burgiba 1945 márciusában illegálisan külföldre távozik. Kairóba megy, ahol az Arab Ligát felhasználva internacionalizálni törekszik a tunéziai nemzeti mozgalom célkitűzéseit. Négy éves kinttartózkodása alatt hasznos nemzetközi kapcsolatokat teremt, a maghrebi nacionalista politikusok közül elsőként utazik 1946-ban az egyesült államokba és alapozza meg a tunéziai nemzeti mozgalomnak évekkel később nyújtott hivatalos amerikai támogatást.¹⁰⁸ A Régi Desztur Párt befolyása hagyományos társadalmi bázisának a kiskereskedőknek és a kézműveseknek a proletarizálódásával tovább csökken. Egyedüli szilárd támogatója az az egyre fogyó iszlám kulturális réteg lesz, amely a Zituana köré tömörül. E két párt egyes vezetői - független személyiségek bevonásával - szervezték meg azt az illegális gyűlést, amely később függetlenségi kongresszus néven vonult be a tunéziai nemzeti mozgalom történetébe. A titkos találkozón Szalah ben Juszefnek, az Uj Desztur Párt főtitkárának előterjesztésében elfogadtak egy határozatot, amely proklamálta "a tunéziai nép akaratát arra, hogy visszaszerezze

¹⁰⁸ Amerikai tartózkodásáról, politikusokkal történt találkozásairól részletesen beszámol fiának írott levelében 1946. decemberében. *Bourguiba, Habib: Ma vie, mon oeuvre 1944-1951.* Plon Paris 1987. 122-128.

függetlenségét s mint szuverén állam csatlakozzon az Arab Ligához, az ENSZ-hez és hogy részt vegyen a békekonferencián."¹⁰⁹ A nyomon lévő rendőrség a gyűlés befejeztekor tört a résztvevőkre és többségüket letartóztatta. Az illegális találkozóra egyedül a kommunistákat nem hívták meg.

A tunéziai kommunisták politikai irányvonalában - követve az AKP-t - néhány héttel a függetlenségi kongresszus előtt jelentős változás, fejlődés következett be. Szakítottak a nemzeti függetlenséget követelő nacionalisták elítélésével, elismerték autonómiájukat és a franciaországi demokratikus erők - benne a kommunisták - szövetségesének tekintették őket. Az augusztus 3-4-i központi bizottsági ülésen állást foglaltak az 1881-es protektorátusi szerződés eltörlése és egy új, egyenrangú felek között kötött, demokratikus szellemű tunéziai-francia szerződés megkötése mellett, amely "szabad, független és demokratikus életet biztosít Tunéziának a Francia Unió keretében."¹¹⁰ Követelték a minden tunéziai részvételével megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlés felállítását és előtte felelős kormány megalakítását.

E cél megvalósítása érdekében osztály és ideológiai megkülönböztetés nélkül mozgósítani kívántak mindenkit és valamennyi politikai szervezet részvételével Tunéziai Nemzeti Front megalakítását javasolják. Tunéziában a Francia Unióhoz tartozás programba foglalása nem játszott komoly szerepet a nemzeti mozgalom erőinek megosztásában. A francia alkotmány ugyanis *társult állam* státuszát biztosította az országnak, s ez magában foglalta a nemzeti függetlenség tárgyalások útján történő megteremtésének *jogi lehetőségét*. A nacionalisták a kommunisták egységfelhívására nem reagáltak, a későbbiekben pedig mindannyiszor elutasították. Az augusztusi fordulat nem tette hitelessé a kommunistákat a nacionalisták szemében, nem változtatta meg a róluk 1943-46 között kialakított negatív képet. Nem segítette a közeledést az sem, hogy az Uj Desztur Pártnak - ellentétben az MTLD-vel - soha nem voltak munkásmozgalmi kötődései, ideológiájában eredendően is távol állt a szocialista eszméktől. A kommunista párt nemzeti mozgalomba történő integrálódása egyedül a szakszervezeteken keresztül történhetett volna

¹⁰⁹ Ben Miled, Ahmed: Mon témoignage sur le congrès de l'indépendance (23 août 1946) suivi de quelques documents inédits. R.H.M. 1981. 23-24. sz. 269..

¹¹⁰ Avenir de la Tunisie, 1946. augusztus 10.

meg, itt a kommunistáknak meghatározó befolyásuk volt. Az augusztusi fordulat előtti hibás politikájuk azonban ezt a lehetőséget szétrombolta, s amikor ezt felismerik a kezdeményezés már az autonóm nemzeti szakszervezet kezébe kerül, amely néhány éves dinamikus fejlődés után betölti az említett vákuumot a nemzeti mozgalomban. Tunéziában a második világháború után - egyedülállóan a Maghreb országok történetében - a nemzeti szakszervezet válik az antikolonialista harc politikai centrumává.

Az 1944-45 folyamán alakult, 12 ezer tagot tömörítő 76 autonóm nemzeti szakszervezet 1946. január 20-án Tuniszban létrehozta országos szövetségét, a Tunéziai Dolgozók Általános Unióját (UGTT - Union Générale des Travailleurs Tunisien). Az alakuló kongresszus klasszikusnak mondható szakszervezeti programot fogad el, amely kizárólag a dolgozók anyagi, szociális helyzetének javítását célozza.¹¹¹ Ám már ekkor sem volt kétséges, hogy a tunéziai őslakos dolgozók érdekeinek védelmére alakult szakszervezetnek kikerülhetetlenül politikai funkciója is lesz. Ezzel vezetői is tisztában voltak, s nem is zárkóztak el előle. Ez kifejezést is nyert az UGTT főtitkárának, a gazdag szakszervezeti harci tapasztalatokkal rendelkező, s magát hamarosan nagyformátumú politikussá kinövő, Ferhat Hasednek (1914-1952)¹¹² abból a leveléből, amelyet a Szakszervezeti Világszövetség (SZVSZ) vezetőségéhez írt, kérve a felvételt. "...az országon kívül semmilyen hazánkban létező szervezet nem képviselheti munkásosztályunkat anélkül, hogy súlyosan ne sértene országunk szuverenitását és személyiségét, és a tunéziai dolgozók érdekeit ... A tunéziai munkásosztály szakszervezeti téren felszabadult ... kettős jellegű harcot folytat, egyrészt a kapitalizmus, másrészt a kolonializmus ellen."¹¹³ Az új szakszervezet nem a konfrontációt

¹¹¹ *Ben Hamida, Abdesslem: Le syndicalisme tunisien de la deuxième guerre mondiale à l'autonomie interne. Publications de l'Université de Tunis-I. 1989. 114.*

¹¹² Kerkena szigetén halászcsaládban született. Csupán alsófokú iskolát végez, később szívós munkával, autodidakta módon alapos műveltségre tesz szert. Különösen kiválóak szónoki képességei. Előbb kereskedősegéd, majd kocskísérőként dolgozik. 1936-ban belép a CGT-be, s rövidesen a közlekedési dolgozók szakszervezetének Sousse-i titkára lesz. 1938. elbocsátják a munkahelyéről. 1943-ban Mohamed Ennafával a kommunista párt későbbi titkárával együtt szervezi újjá a CGT-t Sfaxban.

¹¹³ *Idézi Kraiem, Mustapha: L'adhésion de l'UGTT à la Fédération Syndicale Mondiale. R.H.M. 1974. 1. sz. 31.*

választotta, hanem az együttműködést, az egységet a CGT-vel, annál is inkább mert nem klasszikus szakadás, hanem inkább párhuzamos szerveződés történt. Javaslattal fordult a rivális szakszervezethez, hogy kezdjenek tárgyalásokat a szervezeti egység megteremtéséről. A fúzióknak három feltételt szabott: az egységes szakszervezet vezetőségében csak őslakos tunéziaiak lehetnek, a hivatalos nyelv az arab legyen, az új név pedig az UGTT.¹¹⁴ A CGT tekintettel az egység megbomlásával előállott helyzetre, továbbá a javaslat megtárgyalása céljából 1946. október 24-27-én rendkívüli kongresszust tartott. A küldöttek döntöttek a CGT-ből történő kiválásról és autonóm szervezetté, Tunézia Dolgozóinak Szakszervezeti Uniójává (USTT - Union Syndicale des Travailleurs de Tunisie) alakultak át. Kinyilvánították, hogy az átalakult szakszervezet pártoktól független akar lenni, támogatja a nemzeti felszabadulásért és az igazi demokrácia megteremtéséért vívott harcot és szolidaritást vállalva a világ dolgozóival kéri felvételét az SZVSZ-be.¹¹⁵ A kongresszus megbízta a most már többségében tunéziaiakból álló vezetőséget, hogy folytasson tárgyalásokat az UGTT-vel a szervezeti egység megteremtéséről. A tárgyalások az SZVSZ közvetítésével éveken keresztül folytak, de megegyezés csak az UGTT által támasztott második feltétel elfogadásában történt. Akcióegység számos esetben megvalósult a két szakszervezet között, ám ugyanakkor rivalizáltak is egymással. Befolyása növekedésével az UGTT egyre kevésbé ösztönözte a tárgyalásokat. Különösen nem 1947 augusztusa után.

Az év folyamán a szakszervezetek bértárgyalásokat folytattak országos szinten a vállalkozókkal. Az USTT számos esetben magát igyekezett egyedüli reprezentatív szakszervezetnek feltüntetni. Így tett a Stax-Gafsa Társasággal folytatott tárgyalásokon is és elfogadta a Társaság kompromisszumos ajánlatát. Az UGTT visszautasította és augusztus 4-től meghatározatlan időre általános sztrájkot hirdetett meg. Ferhat Hased aggódott a sztrájk kimenetelét illetően, teljes szívvel nem is támogatta. Az UGTT sfaxi titkára Habib Asur, aki az Uj Desztur Pártnak is tagja volt, viszont politikai jelentőséget tulajdonított a sztrájkknak: "... egy soha nem

¹¹⁴ *Kraiem, Mustapha*: La question de l'unité syndicale entre l'U.G.T.T. et l'U.S.T.T. R.H.M. 1978. 12. sz. 275.

¹¹⁵ Bessis, Juliette: Le mouvement ouvrier tunisien: de ses origines à l'indépendance. M.S. 1974. 89. sz. 102.

látott erőpróba, amelyet egy teljesen tunéziai szervezet robbantott ki egy protektorátusi országban, ahol a legkisebb akciót is a protektor nemzet kiváltásáigra és jogaira mért csapásként fognak fel.¹¹⁶ Több ezer embert mozgósított és valósággal provokálta a rendfenntartó erőket (vasúti síneket szedtek fel). Az elkerülhetetlen összecsapásnak 29 halott és több mint 100 sebesült áldozata volt.¹¹⁷ Az USTT elítélte a vérontást, de a sztrájkot is, amelyet kalandor akciónak minősített.¹¹⁸ A két szakszervezet között a párbeszéd nem szakadt meg, de az ellentétek mélyültek. Az UGTT tekintélye a tunéziai dolgozók körében megnövekedett, taglétszáma 1947 augusztusa után gyorsan nőtt.¹¹⁹ Ezután gyorsul fel a közeledés az UGTT és az Uj Desztus Párt között is. 1947 végéről az UGTT már csak akkor hajlandó az egységtárgyalásokra, ha előbb felveszik az SZVSZ-be. Így akarja elismertetni teljes egyenlőségét az USTT-vel, amelyet 1946 decemberében már felvettek az SZVSZ-be, amelynek 1949 januárjában az UGTT is tagja lesz. Ezt követően viszont már tudatosan húzza az időt, nem tartja fontosnak a fúziót az USTT-vel.¹²⁰

Az UGTT akkor kerül az SZVSZ-be, amikor az már bomlásnak indult, súlyos ideológiai és politikai belső harcok feszítik. 1949 decemberében Londonban megalakul a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége (SZSZNSZ). Az UGTT akkor csatlakozik, amikor tevékenységében már határozottan kitapintható az antikolonialista nemzeti küzdelemben vállalt politikai szerepvállalás, amikor otthon a gyarmati hatalommal és az USTT-vel szemben is kivívta önállóságát, erős szervezetté formálódott, amely különös gonddal és érzékenyen ügyel nemzeti jellegének megőrzésére és védelmére. Az SZVSZ viszont, a kommunista világmozgalom fejlődését követve, az 1940-es évek végére monolitikus szervezetté válik, s szintén politikai szerepet vállalva, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok

¹¹⁶ Achour, Habib: *Ma vie politique et syndicale. Enthousiasme et déceptions 1944-1981.*

l.k. Alif Tunis 1989. 16.

¹¹⁷ *Kraiem, Mustapha.* Les événements du 5 aout 1947. á Sfax. R.H.M. 1977. 9. sz. 322-324.

¹¹⁸ *Avenir de la Tunisie, 1947.* augusztus 16

¹¹⁹ *Chanson-Jabeur, Chambel:* Les grèves en Tunisie, de la fin de la guerre aux affrontements de Sfax en 1947. Cahiers de Gremamo 4. sz. 1986-87. 150.

¹²⁰ *Kraiem, Mustapha:* La question de l'unité syndicale entre l' U.G.T.T. et l' U.S.T.T. R.H.M. 1978. 12. sz. 285..

külpolitikájának védelmére és propagálására mozgósítja a szervezett munkásokat. Az UGTT nehezen viseli a világszervezetben kialakult antidemokratikus légkört, az önálló kezdeményezést nem toleráló központi irányítást. Kényszeredetten fogadja el a határozatokat: a jugoszlávok elítélését, a szüntelen tiltakozást a Marshall terv ellen, a szolidaritás vállalását a görög szabadságharcosokkal, a békemozgalom atomfegyverellenes akcióit. Mindezekkel - a jugoszlávok elítélését kivéve - egyetért az UGTT (a későbbiekben is), de joggal kifogásolja, hogy a világszervezetben belül nincs lehetőség olyan önálló tevékenységre, amely a tunéziai népet saját nemzeti tapasztalatain keresztül kapcsolja a szakszervezeti világmozgalomhoz.

A kommunista vezetésű USTT viszont maradéktalanul elfogadta az SZVSZ irányvonalát és módszereit, mintegy tunéziai kizárólagos képviselőjének tartotta magát, s ekként is viselkedett az UGTT-vel szemben. Magatartásával akadályozta az egység megteremtését. A tunéziai békebizottságban alapításától (1949 március) együtt dolgozó két szakszervezet között 1950 márciusában olyan rendkívül feszült hangnemű levélváltásra került sor, amely már jelezte az elkerülhetetlen szembefordulást, de az UGTT SZVSZ-ből történő kilépését is. Az USTT azzal vádolta az UGTT-t, hogy nem mozgósítja a dolgozókat a Dismude nevű amerikai hadihajó bizertai látogatása ellen és ezzel szabotálja az SZVSZ határozatainak végrehajtását. Ferhat Hased felháborodottan - tényekkel alátámasztva - utasítja vissza a vádakot, majd megállapítja, hogy "nem a vitának van ideje most. Az elnyomás mindannyiunkat sújt és mégis kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy az önök aggodalma egy olyan szervezetére emlékeztet, amely monopolizálni akarja a tisztaságot, a tökéletességet, a harcosságot, a bátorságot és főleg az SZVSZ egyedül méltó képviselőjét, és hogy a többiek, valamennyien elhanyagolhatók."¹²¹

Ezt követően az UGTT gyakorlatilag nem vesz részt a békebizottság munkájában. Ugyanezen év nyarán pedig formálisan is szakít az SZVSZ-szel. A világszervezet végrehajtó bizottságának és nemzetközi szakmai szövetségeinek májusi budapesti tanácskozásán Ferhat Hased vezetésével

¹²¹ *Kazdaghli, Habib*: Les problèmes de la paix en Tunisie au lendemain de la seconde guerre mondiale (1947-1952). Mémoire pour le certificat d'aptitude á la recherche. Université de Tunis 1988. 107. A két levél teljes szövege ugyanott: 103-107

delegáció vesz részt és minden határozatot megszavaz.¹²² Július 23-án pedig már az UGTT vezetősége nyilatkozatban jelenti be kilépését az SZVSZ-ből. A Szakítást azzal indokolta, hogy a világszervezet "tisztán pártos jellegű" és "harcának szűk koncepciója nem képes garantálni a dolgozóknak, különösen pedig az elnyomott népeknek az egyéni szabadságjogok kiteljesedését és nemzeti szuverenitásának teljes gyakorlását".¹²³ Az SZSZNSZ azonnal jelentkezett, delegációja november-decemberben már Tunéziában járt. Biztosította az UGTT-t, hogy tiszteletben tartja nacionalizmusát és a társadalmi haladásért vívott harcát, növeli az arab nyelvű publikációk számát és teljesen egyenlőnek tekintik a CGT-ből kivált Force ouvrière-rel. Az UGTT felvételét 1951 április 1-el elfogadták és a júliusi milánói kongresszuson Ferhat Hased már jelen volt. A csatlakozás bizonyos értelemben logikus lépésnek tekinthető, betetőzése volt az UGTT szervezeti, politikai és ideológiai formálódásának. Ösztönözte és meghatározta ezt a folyamatot a kommunisták szűklátókörű hegemónisztikus törekvésein túl a hidegháborús blokk-politika, de legalább ennyire a konkrét tunéziai helyzet is.

Az 1951 március végén tartott (4.) kongresszus idején a nemzeti szakszervezetnek 80 ezer tagja van, közel háromszor annyi, mint az USTT-nek. Különösen erős volt a bányászok, a mezőgazdasági dolgozók, a hivatalnokok és az állami szektor alkalmazottai körében. Ez utóbbi két kategóriához tartozók az Uj Desztur Pártnak is tagjai voltak. Az USTT-nek a dokkmunkások között volt erős bázisa.¹²⁴ Korábbi kongresszusait a szociális problémák uralták, ezek most is megmaradtak, sőt vizsgálatuk elmélyül, de a politikának alárendelődtek. "Elsőrendű feladatunk a nemzeti ügy vizsgálata... Egyetlen célkitűzésünket sem tudjuk elérni, ha előbb nem alakítjuk át a kolonialista gyarmati rendszert egy tisztán nemzeti politikai és gazdasági rendszerré... szociális harcunk, politikai harc is, mert a politika meghatározza a szociálist és nem lehet az egyik területen reformot végrehajtani anélkül, hogy az ne hatna egy másik területen."¹²⁵ Az UGTT

¹²² Szabad Nép, 1950. május 23.

¹²³ A nyilatkozat szövege in *Bourguiba, Habib: Ma vie, mon oeuvre 1944-1951*. Plou Paris 1987. 298-299..

¹²⁴ *Ben Hamida, Abdesslem: Le Syndicalisme tunisien*, 108-112.

¹²⁵ A vezetőség beszámolóját idézi Ben Hamida, Abdesslem: *Le syndicalisme tunisien*, 185.

nacionalizmusa az SZSZNSZ-hez történt csatlakozás után sem szorította háttérbe, semmisítette meg a szociális felszabadítás célkitűzését. Ezt éppen a milánói kongresszuson jelenti ki nagyon egyértelműen Farhat Hased: "Harca (ti. az észak-afrikai szakszervezeteké - J.N.L.) társadalmi téren összefonódik a nemzeti felszabadulásért folytatott harccal... a nemzeti felszabadulásért folytatott harc nem más mint a társadalmi felszabadulás akaratának megnyilvánulása. Meggyőződésünk, hogy a politikai függetlenség társadalmi haladás nélkül, a rendszer társadalmi-gazdasági alapjának átalakítása nélkül nem más mint szemfényvesztés."¹²⁶

A nemzeti és szociális felszabadítás gondolatának szoros összefonódása nem tartalom nélküli jelszó volt az UGTT számára, hanem hazai talajban gyökerező, harci tapasztalatokkal alátámasztott valóságos politikai program. 1949-1952 között rendkívül sok, elhúzódó, gyakran véres összecsapásokkal kísért, de végül is szinte minden esetben - kompromisszumon alapuló - győzelemmel végződő szociális konfliktus volt az országban.¹²⁷ Ezek a sztrájkok, köztük számos kimondottan politikai indítékú, stabilizálták a szakszervezeteket, megedzették a dolgozókat, erősítették szindikalista és politikai öntudatukat. A nemzeti elnyomás alatt lévő Tunéziában, ahol a politikai szabadságjogok töredéke is csak igen korlátozottan létezett, a szindikalizmus szükségképpen összefonódott a politikai harccal. Az UGTT politikai szerepe azért is manifesztálódott, mert nem volt riválisa a nemzeti mozgalomban. Sem a TKP, sem a Régi Desztur Párt nem volt képes tömegeket mobilizálni. Az Új Desztur Párt pedig, amelyet Burgiba hazatérésére (1949. szeptember) után már toleráltak -de még mindig nem legalizáltak - inkább mozgalomként, mint pártként működött. Párttá szerveződése konfliktust okozott volna az UGTT-vel, ezért inkább támogatta, benne lévő tagjain keresztül befolyásolta, politikai jellegét, nacionalizmusát, a nyugati blokkhoz közeledését, és a látenszen benne lévő antikommunizmust erősítette.

Az UGTT a kommunistákkal szembeni ellenszenvét azokra a tapasztalatokra alapozta, amelyeket rövid együttműködésük alatt a

¹²⁶ Idézi: *Kraiem, Mustapha: L'U.G.T.T. et le mouvement syndical maghrébin avant*

l'assassinat de Ferhat Hashad. R.H.M. 1980. 17-17. 41.

¹²⁷ *Kraiem, Mustapha: La classe ouvrière tunisienne, 288-291., Liauzu, Claude: Militants, grévistes et syndicats. C.M.M.C. Nice 1979. 116.*

békebizottságokban, de főleg az SZVSZ-ben szerzett. Antikommunizmusa nem szisztematikus, nem tartja fontosnak - ellentétben az Uj Desztur Párttal - nemzeti jellege és függetlensége bizonyításához, és azzal is tisztában van, hogy olyan politika fedezéséül szolgálhat, amelyet az UGIT is elutasít. Ez egyértelműen kitűnik a 4. kongresszus elé terjesztett beszámolóiból: "azokat sem támogatjuk, akik az antikommunizmusból kényelmes paravánt akarnak csinálni, hogy eltakarják munkásellenes és reakciós politikájukat, szűklátókörű és retrográd konzervativizmusukat, a dolgozók kizsákmányolását és szembenállásukat a társadalmi haladással."¹²⁸ Ugyanitt hangzik el - a blokkpolitika logikáját követve - a Nyugathoz tartozás elfogadásának igen pragmatikus indoklása is: az tud tényleges befolyást gyakorolni a francia gyarmatosítókra. Az SZSZNSZ 1951-52-ben, amikor felcsillan a tárgyalásos rendezés reménye, tekintélyét latba vetve tiltakozó akciókat szervez, így próbál nyomást gyakorolni a francia kormányra. Az UGTT különösen jó kapcsolatot tart fenn az amerikai szakszervezetekkel. Meghívásukra látogat többször is az Egyesült Államokba Farhat Hased. 1952 áprilisában az ő közvetítésük révén fogadják a külügyminisztériumban, ahol megpróbálja elérni, hogy az amerikai kormány gyakoroljon nyomást Párizsra a tunéziai nemzeti mozgalom érdekében. Minden valószínűség szerint szerepe volt a szakszervezeteknek abban, hogy az Egyesült Államok is megszavazta októberben a tunéziai (és marokkói) kérdés napirendre tűzését az ENSZ-ben.

A támogatásért cserébe viszont a SZSZNSZ azzal bírta meg az UGTT-t, hogy a CGT gyengítése céljából segítse és szervezze Algériában és Marokkóban nacionalista szakszervezetek létrehozását illetve bomlassza a kommunista vezetésű szakszervezeteket. Farhat Hased ezt vállalta, mert a maghrebi nacionalista szakszervezetek létrehozását szívügyének tekintette, de ezzel akaratlanul is az amerikai politika eszközévé vált. Nagyon nyíltan fogalmazta meg az SZSZNSZ és benne az UGTT célját az arab országokban Irving Brown, az Amerikai Munkásszövetség európai képviselője egy 1953 elején írott cikkében: "Amikor elértük, hogy az UGTT szakítson az SZVSZ-szel és csatlakozzon az SZSZNSZ-hez, komoly csapást mértünk azokra az erőfeszítésekre, amelyet a kommunista ellenőrzés alatt lévő SZVSZ fejt ki azért, hogy megnyerje a szovjet

¹²⁸ Idézi: *Ben Hamida, Abdesslem: Le syndicalisme tunisien*, 342.

álláspontnak az arab tömegeket. Szerencsére ez teljesen ellentmond annak ami a Közel-Kelet legtöbb országában történt, ahol a fanatikus nacionalizmus és a kommunizmus között ördögi paktum, szinte lehetetlenné tette a szabad szakszervezeti mozgalom meghonosodását... Tunézia és Észak-Afrika problémáit mindenekelőtt a kommunista uralom alatti és a szabad világ közötti konfliktus fényében kell szemlélni, a nyugati nemzeteknek nem egyszerű tárgyak, hanem szövetségesek kellene az arab-muzulmán világban, s ez irányban mi szindikalisták fontos szerepet játszhatunk és kell is játszanunk."¹²⁹ Ferhat Hasednek nem sikerült elérnie nacionalista szakszervezet létrehozását. Ugyanígy kudarcot vallott a fiatal, 1950-ben alakult kommunista irányítású Szudáni Szakszervezeti Szövetség felbomlasztásával is.¹³⁰

Kül- és belpolitikai téren az 1950-es évek elején teljesnek mondható a nézetazonosság az UGTT és az Uj Desztur Párt között: mindent alárendelve a nemzeti felszabadítás ügyének, az össznemzeti érdek a meghatározó. Bizonyos eltérések, amelyek a tulajdonképpen a lényegre érintik, de ekkor még nem kerülnek felszínre - azonban kitapinthatók. Az UGTT osztálybázisát a bérmunkások - elsősorban a fizikai dolgozók - alkotják, az Uj Desztur Pártét a kereskedők, a mezőgazdaságban és kisebb részben az iparban érdekelt, kiteljesedésében a kolonializmus által gátolt burzsoázia. Beszédében Burgiba mindig a népre hivatkozik, szociális problémákról nem szól, a szabadságjogok korlátozása miatt csak a népi demokráciákat bírálja és kizárólag a francia kormánykörökhöz fordul. Ferhat Hared viszont mindig együtt említi a munkásosztályt és a népet, fontosnak tartja a nemzetközi munkásszolidaritást és bármilyen nemzetközi fórumon is szóljon, nem feldkezik meg a nyugati hatalmak szabadságfelfogásának ellentmondására rámutatni, főként a gyarmati népekkel szembeni magatartásukban. Az Uj Desztur Párt társadalomeszménye a politikai szabadságjogok maradéktalan érvényesülésére épül. Az UGTT ugyanilyen fontosnak tartja a dolgozók szociális biztonságát és fejlődését. Ugyancsak a 4. kongresszus beszámolójában olvashatjuk: "Úgy gondoljuk, hogy a legjobb társadalmi forma munkásosztályunk és népünk jövője számára a travaillizmus, amely

¹²⁹ *Brown, Irving*: Importance de syndicalisme tunisien. Preuves, 1953. 25. sz. 58.

¹³⁰ *Bouyahi, Salem*: Aperçu sur l'évolution des relations syndicales tunisio-soudanaises (de 1951 á 1958). R.H.M. 1988. 49-50. sz. 72-74.

abban áll, hogy a dolgozóknak biztosítja a társadalmi haladást és a legjobb munka és életfeltételeket, a népnek az emancipációt és a polgárjogokat, a szabadságjogot és a biztonságot."¹³¹ Az UGTT társadalmi koncepciója lényegében a szocialista-szociáldemokrata elképzeléseknek felel meg, legitimációs forrása a két világháború közötti nemzeti szakszervezeti mozgalom, amely a második világháború után válik autonómmá, függetlenné mind a formálásában szerepet játszó francia munkásszervezetekkel, mind a nemzeti felszabadítás eszméjét kisajátítani kívánó Új Desztur Párttal szemben, miközben sikerrel integrálja a munkásmozgalmat a nemzeti mozgalomba, megtestesítve a tunéziai nacionalizmus egyik variánsát. A másikat a desztur mozgalom, amelynek gyökerei a múlt századi modernizációs folyamatba nyúlnak (Régi Desztur), de az 1930-as években átalakulva erősödnek meg, s a második világháború után kristályosodnak ki. Ideológiáját a polgári demokratikus eszmék liberális felfogása alkotja. A függetlenség kivívásáig nem okozott különösebb problémát, hogy melyik variáns a felsőbbrendű, melyik közül tömörül a nemzet. A két szervezet és vezető személyiségei egymást erősítve, egységben kényszerítették a gyarmatosító hatalmat egyre jelentősebb engedményre.

1948 szeptemberében a száműzetésben meghalt Moncef bej, s a tunéziaiak szemében valójában csak akkor vált legitimmé az 1943 óta uralkodó Lamine bej, aki azzal igyekszik erősíteni legitimitását, hogy a nemzeti szervezetekkel összhangban számos lépést tesz a nemzeti érdekek védelmében. Ezt érzékelve a legális harc útját követő új Desztur Párt vezetősége 1949 júniusában - taktikai okokból - "demokratikus alkotmányos monarchia" mellett foglal állást.¹³² A francia kormány ugyanis hivatkozna a protektorátusi szerződésre, közvetlen tárgyaló partnernek az uralkodót fogadta el. Ezért a tárgyalásos folyamatban Lamine bej személye semmiképpen sem mellőzhető. Ezzel mind az UGTT, mind az Új Desztur Párt tisztában volt, bár a monarchikus politikai rendszerrel egyikük sem szimpatizált. Igyekeztek felhasználni az uralkodót a politikai küzdelemben, ám eközben mindig ügyeltek arra, hogy a kezdeményezést ne engedjék át neki. Ez különösebb nehézségekbe nem ütközött, mivel

¹³¹ Idézi: *Kraiem, Mustapha: La classe ouvrière tunisienne*, 306.

¹³² Tunis, 1949. június 15.

Lamine bej közel sem rendelkezett a politikai személyiségeket jellemző olyan markáns jellemvonásokkal és ambíciókkal, mint elődje.

A politikai harcnak lendületet adott Burgiba 1949 szeptemberében történt hazatérése. Bár nagy tömeg üdvözölte a repülőtéren, hamarosan kiderült, hogy hosszú távolléte alatt jelentősen csökkent a tekintélye a pártban. Nem kizárt az sem - bár ez teljes mértékben nem bizonyítható -, hogy a gyarmati hatóságok éppen ezért engedélyezték hazatérését, hogy megosszák a pártot.¹³³

Az őszi hónapokban Burgiba hosszú propaganda körutat tesz az országban, a helyszínen ismerkedik a problémákkal a párt helyzetével. Gyűjtő hatású beszédeivel, amelyekben a függetlenség kivívása érdekében még a fegyveres harc lehetőségét is felveti, nemcsak saját tekintélyét állítja helyre a túlságosan felszintű tárgyalásokra összpontosító vezetőséggel szemben, hanem a pártot szervezetileg is megerősíti. November elején fiának már azt írja, hogy "a pártban a légkör az egység és az egyeztetés irányában jelentősen javult."¹³⁴ 1950 tavaszán Franciaországban folytatja propaganda és szervező körútját. Egyrészt az ott tanuló tunéziai diákokat akarja megnyerni a nemzeti ügynek, másrészt a francia kormányköröket kívánja tárgyalásra bírni. Elutazása előtt néhány nappal fogadja az uralkodó is, s ez kétségtelenül növeli Burgiba politikai súlyát a francia kormánykörök előtt. Annál is inkább mert Lamine bej a fogadással egyidőben küldött levelet Vincent Auriol köztársasági elnöknek, amelyben a tunéziai társadalomban minden területre kiterjedő, valóságos változásokat hozó reformok meghozatalát sürgeti.¹³⁵

Burgiba nyomban Párizsba érkezése után a sajtó útján hétpontos tárgyalási programot tár a francia kormány elé. Ebben Tunézia belső szuverenitásának teljes helyreállítását követeli, többek között egy általános választások útján létrehozott nemzetgyűlést. Ennek első feladata egy demokratikus alkotmány elkészítése lenne, "amely meg fogja határozni a jövőendő francia-tunéziai kapcsolatokat Franciaország legitim érdekeinek s ugyanakkor a tunéziai szuverenitásnak is a tiszteletbentartása alapján."¹³⁶

¹³³ Vö.: *Kraiem, Mustapha*: La classe ouvrière tunisienne, 268-269.

¹³⁴ *Bourguiba, Habib*: La Tunisie et la France, Paris 1954. 225.

¹³⁵ Az uralkodó levele in H.M.N.T. XI. 186

¹³⁶ A hét pontos javaslat teljes szövege in HMNT. XI. 127.

Az Új Desztur Párt vezetőjét több párt (szocialista, Köztársasági Népi Mozgalom) parlamenti csoportja fogadja. Az ellenzékben levő Szocialista Párt pedig a májusi kongresszusán követeli a kormánytól, hogy állítsa össze és hozza nyilvánosságra a függetlenség elismeréséhez vezető tárgyalások forgatókönyvét.¹³⁷ Burgiba párizsi tevékenysége minden bizonnyal hatással lehetett a francia kormányra is, amelynek nyári nyilatkozatai tunéziai politikájának minőségi változásáról tanúskodnak. A nyár folyamán kinevezett új főrezidensre, Louis Periller-re, Robert Schumann külügyminiszter - amint azt Thionville-ben elmondott nyilvános beszédében kifejtette - azt bízta, hogy "vezesse Tunéziát a függetlenség felé, amely a végső cél a Francia Unió keretében minden terület számára."¹³⁸ Hasonlóképpen nyilatkozik az új főrezidens is június 13-án a tuniszi rádióban. A francia kormány tárgyalási szándékát látva az Új Desztur Párt vezetősége augusztus 4-én a kormányban való részvétel mellett foglalt állást. A 17-én megalakuló kormányban a párt főtitkára Szalah Ben Juszej kapja meg az igazságügyi tárcát. A kormány feladata a megalakulását bejelentő nyilatkozat szerint az, hogy "őfelsége, a bej nevében tárgyaljon olyan intézményes változásokról, amelyeknek fokozatosan el kell vezetnie Tunéziát a belső autonómiához."¹³⁹ A feladat végrehajtását garantálni látszott a kormány összetétele. Gerincét azok alkották - köztük Senik miniszterelnök - akik 1943-ban Moncef bej autonóm, semlegességi törekvései idején is miniszterek voltak.

A nemzetközi politikai légkör felforrósodása és Franciaország amerikai elkötelezettsége azonban már nyomban megszületésekor kérdésessé tette a francia kormány konstruktív szándékának megvalósulását. Augusztus 12-én Plevén kormányfő és Franciaország észak-afrikai képviselői (a két főrezidens és a főkormányzó) Párizsban tanácskozást tartottak. Észak-Afrika helyzetét, funkcióját vizsgálták a nemzetközi események - elsősorban a koreai háború - függvényében, azt, hogy a térség milyen mértékben járulhat hozzá a fegyverkezéshez. Megállapították, hogy a körülmények a stabilitás fenntartását követelik meg a három országban. Következésképpen a protektorátusokban nem

¹³⁷ A párt határozata in HMNT. XI. 241.

¹³⁸ Année politique, 1950. 138.

¹³⁹ HMNT. XI. 346.

lehet szó mélyreható strukturális átalakulásról. A tunéziaiaknak ígért fejlődést pedig "nagyon óvatosan kell irányítani."¹⁴⁰ A francia és a tunéziai kormány között nagyobb részt titokban folytatott tárgyalások eredményeként 1951. február 8-án bejelentett reformokat teljes mértékben az augusztusi párizsi tanácskozás állásfoglalása határozta meg. Semmi olyan elemet nem tartalmaztak, amely a belső autonómia közeli megteremtésére utalt volna. Megkönnyítették a tunéziaiak bejutását az állami hivatalokba, érvényesült a paritás elve a minisztertanácsban, ahol hét francia és hét tunéziai kapott tárcát. A reformok kiábrándulást okoztak. A francia kolónia főként azért ellenezte mert az állami hivatalokban elfoglalt pozícióját látta veszélyeztetve. A tunéziaiak pedig az 1947-es reformok egyszerű megismétlését látták bennük. Az Új Desztur Párt vezetősége február 1-i ülésén a kormányból való kilépéssel fenyegetőzött. A Régi Desztur Párt és a kommunisták még radikálisabb álláspontot foglaltak el: teljesen elvetették nemcsak a reformokat, hanem a belső autonómiát is, és függetlenséget követeltek. A kommunista párt a reformokat "imperialista manővernek" minősítette, de igen keményen bírálta az Új Desztur Párt vezetőségét is, elsősorban Burgibát, akinek személyes utasítására zárták ki 1950 márciusában a vezetőségből Szliman ben Szlimont, aki a békebizottságokban együttműködött a kommunistákkal.¹⁴¹ A reformokkal szembeni általános elégedetlenség egyik következménye az volt, hogy a kormányban a francia és a tunéziai miniszterek egyetlen felmerült probléma megoldásában sem tudtak megegyezni, gyakorlatilag a testület munkája megbénult. Októberben Senik miniszterelnök Párizsba utazott, hogy tárgyaljon a francia kormánnyal a megmerevedett álláspontok feloldásáról és a protektorátus jövőjéről, a belső autonómia kialakításának körülményeiről. A francia kormány Robert Schuman külügyminiszter kompromisszum-készsége ellenére elvetette a belső autonómia elveit és a status quo fenntartása mellett foglalt állást.¹⁴² Az UGTT november 29-én általános politikai sztrájkokkal tiltakozott a francia kormány állásfoglalása ellen, amelynek kialakítását a marokkói helyzet határozta meg. A nyugati protektorátusban

---

¹⁴⁰ Année politique, 1950. 173.

¹⁴¹ Avenir de la Tunisie, 1951. február 9.

¹⁴² Année politique, 1951. 591-592.

az év eleje óta rendkívül feszült volt a viszony a főrezidens és a szultán között, aki egyre határozottabban követelte a gyarmati státusz felszámolását is magában foglaló reformok bevezetését. A Senik kormányfőnek adott válasz jelezte a francia kormány tunéziai politikájában bekövetkező változást. A decemberben kinevezett új főrezidens Jean de Hautecloque 1952. január 12-én vészjósló változások jeleként, szokatlan módon, hadihajón érkezik Tuniszba. Ugyanezen a napon utazik Párizsba Szalah ben Juszef, hogy kormánya nevében az ENSZ elé vigye országa ügyét. Ez 15 afro-ázsiai ország javaslatára, január 30-án meg is történik. A francia kormány drasztikusan reagál, a konfrontációt választja. A főrezidens desztur párti, kommunista és szakszervezeti aktivistákat tartóztat le. A hadsereg elit alakulatai "átfésülik" a Cap Bon-i régiót, ahol az Uj Desztur Párt a legerősebb. Február 1-re az UGTT általános politikai sztrájkot hirdet, ugyanezen a napon az SZSZVSSZ főtitkára nyílt levélben tiltakozik a francia kormánytól a letartóztatások és a fegyveres erőszak alkalmazása miatt. A nyílt erőszak alkalmazása ellenére a tunéziai kormány nem hajlandó visszavonni a belső autonómia megteremtésére vonatkozó programját. Ezért márciusban a miniszterelnököt és a tunéziai minisztereket letartóztatják és a déli országrészbe deportálják. A kinevezett új miniszterelnöknek, egy gazdag földbirtokosnak, semmilyen tekintélye nincs az országban. A nemzeti mozgalom valamennyi pártja, szervezete szembefordult fele, a bej is csak fegyveres kényszer hatása alatt járult hozzá a kinevezéshez. A nemzeti mozgalom ellenállásának hatékonyságát azonban gyengítette, hogy szervezeteink akcióegysége spontán módon valósult meg. Burgiba, akit Tabarka városban tartottak háziőrizetben, sajtónyilatkozataiban mindannyiszor élesen elhatárolta magát a kommunistáktól, a Régi Desztur Párt viszont őt bírálta szüntelenül. Ferhat Hased volt az a személyiség, akit fenntartás nélkül elfogadtak a nemzeti szervezetek, a tunéziai, sőt a nemzetközi közvélemény is. Emiatt a gyarmati hatóságok sem merik letartóztatni. Áprilisban Brüsszelben és az Egyesült Államokban a SZSZVSSZ nyújtotta fórumokat felhasználva nyeri meg a nyugati politikai körök és közvélemény újabb jelentős részét a tunéziai nemzeti küzdelem ügyének. A francia kormány is, amint a konfrontációs politika választása mutatja egyre nehezebben tudja kezelni a tunéziai problémát. Helyzetét nehezíti, hogy az Európai Védelmi Közösség egyezmény elfogadtatása nagy nehézségekbe ütközik és megosztja még a jobboldali erőket is.

Tulajdonképpen e két kérdés kapcsán 1952-ben ütközik ki először komolyan a IV. Köztársaság politikai rendszerének korszerűtlensége: az újabb gazdasági-társadalmi modernizáció útjára lépő franciaország egyre képtelenebb lesz alkalmazkodni a nemzetközi rendszer gyorsuló ütemben történő átalakulásához. A formálódó európai politika új típusú kapcsolatokat követel meg a gyarmatokkal is. Ez a követelmény különös élességgel kerül felszínre a francia-tunéziai konfliktusban, ám még anélkül, hogy ez egyértelműen tudatosodna az uralkodó politikai körökben. Jacques Fauvet francia történész véleményét idézve ez a két egymáshoz kapcsolódó dráma - a tunéziai probléma és az Európai Védelmi Közösség ügye - az, amely "súlyosbítva emberek és pártok viszályát, meggyengíti a rendszert és olyan láncreakciót indít el, amely összeomlásához vezet. Titokban, de szervesen, ekkor kezdődik meg a IV. Köztársaság hanyatlása."¹⁴³ Juniusban a francia kormány újabb reformokat terjeszt elő, amelyek a külügyminiszter szavai szrint "szükségesek a francia jelenlét fenntartásához és megfelelnek az őslakosság legitim törekvéseinek."¹⁴⁴ A reformok azonban - hiába a miniszter indoklása - egyik félnek sem feleltek meg. A bej, miután augusztus elején meghallgatta a nemzeti pártok, szervezetek vezetőinek és neves személyiségeknek a véleményét, nem volt hajlandó egészen az év végéig aláírni a reformokat életbe léptető rendeletet. A francia kolónia pedig már eleve minden reformszándékot érdekei elárulásának, az ország függetlenségéhez vezető újabb lépésnek tekintett. Legszélsőségesebb elemei még a tavasszal megalakították Vörös Kéz nevű titkos fegyveres szervezetüket, amely első terrorista akcióit a nyár folyamán középületek ellen követte el. Minden valószínűség szerint ez a szervezet volt a végrehajtója a Ferhat Hased elleni halálos merényletnek is december 5-én, bár a tettesek kilétét mindmáig nem sikerült felderíteni. Halála súlyos csapás volt a tunéziai nemzeti mozgalomra, kétségtelenül legnépszerűbb, legnagyobb nemzetközi tekintélyű vezetőjét veszítette el, aki képes volt a nemzeti függetlenség eszméjét és a népi rétegek szociális törekvéseit egyesíteni. Halálával ugyanakkor felmerült az a reális veszély is, hogy a nemzeti mozgalom vezetői ezután csak a függetlenség eszméjét hangsúlyozzák s az Uj Desztur

---

143

144 *Année politique*, 1952. 435.

Párt mögé felsorakozott burzsoázia kisajátítja a mozgalmat. A merénylet a harci módszerek alkalmazásában is fordulatot eredményezett. Az antikolonialista fegyveres harc, amelynek lehetőségét Burgiba, néhány évvel korábban már felvetette, kezdett realitássá válni, a következő évben a gerilla akciók a tunéziai politikai élet szerves részévé váltak, jelezve a gyarmati status quo fenntartására irányuló reformpolitika csődjét.

***A szultán köré tömörült marokkói nemzeti mozgalom
monarchista nacionalizmus?***

A két protektorátusban a második világháború után kialakult politikai helyzet számos hasonlóságot mutat, de nem kevés lényeges eltérés is megfigyelhető. Marokkóban korlátozottabban érvényesülnek a politikai szabadságjogok. A pártokat itt sem legalizálják, de tevékenységüket többé-kevésbé tolerálják, sajtójukat viszont szigorúan ellenőrzik, szinte több a betiltott lapszám, mint a megjelent. Marokkóiak továbbra sem alapíthatnak szakszervezeteket. Érdekeik képviselőjét és védelmét a CGT vállalja magára. 1946-ban, amikor továbbra is szoros kapcsolatot tartva a francia szakszervezeti központtal, Marokkói Egyesült Szakszervezetek Általános Uniójává (Union générale des syndicats confédérés marocains - UGSCM) alakult át, 40 ezer európai és 20 ezer marokkói tagja van.¹⁴⁵ A pártok szervezeti szempontból a három Maghreb ország közül itt a legfejletlenebbek, hiszen múltjuk, harci tapasztalatuk alig van, s alig hogy deklarálják megalakulásukat a második világháború vége felé, már be is tiltották őket, így strukturális kialakításukhoz nem rendelkeztek még a korlátozott legalitás nyújtotta viszonylag kedvező lehetőséggel sem. A pártok gyengesége is hozzájárult ahhoz, hogy az uralkodó, Mohamed ben Juszeif, vált a nemzeti mozgalom irányzatainak, szervezeteinek integráló tényezőjévé, vezetőjévé. Tekintélyét a külvilág s a gyarmati hatalom képviselői előtt megalapozta az 1943-as találkozás a Roosewellel, illetve az, hogy 1945-ben de Gaulle megkülönböztetett figyelemmel fogadta és ellenállási érdemrenddel tüntette ki. A három észak-afrikai francia gyarmat közül itt volt a legerősebb -s egyben a legszembetűnőbb is - az amerikai

¹⁴⁵ Oved, Georges: La gauche française...II. 228.

befolyás, az 1942-es partraszállás után létesített támaszpontok továbbra is megmaradtak, sőt számuk növekedett. Legkorábban ebben az országban választotta a nacionalista mozgalom - konkrétan az Isztiklál Párt - nemzetközi szövetségeseül az Amerikai Egyesült Államokat és elsőként ismerte fel az ENSZ jelentőségét az antikolonialista küzdelemben.

A létező három párt közül döntő befolyása a társadalom valamennyi rétegében az Isztiklálnak volt, mind a kommunista párt, mind a Függetlenség Demokratikus Pártja /Parti démocratique de l'Indépendance - PDI/ nem tudott igazán mély gyökeret eresztetni a marokkói társadalomba, befolyásuk csupán egyes rétegek töredékére terjedt ki. A három párt között, bár a kommunisták ideológiailag igen távol álltak a két nacionalista párttól, néhány alapvető politikai kérdésben teljes volt a nézetazonosság. Már egyik sem elégedett meg a protektorátus politikai rendszerén javító reformokkal. A legvilágosabban ezt az Isztiklál Párt fejezte ki, amikor elvetve az 1947 nyári reformokat kijelentette: "Az első igazi reform a protektorátus eltörlése lesz."¹⁴⁶ Mindhárman az ország területi integritásának (Spanyol Szaharát is beleértve), a gyarmatosítás által szétdarabolt Marokkó egységének helyreállítása mellett foglalt állást. Egyaránt a marokkói egység szimbólumának tekintették a szultánt és ugyancsak megegyeztek abban, hogy a független Marokkó szoros kapcsolatokat akar fenntartani Franciaországgal.

Az 1944 januári megtorlás ellenére is az ország legjelentősebb pártja az Isztiklál maradt, bár inkább mozgalomként működött - hasonlóan, de kevésbé szervezeten az Uj Desztur Párthoz - mint pártként. Bázisát továbbra is a városi, elsősorban a fezi, rabati, kereskedő-burzsóázia - a bazár - alkotta, de gyorsan növekedett befolyása a gyarmat gazdasági, kereskedelmi központjává váló Casablancában, mind a gyors gazdasági fejlődés által odavonzott marokkói vállalkozói rétegben, mind a külvárosok félproletár marginalizálódott tömegek körében.¹⁴⁷

Az Isztiklálnak a háború után nem volt módja tömegakciókat szervezni - 1944 január emléke is óvatosságra intette - ezért a legális kereteket felhasználva igyekszik célját elérni s petíciókkal; memorandumokkal ostromolja a gyarmati hatóságokat (főrezidens, külügyminiszter). Így

¹⁴⁶ Egalité, 1947. július 18.

¹⁴⁷ *Marais, Octave: La classe disigeante au Maroc. Revue française de sciences politiques.* 1964. 4. sz. 716.

akarja kikényszeríteni a tárgyalásokat a francia kormánnyal. 1947-es programja lényegében változatlan, bizonyos vonatkozásban pontosított. E szerint a jövőbeli normális francia-marokkói kapcsolatok alapja, a tárgyalások kiindulópontja csak a protektorátusi szerződés gyökeres revíziója, lényegében érvénytelenítése lehet. Egyértelművé teszi, hogy a független Marokkó politikai rendszere az alkotmányos monarchia lesz, ahol az iszlám államvallás, de állami funkciót más vallású is vállalhat.¹⁴⁸ Szociális kérdésekről - hasonlóan a maghrebi nacionalista pártok programjához -, nem esik szó. Az Isztiklál már 1947 végén memorandumot juttat el az ENSZ-hez, amelyben részletes történeti, politikai, gazdasági és kulturális elemzését adja az országnak. Alapmegállapítása az, hogy a marokkói nemzet - "egy koherens politikai rendszer" - már a franciák odaérkezése előtt is létezett s ez teljesen törvénytelené teszi a protektorátus intézményét. Ezért az ENSZ és a világgözüvélemény elismerheti szuverén nemzetnek.¹⁴⁹ Az uralkodó vezető szerepét a nemzeti mozgalomban csak fokozatosan ismeri el, úgy ahogyan maga Mohamed ben Juszeif is egyre következetesebben kötelezi el magát a politikai küzdelmekben a nemzeti érdekek védelme mellett.

A másik párt, amelynek gyökerei az 1937-es szakadáshoz nyúlnak vissza, a Vazzani vezette Függetlenség Demokratikus Pártja (Parti Démocratique de l'Indépendance - PDI), elsősorban a francofil értelmiségieket tömöríti, legközelebb az UDMA-hoz áll. Programja szerint az ország teljes függetlenségéért küzd, amely azonban számára, "nem egyszerűen egy ideál, hanem a marokkói nemzeti fejlődés sine que nonja."¹⁵⁰ Eltérően az Isztikláltól érzékenységet mutat a szociális probléma iránt is, a független Marokkóban "egy politikai és szociális demokráciát" kíván megteremteni. Ennek következtében a baloldalt tekinti szövetségesének: "a PDI egy világosan a baloldal felé orientált nemzeti liberális párt."¹⁵¹ A szocialistákkal tart fenn igen jó kapcsolatokat.

A Marokkói Kommunista Párt ugyanazt az utat járta be, mint az algériai és tunéziai testvérpárt. Ugyancsak 1946 nyarán következik be

---

¹⁴⁸ Egalité, 1947. május 23.

¹⁴⁹ Egalité, 1947. november 21., december 5.

¹⁵⁰ Egalité, 1947. január 30.

¹⁵¹ Egalité, 1947. április 10..

fordulat a politikai irányvonalában. Augusztus 4-i központi bizottsági ülésén, szakítva eddigi stratégiai céljával, a nemzeti függetlenség, az ország területi integritásának helyreállítása valamint egy általános titkos szavazással megválasztott nemzetgyűlés felállítása mellett foglalt állást. "Ahhoz, hogy minden imperializmussal szemben egy szabad és független Marokkót teremtsünk, azonnal létre kell hozni egy parlamentet és egy ország ügyeit intéző marokkói kormányt."¹⁵² Még ugyanebben a hónapban kihallgatáson fogadja képviselőit az uralkodó, aki a találkozó után kijelenti, hogy "a dolgozók osztálya is a néphez tartozik és a demokrácia ideje mindenki számára eljött..."¹⁵³ A párt Nemzeti Front megalakítására tett javaslatot a nacionalistáknak. Az Isztiklál elutasította ezt, mert nem tekintette nemzeti pártnak az MKP-t, és mert a szövetség korlátozná cselekvési szabadságát. "Tulajdonképpen nincs Marokkói Kommunista Párt. Van egy kommunista párt, amelynek a főtitkára egy algériai születésű francia,¹⁵⁴ és amelynek sok francia és csak néhány marokkói tagja van... Javasolta nekünk, hogy alakítsunk nemzeti frontot. Eddig ez ügyben semmit sem tettünk. Inkább megőrizzük szabadságunkat minden párttal szemben."¹⁵⁵

Az MKP-nak valóban nem sok marokkói tagja volt, viszont befolyása ennél jóval nagyobb a világi értelmiség köreiből és a szakszervezeteken keresztül a városi bérmunkások között. Sőt egyes körzetekben a fellahokat is sikerült megnyernie. Az együttműködés elutasításának valóságos oka ideológiai természetű volt. Az Uj Desztur Párthoz hasonlóan az Isztiklál élesen antikommunista volt. A nacionalisták külpolitikai orientációja miatt az ideológiai ellentét a későbbiekben még csak mélyült. Ugyanakkor bizonyos mértékben riválisának tekintette az Isztiklál a kommunista pártot, és mindent megtett, hogy befolyását visszaszorítsa. Maga Allal al Fasszi

¹⁵² Idézi: *Ayache, Albert: Le Maroc*, 351

¹⁵³ Bulletin d'informations du Maroc. 1946. szeptember 8.

¹⁵⁴ Ali Jatának, az MKP főtitkárának szülei Kabiliából származtak, s az első világháború végén költöztek Tangerbe. Itt született Ali Jata 1920-ban. Korán bekapcsolódott a nacionalista cserkészmozgalomba, 1944-ben pedig belépett az MKP-ba. A következő évben titkárrá választották. Többször kéri a marokkói állampolgárságot, de a protektorátus idején nem kapja meg, mert így könnyebb elítélni és kitoloncolni az országból. Liberté, 1951. március 15., 22.

¹⁵⁵ Conférence de presse donnée par la délégation du Parti de l'Istiglal á Paris le 30 aout 1946. Bureau de documentation et d'information du Parti. Paris, 1946. 13.

írta néhány évvel később, hogy pártja sikerrel számolta fel a kommunista befolyást a Tadla környéki parasztok körében. "Tadlai csoportunknak köszönhető eme hatás (ti. a kommunista - J.N.L.) kiküszöbölése... nekünk és a vezérelveinket képező iszlámnak."¹⁵⁶ A három Maghreb-ország közül Marokkóban volt a legrosszabb viszony a kommunisták és a nacionalisták között. Az Isztiklál egyeduralgó szerepre törekedett a nemzeti mozgalomban, a PDI-t elfogadta ugyan, de neki is alárendelt szerepet szánt. A gyarmati hatalom viszont csak a szultánt fogadta el tárgyalópartnernek, aki 1947-ben - mondhatni látványosan, szinte sokkhatást kiváltva - lépett a politikai küzdőterre.

Áprilisban, a spanyol zónán keresztül, ahol uralkodónak kijáró tisztelettel üdvözlük, Tangerbe utazik. A városban 1889 óta nem járt marokkói uralkodó. Mohamed ben Juszeft a látogatással Marokkó egységét akarta demonstrálni. A látogatást csak nehezen, végül is a tangeri amerikai konzul közbenjárására engedélyezte a főrezidens. A nemzetközi státusú városban hatalmas függetlenséget követelő tömeg fogadja az uralkodót. A spanyol zóna nemzeti pártjainak nevében a Francoban csalódott Abdelhalek Torresz olyan uralkodóként üdvözli aki növeli a függetlenségbe vetett reményeinket."¹⁵⁷ Április 9-én elmondott beszédében a szultán sajnálkozik az ország elmaradottságán, a modern technika elsajátítására buzdítja honfitársait. Bizalmát fejezi ki nemcsak abban, hogy a marokkói nép képes lesz elsajátítani a technikai civilizációt, hanem abban is, hogy politikai öntudatra ébred. "A nép végre felébred, tudatában lesz jogainak és a leghatékonyabb utat fogja követni, hogy visszanyerje helyét a népek között... a marokkói nép legitím jogai nem veszhetnek el és nem fognak elveszni soha."¹⁵⁸ A nemzeti öntudat erősítését ösztönző megállapítások már önmagukban is mehökkentették a gyarmati hatalom jelenlévő képviselőit, éppúgy, mint az, hogy a szokásoktól eltérően a szultán egy szót sem szólt a franciák "civilizációs küldetésének" eredményeiről. De még inkább azok a kijelentések, amelyek az eredeti, a sajtónak közlésre már előre leadott szövegben nem szerepeltek. Mohamed ben Juszeft dicsérettel illeti az Arab Ligát, amely lehetővé teszi az arab

¹⁵⁶ *Al-Fassi, Allal: What is Istiglal? The Islamic Review. 1951. 5. sz. 39.*

¹⁵⁷ *Egalité, 1947. április 17.*

¹⁵⁸ *Bulletin d'informations du Maroc. 1947. április 18..*

vezetők számára, hogy "egyesítsék hangjukat és együtt meneteljenek a morális haladás, az iszlám nagysága és az arabok dicsősége felé."¹⁵⁹ Tangerből Rabatba indulva az uralkodó nyilatkozott a sajtónak s annak az óhajának adott kifejezést, hogy Marokkó és a Közel-Kelet közötti szálak "egyre erősebbé válnak, főleg azután, hogy az Arab Liga egy intézménnyé vált s jelentős szerepet játszik a világpolitikában." Ugyanitt kijelentette, hogy Tanger merokkói város, s "Marokkó egy egységet alkot, amelynek szimbóluma a trón."¹⁶⁰

A tangeri beszéd nagyjelentőségű esemény, mérföldkőnek tekinthető a marokkói nemzeti mozgalom történetében; a szultán egyértelműen kinyilvánította, hogy a nemzeti felemelkedésért, szabadságért küzdő erők oldalára áll, sőt szószólójuk lesz, kiindulópontja a nacionalista mozgalom és trón egysége kialakulásának. A szultáni beszéd és nyilatkozat politikai jelentőségét és súlyát növelte, hogy a Tangerbe indulás előtti napon Casablancában a szenegáli lövészek és a lakosság között kirobbant és mintegy 100 halálos áldozatot követelő incidens nacionalista tüntetéssé változott.

Párizs reagálása a tangeri beszédre a főrezidens visszahívása volt, őt okolták a történetekért. Helyébe Alphonse Juin tábornokot nevezték ki, aki az empire fenntartásának feltétlen híve volt, s aki a francia kormány esetenkénti rugalmas magatartásával is szembenállva valóságos "feudális báróként" viselkedett négyéves "prokonzulása" idején Marokkóban.¹⁶¹ Érdemi tárgyalásokra nem volt hajlandó, elégségesnek ítélte az addig bevezetett reformokat. Tovább korlátozta a nacionalisták tevékenységét, külföldre kényszerítette vezetőit, akik nemzetközi támogatást igyekeztek szervezni Kairóban a Maghreb Irodánál, az ENSZ-nél és az Egyesült Államokban, ahol New Yorkban 1947 végén megnyitották a Marokkói Információs Irodát. A kommunisták a nemzeti függetlenségi harcot igyekeztek összekapcsolni a békemozgalom céljaival.¹⁶² E vonatkozásban azonban még olyan eredményt sem értek el mint, a tunéziai kommunisták, pedig a békemozgalomnak tekintve, hogy amerikai katonai bázisok voltak

---

¹⁵⁹ Le Monde, 1947. április 12.

¹⁶⁰ Le Monde, 1947. április 15.

¹⁶¹ Julien, Charles-André: *Le Maroc face aux impérialismes*, 214.

¹⁶² Liberté, 1949. április 28.

az országban - itt lehetett volna legnagyobb esélye. Az Isztiklál és az uralkodó azonban, amint azt tangeri látogatásakor az amerikai konzulnak kifejtette, nem ellenzi a támaszpontokat, mert "az amerikai jelenlét egy kicsit enyhíti a ránk nehezedő elnyomást."¹⁶³

1947 és 1950 között viszonylagos politikai nyugalom volt Marokkóban, annál élesebbek voltak viszont a szociális konfliktusok. Az UGSCM vezette szociális küzdelem számos esetben eredménnyel járt: béremeléseket harcoltak ki, sőt 1948-ban elvben a marokkóiak szakszervezeti tagságát is elismertették és bizonyos megszorításokkal a marokkói bér munkások is kaptak családi pótlékot. Ezt látva - és Ferhat Haseden keresztül a SZSZNSZ nyomására is - az Isztiklál is kezd érdeklődni a szakszervezeti mozgalom iránt. Elismeri annak a nemzeti felszabadításért vívott harcban betöltött szerepét, s "szabad és független szakszervezetet" akar létrehozni.¹⁶⁴ Miután nem sikerült szakadást elérnie az UGSCM-ben, azt tanácsolta tagjainak, hogy lépjenek be. Így ezen a területen az Isztiklál, ha kényszeredetten is, de tudomásul vette az együttműködést a kommunistákkal, akik maguk is igyekeztek "marokkóizálni" a szakszervezetet. Az UGSCM élén 1946-tól egy francia és egy marokkói titkár állt, 1951-től pedig csak egy marokkói.¹⁶⁵ A politikai küzdelemben viszont, nem kötelezte el magát, ezért amikor az ország független lesz az UGSCM széthullik és a nacionalisták vezetésével egy új nemzeti szakszervezet alakul.

Az uralkodó tangeri elvi állásfoglalását 1950-ben váltja tettekre. A nyár folyamán dönt, hogy Párizsba utazik és tárgyalásokat kezdeményez a francia kormánnyal. Bár küldetésének eredményességére árnyékot vet - a már említett - augusztusi párizsi észak-afrikai konferencia, októberben mégis elutazik a francia fővárosba. Megérkezése másnapján, 11-én, memorandumot juttat el Vincent Auriol Köztársasági elnöknek, s ebben alapvető strukturális reformokat követel, megállapítván, hogy "a ma felvetődött marokkói probléma többé már nem a jelenlegi

¹⁶³ *Benjelloun, Abdelmajid*: Les relations entre le mouvement nationaliste marocain de la zone Nord et les Américains de 1945 á 1956. in *Benjelloun, Abdelmajid*: Approches du colonialisme. 246.

¹⁶⁴ Bouabidnak, az Isztiklál vezetőségi tagjának nyilatkozata: Algérie Libre, 1949. április

15.

¹⁶⁵ *Ayache, Albert*: Le Maroc. 354.

adminisztrációban végrehajtott részleges reformok és felszínes személycserék ügye, hanem egy nép problémája, amely a lényegét és a részleteket is érintő változásokat követel, s ezt követelik a jelenlegi körülmények is."¹⁶⁶ A részletekre is tekintettel levő konkrét követelések (pl. a marokkóiak szakszervezetalapítási jogának elismerése) mellett elsősorban egy olyan egyezmény megszerkesztését sürgeti, amely "a jövő alapjairól és a végső célról határoz". A 31-i francia válasz teljes kiábrándulást okoz, egyetlen követelésre sem reagál érdemben. Az uralkodó úgy utazik haza, hogy semmilyen francia-marokkói közös nyilatkozatot nem írnak alá. Otthon a protektorátus igen korlátozott jogkörű politikai intézményeiben folyik tovább a vita, a harc. December elején a kormányzótanácsban az Isztiklál tagok élesen bírálják a protektorátusi rendszert, mire Juin főrezidens eltávolítja őket a teremből. A szultán viszont fogadja őket, ezzel demonstrálja velük való egyetértését. A főrezidensben ekkor élődik meg a gondolat, hogy minden áron szétzúzza az uralkodó és az Isztiklál egyre erősödő szövetségét. Előbb a klasszikus megosztó taktikához folyamodik, feleleveníti a "berber politikát".

Hadzs Tami, a glaiu törzs vezetője, marrakesi pasa már hosszabb ideje neheztel az uralkodóra, amiért az nem a vallási ügyeket részesíti előnybe, hanem egyre inkább elkötelezi magát a politikai küzdelemben. 1950 decemberében nyilvánosan isztiklál-kommunista barátsággal vádolja meg a szultánt és a főrezidens tudtával berber törzseket vonultat fel Fes Környékén, hogy nyomást gyakoroljon a szultánra és megakadályozza a trón és a nemzeti mozgalom szövetségének kialakulását. Az Isztiklál és a fesi ulemák azonban hazafiatlannak és konzervatívnak bélyegzik a marrakesi pasát és védelmükbe veszik a szultánt, akit Juin sem tud rávenni - minden fenyegetés ellenére -, hogy nyilvánosan határolja el magát a nacionalista párttól. A "berber politika" felélesztése nagy felháborodást vált ki az arab országokban. Az Arab Liga az Egyesült Államok közbenjárását kéri. Az amerikai kormány kényes helyzetbe kerül. Stratégiai szövetségeseit nem akarja nyilvánosan bírálni, Különösen nem akkor, amikor tárgyalásokat folytatnak marokkói támaszpontjai számának növeléséről. Az 1951. július 12-én aláírt egyezmény szerint az Egyesült Államok öt légi támaszpontot épít az országban, amelyek a dokumentum szerint "fontosak Észak-Afrika védelme és a földközi-tengeri amerikai

¹⁶⁶ Idézi: Julien, Charles-André: *Le Maroc face aux impréalismes*, 232.

főlény biztosítása szempontjából."¹⁶⁷ Ugyanakkor az amerikai külügyminisztérium a washingtoni francia követen keresztül figyelmezteti Párizst, hogy a hosszú távon is érvényesülő stabilitás érdekében " a kompromisszumot kell keresnie a lakosság kétharmadának támogatását élvező Isztiklállal... és el kell kerülnie egy olyan helyzet kialakulását, amely előbb utóbb egy újabb indokíni háborút provokál."¹⁶⁸ Az atlanti szolidaritás ekkor még érvényesül, de mind nehezebb lesz összeegyeztetni a térségben globális politikát folytató Egyesült Államok és a gyarmati probléma hagyományos kezelésével szakítani képtelen Franciaország érdekeit.

A kemény kéz politikája, céljával éppen ellentétes hatást kiváltva, létrehozza - 1936 óta először - francia és spanyol Marokkó nacionalista pártjainak egységfrontját. 1951. április 9-én Tangerben az Arab Liga képviselőjének jelenlétében két francia marokkói - az Isztiklál és PDI - és két spanyol marokkói - Reformista Párt - a Marokkói Egység Pártja - egyezményt ír alá, amelyben leszögezi, hogy az ország függetlenségének elismerése előtt semmilyen tárgyalásba nem bocsátkoznak. Abban is megegyeznek, hogy a kommunistákkal nem alakítanak ki egységfrontot.¹⁶⁹ Elsősorban nemzetközi szövetségeket igyekeznek szerezni. Változatlanul nagy jelentőséget tulajdonítanak az ENSZ-nek. Reményeiket - s részben türelmetlenségüket is növeli, hogy a nemzetközi szervezet rendezni tudta Libia függetlenségének ügyét. A volt olasz gyarmaton 1951 márciusában alakult meg a nemzeti kormány, ami december 14-én majd deklarálja az ország függetlenségét. Az Isztiklál vezetői 1951-52-ben tett utazásaik során, megerősítik a közel-keleti országok támogatását, megszerzik az ázsiai muzulmán országokét, a skandináv és amerikai közvélemény jelentős részét. Arra viszont, hogy a Szovjetunió az ENSZ-ben támogatja a marokkói nemzeti ügyet még csak nem is reagálnak.¹⁷⁰ Az ideológiai ellentéteken túl taktikai szempontból is félőn ügyelnek arra, hogy még a látszatát is elkerüljék a kommunistákkal való együttműködésnek.

¹⁶⁷ Année politique, 1951. 190.

¹⁶⁸ dézi: *Lacroix-Riz, Annie*: Les protectorats d'Afrique de Nord entre la France et Washington. 102.

¹⁶⁹ Année politique, 1951. 109.

¹⁷⁰ *Oved, Georges*: La gauche française, II. 267.

Spanyolország arab politikája is módosulni látszik, 1952 tavaszán először villan fel annak lehetősége, hogy a francia politikával szemben esetleg felhasználható. A nemzetközi elszigeteltségből kitörni kívánó ország külügyminisztere az említett időben látogatást tesz a közel-keleti arab országokban és a hajdani spanyol-arab kulturális közösségre hivatkozva együttműködésre tesz ajánlatot. Az arab politikusok nem zárkóznak el, de cserébe Spanyol Marokkó dekolonizálását várják Madridtól.¹⁷¹

Az egyiptomi monarchia megdöntése különösebb hatást még nem gyakorol a maghrebi nacionalistákra, a Szabad Tisztek arab politikája 1952-ben még nem rajzolódik ki markánsan. Az egyiptomi belpolitikai események viszont elgondolkodtatják az Isztiklál vezetőit. A szeptemberi sztrájkok vérbefolytásából Allal al Fasszi azt a tanulságot vonta le, hogy "a nacionalisták politikai akciója csak akkor lehet sikeres, ha szociális akcióval párosul."¹⁷² Sőt ugyanebben az interjúban - az afro-ázsiai csoport ENSZ-ben játszott szerepére utalva - azt is felveti, hogy ennek a blokknak egyesülnie kellene Nyugat-Európával és így egyfajta "harmadik erő" alkothatnának a szovjet és az amerikai blokk között. Ezek a szűklátókörű nacionalista álláspontból és az egyoldalú amerikai elkötelezettségből kitörni látszó nézetek azonban a gyarmati korszakban teljesen háttérbe szorultak. A függetlenség idején - főként az 1960-as években viszont, elsősorban a külkapcsolatok területén - a hivatalos politika fontos összetevő elemei lesznek, nem kis részben az Isztiklál nyomására.¹⁷³

A francia kormány Juin menesztésével felfüggeszti a "berber politikát", de továbbra is ezt tartja a legalkalmasabbnak arra, hogy megszabaduljon a szultántól. Ám "a jelen pillanatban - amint az új főrezidens, Augustin Guillaume írja a köztársasági elnöknek - ezt nehezen lehetne elfogadtatni a világban."¹⁷⁴ Ehelyett megpróbál az Isztiklállal

¹⁷¹ Cahiers de l'Orient contemporain, 1952. XXV. sz. 34-35.

¹⁷² Interjú Allal al Fasszival, Algérie libre, 1952. október 1.

¹⁷³ Maillot, Dominique: La politique marocaine de non-dépendance. Revue juridique et politique d'outre-mer. 1963. 1. sz. 27.

¹⁷⁴ Idézi: Julien, Charles-André: Le Maroc face aux impérialismes, 251

szemben a gyarmati hatalommal együttműködő rivális pártot létrehozni, de saját bevallása szerint is teljesen eredménytelenül.¹⁷⁵

Az uralkodó minden tárgyalási javaslatára Párizs későn, hónapok múltával reagál és semmitmondó, a tényleges problémákat megkerülő választ ad. Húzza az időt, a megfelelő alkalmat várja, hogy detronizálja a szultánt és szétzúzza az Isztiklált. 1952 decemberében úgy tűnt, hogy ez az alkalom elérkezett.

Ferhat Hased meggyilkolásának hírére az UGSCM december 8-át nemzeti gyásznappá nyilvánítja és felszólítja a marokkói dolgozókat: "nyilvánítsák ki haragjukat és akaratukat, hogy véget vetnek a gyarmati rendszernek."¹⁷⁶ A gyásznapi tüntetés Casablanca Carrière centrale nevű városrészében véres összecsapássá változik, amelynek a hivatalos jelentés szerint 35 halálos áldozata van, négy kivételével mind marokkóiak.¹⁷⁷ A városrész valójában egy bádógváros, ahol hektáronként 1500. összesen mintegy 40 ezer ember zsúfolódik össze. Az itt élők többsége segédmunkásként dolgozik a háború alatt és után alapított kisüzemekben (dohányipar, sörfőzde, cukorgyártás stb.). A munkaadók teljesen önkényesen cselekedtek, még a protektorátus igen szerény szociális rendelkezéseit sem tartották be, előfordult, hogy a megállapított bért sem fizették ki. A terepen felmérést végző társadalomkutatók joggal állapították meg, hogy a városrész "a szociális forrongás övezete."¹⁷⁸

A főrezidens azonnal betiltja az MKP, az Isztiklál és az UGSCM minden tevékenységét, elérhető vezetőit, aktivistáit - mintegy négyszázat - letartóztatja. A szultán szervezett politikai támogatás nélkül marad. A nacionalista mozgalom hamarosan itt is, mint Tunéziában, új harci módszerek alkalmazására kényszerül.

---

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ Idézi: X: Que s'est il passé á Casablanca? Revue socialiste, 1953. május. 485.

¹⁷⁷ Az eseményre ld. Année politique. 1952. 288-289..

¹⁷⁸ *Montagne, Robert* (szerk.): Naissance du proletariat marocain. Cahiers de l'Afrique et l'Asie III. Peyronnet, Paris 1952. 162.

VI. HANYATLÓ KOLONIALIZMUS, A FÜGGETLENSÉGHEZ VEZETŐ UTAK

A maghrebi nemzeti mozgalom 1952-ben kritikus helyzetbe került: Algériában a megvalósult egység nem vitt közelebb a célhoz, Tunéziában és Marokkóban a fizikai-adminisztratív represszió törte meg dinamikus fejlődését. A gyarmati hatalomról ekkor még a régi reflexek működtek, de már érlelődött a felismerés, hogy a hagyományos viszonyokat nem lehet visszaállítani, ehelyett meg kell kísérelni a folyamat kanalizálását. A tárgyalások 1952 után sem szakadtak meg, s irányításukat a gyarmati hatalom nem is végezte sikertelenül, ám eközben maga is változni kényszerült, elsősorban a "tengerentúli három megyében" bekövetkezett események, a nemzeti felkelés kirobbanása miatt. 1954 őszétől Franciaország tunéziai és marokkói, sőt bizonyos mértékig egész arab politikáját - ugyanúgy mint a múlt századi gyarmatosítási folyamat idején - az algériai helyzet határozza meg. Christian Pineau külügyminiszter a kormány észak-afrikai politikájáról folytatott parlamenti vitában ezt világosan meg is fogalmazta: "... a kormány úgy döntött, hogy bizalomra épülő és tárgyalásos politikát folytat Tunéziában és Marokkóban, katonai és pénzügyi erőfeszítéseit pedig Algériára összpontosítja."¹ A Tunéziában és Marokkóban botladozva elkezdődött francia dekolonizáció visszafordíthatatlannak bizonyult. A folyamatot erősítette a gyarmati népek növekvő küzdelme és autonóm politikai erőként történő megjelenése (Bandung), a francia közvéleménynek és politikai erőknek az indokínai háború alatt megnövekedett kolonializmus- és háborúellenessége, amelynek alakításában vitathatatlan érdeme volt a kommunistáknak, valamint a nemzetközi viszonyokban 1950-es évek közepétől a hidegháború enyhülése irányában mutató változásoknak.

---

¹ Journal officiel de la République Française, Débats parlementaires. 1956. június 2. 2235.

Az MTLD válsága, a nemzeti felkelés kirobbantása

A Nemzeti Front felbomlása az UDMA-t és az AKP-t nem rendítette meg, mert mindkét párt egységes volt, egyikben sem létezett a gyarmati legalitást tagadó, s azt radikális módszerekkel felszámolni kívánó irányzat. Az MTLD-ben viszont az újabb kudarc - a Front felbomlása - felszította a meglévő ellentéteket, amelyeket az 1953 áprilisában tartott második kongresszuson próbáltak tisztázni.

A messzali Hadzs távollétében tartott tanácskozás a teljes egységről tanúskodik, az előterjesztett beszámolóval és határozatokkal szemben nincs ellenvélemény, beleértve az OS újjászervezéséről szóló döntést is. Az elfogadott program maga is egy rendezett, átgondolt koncepció benyomását kelti. Kritikus más pártokkal, a nemzeti mozgalom egészével szemben, de önmaga korábbi tevékenységét sem kíméli a bírálattól. Többek között azért, mert a párt nem pontosította a függetlenség társadalmi tartalmát, nem elemezte az algériai társadalmi-politikai helyzetet, különösen nem az ellenfél erőit. Eddigi taktikáját ellentmondásosnak ítéli, hol a türelmetlenség, hol a túlzott óvatosság jellemezte. Elhatárolja magát "a csak szavakban forradalmi" UDMA-tól és az ulemáktól ugyanúgy mint a "Moszkva kezeként" is jellemzett AKP-től, amelyet -céljait és eszközeit tekintve - forradalminak minősít, ideológiáját azonban elveti mert az "fatalista és materialista"² míg a defenzív és felszabadító algériai nacionalizmus "sem nem kommunista, sem nem materialista... egy pszichológiai erő abban az értelemben, hogy lényegében politikai természetű."³

A kongresszus határozatainak fontos eleme a függetlenség tartalmának pontosítása, amit korábban különösen a kommunisták követeltek az MTLD-től. "A függetlenség nem egy végső cél, hanem egy eszköz azért, hogy gazdasági, politikai és szociális változásokat tegyen lehetővé."⁴

A nacionalista mozgalom történetében korábban csak az ENA rögzítette a nemzeti függetlenség konkrét társadalmi tartalmát. Most a kongresszus öt elvet sorol fel, amelyek a független algériai állam alapjait jelentenék. Ezek

² Deuxième Congrès National du Mouvement pour le triomphe des libertés démocratiques en Algérie. Alger, 4, 5 et 6 avril 1953. Paris, 1953. 71.

³ Uo. 31.

⁴ UO. 28.

a következők: népszuverenitás (demokrácia), köztársasági államforma, gazdasági prosperitás és szociális igazságosság (ezen belül agrárreform, nemzeti nagyipar megteremtése, a nagy termelő eszközök nacionalizálása), szabad vallásgyakorlat és végül az arab-izlám civilizáción alapuló nemzeti kultúra megteremtése.⁵

Külpolitikáját illetően az algériai állam egyik hatalmi blokk mellett sem kötelezné el magát, hanem az afroázsiai államok önállósuló csoportjához csatlakozna.

A program nyitottabb és kevésbé szektás mint a korábbi elvi állásfoglalások, amelyek most kiegészülve a független állam társadalmi jellemvonásainak megfogalmazásával, egységes egészt alkotnak. A programot valóban egységesen fogadták el, ám a megvalósítás módszereit, a politikai gyakorlatot és a személyi feltételeket illetően a véleménykülönbségek megmaradtak és egyre feszítőbb ellentétékké váltak.

A kongresszus dokumentumaiból az tűnik ki, hogy az MTLD az OS újjászervezéséről hozott döntés ellenére a demokratikus politikai módszerek elfogadása felé orientálódik, "minden a jog által biztosított eszközt felhasznál."⁶ Ez az állásfoglalás arra utal, hogy a párt integrálódni kíván a gyarmat politikai rendszerébe. Nyomban a kongresszus után tartott községtanácsi választásokon indul is. Jelöltjei azonban a kampány során teljesen félre teszik a politikai programot és csak arra törekednek, hogy mindenáron mandátumhoz jussanak. Országos szinten a párt elutasítja az egységet az UDMA-val és az AKP-val, helyi szinten azonban számos esetben valamelyikkel a másikkal szemben megvalósítja. Ez az elvtelen kompromisszum és taktikázás teljesen dezorientálja a tagságot. Zavarát még csak növeli, hogy a választások után Algír polgármestere, a liberális elveket valló Jacques Chevalier helyettesnek Abderrahman Kouanet, az MTLD egyik vezetőjét veszi maga mellé. A polgármester célja az, hogy megossza a pártot, szembeállítsa a tagságot a vezetőséggel és ezáltal kompromittálja. Vállalkozása nem is volt teljesen sikertelen: az MTLD képviselők - először a második világháború után - tartózkodásukkal lényegében támogatták a polgármester által berterjesztett költségvetési tervezetet és - ami még ennél is súlyosabb - szavukat sem hallatták, amikor

---

⁵ Uo. 86-87.

⁶ Uo. 33.

a július 14-i párizsi tüntetésen a rendőrséggel történt összecsapásnak hat algériai halálos áldozata volt.⁷ Ezek a gyarmati hatalommal történő kiegyezésre utaló lépések a tagság és Messzali Hadzs heves bírálását váltják ki.

Az ő álláspontjukat igazolják a marokkói események is.

Augusztusban a főrezidens erőszakkal lemondásra kényszeríti a szultánt. Ez bizonyítja, hogy a gyarmati hatalommal történő együttműködés hibás taktika, mert mint Mohamed Kider megállapítja "a marokkói politika jól mutatja, hogy Franciaország egyáltalán nem tiszteli az általa szabott jogi kereteket."⁸

Személyi kérdésekben a kongresszus nem tudott dönteni, sem főtitkárt, sem központi bizottságot nem választott. Végül is hosszas alkudozások után Messzali Hadzs javaslatára július elején Ben Keddát választják meg főtitkárnak. Szeptemberben azonban a párt elnöke megvonja tőle a bizalmat, és magának követel teljhatalmat. Ezt a központi bizottság elutasítja de, hogy cáfolja Messzali Hadzs vádját ("a vezetés reformista") két hétig tartó demonstrációsorozat szervez októberben az elnyomás ellen, amelyet a kommunista párt is támogat. A programok hasonlóságán túl ez a konkrét együttműködés ösztönzi az AKP-t arra, hogy felhívásban forduljon a nemzeti pártokhoz és nemzeti demokratikus front megalakítását javasolja.⁹ Az MTLD ellenjavaslatot tesz Nemzeti Kongresszus összehívására.¹⁰ A higgadt, önkritikus hangnemű felhívás számos ponton - mind a helyzet elemzésében, mind a konkrét javaslatokban - megegyezik a kommunistákéval, akik javaslatának elutasítását csak 1954 február elején indokolja meg.¹¹ Nem jellemzi a korábban gyakran használt durva elutasító hangnem. Azzal érvel, hogy az egység gondolatát - okulva a Nemzeti Front felbomlásából - előbb a tömegekkel kell elfogadtatni. Ez egyben önkritika is, mert sem az AKP, sem az MTLD felhívásának nincs számottevő visszhangja. Az elutasítás

⁷ Harbi, Mohamed: Le F.L.N. 91.

⁸ Mohamed Kider levele az Arab Liga politikai tanácskozó testületéhez 1953. szeptember 3. in Harbi, Mohamed (szerk.): Les Archives de la révolution algérienne, 51.

⁹ Liberté, 1953. november 1.

¹⁰ Algérie libre, 1953. december 10.

¹¹ Algérie libre, 1954. február 12.

mélyebb oka azonban az, hogy az MTLD-t ekkor már lekötik, szinte bémítják a belső viták, amelyek a vezetőségből az alapszervezetekre is áttérjedtek.

1953 decemberében az MTLD franciaországi föderációjának vezetősége a nyilvánosság elé tárja a pártban lévő ellentéteket és a vitában a központi bizottsággal szemben Messzali Hadzs mellett foglal állást. A központi bizottság januári ülésén az ellentétek tisztázása céljából rendkívüli kongresszus összehívását javasolja, amely azonban az újra teljhatalmat követelő Messzali Hadzs ellenállásán megbukik. Sőt a karizmájából láthatóan egyre többet veszítő pártelnök február 25-én levélben fordul az alapszervezetekhez és felszólítja őket, hogy ne engedelmességeskedjenek a pártvezetésnek. A pártszakadás veszélye reálisra vált. A vita teljes erővel fellángolt, de még mindig a szervezeten belül, a párt sajtójában ebből semmi sem érzékelhető. A valóságban viszont Messzali Hadzs hívei és ellenfelei, a centralisták¹² között szinte háborúvá fajul a vita: március-áprilisban több alkalommal is fegyverrel akarnak leszámolni egymással. Ezután már a pártegység helyreállítása politikai kompromisszumok révén reménytelennek tűnik. Március 23-án a pártvezetőség négy tagja - köztük két volt OS tag - azzal a céllal alakítják meg a cselekvés és egység forradalmi bizottságát (Comité révolutionnaire d'unité et d'action - CRUA), hogy a fegyveres harc - mint egyedül hatékony módszer - gondolatának elfogadtatása révén, és így a messzalisták háttérbe szorításával, teremtsék ujja a párt egységét.¹³

A tagság teljes dezorientáltsága - mondhatni bénultsága - és Messzali Hadzs makacs, hiúságtól sarkallt ellenállása miatt azonban a CRUA nem képes számottevő befolyásra szert tenni a pártban. A nemzetközi események viszont egyértelműen igazolják döntésének helyességét, és célja megvalósításához közvetlen külföldi támogatást is kap.

A radikalizálódó és mind inkább pánarab elkötelezettségű Szabad Tisztek a marokkói uralkodó detronizálásakor kezdtek intenzíven érdeklődni a Maghreb iránt. Ez az esemény indította őket arra, hogy felállítsák és az arab antikolonialista politikai erők rendelkezésére bocsássák az Arabok hangja nevű rádióállomást. Nasszer javaslatára pedig

¹² Centralistáknak eredendően a Messzali Haddzsral szembe forduló comité central (innen az elnevezés) tagjait, majd a pártelnök ellenfeleit nevezték.

¹³ Harbi, Mohamed: Le F.L.N., 97.

1954. április 3-án a három maghreb ország Kairóban tartózkodó vezetői tanácskozást tartottak a francia gyarmati rendszer elleni harcuk összehangolásáról. Itt Ben Bella a fegyveres felkelés kirobbantásának részletes tervével állt elő, ami elnyerte az egyiptomi vezetés támogatását.¹⁴

Tunéziában a vidéken, Marokkóban pedig a városokban is fellángolt a gerilla harc, válaszul a franciák repressziójára és arra, hogy a gyarmati hatalom 1952 végétől semmilyen kompromisszum készsége nem mutatott.

Am igazán döntő hatása a franciák indokínai vereségének volt, amely végérvényesen megerősítette a fegyveres harc híveinek döntését. Az MTLD már a második kongresszusán is külön kiemelte az indokínai hazafiak harcának jelentőségét: "azzal, hogy gyengíti a francia kolonializmus elnyomóapparátusát felbecsülhetetlen szolgálatot tesz a maghrebi nemzeti mozgalomnak."¹⁵ Dien Bien Phu-i győzelem történelmi jelentőségét egyöntetűen hangsúlyozták a nemzeti pártok. Véleményüket a legszemléletesebben Ferhat Abbasz forgalmazta meg, amikor "a gyarmati népek valmyjának" nevezte.¹⁶

Június végén a CRUA 22 tagja Algírban illegális tanácskozást tart és dönt, hogy "kirobbantja a fegyveres felkelést, amely egyedüli módszer arra, hogy túllépjenek a belső pártharcokon és felszabadítsák Algériát."¹⁷ Mohamed Budiaf vezetésével és Ben Bulaj, Ben Mhidi, Murad Didus, Rabat Bitat tagságával megalakul az "ötök bizottsága" a fegyveres harc előkészítésére. A július 7-i berni Budiaf-Ben Bella találkozón döntenek, hogy az "ötök bizottsága" és a kairói csoport (Ben Bella, Mohamed Kider, Hocine Ait Ahmed) koordinálják cselekedeteiket. Hosszabb habozás után augusztusban csatlakozik hozzájuk Belkasszem Krim is. Őket, a fegyveres felkelés előkészítőit majd kirobbantóit nevezi előbb a zszurnalisztika, később pedig a történetírás "történelmi vezetőknek". Október 22-23 éjjelén tartott tanácskozásukon megalakítják a Nemzeti Felszabadítási Frontot (Front de libération nationale - FLN) és a Nemzeti Felszabadító

¹⁴ *Fathi al Dib, Mohamed: Abdel Nasser et la révolution algérienne. L'Harmattan, Paris, 1985. 16.*

¹⁵ *Deuxième Congrès, 56.*

¹⁶ *République algérienne, 1954. június 11.*

¹⁷ *Boudiaf, Mohamed: La préparation du 1er novembre. Collection El Jarida, Paris, 1976. 33.*

Hadsereget (Armée de libération nationale - ALN) és döntenek, hogy a nemzeti felkelést november elsején robbantják ki.

Szinte egyidőben a fegyveres felkelés vezérkarának megalakulásával az ellentétek szakadáshoz vezetnek az MTLD-ben. Messzali Hadzs és hívei július 13-15 között a belgiumi Hornu-ben kongresszust tartanak. Elítélik a pártvezetés reformista politikai elhajlását és meghirdetik a visszatérést a forradalmi elvekhez. Teszik ezt anélkül, hogy akárcsak utalnának a reformizmus és a forradalmiság tartalmára. A küldöttek teljes bizalmat szavaznak Messzali Hadzsnak s ezt megerősítendő feloszlatják a központi bizottságot, tagjait pedig kizárják a pártból.¹⁸

Egy hónappal később (augusztus 13-16) a centralisták tartanak kongresszust, ahol kalandorsággal, személyi kultusszal vádolják Messzali Hadzsot, aki "amikor hiúságát csorba éri nemzeti veszélyként tünteti fel."¹⁹ Az MTLD széthullása elkerülhetetlennek bizonyult s ez érzékenyen meggyengítette az egész nemzeti mozgalmat is. A nacionalista párt a sikertelenség élményét (csaló választások, OS felszámolása, a Nemzeti Front felbomlása) és a gyarmati népek sikereit (Dien Bien Phu, Tunézia belső autonómiájának elismerése 1954. július 31-én stb.) sem feldolgozni, sem tanulságait levonni nem tudta. A belső viták 1952 után kétségtelenül arról tanúskodnak, hogy a párt megpróbál alkalmazkodni a változó körülményekhez, ennek kiteljesedését azonban elsősorban személyi ellentétek akadályozták. A három irányzat - messzalista, centralista és az aktivista (a fegyveres harc hívei) - dokumentumainak elemzéséről²⁰ éppúgy mint a tendenciák szociológiai hátterének vizsgálatából²¹ egyáltalán nem tűnik ki ideológiai ellentét, az alapvető politikai cél is azonos: a nemzeti felszabadulás, a függetlenség kivívása. A messzalisták és a centralisták álláspontjában közös az, hogy még mindig nem számoltak le véglegesen a gyarmati legalitással. Az aktivisták viszont szervezetileg az ENA, PPA és az MTLD által megtestesített nacionalista mozgalom átalakulásához újabb impulzust már csak az eddigi - a gyarmati legalitást tiszteletben tartó - módszerekkel történő radikális szakításban láttak. Így az MTLD válsága és

¹⁸ Algérie libre, 1954. augusztus 6., 20.

¹⁹ La Nation algérienne, 1954. szeptember 24.

²⁰ *Alleg, Henri*: La guerre d'Algérie, I. 385-388.

²¹ *Harbi, Mohamed*: Le F.L.N., 110-120.

széthullása nem csupán valaminek a vége, hanem egy folyamatnak, a nemzeti mozgalom történelmi fejlődésének az újabb állomása is. A fegyveres felkelés sokkhatásszerűen felgyorsítja az MTLD felbomlását, s azzal, hogy a vitában a kritika fegyvere helyett a fegyverek kritikáját alkalmazva állásfoglalásra kényszeríti, szinte drasztikusan le is zárja a folyamatot. A felkelés kirobbantói úgy tagadnak meg minden előzményt, hogy eszmei-politikai megújulásukat megalapozottan nem tudják - nem is tudhatják - indokolni. Jól jellemzi ezt az állapotot az egyik "történelmi vezető", Mohamed Budiaf: "A felkelés előestéjén semmilyen pontos elképzelésünk nem volt arról, hogy milyennek kellene lennie az algériai forradalom programjának. Semmi, a nemzeti függetlenségen és azon az akaraton kívül, hogy a tömegeket bevonjuk a felkelésbe. A forradalom szón elsősorban azt a módot értettük, ahogyan a függetlenséget meghódítjuk. Egyrészt erőszak által, a nacionalista mozgalom bürokratikus és reformista módszerei ellenében, másrészt darabokra hullatva e mozgalom régi struktúráit."²² A fegyveres felkelés kirobbantói jól látták, hogy a gyarmati legalitáshoz kötődő nemzeti mozgalom képtelen lesz megvalósítani kitűzött célját. A belső viták pedig arról győzték meg őket, hogy az új módszer elfogadtatása lehetetlen a hagyományos módon, a tisztázó szándékú viták mindannyiszor személyeskedésbe fulladtak. November elsejei kiáltványukban ezt világosan kifejtették. Ugyanitt leszögezték, hogy céljuk "a szuverén, szociális és demokratikus algériai állam helyreállítása az iszlám elveinek keretein belül".²³ A megfogalmazás világosan tükrözi az FLN-nek azt a szándékát, hogy vállalni kívánja Algéria egész történelmi múltját, amikor az "állam helyreállításáról, és nem megteremtéséről" szól, valamint az egész nemzeti mozgalom eszmei-politikai örökségét. Amikor az iszlám elveit tiszteletben tartó "demokratikus és szociális államot" említ.

---

²² Idézi: *Courrière, Yves*: Les fils de la Toussaint. Fayard, Paris, 1968. 217.

²³ Proclamation au peuple algérien - aux militants de la cause nationale! El Moudjahid 4. sz. 1956. in El Moudjahid. Imprimé en Yougoslavie, juin 1962 - par Beag - radski graficki zavod. I. k. 59. Az FLN a lapjának az El Moudjahidnak (A hit harcosa) a felszabadító háború alatt megjelent számait 1962-ben, Belgrádban, három kötetben kiadta.

Tunézia függetlensége - köztársaság születése

A gyarmati hatalom 1952-es repressziós politikájának kudarcára a következő év tavaszán rendezett municipális választásokon döbben rá. A franciaországi mintára létrehozott községtanácsok első tagjainak megválasztására május 3-án került sor. Az Uj Desztur Párt bojkottfelhívása jelezte a párt tényleges befolyását: a fővárosban a tunéziaiak részvételi aránya mindössze 8 % országosan pedig 65 %.²⁴ A nyilvánvaló kudarc nyomán a francia kormány új főrezidentet nevezett ki, aki szeptemberben békülékeny gesztussal kezdte tevékenységét: az év végéig több száz internáltat engedett szabadon.

A korábbi politika kudarca maga után vonta a kormány bukását is. Az új miniszterelnök az a Mohamed Mzali lett, aki már az 1950-ben alakult Senik kormánynak is tagja volt. Ez kétségtelenül jelezte, hogy a francia kormány vissza kíván térni a tárgyalásos módszerhez. Most is, mint három évvel korábban, felmerült, hogy az Uj Desztur Párt milyen arányban vegyen részt a kormányban vagy egyáltalán részt vegyen-e. Több francia politikus (Alain Savary, Guy mollet) is úgy nyilatkozott, hogy a nacionalista párt konstruktív együttműködése nélkül nem oldhatók meg a problémák. Az 1954. március 2-án megalakult kormány összetétele és tervezett reformjai szerény fejlődésről tanúskodnak. Többségbe kerültek a tunéziai miniszterek (nyolcan) a kulcspozíciókat továbbra is megtartó franciákkal (négyen) szemben, szerepelt a programban egy 45 tagú tunéziai (törvényhozó) parlament fellálítása, amelyet viszont kiegészített volna a főrezidensnek alárendelt 42 tagú franciákból álló testület. Lényegében - a megváltozott körülmények által módosítva - az 1950-es helyzet állt vissza, s így bár a szuverenitás Uj Desztur Párt által követelt perspektivikus elismerés nem szerepelt a programban, alkalmasnak bizonyult arra, hogy újra indítsa a tárgyalási folyamatot. A kommunista párt a teljes opposzió álláspontjára helyezkedett a kormánnyal és programjával szemben, a Zituana diákjai kormányellenes tüntetésen csaptak össze a rendfenntartó erőkkel. Az Uj Desztur Párt úgy döntött, hogy nem vesz részt a kormányban, amelynek programját "álreformnak" minősítette és kijelentette, hogy tovább harcol "a tunéziai szuverenitás

---

²⁴ Année politique, 1953. 233.

helyreállításáért és egy valódi demokratikus rendszer kialakításáért."²⁵ Ugyanakkor nem is kívánta magát teljesen kirekeszteni a lassan kibontakozó politikai dialógusból, amikor nem zárta ki részvételét egy esetleges törvényhozó választáson.

Továbbra is házi őrizetben tartott Burgiba keményebb magatartást követelt a pártvezetéstől, nemcsak a kormánnyal, hanem elsősorban a reformokat formálisan szentesítő uralkodóval szemben. A nacionalista politikus már 1953 januárjában elmarasztalta a bejt, aki ellentétben a marokkói szultánnal mindig engedékenynek mutatkozott a gyarmati hatalom nyomásával szemben, s előző év decemberében is aláírt egy olyan reformtervet, amelyet Párizs terjesztett elő, s ezzel felmondta a szolidaritást az üldözött nemzeti mozgalommal.²⁶ Most, 1954 tavaszán, úgy tűnt, hogy ugyanez ismétlődik meg. Burgiba, aki elhúzódó francia-tunéziai tárgyalások időszakában többször is kiváló taktikai érzékről tett tanúbizonyságot, jól látta meg, hogy a gyarmati hatalom az Uj Desztur Párttal és vele szemben az uralkodót igyekszik feltüntetni hiteles tárgyaló partnerként. Hogy ennek bekövetkezését megakadályozza, szinte látványos gesztusra szánja el magát: nagy publicitás közepette visszaküldi az uralkodónak azt a magas kitüntetést, amit 1950-ben kapott tőle. A francia sajtóban nyíltan meg is indokolja, hogy azért szakított a bejjel, mert az "átment az ellenség táborába, s ezzel zavart keltett és megtörte a nép lendületét. Ha ezt folytatjuk Voizard (a főrezidens - J.N.L.) érdekében cselekszünk és később minden talpraállást lehetetlenné teszünk. Franciaországnak meg kell értenie, hogy a nép az akivel békét kell kötnie, ha akarja a békét Tunéziában".²⁷ Burgiba merevnek tűnő álláspontja nem csupán jó taktikai érzékről tanúskodik, de megegyezik republikánus nézeteivel is. Ekkor, 1954 tavaszán, dőlt el végérvényesen, hogy az uralkodónak nem lesz szerepe a független Tunéziában, a monarchia mint esetleges államforma lekerült a napirendről. Korábban az Uj Desztur Párt szövetségesnek tekintette a bejt, bár ellentétben Marokkóval, akkor sem fogadta el a nemzeti mozgalom vezetőjének. 1954 tavaszán vált egyértelművé az Uj Desztur Párt számára is, hogy az uralkodó nem képes

---

²⁵ Le petit matin, 1954. március 11. in HMNT XIV. 85-86.

²⁶ Burgiba levele a bejhez 1953. január 2. in HMNT XIV. 99-109.

²⁷ Express, 1954. május 29. in HMNT XIV. 218.

felvállalni a nacionalista program egészét, s az is, hogy a nemzeti mozgalom elég erős ahhoz, hogy nélküle is a siker reményében folytassa küzdelmét.

Amikor Burgiba az imént idézett cikkében a békére utalt akkor a gyarmati hatóságok által pejoratíve felleghának (jelentése betyár, utonálló) nevezett gerilla harcot folytató ellenállókra gondolt. Ferhat Hased meggyilkolása után megszorodtak a szélsőjobboldali Vörös Kéz és a nacionalisták által elkövetett merényletek a városokban. Az áldozatok között volt több kormánypárti, franciabarát és nacionalista politikus. A vidéket - az ország középső és déli részét -viszont egyértelműen a tunéziaiak antikolonialista fegyveres ellenállása uralta. A 20-30 fős nem túl jól felszerelt, de igen mozgékony, kitűnő helyismerettel rendelkező fegyveres csoportok egyes körzetekben a tényleges hatalmat is gyakorolták (törzsek közötti vitás ügyekben döntöttek, adót szedtek stb.) A fegyveresek összlétszáma három ezerre tehető. Szociális összetételük nagyon heterogén, a társadalom szinte minden rétegének képviselője megtalálható közöttük. A Koránra tesznek esküt és harcba menet kérik a törzs védőszentjének, a marabunak, az áldását, de valamennyien a tunéziai nemzethez tartozónak vallják magukat.²⁸ A fegyveres ellenállás spontán akciókkal kezdődött s csak később alakult ki kapcsolat az Uj Desztur Párttal, elsősorban a helyi aktivistáikon keresztül.

A nacionalista párt legális vezetősége - valószínűleg óvatosságból - fenntartásokkal kezelte a fegyveres ellenállást. Burgiba viszont a politikai harc fontos támogatóját látta benne. Anélkül, hogy nyíltan elkötelezte volna magát a gerillák mellett, világosan kifejtette, hogy a fegyveres harc beszüntetése a politikai megoldás függvénye. "Továbbra is úgy gondolom és ismétlem, hogy a rend helyreáll, ha a politikai probléma megoldódik."²⁹ Megoldandó politikai problémaként tömörebben ugyan, de az 1950 áprilisi javaslatait ismételte meg: homogén tunéziai kormány és egy alkotmányt előkészítő nemzti gyűlés felállítása.

1954 nyarán külső tényezők lendítik a tunéziai politikai folyamatokat a megoldás irányába. Az indokínai vereségbe június 12-én a Laniel kormány

²⁸ *Bessis, Juliette*: La crise de l'autonomie et de l'indépendance tousienne, chasse politique et pays réel in *Mouvement ouvrier, communisme et nationalismes dans le monde arabe* (Szerk.: *Gallissot, René*) 270-271.

²⁹ *Paris-Match*, 1954. június 4. in *La Tunisie et la France*. 438.

belebukik. Egy héttel később a IV. Köztársaság történetében szokatlanul példás gyorsasággal és nagy többséggel - benne a kommunisták szavazataival - már be is iktatják Pierre Mendes-France kormányát. Az új kabinet, tekintettel az észak-afrikai problémák fontosságára, új hivatallal, a tunéziai és marokkói ügyek minisztériumával bővül. Az indokínai békét helyreállító genfi egyezmény aláírása (július 21) után a francia kormányfő Tuniszba utazik. Előzőleg - július 17-én - azonban még félhivatalos kapcsolatba lép az időközben Franciaországba vitt Burgibával, aki a tlaálkozót követően újra leszögezi: "amikor egy tunéziai kabinet megalakul, a harcok megszűnnek. Nem szükséges, hogy ennek a kormánynak a vezetője Uj Desztur Párti politikus legyen, s az sem, hogy én tagja legyek."³⁰ Július 31-én Kartágóban, az uralkodó nyári rezidenciájában a bejt üdvözlő beszédében Mendes-France kijelenti: "A francia kormány minden hátsó gondolat nélkül elismeri és proklamálja a tunéziai állam belső autonómiáját."³¹ Az augusztus 7-én négy Uj Desztur Párti politikus részvételével megalakult homogén tunéziai kormány szeptember elején megkezdte a tárgyalásokat Párizsban a belső autonómia jogi alapjait rögzítő egyezmény megszerkesztéséről. A tárgyalások kimenetelét azonban kétségessé teszi a folytatódó fegyveres ellenállás, amelyet a francia katonaság megpróbál felszámolni, de ezzel csak a lakosság elégedetlenségét növeli. A probléma rendezése végett október elején Mendes-France titokban találkozik Burgibával, aki megígéri, hogy segít a fegyveresek leszerelésében. Feltételként azt szabja, hogy szüntessék be üldözésüket, garantálják szabadságukat és ne banditáknak, hanem hazafiaknak tekintsék őket. Ugyanakkor jól látva a fegyveres csoportok leszerelésével járó kockázatot - lényegében a tárgyaló tunéziai kormány kiszolgáltatottságát -, utasítja a pártvezetést, hogy állítsa helyre és szilárdítsa meg a párt egész struktúráját, kezdve a szunnyadó alapszervezetek haladéktalan reaktivizálásával. Vezérelvül pedig az elvek szilárdságát és a módszerek rugalmasságát szabta meg, vagyis lépésről-lépésre kitartóan haladni a függetlenség felé, és ha szükséges tömegnyomást alkalmazni a tárgyalások folyamán.³² Az, hogy a fegyveres

---

³⁰ Année politique, 1954. 237.

³¹ Uo. 558.

³² HMNT XIV. 364-365., 416-417.

ellenállók decemberig hazafiként szereltek le növelte az Uj Desztur Párt presztizsét, ami viszont újabb érvet szolgáltatott Mendes-France ellenfeleinek. A parlamenti kormánytöbbség alig egy fél év alatt szinte teljesen megszűnt. Az algériai nemzeti felkelés kirobbanása után a képviselők többsége szembefordult a kormánnyal. A függetlenek, radikálisok és a kerszténydemokrata képviselők azzal vádolták, hogy tunéziai reformpolitikájával túl messzire ment s ezzel bátorítja a marokkói nacionalistákat és az algériai felkelőket. A kommunisták pedig azért vonták meg bizalmukat tőle, mert Algériában a politikai módszerek helyett a fegyveres megoldást részesítette előnyben.³³

Az új kormány - éppen azért, hogy erőfeszítéseit Algériára tudja koncentrálni - folytatja a tárgyalásokat tunéziával. A két ország egyes területekre (jogi, gazdasági, kulturális) is konkretizált kapcsolatainak elveit rögzítő jegyzőkönyvet április 21-én, a hatálybalépést szentesítő általános konvenciót pedig június 3-án írják alá.³⁴ Belső ügyekben teljes mértékben érvényesül az önállóság, a főrezidens intézménye megszűnik. A megállapodás néhány pontja azonban jelentősen korlátozza a szuverenitást: a diplomácia és a hadügy továbbra is francia irányítás alatt marad. A gazdaság és a kultúra területén rendkívül szoros lesz az együttműködés. Az arab válik a hivatalos nyelvvé, de a franciának privelegizált státusza lesz. Helyükön maradnak a francia hivatalnokok is, tiszteletben tartják a tulajdont. Mindezek némileg megnyugtatták a francia kolóniát. A konvenció lényegében egy kompromisszum, az 1930-as években Burgiba által meghirdetett lépések politikájának egy fontos állomása, határozott lépés a teljes függetlenség irányában. A francia bel- és gyarmatpolitikában és a nemzetközi életben - Európában, a gyarmatokon, különösen pedig az arab világban - gyorsuló ütemben bekövetkező változások joggal kelthették azt a reményt, hogy ez a kompromisszum csupán egy állomása a visszafordíthatatlan folyamatnak. A konvenció ugyanakkor - amint ez szinte minden kompromisszum esetében megtörténik - egy krízis nyitánya is a tunéziai nemzeti mozgalomban.

---

³³ Journal officiel de la République Française, Débats parlementaires 1955. február 2., 613., 739.

³⁴ Les conventions du 3 juin 1955. in La Tunisie devant sont avenir. Numero spécial "documents" du monde économique 1955. 172-204.

A Régi Desztur Párt és a kommunisták extrémista álláspontra helyezkedtek, teljesen elutasították a konvenciót. Úgy vélték, hogy új formában átörökíti a francia uralmat, s így tulajdonképpen visszalépés a nemzeti felszabadulás útján.³⁵ Az igazi veszélyt nem e csekély befolyással rendelkező két párt magatartása jelentette, hanem a külföldről szeptemberben hazatérő Szalah ben Juszufe. Az Uj Desztur Párt főtitkára már több mint fél éve bírálta a tárgyalásokra hajló pártvezetést, óvta őket az elvtelen kompromisszumtól. A tárgyalások kiindulópontjának csak a tunéziai nemzeti szuverenitás teljes elismerését tartotta. Hazatértekor, az őt üdvözlő tömeg előtt tartott beszédében a konvenciót "a szabadság és függetlenség útjában álló akadálnak minősítette."³⁶ Ugyanitt az őt fogadó Burgiba realista módon közelítette meg a problémát, amikor kijelentette: "az egyezmény tényleges haladás, amely azt célozza, hogy Tunéziát kivonják a direkt francia irányítás alól, s így következképpen nem akadályozzák menetelésünket a teljes függetlenség felé."³⁷ A főként Kairóban tartózkodó Szalah ben Juszef a radikalizálódó és az arab népek antikolonialista küzdelmének vezetését tudatosan vállaló Nasszer hatására, és az algériai fegyveres felkelés példájára hivatkozva határozottabb és keményebb magatartást követelt Burgibától és a pártvezetéstől a gyarmatosító hatalommal szemben. Valóban elkötelezett és jelentős támogatásra azonban alig talált a társadalomban. Nagyon heterogén erők együttese jelentett számára némi bázist. Csupán a megmerevedett tradicionális személetmódjával egyedül maradt Zituana egyetem támogatta egyértelműen, joggal tartva attól, hogy az Uj Desztur Párt hatalomra kerülésével növekszik az európai civilizáció befolyása. A konvenciót elutasító pártok haboztak. A vita elmérgesedésével a főtitkár fegyveres csoportok szervezésével próbálkozott, de ezek elszigetelődtek. Pedig a társadalom - az egyezmények megítélésétől függetlenül is - a szociális és politikai forrongás állapotában volt. Szalah ben Juszef pedig - ugyanúgy mint Burgiba - csak a nemzeti függetlenségre összpontosított és nem adott átfogó választ a szociális problémákra. A bányászatban és bizonyos

³⁵ A két párt nyilatkozata in HMNT XIV. 593-598.

³⁶ HMNT XV.92.

³⁷ UO. 95.

mértékig a mezőgazdaságban is már korábban elkezdett szerény termelési korszerűsítés következményeként 1954-55-ben egyre nagyobb számban bocsátanak el munkásokat. Ugyanezekben az években szokatlanul rossz volt a mezőgazdasági termés, egymást követték a sztrájkok és éhséglázadások. Ezek közül többet már a homogén tunéziai kormány tört le. Az UGTT figyelmeztet a veszélyekre, de támogatja a kormányt, nem kezdeményez munkabeszüntetéseket, főleg nem általános sztrájkot. A korábban kombattáns nemzeti szakszervezet kezdi elveszíteni autonómiáját és mind inkább az Uj Desztur Párt politikai és taktikai irányvonalát követi és szolgálja.³⁸ Burgiba jól látta meg, hogy a tényleges veszély nem a párton belül elszigetelődött Szalah ben Juszeftevékenységében, hanem magában a társadalomban rejlik. Az ősz folyamán, országjáró körútján, a fő veszélynek az orosztályharcot jelöli meg, mert az anarchiába dönti az országot. "Legyetek hát méginkább mint valaha is bizalmatlanok az osztályharc iránt." - szólítja fel hallgatóságát.³⁹ Október 7-i felhívásában a párt politikai bizottsága anarchiának minősítve elítéli a sztrájkokat és a szociális követelések kielégítésére a létező jogszabályok biztosította legális utat tarja elfogadhatónak.⁴⁰ Az Uj Desztur Párt, amint ez múltjából, programjából és ideológiájából is következik - ellentétben az UGTT eredeti programjával - a társadalomban legfeljebb mérsékelt belső szerkezeti átalakításra hajlandó, de gyökeres változtatásra nem.

A novemberben (15-19-én) Sfaxban tartott kongresszus központi kérdése Szalah ben Juszeft nézeteinek bírálata és elutasítása volt. A főtitkárt, akit október 13-án kizártak a pártból, meghívták a kongresszusra, de ő ezt nem fogadta el. Burgiba beszédéből kitűnik, hogy a nézetkülönbségek az ország leendő külpolitikai orientációjának meghatározásában csúcsosodtak ki. Szalah ben Juszeft tiersmondista álláspontot képviselt, az angol-francia gyarmatosítókkal - és az Egyesült Államokkal is - egyre következetesebben szembehelyezkedő Egyiptomhoz, s a Bandung után formálódó el nem kötelezett, antikolonialista tömbhöz szerette volna közelíteni az országot. Burgiba viszont a nyugat-európai országokkal való kapcsolatnak, együttműködésnek adott prioritást. "Egy

³⁸ Bessis, Juliette: La crise de l'autonomie... 278-280.

³⁹ Burgiba beszéde Menzel Chakerben, 1955. szeptember 22. in HMNT XV. 241.

⁴⁰ UO. 247.

ilyen együttműködést számunkra a különleges földrajzi helyzetünk és fejlődési, haladási szükségletünk diktál.⁴¹ Azt is határozottan leszögezte, hogy egy olyan Európával akar szoros kapcsolatokat, amely teljesen elveti az elnyomásra és a kényszerre alapozott együttműködést. Ezzel az állásponttal Burgiba azoknak a pozícióját erősítette a Franciaországi politikai harcokban, akik a klasszikus gyarmati rendszer fenntartásával szemben a dekolonizációt választották.

A teljesen elszigetelt Szalah ben Juszeft a felelősségre vonás elől 1956 januárjában Kairóba menekült. A kongresszus, a félreértések elkerülése végett, azt is újra deklarálta, hogy a párt nem kíván megállni a belső autonómiánál, hanem tovább küzd az ország teljes függetlenségéért.

Az 1956 januári választások után - a legtöbb mandátumhoz jutott kommunisták kizárásával - egy nagyon heterogén baloldali tömörülés, a Köztársasági Front alakított kormányt, amely március 20-án elismeri Tunézia függetlenségét. Néhány nappal később alkotmányozó parlamentet választottak az országban. A szavazatok óriási többségét, 95 %-át (600.000) a Nemzeti Front (Uj Desztur Párt) kapta. Néhány ezren (7350) a kommunistákra és a független képviselőkere szavaztak.⁴² Az alkotmányozó parlament elnökévé megválasztott, majd a bej által kormányfővé kinevezett Burgiba javaslatára április 14-én elfogadják az új alkotmány első cikkelyét. E szerint Tunézia szabad, független, szuverén, iszlám vallású és arab nyelvű állam, ahol a szuverenitás legális letéteményese a nép.⁴³ Egy évvel később proklamálják a köztársaságot, majd megválasztják államfőnek Burgibát, akinek a kezében korlátlan hatalom összpontosul főleg miután sikerült az UGTT-t szinte beolvasztani az Uj Desztur Pártba. A kommunista vezetésű, mintegy 13 ezer tagot számláló USTT 1956 szeptember 2-i rendkívüli kongresszusán kimondta megszűnését, tagjai átléptek az UGTT-be, amely röviddel ezután tartotta első kongresszusát a független Tunéziában. Elfogadtak egy gazdasági jelentést, amely tartalmazta társadalmi programjukat. A nemzeti szakszervezet eredeti programjának nyomvonalán haladva a teljes felszabadulást csak a kolonializmus által teremtett társadalmi és gazdasági struktúra

---

⁴¹ UO. 301.

⁴² Dépeche tunisienne, 1956. március 27. in HMNT CV. 627.

⁴³ HMNT XVI. 437.

lerombolásával látták megvalósíthatónak. Ezért a nemzeti egység célja "egy olyan gazdasági és szociális terv megvalósítása, amelyet fenntartás nélkül elfogad az egész nép."⁴⁴ E tervben szerepelt központi irányítású tervgazdálkodás bevezetése, mezőgazdasági szövetkezetek létrehozása, iparosítás, a déli területek fejlesztése. Az elképzelés teljesen ellentétes volt Burgiba gazdasági liberalizmusával. Ujabb krízis veszélye jelent meg. Burgiba tisztában volt azzal, hogy a nemzeti felszabadulásért vívott harcban igen jelentős szerepet játszó és nagy tekintélyt szerző szakszervezettel szemben - főként egy szociális feszültséggel terhes időszakban - nem vállalhatja a konfrontációt, vezetőjével Ahmed ben Szaláhval pedig nem teheti azt, amit Szalah ben Juszeffel. S mot is , mint 1947-ben a sfaxi sztrájk idején, a probléma megoldásában Habib Asur segít az Uj Desztur Pártnak. Szakadást idéz elő az UGTT-ben miután megbeszélést folytatott Burgibával.⁴⁵ A regionalista szakadás (Asur Sfaxban alapít szakszervezetet) elegendőnek bizonyul, ahhoz, hogy az UGTT-ben fellángoljanak a viták, s ennek eredményeként az egység megőrzésére hivatkozva Ahmed ben Szaláht eltávolítsák a szakszervezet éléről. Az egység Burgiba jóváhagyásával 1957 áprilisában helyreáll, az UGTT elfogadja az Uj Desztur Párttól a neki szánt transzmissziós szerepet. 1959. január 1-én hatályba lép az alkotmány, tunéziai prezidenciális köztársaság. Burgiba tekintélye csúcán, ő a combattant supreme. Hatalmát arra használja fel, hogy sorozatban fogadtat el olyan törvényeket, amelyek erőltetett ütemben vinnék az országot a nyugati polgári demokráciák felé.

Teljesen laicizálni kívánja az egyháztól radikálisan elválasztott államot. Javaslatára eltörlik a poligámiát, deklarálják a nők egyenjogúságát, A Ramadán Böjt megtartását erősen korlátozzák, sőt egyes kategóriák számára (hivatalnokok, katonák) megtiltják. Az oktatásban és a kultúrában sem engedik eluralkodni az iszlámot. Teljesen átalakítják a Zituna egyetemet, amely csupán egy teológiai fakultásra szűkül. Ugyanakkor hatalmas összegeket költenek a francia mintára megszervezett iskolarendszer kiépítésére. Korszerűek és az un. harmadik

⁴⁴ Idézi: *Toumi, Mohsen: La Tunisie. Pouvoir setluttés. Le Sycomore, Paris. 1978. 128.*

⁴⁵ *Achour, Habib, 56.*

világban példamutató a szociális törvényhozás: garantálják a 8 órás munkanapot és a társadalombiztosítást.⁴⁶

Politikai berendezkedése egy monolitikus rendszerre emlékeztet, amelyben a párt és az állam teljesen összefonódott és az egyszemélyi hatalomnak csak formálisan létezik a kontrollja. Burgiba koncepciójában és gyakorlati lépéseiben lényegében Heredin pasa közel évszázaddal korábbi - a megváltozott körülményekhez hozzáigazított, módosított és továbbfejlesztett - modernizációs törekvései teljesebben ki.

Marokkó függetlensége: a monarchia megújulása

A gyarmati hatalom azzal, hogy 1952 decemberében szétverte és illegálisba kényszerítette a nemzeti pártokat, az uralkodót megfosztotta szervezett társadalmi-politikai bázisától és teljesen kiszolgáltatotta belső, konzervatív ellenzékének. Hadzs Tami, a glaiu törzs vezetője, marrakesi pasa, aki már 1951-ben is nyíltan szembefordult az uralkodóval, megfelelőnek találta a helyzetet a frontális támadásra. A konzervatív erők a hozzájuk csatlakozott tekintélyes vallási vezető, Kattani részvételével 1953 április elején Fesben gyűlést tartottak, ahol bíralták az uralkodó modernizmusát, vallási szerepével összeegyeztethetetlennek tartották. Egy hónappal később pedig a 350 pasa és kaid közül 270 aláírásával petíciót nyújtottak át a főrezidensnek, amelynek az országra nézve veszélyesnek ítélték az uralkodó politikai nézeteit és kérték az eltávolítását. Párizs - bár nem becsüli le az egyre terebélyesedő ellenzéki mozgalmat - "a jelenlegi körülmények között nem kíván politikai kifejeletet adni egy ilyen kezdeményezésnek".⁴⁷ A francia kormány csupán addig kívánja támogatni a konzervatív ellenzéki mozgalmat, amíg az uralkodó el nem fogadja reformtervét, amelynek legvitatottabb pontja szerint a marokkói franciák érdekeik védelmére és képviselőit intézményes garanciát is kapnának. Eleddig azonban az uralkodó és a nemzeti pártok és kategórikusan elvetették azt a lehetőséget, hogy a franciák bármely leendő választott

---

⁴⁶ Az első évek korszerűsítési törekvéseiről és eredményeiről ld. Abdallah, Ridha: *Le Neo-Destour depuis l'indépendance* Revue juridique et politique d'outre-mer, 1963. 4. sz. 573-678.

⁴⁷ *Année politique*, 1953. 545.

területnek tagjai lehessenek. Az uralkodó végül is augusztus 13-án, annak reményében, hogy Párizs támogatását megnyerve sikerül leszerelnie az ellenzéket, elfogadja a reformtervet. Ekkor azonban már - hiába a francia kormány és a főrezidens igyekezete - politikai eszközökkel nem tudják megfékezni a konzervatív ellenzéki mozgalmat. A marrakesi pasa semmilyen engedményre nem hajlandó, s javaslatára augusztus 15-én a városában tartott konzervatív tanácskozás megfosztja az uralkodót vallási funkciójától és nagybátyja, a 75 éves Mohamed ben Arafa személyében új imámot választ. Ezt követő napokban pedig több tízezer berber törzsi harcos kíséretében Rabat alá vonul és 20-án kikényszeríti, hogy a főrezidens rábírja az uralkodót a távozásra. (Az uralkodó nem mond le s a franciák sem használják a "trónfosztás" szót). Az ulemák tanácsának szükséges beleegyezésével még aznap Marokkó szultánjává választják ben Arafát. Ben Juszeft eltávolítása egyaránt érdeke volt a gyarmatosítóknak és a tradicionális - elsősorban a berber törzsekre támaszkodó - vidéki elitnek is. A gyarmati hatalom ezt a "pacifikálás" során politikai hatalomhoz juttatott vidéki elitet (pasák, kaidok) használta fel a modern, városi nacionalizmus ellen, amelynek győzelme esetén a hatalma -éppúgy mint a franciáké - veszélybe kerülne.⁴⁸

Ben Juszeft eltávolítása nagy nemzetközi felháborodást váltott ki, hiszen a francia kormány a mindenkori uralkodó védelmét is magában foglaló fezi szerződést sértette meg. A Párizst bíráló hatalmak közül kitűnik Spanyolország, amely mindenki számára nyilvánvalóan az egész ügyet arra akarja felhasználni, hogy enyhítsen nemzetközi elszigeteltségén. Valin tábornok, Spanyol Marokkó kormányzója nemcsak engedélyezte a franciaellenes demonstrációkat, hanem 1954. január 21-én ő maga is felszólalt egy ilyen gyűlésen Tetuánban és bírálta Párizs marokkói politikáját. Franco pedig vallási vezetők küldöttségét fogadta február elején és üdvözlő beszédében elítélte a francia kormány erőszakos akcióját, mert az "ellentmond a nemzetközi morálnak."⁴⁹ A nemzetközi - és a francia - közvélemény megütközött a caudillo kijelentésén, az arab országokban, főként a Közel-keleten, viszont szimpátiát váltott ki. Az egyiptomi sajtó

⁴⁸ Leveau, Rémy: *Le fellah marocain, défenseur du trône*. PFNSP, Paris 1976. 19.

⁴⁹ *Idézi Julien, Charles-André: Le Maroc*, 322. A spanyol magatartásra ld *Marchat, Henry: La France et L'Espagne au Maroc Pendant la période du Protectorat (1912-1956)*. R.O.M.M. 1971. 10. sz. 101-103.

elismeréssel ír a spanyol magatartásról, az Arab Liga pedig hivatalosan elismerését fejezi ki Spanyolországnak.

Az igazi és hatékony tiltakozás azonban nem külföldről jön, s nem is a hazai pártoktól, hanem spontán módon tör elő a tömegekből. Két nappal az új uralkodó megválasztása után elkövetik az első szabotázsakciót, kisiklatják a Casablanca-Algír expresszt, szeptember 11-én a ben Arafa elleni merénylet vált ki megdöbbenést. A merényletek és a városi gerillaakciók ben Juszeft visszatéréséig (1955 november) nem szűnnek meg. S az odáig vezető utat - Gaudio Attilio olasz történész szavaival - valóban a marokkói hazafiak holtteste borítja.⁵⁰ A merényletek végrehajtói a társadalom alsó rétegeiből származnak, főként munkások és kiskereskedők. A pártoktól függetlenek, néhány fős csoportokba szerveződnek.⁵¹ Valójában a nemzeti pártok Marokkóban sem készültek fel ennek a harci formának az alkalmazására, kicsúszott a tömegek szervezése a kezükből. Itt sem mertek radikálisan szakítani a gyarmati legalitással, éppúgy mint Tunéziában. Ám ott Burgiba, akit tárgyalópartnerként fogadott el Párizs, jó politikai érzékkel képes volt eredményesen beépíteni a politikai küzdelembe a fegyveres harcot. Marokkóban viszont nem volt tárgyalóképes párt, s az uralkodó eltávolítása után tárgyalóképes személyiség sem. Ez igen megnehezítette a francia kormány helyzetét is, s ez párosulva a marokkói franciák ellenmerénylet sorozatával lehetetlenné tette a városi gerillamozgalom felszámolását.

Mendes-France kormánya Marokkóban is megpróbál a tunéziaihoz hasonló folyamatot elindítani, annál is inkább, mert Tunézia belső autonómiájának elismerése reményeket kelt a marokkói tömegekben, szinte biztosra veszik - s ezt tüntetéseken is kifejezik - a Madagaszkárra száműzött uralkodó közeli hazatérését. A francia kormányfő azonban, akinek saját bevallása szerint is hiányosak az ismeretei Marokkóról s a dekolonizációs politikáját vitató főrezidens információi sem viszik közelebb a valóság megismeréséhez, úgy látja, hogy ben Arafával is végrehajtható a kibontakozás: "Egyetértésben ben Arafa szultánnal fokozatosan, de a lehető leggyorsabban arra kell mozgósítani a marokkói

---

⁵⁰ *Gaudio, Attilio*: Allal al Fassi ou l'histoire de l'Istiqlal. Paris 1972. 43.

⁵¹ *Bernard, Stéphane*: Le conflit franco-marocain 1943-1956. Bruxelles 1963. 3. k. 271.

népet, hogy maga intézze saját ügyeit a szuverenitás keretében."⁵² Az elképzelés megvalósíthatatlansága gyorsan kiderült s a holtpontról történő elmozdulás a kormánytól és a pártoktól független szervezet, a France-Maghreb társaság javaslatára következik be az év végén. A társaság 1953 nyarán alakult és az emberi jogok tiszteletben tartásáért küzdött Észak-Afrikában. Javaslatukkal a száműzött szultán is egyetértett.

E szerint az uralkodót átmenetileg helyettesítő három tagú régenstanácsot hoznának létre, ideiglenes kormány alakulna, amely tárgyalna és egyezményt kötne Franciaországgal, tiszteletben tartva annak - a kölcsönös függés keretében - stratégiai, gazdasági kulturális érdekeit.⁵³ A Mendes-France kormány bukása, az algériai felkelés kiterjedése és a Tunéziával folytatott tárgyalások miatt azonban csak a nyár elején kezdik a javaslat megvalósítását. Ekkorra viszont a marokkói politikai helyzet is változott s a javaslat jelentős módosításra szorul.

1955 nyarán a ben Arafát hatalomra juttató és támogató politikai elit egysége is megbomlik, augusztus elején 58 kaid vonja meg bizalmát a "franciák szultánjától". Ugyanekkor az igazgatásuk alatt álló területeken, továbbá a bányavidékeken lázadások robbannak ki a franciák és ben Arafa hívei ellen. Az események világosan jelezték, hogy a berber törzsek alkotta legszilárdabb társadalmi bázisa is megrendült, s teljes biztonsággal már csak a gyarmati hatalom helyi képviselőire, a főrezidensre és környezetére számíthat. Az események hatására a francia kormány is úgy ítéli meg, bár ebben nem egységes, hogy az ismét igen válságossá vált marokkói helyzet rendezése folyamán nem mellőzhetők sem a nacionalista pártok, sem a száműzött uralkodó. Miután a régenstanács személyi összetételében nem sikerült megegyezni, Edgaz Faure miniszterelnök egy öttagú - zömében miniszterekből álló bizottságot bíz meg, hogy folytasson megbeszéléseket a marokkói közvélemény képviselőivel, köztük a nacionalistákkal. Az Aix les Bains-ben folytatott konzultáció megegyezéssel végződik, amelynek a France-Maghreb társaság elmúlt év végi javaslatához képest két új eleme van: ben Arafa lemond a trónról, a száműzött szultán pedig visszatérhet, igaz egenlőre csak Franciaországba.⁵⁴ A megegyezést ben Juszeif is

⁵² 1954. augusztus 26-i nyilatkozata *Année politique*, 1954. 252.

⁵³ *Année politique*, 1955. 663-665.

⁵⁴ *Julien, Charles-André: Le Maroc*, 438.

elfogadja, mert - amint az Catroux tábornoknak, a kormány megbízottjának szeptember 3-án írja - biztosítékot lát a francia politikában arra, hogy "vitathatatlan tettek által szentesíti a marokkói szuverenitás elvét és Marokkót szabad szuverén állami státuszhoz vezeti, s azt majd szabad megegyezésen alapuló kölcsönös függés állandó szálai fűzik Franciaországhoz, stratégiai, diplomáciai, gazdasági és kulturális területen".⁵⁵ Ezt követően ben Arafa távozását kellett elérni, s ehhez nem csupán őt magát, hanem a kormány néhány tagját és a főrezident is meg kellett győzni. Végül ben Arafa belátta, hogy távoznia kell mert "a marokkói nép érdeke ezt kívánja".⁵⁶ De valójában az történt, hogy ekkorra már minden támaszát elvesztette. Október elsején Tangerbe távozik. Ezt követően az események felgyorsulnak. Egy hónappal később ben Juszeff Franciaországba érkezik és november 6-án Celle Saint Clouban megbeszélést folytat Antoine Piny Külügyminiszterrel. A francia kormány két feltételt szab a szuverenitás elismeréséhez vezető tárgyalások lefolytatásához: Marokkó politikai rendszere demokratikus berendezkedésű alkotmányos monarchia lesz s az országot - a szeptember eleji megegyezésnek megfelelően - a legfontosabb területen szoros szálak fűzik Franciaországhoz.⁵⁷ November 16-án ben Juszeff visszatér Marokkóba. 1956. március 2-án Franciaország ünnepélyesen elismeri a protektorátus függetlenségét. Az eltelt néhány hónapban azonban súlyos konfliktusok terhelik Marokkót. A karizmatikus hatalommal rendelkező uralkodó a politikai hatalom kérdését felvető pártokkal és a társadalmi szerkezet átalakítását is programukba foglaló fegyveres felkelőkkel találja szembe magát.

Ugyanazon a napon, amikor ben Arafa Tangerbe távozott a spanyol zónából jól felfegyverzett gerillacsapatok törtek be Francia Marokkóba, ahol stratégiai pontokat támadtak meg majd komoly veszteséget okozva és nagy mennyiségű fegyvert zsákmányolva visszavonultak. Ez volt a Marokkói Felszabadító Hadsereg első nagyszabású akciója, amely a városi gerilla mozgalom mellett a második front megnyitását jelentette, a vidék bekapcsolódását a nemzeti függetlenségért vívott harcba. A Felszabadító

---

⁵⁵ *Année politique*, 1955. 670-671.

⁵⁶ *Luccioni, Josseph*: L'éloignement de Sidi Mohamed ben Arafa du trone des Alaouites en septembre 1955. R.O.M.M. 1970. 8. sz. 111.

⁵⁷ *Année politique*, 1955. 300-301.

Hadsereg létrehozásának gondolata már 1953 augusztusa után felvetődött. Spontán módon alakultak is fegyveres csoportok előbb a Rif vidéken majd a Közép Atlaszban.⁵⁸ A szétszórta vidéki csoportok szervezett katonai erővé formálása 1955-ben fejeződik be. Megalakításához nagy segítséget nyújtottak az algériai felkelők és Egyiptom. 1955. január 11-én Kairóban al Fasszi megbeszéléseket folytatott Ben Bellával és Budiaffal. Az egyiptomi közvetítéssel és részvétellel tartott tanácskozáson megállapodtak abban, hogy az algériai felkelők kiképzéssel és szervezéssel segítik a marokkóiakat, az egyiptomiak pedig fegyverrel. A nyár folyamán meg is érkeztek az első fegyverszállítmányok és július 15-én megalakult a maghrebi Felszabadító Hadsereg koordinációs bizottsága, amely elkezdte a szervezést és kiképzést.⁵⁹ Mindez Madrid hallgatóságos beleegyezésével történt, éppúgy mint az, hogy Spanyol Marokkó nacionalista pártjainak vezetői - de nem maga a párt, mint szervezet - elsősorban Abdelhalek Torres, anyagilag támogassák a Felszabadító Hadsereget. A spanyol kormány nyomást akart gyakorolni Párizsra, nemzetközi elismertetéséhez (ENSZ-be történő felvétele) szeretne volna elnyerni aktív támogatását. Valójában Madrid - amint azt később a marokkói ügyekért felelős spanyol diplomata nyíltan kimondta - "csak a szultán visszatérését akarta, de nem a függetlenséget."⁶⁰

A Felszabadító Hadsereg támogatását illetően az Isztiklál megosztott. Az otthon tartózkodó vezetők nem támogatják. Ők szervezett politikai tömegbázisukat akarják kiszélesíteni. Ösztönzésükre és támogatásukkal március 20-án megalakul a kizárólag marokkóiakat tömörítő nemzeti szakszervezet, a Munka Marokkói Uniója (Union Marocain du travail - UMT), amely májusban csatlakozik az SZSZNSZ-hez. Egyértelműen politikai szerepet vállal s tevékenységét teljesen alárendeli az Isztiklálnak.⁶¹

⁵⁸ *Diouri, Moumen: Réalité marocaines. L'Harmattan Paris 1987. 113.*

⁵⁹ *Al-Dib, Fathi: Abdel Nasser et la Révolution Algérienne. L'Harmattan Paris 1986. 48-49., Diouri, Moumen, 120.*

⁶⁰ Idézi *Benjelloun, Abdelmajid: La part prise par le mouvement nationaliste marocain de la zone d'influence espagnole dans le processus de libération du Maroc. R.H.M. 1986. 43-44. sz. 42.*

⁶¹ *Diouri, Moumen, 120.*

A belső vezetés (elsősorban Ben Barka) úgy ítélte meg a helyzetet, hogy széles szervezett tömegtámogatás elegendő meghatározó szerepének biztosításához a politikai életben. Egyik harcostársa szerint Ben Barka úgy kívánta biztosítani az Isztiklál hegemoniáját, hogy a szultán feltétlen támogatásával megszerzi a formálódó politikai-adminisztratív rendszer stratégiai posztjait s ezek birtokában kezdi el az ország strukturális átalakítását, valósítja meg progresszív szociális programját.⁶² Vele szemben Al Fasszi a Felszabadító Hadsereggel nyomást akart gyakorolni a franciákra, hogy gyorsítsák a függetlenséghez vezető folyamatot, és a szultánra is, hogy körvonalazza, pontosítsa a független Marokkó szociálpolitikai programját. A szultán is tisztában volt ezzel. Nem véletlen, hogy az 1935 december elején megalakított átmeneti kormányban az Isztiklál nem kapja meg a miniszterelnöki posztot, bár a párt néhány nappal korábban tartott kongresszusán magának követelte.

A miniszteri tárcák elosztásánál is végeredményben relatív hátrányba kerül, a legtöbbet (kilencet) kapja, de vele szemben Vazzani pártja, a Függetlenség Demokratikus Pártja hatot és a szultánhoz hű "függetlenek" szintén annyit. Vazzani pártjánál a kortársak szerint is nagyobb politikai erőt képviselő kommunista párt delegációját fogadja az uralkodó de miniszteri poszt felajánlása szóba sem kerül. A párt ezt nehezményezi éppúgy mint azt, hogy a Felszabadító Hadsereg képviselői sem kaptak helyet a kormányban.⁶³ A szultán feloszlatni akarja a Felszabadító Hadsereget, az Isztiklál pedig ellenőrizni, befolyása alá vonni. Az uralkodó saját hatalmára is veszélyesnek látja a Felszabadító Hadsereget, mert annak célkitűzései nem merülnek ki a politikai függetlenség kivívásában. Az 1955 végén - 1956 elején a már mintegy 15 ezer fős népi hadsereg katonáinak többsége fellah.⁶⁴ Tevékenységük szociális forrongást idéz elő a vidéken, amely már nemcsak a ben arafista kaidok társadalmi pozícióját veszélyezteti, hanem valamennyi földbirtokosét is. Al Fasszi a Felszabadító Hadseregre támaszkodva ennek a vidéki népi tömegeknek a támogatását is szeretné megnyerni, bevonni őt a politikai harcba már az átmeneti időszakban is, nem vitatva a szultán tekintélyét, de nem is téve

⁶² Uo. 136, 148.

⁶³ Le parti communiste marocain dans la lutte pour l'indépendance nationale. Textes et documents (1949-1958). Rabat 1958. 221.

⁶⁴ *Diouri, Moumen*, 114. 132..

szervilis segédcapatává. Az Isztiklál vezetője a Szabad Tisztek hatalomátvétele után tanulmányozva az egyiptomi politikai-társadalmi átalakulást és egyes arab országok (pl. Irak) belső helyzetét, arra a következtetésre jutott, hogy a politikai forradalmat (a függetlenség kivívását) szociális forradalomnak kell követnie.⁶⁵ A nemzeti mozgalomnak ehhez a társadalom minden szférájára kiterjedő részletes programmal kell rendelkeznie, mert csak így jöhet létre szilárd nemzeti egység.⁶⁶ Száműzetésből hazatérve 1956. június 18-án - vagyis már a függetlenség hivatalos elismerése után - beszédet mond Tangerben, a harc folytatására szólítja fel százezres hallgatóságát: "A függetlenség csak akkor lesz teljes, ha azt minden formájában megvalósítjuk. Az ellenállás szelleme kell, hogy éltesen bennünket, hogy senki ne maradjon joggalanságban, nyomorban és tudatlanságban. Egy független gazdasági rendszer kell nekünk és egy társadalmi függetlenség."⁶⁷ Szeptember 16-án Fesben tartott beszédében már közvetve bírálja az uralkodót is, amikor környezetét támadja, azokat akik "távol tartották magukat a harctól és most hasznot szeretnének húzni munkánkból és ugyanazt a játékot játsszák az uralkodóval és kormányával, amint azt a gyarmatosítókkal tették... Harcolnunk kell országunk gazdasági felszabadításáért, azért, hogy biztosítsuk a társadalmi igazságosságot, az egyéni szabadságjogokat és a népképviselőket az uralkodó mellett."⁶⁸ Az isztiklál egésze elfogadta az uralkodót, akinek tekintélyét hallatlanul megnövelte kétéves száműzetése. A nacionalista párt tekintélyes vezetői (Ben Barka, al Fasszi) és ha nem is tudatosan, de ösztönösen a városi népi tömegek is egy olyan alkotmányos monarchiát szerettek volna, ahol nem dinasztia, hanem az alkotmányos népképviselő van hangsúly. A pártot támogató városi burzsoázia azonban hatalmát megőrzendő a monarchikus jelleget, az uralkodó hatalmának megerősítését tartotta fontosnak. Csatlakozott hozzájuk a szultán hazatérése után az addig semleges vidéki földbirtokos arisztokrácia s ezt próbálta tenni a hivatal is betöltő, de ben Arafa támogatásával magát kompromittáló réteg is. Az uralkodó azonban - a franciák többszöri kérése

---

⁶⁵ Algérie libre, 1952. október 1.

⁶⁶ Algérie libre, 1954. április 16.

⁶⁷ A beszédet közli *Gaudio, Attilio*, 258-262.

⁶⁸ Uo. 267.

ellenére- ezt a réteget megfosztotta hivatalától. A független Marokkó közigazgatási posztjára elsősorban a második világháború alatt és után megerősödött nacionalista új burzsoázia rétegből kerültek.⁶⁹ 1956 januárjában Valino és a francia főrezidens találkozója után a spanyolok beszüntetik a Felszabadító Hadsereg támogatását. Április elején ben Juszej Madridba utazik és a Francoval történt tárgylások eredményeként 9-én Tetuánban bejelenti a két zóna egyesülését. (Tanger októberben kerül marokkói szuverenitás alá, Melilla és Ceuta jövőjéről nem tárgyalnak.) Ezt követően a nyár folyamán, egy márciusi kisebb csoportot követve, a Felszabadító Hadsereg több ezer katonája szünteti be a harcot és felesküszik a szultánra. Közülük is sokan jutottak hivatalhoz illetve az alakuló nemzeti hadseregbe léptek át. A maghrebi szolidaritás nevében a harc továbbfolytatását szorgalmazó katonai vezetők közül többeket viszont rejtélyes körülmények között meggyilkolnak. Erre a sorsra jut az őket támogató több kommunista politikus is. A tettesek felderíthetetlenek maradtak. Alapos azonban a gyanú, hogy a merényletek számai a politikai mozgalomban a hegemóniát mindenáron megszerezni kívánó Isztiklál egyes vezető köreiből és az uralkodó környezetéhez vezetnek.⁷⁰

A kritikus 1956-os esztendőben az uralkodónak az Isztiklál segítségével sikerült stabilizálni hatalmát. Marokkóban, ellentétben Tunéziával, a kialakult városi és vidéki burzsoázia erősen kötődött a dinasztiahoz, s ez szinte lehetetlenné tette a republikánus eszme térhódítását, ami még az igen vékony európai (francia) politikai kulturán nevelkedett értelmiséget is a szultán támogatójává tette. Így szemben Tunéziával a független Marokkó politikai rendszere nem a népszuverenitás elvén nyugodott, hanem az önálló állami lét történelmi folytonosságát megtestesítő és szimbolizáló alavita dinasztiaiból származó uralkodói üzenet⁷¹ szerint "a nemzeti szuverenitás letéteményese a király..." Az uralkodó, de főként majd a trónon őt 1961-ben követő fia Mulaj Hasszán, nem akarta és nem is osztotta meg hatalmát a népi rétegeket is képviselő pártokkal. Marokkó úgy jutott el a nemzeti függetlenséghez, hogy a protektorátus politikai rendszerének radikális átalakítására nem került sor, a monarchia némileg

⁶⁹ *Marais, Octane*: La classe dirigeante au Maroc. Revue française de sciences politiques, 1964. 4. sz. 716-717.

⁷⁰ *Julien, Charles-André*: Le Maroc, 481, *Al-Dib, Fath*: 152.

⁷¹ *In Robert, Jacques*: La monarchie marocaine. Paris 1964. 324-327.

megreformálva, de főként megerősödve került ki a nemzeti felszabadító küzdelemből.

A politika folytatása más eszközökkel: a nemzeti felszabadító háború Algériában

Elsősorban fegyveres akciók összehangoltsága és viszonylagos kiterjedtsége okozott meglepetést mind a francia, mind az algériai politikai körökben. A francia titkosszolgálatnak nyár óta voltak információi az MTLD aktivista irányzatához tartozóknak a tevékenységéről, sőt fegyveres csoportok felbukkanásáról is, de mindezt - mivel a jelzések az ország keleti részéből érkeztek - a tunéziai gerillamozgalommal hozták összefüggésbe.⁷²

A felkelés kirobbantásának napjáról közvetlenül előtte értesültek.⁷³ Úgy gondolták, hogy a rendfenntartó erők elégségesek lesznek a fegyveres csoportok felszámolására. S valóban úgy tűnt, hogy az események őket igazolják, a november eleji napok után hónapokon keresztül alig hallattak magukról a felkelők. 1954 november és 1955 július között a harcok, összecsapások, szabotázsakciók és a gyarmati hatalommal együttműködő helyi tisztviselők elleni merényletek az ellenállási hagyományokban gazdag 1. számú vilajára, pontosabban Batna környékére korlátozódtak.⁷⁴ Minden jel arra mutatott, hogy egy blanquis-ta jellegű felkelésről van szó, amely a tömegeket is meglepte, s egyáltalán nem váltotta ki körükben a remélt aktivitást. S valóban az FLN-ALN-nek közel kétévre volt szüksége ahhoz, hogy elérje a nemzeti pártok és szervezetek csatlakozását és bizonyos tömegtámogatást szerezzen. Később a felkelés kirobbantói közül többen is nagyon kritikusnak találták helyzetüket, mert "inkább morálisan,

---

⁷² *Alleg, Henri: La guerre d'Algérie I. 423.*

⁷³ *Rapports de Police. Renseignements généraux. 1954. november 2. Archives de Wilaya d'Alger.*

⁷⁴ A felkelők hat körzetre, vilajára osztották az országot: 1.) Aures-Nemencha 2.) Constantin megye 3.) Kabília 4.) Algír és környéke 5.) Oran megye 6.) Déli területek (Szahara).

mint katonailag voltak felfegyverkezve (ti.: a felkelők - J.N.L.(- nem rendelkeztek szervezetekkel a népen belül."⁷⁵

A francia kormány és - az FKP kivételével - valamennyi párt az ország területi integritását veszélyeztető terrorista akciónak minősítette a felkelést, rendőrségi és nem politikai problémaként kezelte. "Algéria, Franciaország, és Flandriától Kongóig egy a törvény, egy a nemzet". - jelentette ki a belügyminiszter.⁷⁶ Szinte általános vélemény volt, hogy a felkelés "a kommunizmus és a legidegennyülőbb nacionalizmus külföldről irányított együttes akciója".⁷⁷ A parlamentben különösen durván támadták Egyiptomot az Arabok hangja rádióállomás miatt, de legalább ilyen heves támadások érik a Magyar Rádiót is.⁷⁸

Az eseményeket merőben más szemszögből néző algériai nemzeti pártok is érzékelték a felkelők kritikus helyzetét, ám a kormánypártokkal szemben a gyarmati rendszert okolták az erőszakos cselekményekért. Ugyanakkor nyilatkozataikból az is kitűnik, hogy a felkelők módszereivel még nem azonosultak, s a nemzeti függetlenség követeléséhez való viszonyok sem egyértelmű és világos Ferhat Abbasz szerint is erőszakos eszközök alkalmazása nem jelent megoldást, továbbra is a gyarmatosítókat próbálja meggyőzni arról, hogy változtassanak politikájukon, mert "a gyarmati korszaknak mindörökké vége."⁷⁹ Néhány hónappal később már árnyaltabb s egyben radikálisabb álláspontot foglal el, amikor végletes formában fogalmazza meg azalgériai nép előtt álló választást: vagy a kolonializmus felszámolása vagy a pusztulás.⁸⁰ Ez implicite már tartalmaz bizonyos megértést a felkelés iránt. A két cikk megjelenése között, 1955.

⁷⁵ Lakder ben Tobbálnak az 1958-ban alakult Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormánya belügyminiszterének a november 1-i harcok résztvevőjének nyilatkozata a felkelés 4. évfordulóján. Idézi: *Favrod, Charles-Henri*: La révolution algérienne. Plon, Paris, 1959. 217.

⁷⁶ Journal Officiel de la République Française 1954. november 13. 1967.

⁷⁷ Uo. 4947.

⁷⁸ A Magyar Rádió az 1950-es években napi másfél órás arab nyelvű adása volt, amelynek műsorát francia, algériai, marokkói és tunéziai kommunisták szerkesztették. A Béke és a nemzeti függetlenség hangja nevű rádióállomás a három észak-afrikai francia gyarmat belső helyzetéről közölt híreket, kommentárokat. Nagy hatóerejű adó volt, s igen hallgatott az említett országokon kívül Szíriában is.

⁷⁹ République algérienne, 1954. november 12.

⁸⁰ République algérienne, 1954. március 4.

januárjában, Ferhat Abbasz saját nevében, tájékozódás céljából kapcsolatokat próbál teremteni az FLN-nel. Az információkat néhány hónappal később a legmagasabb szintről kapja meg. Május 26-án sétifi otthonában felkeresi őt az FLN-ALN fővárosi felelőse, Abana Ramdane és a 3. vilaja parancsnokának helyettese, Amar Ouamrane. Az UDMA vezetője felajánlotta, hogy az alkotmányos megoldás érdekében közvetít a francia kormány felé. A felkelők vezetői ezt azzal a feltétellel fogadták volna el, ha a kormány az FLN-nel tárgyal.⁸¹ Ferhat Abbas javaslata kimerült a tájékozódásban, a tárgyalás 1955-ben megvalósíthatatlan volt.

Az MTLD november 5-i nyilatkozatában a véres eseményekért a kormányt teszi felelőssé: erőpolitikája és az algériai nép önrendelkezési vágyának semmibevétele váltotta ki az erőszakos cselekményeket. Úgy véli, hogy végső szakaszba lépett az algériai probléma megoldása, amely csak politikai lehet.⁸² Másnap a belügyminiszter feloszlatja a pártot.

Az ulemák ugyancsak november 5-én közzétett nyilatkozatukban az információk szűkösségére hivatkozva nem foglaltak állást, nem kommentálták az eseményeket, viszont az iszlám toleranciájára hivatkozva mindenféle erőszakos akciót elítéltek. A békés megoldás hívei voltak, ezért 1955 januárjában javasolták az Algériai népi tömörülés létrehozását. Felhívásuk azonban visszhang nélkül maradt. Májusban is úgy vélekednek, hogy az "algériai nép hiteles képviselőivel" folytatandó tárgyalásokkal el lehetne jutni a belső autonómiához. Tehát sem a módszerek (fegyveres harc), sem a politikai cél (nemzeti függetlenség) vonatkozásában nem támogatják az FLN javaslatait.⁸³ Az ulemákat az 1945-ös felkelést követő megtorlás megrémítette. Ennek megismétlődésétől tartottak 1954 novemberében is. Közvetlen politikai jellegű tevékenységet a második világháború után már alig fejtettek ki, visszatértek eredeti céljaikhoz: elsősorban kulturális, vallási kérdésekkel foglalkoztak.

Történészek és politológusok körében mindmáig a francia és algériai kommunisták állásfoglalása váltotta ki a legtöbb vitát és elmarasztalást.

---

⁸¹ *Abbas, Ferhat: Autopsie d'une guerre. L'aurore. Editions Garnier Frères, Paris. 1980.*

82-85.

⁸² Algérie libre, 1954. november 5.

⁸³ *Nadir, Ahmed: Le mouvement réformiste algérien et la guerre de libération nationale. R.H.M. 1975. 4. sz. 175-176.*

Franciaországban a kommunista párt tárta fel legkomplexebben a felkelés politikai gyökereit, bár ő maga sem hitt abban, hogy egy nemzeti felkelés kezdődött el. Első reakciója, a felkelés kirobbanásának másnapján, még az, hogy provokációról van szó, mert a fegyveres akciókra az MTLD zűrzavaros, szakadással terhelt állapotában került sor. Attól tartottak, hogy a gyarmati hatalom megismétli az 1945 májusi megtorlást, leszámol a nacionalistákkal s ezzel visszaveti az egész nemzeti mozgalmat.⁸⁴ Ezért került sor a párt november 8-i hivatalos állásfoglalásában arra a leggyakrabban idézett megállapítására, hogy "a kommunista párt híven Lenin tanításához, nem tudná támogatni az egyéni cselekedeteket, amelyek alkalmasak arra, hogy akaratlanul is a legszélsőségesebb gyarmatosítók érdekét szolgálják, még akkor is ha azokat nem ők szították"⁸⁵

Az egyéni cselekedetek kritikája kétségtelenül bizalmatlanságot takar. Bár a párt már a felkelés másnapján kapott információkat - egy újságírón keresztül - az FLN létezéséről, ezek azonban nem tűntek elég meggyőzőeknek, ami az adott körülmények között érthető.

A kalandorság gyanúja, mint utaltunk rá, nem tekinthető teljesen alaptalannak. Különösen nem az akkori szűkös információk mellett illetve, ha a felkelők erőit, helyzetét összehasonlítjuk a velük szembenállókéval mind Algériában, mind Franciaországban. S itt elsősorban nem is az anyagi, katonai erőkre gondolunk, hanem a tudatiakra. Nemcsak a hagyományos gyarmati kapcsolatok fenntartásában közvetlenül érdekeltek és a privilegizált, már többségében generációk óta ott élő európai származásúak, de politikai-ideológiai elkötelezettségétől függetlenül a franciaországi átlagember számára természetes volt, hogy Algéria - amelyet ugyan, csak nagyon felületesen ismert - franciaország integráns része. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy független, szuverén állam legyen. Még a tekintélyes nonkomformista, a katolikusoktól a szocialistákig és függetlenekig terjedő, baloldali érzelmű értelmiségi réteg is kénytelen volt ezt figyelembe venni. Egyik jeles képviselője, Simon de Beauvoir, nagyon világosan jellemzi ezt a helyzetet: "Nem ejtettük ki a "függetlenség" szót, amely annyira népszerűtlen volt, hogy még a Temps moderns-ben sem

⁸⁴ Humanité, 1954. november 2., Le 1er novembre á la section coloniale du P.C.F. in Humanité 1984. október 29. Louis Odse, Edie Mignot és Georges Lacheval, az FKP gyarmati bizottsága tagjainak visszaemlékezése.

⁸⁵ Humanité, 1954. november 9.

neveztük nevén a gyereket, bármennyire kívántuk is, bármennyire elkerülhetetlennek hittük is Algéria leválását.⁸⁶ Ezért a kommunisták állásfoglalásának, benne a függetlenség szó mellőzésének, a társadalmi-politikai környezetből kiragadott, kategórikus elítélése túlzásnak, nem kellően megalapozottnak tűnik.⁸⁷ Elfogadhatóbb Emmanuel Sivan véleménye, amely szerint a kommunisták álláspontja semlegesnek vagy kétértelműnek tekinthető.⁸⁸ Ő viszont teljesen összemosza az FKP és az AKP álláspontját.

Az AKP november 2-i nyilatkozata szerint "az eseményeket a nemzeti elnyomásnak, a szabadság eltírásának és a kizsákmányolásnak a gyarmati politikája idézte elő."⁸⁹ Elítéli a rendfenntartó erők megtorló akcióit. Nincs viszont szó "Egyéni cselekedetéről" és a velük szembeni bizalmatlanságról. A november 14-i, de még inkább az 1955. január 9-i nyilatkozatban viszont a párt már egyértelműen kételkedését fejezi ki az "át nem gondolt jelszavakkal és egyéni cselekedetekkel szemben".⁹⁰ Sőt a párt még 1955 közepén is úgy nyilatkozik, hogy a kétségbeesés határára kergetett hazafiak kezdték a fegyveres ellenállást, amelyet Algéria népe helyeselt ugyan, "de a tömegek közvetlenül nem álltak ki mellette, csak két területen, Auresben és Kabiliában, ahol a lakosság mindig is elkeseredetten szembeszállt a külföldi behatolással".⁹¹ A későbbiekben az AKP önkritikát gyakorolt, tévedésnek minősítette az ilyen nézeteket, amelyek abból származtak, hogy sematikusan ítélte meg a forradalmi helyzetet, mereven értelmezte Leninnek a Marxizmus és felkelés c. munkájában kifejtett feltételeket.⁹² Ehhez hozzátehetjük még, hogy az AKP is - mint a korszak

⁸⁶ *Behavoir, Simone*: A körülmények hatalma. Magvető Kiadó 1966. 298.

⁸⁷ *Rey-Goldzeiguer, Annie*: La gauche française et le 1er novembre 1954. in *Le retentissement de la Révolution algérienne. (Colloque international d'Alger (24-28 novembre 1984) Enal-Gam, Alger-Bruxelles 1985. 258.*

⁸⁸ *Sivan, Emmanuel*: Communisme et nationalisme, 229.

⁸⁹ Liberté, 1954. november 4. A nyilatkozatot az AKP politikai bizottsága a felkelés kirobbanásának napján fogadta el és másnap az Alger republicain már közölte.

⁹⁰ Liberté, 1954. november 18., 1955. január 13.

⁹¹ *Larbi Buhali*: Az algériai hazafiak harca a gyarmati rendszer ellen. Tartós békéért, népi demokráciáért, 1955. június 5.

⁹² *Basir Hadzs Ali*: Au Algériai felszabadító harc néhány tanulsága. Béke és Szocializmus, 1965. 1. sz. 111.

valamennyi kommunista pártja - minden olyan kezdeményezéssel szemben bizalmatlan volt, amely nem a kommunistáktól indult ki. Bizalmatlanságuknak oka volt az is, hogy az FLN kizárólag a nemzeti függetlenség kivívását hangsúlyozta. (Átfogó szociális programmal tulajdonképpen 1962-ig, a háború befejeztéig nem is rendelkezett.) Ugyanekkor igen nagy nyomás nehezedett a pártvezetésre az európai származású tagság részéről. A civil európai áldozatokat is követelő erőszakos cselekmények hatására sok európai származású hagyja el a pártot, mert annak politikáját túl "megértőnek" találja a nacionalisták iránt.⁹³

A pártvezetés tulajdonképpen számított erre, mert már november 2-i nyilatkozatában arra szólítja fel az európaiakat, hogy gondolkozzanak el az eseményeken és ne hagyják magukat befolyásolni a fajgyűlöletet szító propagandától. Az AKP hibás és kiforratlan kezdeti állásfoglalásai ellenére az egyre szűkülő legalitást arra használja fel, hogy tudatosítsa a tömegekben a felkelés kirobbanásának társadalmi-politikai okait és így járuljon hozzá az FLN elszigetelődésének megakadályozásához.⁹⁴ Véleményünk szerint az elméleti-politikai hezitáció mellett ez is jelentős mértékben oka volt a párt nyilatkozatai és tettei közötti - egyre növekvő - ellentmondásnak. Egyéni elhatározásból már november első napjaiban több kommunista csatlakozott a felkelőkhöz. Ebben nem akadályozta őket a pártvezetés, sőt maga is kapcsolatba lépett a felkelők vezetőivel. Az egyetlen párt volt, amely ekkor, ilyen korán megtette ezt. November 7-8-án és 12-én a központi bizottság tagja, Mohamed Geruf, majd a titkára, Paul Caballero, folytat megbeszélést Musztafa ben Bulajjal, az 1 sz. vilaja parancsnokával illetve helyettesével, s megállapodnak abban, hogy a kommunisták anyagi támogatást (pl. gyógyszerek beszerzése) nyújtanak a felkelőknek.⁹⁵ Összességében az állapítható meg, hogy a nemzeti pártok még nem azonosulnak a fegyveres felkeléssel a kirobbanását követő hónapokban, tárgyalásos megoldást javasolnak, bár már a gyarmati legalitásban sem bíznak. Egy sajátos immobilizmus jellemzi az egész legális nemzeti mozgalmat. Ez a helyzet 1955 nyarán kezd megváltozni,

⁹³ Rapports de Police. Renseignements généraux. 1954. december 14. Archives de Wilaya d'Alger.

⁹⁴ Moine, André: Ma guerre d'Algérie. Editions sociales, Paris, 1979. 81.

⁹⁵ Alleg, Henri: La guerre d'Algérie. I. 478.

amikorra bebizonyosodik, hogy a fegyveres harc nem múltó jelenség, az FLN fennmarad. Erre utal az is, hogy 1955. március 31-én a francia kormány Algéria több körzetében kivételes állapotot rendel el. Áprilisban az FLN küldöttei (Ait ahmed és Mohamed Jazid) részt vesznek a Bandungi értekezleten a tunéziai Szalah ben Juszeif vezette Maghreb delegáció tagjaiként. Fogadja őket Szukarno elnök és az indonéz parlament külügyi bizottsága is. Messzali Hadzs 1954 végén létrehozott Algériai Nemzeti Mozgalma is képviselteti magát a tanácskozáson, támogatásra azonban nem talál. A konferencia részvevői a harcoló algériai nép egyedüli képviselőjének az FLN-t ismerik el.⁹⁶ Ez az első nemzetközi fórum, ahol az FLN nyílt támogatást kap. Az értekezlet a záróokmányban "kijelenti, hogy támogatja Algéria, Marokkó és Tunézia népének önrendelkezési jogát és függetlenségét, és felszólítja a francia kormányt, késedelem nélkül gondoskodik ennek a kérdésnek békés rendezéséről."⁹⁷

A határozat következményeként az értekezlet után - július 25-én - 14 afroázsiai ország kéri a Biztonsági Tanácsot, hogy az ENSZ közgyűlése tűzze napirendre az algériai probléma tárgyalását, ami végül is nem történik meg. A kérdés tárgyalását elnapolják. A döntés kompromisszum eredménye volt, ám a lényegét illetően az FLN-nek kedvezett: az elnapoló határozat a világszervezet kompetenciáját erősítette meg az ügyben. Meglepetést keltett, s egyben jelezte a nemzetközi viszonyokban lassan kibontakozó változást, hogy az Egyesült Államokkal rendszerint együtt szavazó egységes latinamerikai csoport egyharmada (6 ország) most a bandungiak előterjesztését támogatta.⁹⁸

Az Arab Liga már 1954 november elején, az egyes arab országok pedig az elkövetkezendő hónapokban biztosították támogatásukról a felkelőket, akiknek az arab parlamentek pénzügyi támogatást is megszavaztak.⁹⁹ Az 1955-ös év összességében komoly diplomáciai támogatást hozott a felkelőknek. A nemzetközi közvélemény felrázása, az

⁹⁶ Directives du F.L.N. au sujet de la conférence de Bandoeng. 1955. június 1. Uo.: 515-516.

⁹⁷ Nemzetközi szerződések gyűjtemény 1945-1958. (Szerk.: Hajdu Gyula, Halmosy Dénes) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1958. 248.

⁹⁸ Mameri, Khalifa: Les Nations Unies face a la "question algérienne" (1954-1962). SNED Alger. 1969. 70-71.

⁹⁹ Cahiers de l'Orient contemporain 1954. 150., 1955. 154.

algériai probléma "internacionalizálása", amely szintén fontos célkitűzésként szerepelt a november 1-i kiáltványban, elkezdődött. Otthon Algériában is erősödött az FLN-ALN helyzete, Kiterjedt a fegyveres harc. 1995 tavaszán és nyarán - Spanyolországon keresztül - megérkeztek az első fegyverszállítmányok is Egyiptomból.¹⁰⁰

Az AKP utolsó legális központi bizottsági ülésén, 1955. június 20-án, dönt arról, hogy a párt teljes erővel támogatja a fegyveres harcot és megalakítja a Felszabadítás harcosai nevű saját fegyveres csoportját, elsősorban ott, ahol a kommunisták befolyása viszonylag jelentős (Oran megyében, Algír környékén) illetve ahol az ALN-nek még nem sikerült gyökeret eresztenie. A párt, amely már tavasztól készült az illegalitásra, nem akart rivalizálni a felkelőkkel, hanem azért döntött így, mert ekkorra már teljesen meggyőződött arról, hogy a nemzeti függetlenség kivívásának nincs más módja, mint a fegyveres harc illetve mert az FLN-nel még nem született politikai-katonai megállapodás az együttműködésről. A párt késznek mutatkozott arra, hogy a Felszabadítás harcosai beolvaszanak az ALN-be és arra ösztönözte fegyvereseit, hogy keressék az együttműködést a felkelőkkel.¹⁰¹

1955. augusztus 20-án - összhangban a szultán detronizálásának második évfordulóján rendezett marokkói tüntetésekkel - az ALN támadássorozatát indította a 2. számú vilajában, ez már nem gerillaakció volt, szabályos ütközetek zajlottak, amelyekben először vettek részt a felkelők reguláris egységei. A harcok 27 helységet érintettek, köztük több várost, Constantine-t, Guelmát, Skikdát. A támadások pontosan kiválasztott célpontok ellen irányultak: kaszárnyák, rendőrőrsök, a gazdasági élet fontos szektorait jelentő bányák és parafaüzemek.

A több napig tartó harcoknak 71 európai és 1273 algériai halálos áldozata volt.¹⁰² Katonai és politikai szervezettségét tekintve (az akciók a lakosság együttműködésével szerveződtek) sokkal inkább felkelés, mint a november elsejei. Jelentőségét növeli, hogy ott került sor rá, ahol 10 évvel korábban a lakosság a legbrutálisabb megtorlást szenvedte el. Felrázó élményt jelentett, amely kimozdította a még habozó nemzeti politikai erőket

¹⁰⁰ *Al-Dib, Fath*, 58-59., 75-77.

¹⁰¹ *Basir Hadzs Ali*, Béke és Szocializmus, 1965. 1. sz. 112., Teguia, Mohamed: L'Algérie en guerre. OPU, Alger, 1988. 281-282.

¹⁰² *Soustelle, Jacques*: Aimée et souffrante Algérie. Plon, Paris, 1956. 125.

immobilizmusokból. Fordulatként értékelhető a fegyveres harc kiterjedése és az FLN-ALN körül megvalósuló nemzeti egység megteremtésének folyamatában. Valóságos "kollektív öntudatra ébredést" eredményezett.¹⁰³

Az augusztusi felkelés szertefoszlatta Jacques Soustelle integrációs elképzeléseit. Az év elején kinevezett főköormányzó, aki 1945 után elsőként nézett szembe valóban nyíltan Algéria problémáival, a franciaországi demokratikus törvényeket akarta alkalmazni a gyarmatokon is, úgy hogy maximálisan figyelembe veszi a sajátosságokat (többségi elv, kulturális-nyelvi-vallási sajátosságok megőrzése). Így kívánta szervesen összekötni a gyarmatot a gyarmatosító országgal. Augusztus 20- után e törekvéseit már csupán néhány - igaz tekintélyes - személyiség (Aziz Kessous, Albert Camus) támogatja.¹⁰⁴

A nemzeti mozgalom még legális erői, amelyek korábban nem helyezkedtek szembe mereven az integrációs politikával, elfordulnak tőle. Szeptember 26-án az UDMA kezdeményezésére a választott testületek algériai képviselői tanácskozást tartottak. A vita tárgya az volt, hogy elfogadják-e Soustelle integrációs tervét vagy utasítsák el és az FLN-t támogassák. Az UDMA tagjai az utóbbit javasolták, s a jelenlévő 90 képviselőből 61 így is döntött.¹⁰⁵ Nyilatkozatot fogalmaztak meg, amelyben a gyakran hirtelen, de sohasem alkalmazott integrációs politikát túlhaladottnak nyilvánították, és megállapították: "A lakosság óriási többsége már az algériai nemzeti eszme gondolatát tette magáévá." Ezért ezután az aláírók cselekedeteit is ez a tény fogja meghatározni.¹⁰⁶

Az augusztusi felkelés hirtelen kitért a szakadékok és elmélyítette a szakadékokat a két etnikum között. Az európai származásúak - köztük a baloldali elkötelezettségűek is - gyorsan közelednek a gyarmati status quot mindenáron fenntartani akaró ultrakolonialisták felé, majd rövidesen teljesen a befolyásuk alá kerülnek. Ez a folyamat a háború kiterjedésével felbomlasztja az AKP-t, európai származású tagsága (5-6 ezer fő, a

¹⁰³ Abbas, *Ferhat: Autopsie d'une guerre*. 142.

¹⁰⁴ Communauté algérienne, 1955. október 1. A lapnak, amelyet ők szerkesztenek, csupán néhány száma jelenik meg, jelezve a benne kifejtett gondolatok túlhaladottságát.

¹⁰⁵ Abbas, *Ferhat: Autopsie d'une guerre*. 143.

¹⁰⁶ La "déclaration des 61". 1955. szeptember 26. in *Alleg, Henri: La guerre d'Algérie*. III. 521-522.

taglétszám egyharmada) szinte teljes egészében elhagyja. Néhányan, akik maradnak és azonosulnak az FLN céljaival, mártíromságukkal jelzik a párt tragikus sorsát.

Október elején az ALN, a Marokkói Felszabadító Hadsereggel együttműködve kiterjeszti a fegyveres harcot az ország nyugati részére, az 5. sz. vilajára. A francia kormány ekkor újabb csapatokat küld Algériába s így azok létszáma már háromszorosa (160 ezer) a november elsejei kontingensnek. A katonák ekkor tiltakoznak első ízben a behívások ellen, Párizsban - és vidéken is - tüntetnek a pályaudvarokon és késleltetik a vonatokat. Ezekből a tiltakozásokból születik meg azalgériai háború elleni békemozgalom, amely szélesebb társadalmi és politikai bázison nyugodott, mint az indokínai háborúval szembeni ellenállás. A számos ok közül azt tartjuk meghatározónak, hogy ez a háború sokkal inkább közvetlenül érintette a lakosságot, mint az indokínai. Elsősorban azért, hogy míg az első "szennyes háborúban" hivatásokkal, a gyarmatokon toborzott katonák és a zsoldosokkal feltöltött Idegenlégió harcolt, Algériában a sorkatonákat vetették be. A francia lakosság ekkor döbben rá, mit is jelent az, hogy "Algéria francia föld". Az FKP már a felkelés kirobbanása után terjeszteni kezdi a hadseregben az 1950-ben, az indokínai háború idején alapított lapját, a *Soldat de France*-ot.¹⁰⁷ Segít az AKP-nek is megszervezni az illegális sajtót a hadseregben. A *La voix du soldat*-nak 1955 ősze és 1957 tavasza között - amikor a szerkesztőket letartóztatták - 17 száma jelent meg, száztól ezerig terjedő példányban.¹⁰⁸ 1955 őszén a francia belpolitikának már olyan fontos kérdésévé vált az algériai háború, hogy az Edgar Faure kormány bukását okozta. A választási hadjárat fő témája is Algéria volt. A hagyományos baloldali pártok - az FKP és a Szocialista Párt - a háború folytatása ellen, a békés megoldás mellett foglaltak állást. A békés megoldást szorgalmazta a tradicionális baloldali pártok mellett - és velük szemben - a radikális párt vezetését 1955 májusában átvevő Mendes-France körül formálódó baloldal is. A szocialisták, Mendes-France, Mitterand baloldali csoportja és a gaullista Chaban-Delmas köré tömörült szociális köztársaságiak létrehozták a Köztársaság Frontot és január 2-i választásokon megkapták a

¹⁰⁷ *Mignot, Elie: Soldat de France. Cahiers d'histoire de l'IRM. 1982. 8. sz. 53-54.*

¹⁰⁸ *Moine, André: Ma guerre d'Algérie. 151-152.*

szavazatok 27,4 %-át. Pártként a legtöbb szavazatot az FKP kapta, 25,9 %-ot.¹⁰⁹ Aritmetikailag létezett egy baloldali többség. Ebből kiindulva január 6-án az FKP javasolta a szocialistáknak és a radikálisoknak a népfront felújítását. Ezt azonban mindkét párt elutasította. Guy Mollet, a szocialisták elnöke, kijelentette: "Népfront? Szó sem lehet róla!"¹¹⁰ Ennek ellenére a kommunista képviselők bizalmat szavaznak a kormánynak, mert fontos szociálpolitikai intézkedéseket (három hét fizetett szabadság, un. öregségi alap stb.) helyez kilátásba illetve azért mert a külpolitikában a békés egymás mellett élés elvét elfogadja és javasolja a Szovjetunió bevonását a nemzetközi problémák megoldásába. (A tavasszal szocialista majd kormányküldöttség utazik Moszkvába.) A kormány előterjeszti az un. kerettörvényt, amely a szubszaharai gyarmataink lehetővé teszi a helyi végrehajtó hatalom kialakítását, s ezzel ebben a társágban is elindítja a dekolonizációs folyamatot. Algériában szakítani kíván a merev integrációs politikával, egy speciális algériai neokolonialista politikát kíván kidolgozni, amit a meglehetősen ködös és meghatározhatatlan "algériai személyiség elismerése" formulával határoz meg. E politika végső célja "Algéria és Franciaország megbonthatatlan uniójának erősítése" lenne.¹¹¹ Ehhez viszont a kormány az algériaiak körében már nem talál partnereket. Ferhat Abbas a választások után, de még az új kormány megalakulása előtt pártja nevében kijelenti, hogy rá egy esetleges tárgyaláson már nem számíthatnak. "Semmi jogom nincs arra, hogy tárgyaljak Franciaországgal. Ezt egyedül azok tehetik, akik a fegyveres harcot vívják. Pártom és én magam is világosan kinyilvánítottuk teljes támogatásunkat az FLN által védelt ügy mellett."¹¹² Az ulemák január 7-i közgyűlésén elfogadott határozat lényegében szintén az FLN álláspontját tükrözi. Már ők is úgy látják, hogy "nem lehetséges megnyugtató és békés módon megoldani az algériai ügyet másként, mint ünnepélyesen elismerni az algériai nemzet szabad létezését, sajátos személyiségét, nemzeti kormányát és szuverén

¹⁰⁹ Revue politique et parlementaire, 1956. január 15. Algériában a politikai helyzetre való tekintettel nem volt választás.

¹¹⁰ Populaire de Paris, 1956. január 16.

¹¹¹ Populaire de Paris, 1956. február 1.

¹¹² Année politique 1956, 183.

törvényhozó parlamentjét."¹¹³ Az európai származásúak pedig azért fogadják ellenszenvvel - sőt ellenségesen - a február 6-án Algírba látogató Guy Mollet kormányfőt, mert Tunézia és Marokkó példája lebeg a szemük előtt. Attól tartanak, hogy Algéria is a protektorátusok sorsára jut, független állam lesz. Ezt az érzést erősíti bennük az is, hogy a száműzött szultán hazatérésének előkészítésében konstruktív szerepet játszó Catraux tábornokot nevezték ki főkormányzónak. A február 6-i ultrakolonialista tüntetés hatására a kormányfő felmenti tisztségéből a tábornokot. Az új főkormányzó, Robert Lacoste, politikájának lényegét kifejezi első kérése: 120 milliárd frankkal emeljék a katonai kiadásokat. A nyilatkozatokon túl tehát semmi jel nem mutat arra, hogy a kormány a békés megoldás feltételeit készítené elő. Ezért nem meglepő, hogy az FLN február közepén terjesztett röplapján¹¹⁴ rendkívül keményen - szinte szélsőséges módon - értékeli a kormány politikáját, de még a lakosság magatartását is. Szinte valamennyi franciát kolonialistának bélyegez, a kormányt a korábbiakhoz hasonlítja, semmilyen változást nem lát politikájában. Úgy látja, hogy Franciaország - bármilyen színezetű kormánya is legyen - csak akkor ismeri el Algéria függetlenségét "ha egy újabb Dien Biem Phut szenved el". Teljességgel kizárja "egy algériai Aix les Bains" lehetőségét, mert Algériában - ellentétben Marokkóval - van egy szervezet, az FLN, s tárgyalni csak vele, az általa szabott feltételek alapján lehet. Tükröződik az állásfoglalásban a rendkívül feszült, kritikus helyzet. Az FLN által óhajtott nemzeti egység a gyakorlatban még nem valósult meg, így a tárgyalásos megoldást hirdető kormány még nem vesztette el teljesen minden esélyét arra, hogy elszigetelje őt, vagy legalább is csökkentse politikai súlyát. Február végén úgy tűnt, hogy alig egy hónappal megalakulása után a már egy átalakítást megért s Franciaországban is minden oldalról bírált kormány teljesen magára marad algériai politikájának megvalósításában. Ezért február végén úgy dönt, hogy az új főkormányzó javaslatára kéri a parlamenttől a politikai, adminisztratív, katonai és jogi lépések összehangolásához a kivételes hatalmat, amelyet a képviselők - köztük a kommunisták - március 12-én megszavaznak. (Csak a szélsőjobboldali

¹¹³ Communauté algérienne, 1956. január 20.

¹¹⁴ in *Alleg, Henri*: La guerre d'Algérie, III. 531.

poujade-isták szavaznak ellene.) A kommunisták döntése hibásnak bizonyult, helyességét később ők maguk is vitatják.¹¹⁵

A kormány a kivételes hatalmat a katonai megoldás elfogadtatására használta fel, néhány hónapon belül 100 ezerrel növeli az Algériában állomásozó csapatok létszámát, otthon pedig korlátozza a háborúellenes mozgalmat. Az FLN súlyosan elmarasztalta az FKP-t, amiért megszavazta a kivételes hatalmat és sohasem felejtette el megemlíteni a kommunistákkal folytatott vitájában.¹¹⁶

A 145 kommunista képviselőnek csak a szavazás pillanatában kiderült támogatása meglepettette a párttagságot is.¹¹⁷ Nem csak azért, mert a kormány már rövid fennállása alatt is látványosan távolodott a kommunisták által is támogatott eredeti álláspontjától az algériai probléma megoldását illetően, hanem azért is, mert a hidegháború idején újrateremtett kommunista-szocialista ellentét oldódásának semmi jele nem mutatkozott. Az FKP-nak az év eleje óta megnyilvánuló taktikai rugalmasságára minden esetben mereven elutasító volt a válasz. A kommunisták hibás állásfoglalása abban gyökerezik, hogy túlértékelték a baloldali választási győzelemben rejlő lehetőséget. Azt remélték, hogy megismétlődhet 1936, de legalábbis az 1945-1947 közötti időszak és az együttműködő baloldal békés megoldást talál Algériában. Annál is inkább hibásnak kell ítélnünk az FKP döntését, mert kizárólag a franciaországi helyzetre alapozta, s figyelmen kívül hagyta az algériai nemzeti mozgalom, különösen pedig az FLN helyzetét. Kétségtelen Algériában még nem jött létre a nemzeti egység, de a nemzeti pártok vagy a fegyveres harc útjára léptek (AKP) vagy elvesztették befolyásukat, s amint azt a január 2-i választások algériai meg nem tartása bizonyítja, a szerves alaptörvénnyel felépített politikai rendszer összeomlott. Algériában 1956 tavaszán már csupán egyetlen autentikus politikai erő létezett, az FLN. Az FKP viszont még mindig nem fogadja el az algériai nép egyedül hiteles képviselőjének, s a tárgyalásokat az ország lakosságának - homályos, közelebbről meg nem határozott - képviselőivel kélpzeli el. A nemzeti függetlenség kérdésében sem konkrét, hangoztatja a nemzetek önrendelkezési elvét, de még az 1956

¹¹⁵ *Fajon, Etienne*: Ma vie s`appelle liberté. Robert Laffont Paris, 1976. 223.

¹¹⁶ El Moudjahid 2. sz. I.K. 33.

¹¹⁷ Humanité, 1956. március 31.

nyarán tartott 16. kongresszusán is elfogadja - az egyébként általa is eltorzultnak ítélt, de irreálisan még mindig támogatott - Francia Uniót, mint megoldást, miközben elutasítja az Észak-afrikai nacionalisták tervét, a Maghreb Uniót.¹¹⁸

A kommunisták júniusban vonják meg bizalmukat a kormánytól. Nyárra nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány a katonai erő fokozott alkalmazásával akarja feltétel nélküli tárgyalásokra kényszeríteni az FLN-t, amely erre - bár a találkozók elől nem zárkózik el¹¹⁹ semmiképpen sem hajlandó, mert ekkorra már vezetésével létrejött a nemzeti egység.

Április 22-én Ferhat Abbas Kairóba utazik és bejelenti az addigra gyakorlatilag már felmorzsolódott pártja hivatalos csatlakozását az FLN-hez. Az egyiptomi fővárosban tartózkodik az ulemák vezetője, Ibrahimí sejk is, de ő csak augusztus 20-án tesz hivatalos nyilatkozatot a csatlakozásról. Az ulemák sokkal inkább az események kényszere alatt csatlakoznak, mint teljes meggyőződésből. Az erőszakos módszerekkel sohasem értettek egyet s ezért később is bírálták az FLN-t.¹²⁰ Április végén a legmagasabb szinten megkezdődtek az FLN és az AKP között is a tárgyalások, amelyek eredményeként a Felszabadítás harcosai július 1. után beolvadnak az ALN-be. Megállapodtak abban is, hogy a felszabadító hadseregben harcoló kommunisták "semmilyen szervezett politikai vagy szervezeti kapcsolatot nem fognak fenntartani az AKP-val a felszabadító harc végéig, ez azonban em jelenti azt, hogy politikai meggyőződésükről és ideáljukról lemondanának."¹²¹

A kommunisták az FLN határozott kérése ellenére sem voltak hajlandók feloszlalni a pártot, mert úgy vélték, hogy az múltjuk teljes megtagadását jelentené. Az FLN azt is kérte, hogy a párt ne hozza nyilvánosságra a megegyezést, mert így elvesztené néhány tőkés ország rokonszenvét. Az

¹¹⁸ C.C., 1956. n. spec. 371.

¹¹⁹ Első alkalommal április 12-13-án - egyiptomi közvetítéssel - Kairóban voltak megbeszélések Mohamed Kider és Joseph Begarre, szocialista politikus között. Párizs előbb választásokat javasolt és után tárgyalásokat. Ezt az FLN elutasította. *Al-Dib, Fath*, 136-137. Ezt követően még két alkalommal találkoztak Francia politikusok az FLN külföldi delegációjának képviselőivel, júliusban Belgrádban, szeptemberben pedig Rómában.

¹²⁰ *Nadir, Ahmed*: Le mouvement réformiste algérien, R.H.M. 1975. 4. sz. 178.

¹²¹ Az AKP központi bizottságának levele az FLN vezetőségéhez 1956. július 12. in *La Nouvelle critique*, 1957. 6. sz. 24-27.

AKP ezt annyiban fogadta el, hogy egy évet várt a publikálásával. Ekkorra viszont - a szuezi háború következményeként - már megváltoztak az erőviszonyok a térségben, a Szovjetunió és a kelet-európai népi demokráciák is mind elkötelezettebbek lesznek az FLN iránt. (Korábban ez csak Jugoszláviáról mondható el.) Ellenben 1956 nyarán, a magyar és lengyel desztalinizációs folyamat elmélyülésekor az AKP-FLN megállapodás közzététele nem növelte volna az algériai nacionalisták iránti növekvő szimpátiát egyes tőkés országok (elsősorban Spanyolország, Görögország, Svájc, de már az Egyesült Államok sem teljesen kivétel) kormányköreiből és politikai közvéleményében. Főként helytelenítette volna a megegyezést az észak-afrikai kommunisták containmentjében komoly szerepet vállaló SZSZNSZ, ahová éppen a megegyezés megszületésekor, júliusban, vették fel az FLN ösztönzésére február 24-én megalakult nemzeti szakszervezetet, az Union Générale des Travailleurs Algériens (UGTA).

A háború az addig létező egységes szakszervezetet, az Union Générale des Syndicats Algériens-t (UGSA) is - éppúgy mint az AKP-t felbomlasztotta. Az európai származásúak itt sem tudtak azonosulni az FLN nacionalista célkitűzéseivel, s a háború kiterjedésével mélyültek a politikai ellentétek az etnikumok között. A látenszen mindig meglévő sidi bel abbeszi mentalitás újra feltámadt az európai származásúak körében. Továbbra is úgy gondolták - írja kritikusan az UGSA lapja, a Travailleur algérien -, hogy a szociális forradalom ad megoldást a nemzeti problémákra. Az algériai tagok szerint viszont "a munkásosztály emancipációja szorosan kötődik a nemzeti harchoz."¹²² Az UGTA vezetői azzal indokolták az új szakszervezet megalakítását, hogy az algériai dolgozók akadálytalanul akarják kifejezni nemzeti érdekeiket, "saját szárnyukon kívánnak repülni."¹²³ Társadalmi célját illetően a két szakszervezet programja megegyezett, középpontjába az UGTA is, amely néhány hónap múltán már mintegy 100 ezer tagot számlál, a kizsákmányolása minden formája elleni harcot állította. A két nemzetközi szakszervezeti központ közül azért választotta az SZSZNSZ-t, mert a marokkói és a tunéziai nemzeti szakszervezet is ezt tette, s ez számára

¹²² Travailleur algérien, 1955. december 29.

¹²³ Ouvrier algérien, 1956. április 6.

garancia.¹²⁴ A nemzeti szakszervezet első komoly akciója a július 5-re, az 1830-as francia partraszállás évfordulójára, meghirdetett általános sztrájk volt, amelyhez a befolyását rohamosan veszítő UGSA is csatlakozott. (A sztrájkot követően minden kapcsolatot megszakít a CGT-vel, de talpraállását már ez sem segíti, az év végén feloszlik.) A fővárosban és Kabiliában teljes a munkabeszüntetés. A sztrájk fontos politikai esemény volt, megmutatta a városi tömegek erejét és kohézióját, s azt, hogy az FLN-nek már nemcsak vidéken van bázisa. Jelezte azt is, hogy a vidékre visszahúzódó s ott megszilárduló nemzeti mozgalom kezd visszatérni oda, ahol kialakult, a városokba. (A város és vidék egymásratalálása és összeforrása a nemzeti felszabadító harcban évekkel később, az 1960-61-es hatalmas városi tömegtüntetésekből teljesebb ki.) 1956 nyarára az FLN elérte egyik legfontosabb - sőt a jövőre nézve döntő - politikai célkitűzését, a gyarmat minden számottevő nemzeti politikai szervezete elfogadta az 1954. november 1-én kitűzött célokat és módszereket. Ennek az egységnek adott struktúrát és programot az FLN augusztus 20-án a Soummam völgyben (Kabiliában), egy farmon, tartott kongresszusa. A tanácskozáson a külföldi delegáció nem képviseltette magát. Ez magyarázható az előkészítés nehézségeivel, de egyáltalán nem zárható ki a belső (katonai) és a külső (diplomáciai) vezetés között érlelődő ellentét sem. Egyöntetű vélemény,¹²⁵ hogy a tanácskozás elsőrendű és legfontosabb érdeme, hogy létrehozta a nemzeti intézményeket, új struktúrát adott a nemzeti mozgalomnak, s ezzel bizonyítani kívánta: a felszabadító háború "egy szervezett forradalom és nem anarchikus lázadás".¹²⁶ A felszabadító háborút irányító legfelső szerv az Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsa (Conseil National de la Révolution Algérienne - CNRA) lett. Feladatát az általános politikai irányvonal kidolgozásában jelölték meg. 17 rendes és 17 póttagja volt. Az öttagú végrehajtó és Koordinációs Bizottság (Comité de Coordination et d'Exécution - CCE) feladata a CNRA által kidolgozott politikai irányvonal gyakorlati alkalmazása volt. Minden hatalommal rendelkezett, kivéve az ország jövőjéről való döntés jogát (pl. tárgyalások a francia

¹²⁴ Ouvrier algérien, 1956. június 8.

¹²⁵ *Alleg, Henri*: La guerre d'Algérie, II. 216., *Harbi, Mohamed*: Le F.L.N., 179., *Tegui, Mohamed*: L'Algérie en guerre, 160.

¹²⁶ Extraits de la plate-forme. El Moudjahid, 4. sz. I. 63.

kormány). A CNRA-nak tartozott felelősséggel, amely saját kebeléből választotta tagjait. Voltak még speciális feladatokkal megbízott bizottságok.¹²⁷

A kongresszus deklarálta a péolitika elsőbbségét a katonai kérdésekkel szemben, bár ezt érvénytelenítette az a határozat, amely továbbra is döntő fontosságot tulajdonított a fegyveres harcnak illetve a belső vezetést a külföldi fölé helyezte. A politika elsőbbségének kinyilatkoztatása mögött a kongresszuson a katonai akciókkal szemben elhangzott - de nyilvánosságra nem hozott - bírálatok húzódnak meg. Azért bíráltak néhány katonai vezetőt (pl. Amirouche-t) mert egy-egy akció előtt a terület lakosságát politikailag-pszichikailag nem készítette fel és megkülönböztetés nélkül kolonialistaként kezelt minden európai származásút.¹²⁸

Részletes, elmélyült társadalomépítési programot a kongresszus nem dolgozott ki. Ezt a kérdéssel foglalkozó, s az imént már hivatkozott szerzők kritikusan meg is állapítják, arról, azonban megfelelnek, hogy a tanácskozásnak egyrészt nem ez volt a célja, másrészt pedig az FLN még nem is volt olyan állapotban, hogy ezt megtehetné volna. A nemzeti pártok és szervezetek elfogadták vezetőjükül az FLN-t, az viszont nem szervesen, hanem eklektikusan olvasztotta magába azok szociális-politikai programját. Az FLN nem volt még párt, pártszövetség sem, inkább mindkettő, osztályközi frontpárt, amelynek igazi kohéziós erejét végig a felszabadító háború alatt az eredeti célkitűzés jelentette: fegyveres harccal kivívni a nemzeti függetlenséget. Ezért növekszik a háború alatt - sokszor éppen a katonai kudarcok nyomán (így pl. az 1957-es algíri csata után) az ALN súlya, úgy is, hogy már nyíltan politikai szerepet vállal.¹²⁹ Egyetlen szociális kérdést, a földreformot, azonban már a kongresszus sem kerülhetett meg. Ez sem egy részletesen kidolgozott terv, hanem elvi, politikai jelentőségű állásfoglalás. Az ALN óriási többségét szegényparasztok alkották, akik számára - állapítja meg a politikai platform - " a nemzeti függetlenség földéhségük kielégítését jelenti. Az igazi földreform, a vidék nyomorának hazafias felszámolása

¹²⁷ Extraits du proces-verbal. Uo. I. 61-62.

¹²⁸ *Yousfi, Mohamed: L'Algérie en marche. 2. k. ENAL Alger 1985. 116.*

¹²⁹ Ld. *J. Nagy László: Az algériai nemzeti felszabadító hadsereg politikai szerepvállalása az 1960-as években. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Scientiae Socialismi, Tomus XXII. Szeged 1987. 119-133.*

elválaszthatatlan a gyarmati rendszer teljes lerombolásától."¹³⁰ Az FLN társadalmi programjára inkább azokból a cikkekből lehet következtetni, amelyek a nyáron indított hivatalos lapjában, az El Moudjahidban jelentek meg közvetlenül a kongresszus előtt. Larbi ben Midi, akit beválasztanak a CCE-be, Forradalmunk céljai c. cikkében "szociális és demokratikus köztársaság, mély és forradalmi földreformot tartalmazó szocialista rendszer" megteremtését vázolja fel.¹³¹ Az ugyanebben a számban megjelent cikk névtelen szerzője Miért harcolunk c. írásában felsorolja a független Algéria társadalmának alapelveit: köztársasági államforma, demokrácia és nemzeti nagyipar megteremtése. Demokrácia felfogásának azonban jelentős szociális tartalma van, magában foglalja az alapvető politikai jogokat, de elutasítja a liberalizmust, az egyéni és közösségi érdekek konfliktusából születő fejlődést. "A politikai függetlenségnek csak úgy van értelme - írja - ha az a társadalmi igazságosság és a demokrácia megvalósulásának előfeltétele."¹³² A cikkben kifejtett alapelvek lényegében megegyeznek az MTLD 1953-as kongresszusán elfogadottakkal, egy ikivételével: az iszlám jelleg nincs kidomborítva. A kongresszus nem tulajdonított különösebb jelentőséget az iszlámnak, egyetlen mondatban megemlíti a gyarmatosítók általi elnyomását. Az El Moudjahidban 1962-ig megjelent elemző cikkeket (összesen 1292) vizsgálva mindössze 55-öt találni, amely Algéria történetébe ágyazva érinti - de nem taglalja - az iszlám problematikáját.¹³³ Az MTLD-ből kinőtt FLN vezérkara európai eszméken nevelkedett, de nem vetette el az arab-iszlám értékeket, hiszen az ulemák nemzettudatformáló tevékenysége jelentősnek, hatékonynak bizonyult. A nemzeti mozgalom szervezeti-eszmei tevékenységének kialakulását azonban már az európai (franciaországi) normák határozták meg. Részben mert az ulemák az 1930-as évek egy rövid periódusát kivéve a politika területétől távol tartották magukat, részben annak visszahatásaként és következményeként, hogy a gyarmati hatalom - szemben a protektorátusokkal - ide exportálta a legerőszakosabban saját

¹³⁰ El Moudjahid, 4. sz. I. 68.

¹³¹ El Moudjahid, 2. sz. I. 32.

¹³² Uo. 36-37.

¹³³ *Makdad, Souad: Domination coloniale et rupture nationaliste OPU Alger 1984.* 75. Ben Bella, értesülve a kongresszus határozatairól, szóvá is teszi az iszlám mellőzését a politikai platformban. *Yousfi, Mohamed,* 116.

republikánus politikai rendszerét. Az FLN az iszlámot mint mobilizáló eszmét nem mellőzi, de azt a kultúrára, nyelvre és a vallási szokások (ünnepek) megtartására korlátozza, politikai eszmerendszere a világi nacionalizmusra épül, társadalmi céljait, államszervezői elveit modern (európai) eszmék határozzák meg. Az FLN politikai-társadalmi arculata a háború alatt fokozatosan ölt egyre teljesebb formát. A fegyveres harc minden más kérdést háttérbe szorított. A francia kormány 1956 nyarán-őszén eldöntötte, hogy az Egyiptomra mért csapással végérvényesen leszámol az algériai felkelőkkel.¹³⁴ A tapogatózó megbeszélések ellenére a békés megoldás lehetősége teljesen szertefoszlott, miután október 22-én az FLN vezérkarának számos tagját, akik repülőn Rabatból Tuniszba tartottak, hadügyminisztériumból származó parancsra foglyul ejtették. A rohamosan kiterjedő háború mind kegyetlenebbé vált, egyesítette a középkori parasztfelkelések és az újabbkori gerilla háború formáit a legmodernebb hadviselés elemeivel. Azzal, hogy a háború végéig közel három millió francia sorkatonát töltött hosszabb-rövidebb időt Algériában, s hogy állandóan félmillió hadsereget kellett ott tartani, a háború valóban "kétszeresen öltözött nemzeti jelleget."¹³⁵ Ahogyan franciaország egyre jobban belebonyolódott az algériai háborúba, úgy mindinkább el is szigetelődött. A szuezi háború után a szocialista kormánnyal szembe fordult az eszmei szövetségeseit tömörítő Szocialista Internacionálé, de elfordult tőle leghatalmasabb nemzetközi támasza, az Egyesült Államok is. Egy visszafordíthatatlan folyamat kezdetének jelei ezek. A klasszikus gyarmati rendszer agóniájának egyik letragikusabb - ha nem a letragikusabb - fejezete a még hat évig elhúzódó algériai háború, különösen megrázó befejező epizódjával, az egy millió európai származású exodusával. A háború terheibe beleremeg Franciaország egész demokratikus berendezkedése, sőt 1958-ban a IV. Köztársaság politikai rendszerének összeomlásával léte kerül veszélybe. A megosztott országban a háborúhoz való viszony a demokrácia próbája, szinte egy újabb Dreyfus ügy lesz. Rombolja az ország nemzetközi presztizsét,

¹³⁴ Az egyiptomi politika és az algériai felszabadító háború összefüggéseire ld. *Salgó László*: A szuezi háromszög. 1956. Kossuth Könyvkiadó 1986. 145-156.

¹³⁵ *Gallissot, René*: La guerre d'Algérie: la fin des secrets et le secret d'une guerre doublement nationale. in *Uő. Maghreb-Algérie: Classes et nation*. Arcantere Editions, Paris 1987. 2. k. 121..

akadályozza de Gaulle aktív bekapcsolódását az európai politika formálásába.

Algériában egyre szélesedik az FLN társadalmi bázisa, a háború utolsó éveiben a népi rétegek tömeges bekapcsolódása már előrevetíti a társadalomátalakítás radikális útját. Szemben a protektorátusokkal Algériában történik kísérlet a leggyökeresebb szakításra a gyarmati társadalommal, bizonyosságát adva annak, hogy a kezdetben még inkább ösztönösen használt, az antikolonialista harc fegyveres formájára szűkített forradalom szónak valóságos társadalmi-politikai tartalma van.